

Ondokuzmayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN MADENCİLİK
POLİTİKALARI (1923–1960)

Hazırlayan:

Turgut İLERİ

Danışman:

Prof. Dr. Mehmet EVSİLE

Doktora Tezi

Samsun, 2009

Ondokuzmayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NİN MADENCİLİK
POLİTİKALARI (1923–1960)

Hazırlayan:

Turgut İLERİ

Danışman:

Prof. Dr. Mehmet EVSİLE

Doktora Tezi

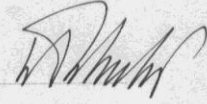
Samsun, 2009

KABUL VE ONAY

Turgut İleri tarafından hazırlanan “ Türkiye
Cumhuriyeti'nin Madencilik Politikaları (1923-1960) ”

başlıklı bu çalışma, 28 /09/2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda
başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi
olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Dursun Ali Akbulut

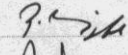
Üye: Prof. Dr. Mehmet Evsile

Üye: Doç. Dr. Kaya Tuncer Çağlayan

Üye: Yrd. Doç. Dr. Pelin İskender Kılıç

Üye: Yrd. Doç. Dr. Ercan Çelebi

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

___/___/___

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

...../...../.....

İmza

Turgut İLERİ

ÖNSÖZ

Ülkelerin sahip oldukları maden adı verilen yeraltı ve yer üstü kaynaklarının ekonomik değeri olanlarının bulunması, işlenmesi ve değerlendirilmesi çok eski devirlerden itibaren toplumların ekonomik hayatında önemli bir yer tutmuştur. Madenlerin bulunması ve işlenmesi ile oluşan madencilik adını verdiğimiz faaliyetler ekonomik hayatı ilgilendirmesi yanında medeniyetlerin oluşmasına da önemli katkılar sağlamıştır. Birçok alana katkısı dolayısı ile bu kaynaklara ülkelerin ilgisi zaman içinde gittikçe artmıştır. Genel olarak ülkelerin kalkınmasında, ilerlemesinde ve ekonomik hayatında önemli görülen bu alan, elbette Türkiye Cumhuriyeti Devleti için de aynı önemi taşımaktadır. Bu münasebetle, böylesine önem arz eden konuyu ele alarak, Türkiye’de madenciliğin Cumhuriyet döneminde nasıl bir gelişme seyri gösterdiğini yaptığımız bu çalışmamızla ortaya koymaya çalıştık.

Tez çalışması olarak tespit ettiğimiz “Türkiye Cumhuriyeti’nin Madencilik Politikaları, (1923–1960)” konusu üzerinde, yaptığımız araştırmalar sonucunda özel bir çalışmaya rastlanmamıştır. Konumuzla ilgili, fakat bütünü kapsamayan farklı açılardan bakılarak ve farklı dönemleri ele alarak yazılmış bir kısım eser ve makaleler görülmüştür. Bu eserlerde eksik bırakılan tarafları tamamlamak, konuyu bir bütün olarak ele alıp her yönüyle ortaya koymak amacıyla böyle bir çalışma düşünülmüştür. Çalışmamızda, Cumhuriyet’in ilanından itibaren 1960 yılına kadar olan madencilik alanındaki gelişmelerin ve bu alanda yapılan düzenlemelerin neler olduğunu ayrıntıları ile ortaya koymak amaçlanmıştır.

Çalışmamızın dönem olarak sınırlandırılmasında 1923 ve 1960 tarihleri arası dikkate alınmıştır. Bu tarihlerden ilki Cumhuriyet’in ilan ediliş yılı, ikincisi ise madencilik faaliyetleri ve bu alandaki gelişmelerin bariz bir şekilde ortaya konulduğu; kanun ve uygulamaların yeni bir anlayışla hayata geçirildiği; ekonomide farklı politikaların uygulamaya konularak semeresinin alınmaya başladığı bir dönemin sona erdiği tarih olmasıdır. Madencilik alanında şüphesiz

1960 tarihinden sonra da bir kısım düzenlemeler yapılarak gelişmeler yaşanmıştır. Ancak sonraki yıllardaki gelişmeler çalışmamızın dışında tutulmuştur.

Çalışmamızın başlıca kaynaklarını, arşiv belgeleri ve döneme ait süreli yayınlar ile araştırma ve inceleme eserler teşkil etmiştir. Arşiv belgelerinin büyük kısmı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) Arşivi'nden temin edilmiştir. Ancak, bir kısım belgelerin var olduğu görülen eklerine ulaşmak mümkün olmamıştır. Alınan belgelerin bir kısmı da içerik yönünden konumuza pek yarar sağlamamıştır. Genellikle kanunlar için Düstur ve Resmi Gazeteden, diğer konular için ele aldığımız dönemin gazete ve mecmualarından, konu ile ilgili gördüğümüz araştırma ve inceleme eserlerle madencilik sektörü ile ilgili kuruluşların yayınlarından mümkün olduğu kadar yararlanılmıştır.

Çalışma, Giriş kısmı ve üç ana bölüm halinde düzenlenmiştir. Giriş kısmında, madencilik hakkında genel bilgiler ve Osmanlı Devleti'nin son döneminde madencilik alanında yapılan düzenlemelere yer verilmiştir. Cumhuriyet döneminde önce 1942, sonra 1954 yılında Maden Kanunu hazırlanıncaya kadar geçen sürede Osmanlı döneminde hazırlanan maden nizamnamesi hükümlerinin yürürlükte olması dikkate alınarak, bu kısımda açıklamalara biraz fazla yer verilmiş ve hacim geniş tutulmuştur.

Çalışmanın I. Bölümünde, Cumhuriyet'in ilk yıllarında madencilğin genel durumu ve izlenen genel politikalar ile madencilikle ilgili düzenlemelere yer verilmiştir.

II. Bölümde, 1923 den 1960 yılına kadar geçen sürede madencilikle ilgili gelişmeler dört dönem halinde ele alınarak her bir dönemdeki gelişmelere yer verilmiştir. Bu kapsamda, madencilikle ilgili alınan kararlar; madenlerin devletleştirilmesi, yabancı sermayenin madencilik sektörüne girmesi ve kurulan yabancı sermayeli Türk Anonim Şirketler ile Türk madencilğini ilgilendiren yabancı raporları hakkında bilgi verilmiştir.

III. Bölümde, ele aldığımız 1923–1960 döneminde madencilik alanında tesis edilen kurum, kuruluş, işletme ve şirketlerden söz edilmiştir. Ayrıca madencilikle ilgili daireler, okullar, Cumhuriyet döneminin ilk ve önemli madenci kuruluşları olan MTA, Etibank, Sümerbank ve benzeri kuruluşlar ile madenlerle ilgili olarak açılan fabrikalara yer verilmiştir.

Tezimizin Ekler kısmına, metin içinde yer vermediğimiz konumuzla ilgili fotoğraf, tablo ve bir kısım belgeler konularak konuya katkı sağlanması düşünülmüştür.

Çalışmamızda bütün bu verilen bilgilerle, 1923'te Cumhuriyet'in ilanından itibaren birkaç yönden önemli bir dönüm noktası olarak görülen 1960 yılına kadar geçen sürede madencilik alanındaki gelişmeler, izlenen politikalar ve açılan kurum ve kuruluşlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanıp ortaya konulmasında, fikirleri ve yönlendirmeleri ile zaman sınırı olmaksızın teşvik, yardım ve desteklerini gördüğüm danışman hocam Sayın Doç.Dr. Mehmet EVSİLE'ye teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamın her aşamasında bizzat izleyerek fikirleri ve önerileri ile yardımcı olan Tez İzleme Komitesi üyeleri Sayın Doç.Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN ve Sayın Yrd.Doç.Dr. Pelin İSKENDER KILIÇ'a teşekkür ederim. Tez çalışmam süresince yakın ilgi ve yardımlarını gördüğüm, Cumhuriyet Arşivi, MTA Arşivi ve Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Milli Kütüphane ve Mikro Film bölümü çalışanlarına ve tezimin bilgisayar ortamına aktarılmasında yardımlarını gördüğüm Amasya Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi Sayın Yrd. Doç. Dr. Faruk AYLAR'a da teşekkür ederim.

ÖZ

[İleri, Turgut]. [Türkiye Cumhuriyeti'nin Madencilik Politikaları (1923–1960)], [Doktora], Samsun, [2009].

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan itibaren 1960 yılına kadar geçen süre içinde Türkiye'de *Madencilik* alanında uygulanan politikalar ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen önemli girişimler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Madencilik faaliyetleri ekonomi alanında önemli bir yer tutmaktadır. Anadolu toprakları çok eski çağlardan beri madencilik faaliyetleri bakımından önemli bir coğrafya olmuştur. Bu konumunu Cumhuriyet öncesi dönemde; Osmanlı Devleti zamanında da sürdürmüştür. Tanzimat'ın ilanını izleyen dönemde madencilik faaliyetlerini bir düzene koymak amacıyla Maâdin Nizamnameleri hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında her alanda yaşanan gerileme madencilik alanında da kendini hissettirmiştir. Yabancılar tanınan imtiyazlar dolayısı ile madenlerin ülke yararına değerlendirilmesi pek mümkün olmamıştır.

Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan dönemde, Osmanlıdan intikal eden maden işletme sistemine ve madencilik faaliyetlerine yeni bir düzen getirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla, birçok sektöre lokomotif görevi yapan maden ve madencilik faaliyetlerine önem verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devletini kuran kadrolar her alanda olduğu gibi ekonomide de bağımsızlığı esas almışlardır. Bu düşünceye uygun olarak, madenlerin bir memleketin en başta gelen doğal zenginliği olduğu; kalkınmanın büyük ölçüde yeterli doğal kaynaklara sahip olunması ve kaynakların en iyi şekilde değerlendirilmesi ile mümkün olacağı bilinciyle hareket etmişlerdir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, madencilik politikalarını bu temel prensip üzerine inşa etmiştir. Takip edilen politikalara uygun olarak madencilikle ilgili kurum, kuruluş ve işletmeler tesis

etmişler, çıkarılan kanunlar ile Türk madenciliğini ileriye götürmeye çalışmışlardır.

Anahtar Sözcükler: Madencilik, Cumhuriyet Dönemi Madenciliği, Ekonomi, Endüstri Kuruluşları, Politika.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to describe the policies and the important attempts realized on mining in Turkey from the establishment of Turkish Republic to 1960.

Mining activities play an important role in economy. The Anatolia has been an important geographical land for the mining activities since the early ages. The state kept this important status in the period before the Republic and during the Ottoman period as well. After the declaration of Reform, Maâdin Rules were put into effect to reorganize the mining activities. However, the effect of decline in every field of Ottoman period caused decline in the field of mining as well. Due to the privileges given to the foreigners, it was not possible to use the mines for the benefit of the state.

In the period starting with the declaration of the Republic it was necessary to reorganize the mining system and activities inherited from the Ottoman Empire. For the purpose mining activities were assigned as a locomotive to carry out other sectors. The Turkish Republic gave importance to the independence in every field. They considered that a state would be developed when the mines could be used wisely and they also accepted the mines as a natural richness source. The new state constructed mining policy related to this principle. The new Republic tried to develop Turkish mining policy with the institutions, laws and other tools established.

Key Words : Mining, Mining in Republic Period, Economy, Industrial Establishments, Policy.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖNSÖZ.....	iv
ÖZ.....	vii
ABSTRACT.....	ix
TABLolar DİZİNİ.....	xvi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvii
GİRİŞ.....	1
A. MADENCİLİK HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	1
B. OSMANLI DEVLETİ’NİN SON DÖNEMİNDE MADENCİLİK ALANINDA YAPILAN DÜZENLEMELER.....	6
1. Osmanlı Devleti’nde Madenlerin İşletilmesini Düzenleyen Nizamnameler.....	14
a. 1858 Tarihli Arazi Kanunu (23 Şevval 1274 / 7 Haziran 1858).....	14
b. 1862 Tarihli Maâdin Nizamnamesi (9 Muharrem 1278 / 18 Aralık 1862)	17
c. 1869 Tarihli Maâdin Nizamnamesi (23 Zilhicce 1285 / 8 Nisan 1869)....	19
d. 1887 Tarihli Maâdin Nizamnamesi (25 Ağustos 1303 / 7 Eylül 1887)....	20
e. 1901 Taş Ocakları Nizamnamesi (6 Haziran 1317 / 19 Haziran 1901).....	21
f. 1906 Tarihli Maâdin Nizamnamesi (26 Mart 1322 / 8 Nisan 1906).....	22
2. Osmanlı Devleti’nde Maden Hukuku ve Mülkiyet Uygulamaları.....	23
a. Osmanlı Devleti’nde Maden Hukuku.....	23
b. Madenlerde Mülkiyet.....	26
3. Osmanlı Devleti’nde Madenlerin İdaresi ve İşletme Usulleri.....	27
a. Madenlerin İdaresi.....	27
b. Madenlerin İşletme Usulleri.....	29
4. Osmanlı Devleti’nde Madenlerin İmtiyaza Verilmesi Usulü.....	31
a. Madenlerin İmtiyaza Verilmesi Sebepleri.....	31
b. Madenlerde İmtiyaz Usulü.....	34
b1. Arama ve İşletme.....	34
b2. Vergiler.....	36
5. Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermayenin Madencilik Sektörüne Girmesi.....	38

BÖLÜM 1 CUMHURİYET DÖNEMİNDE MADENCİLİĞİN GENEL GÖRÜNÜŞÜ	42
A. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Madencilik Genel Durumu ve İzlenen Politikalar	42
1. Atatürk'ün Madencilik ile İlgili Düşünceleri	44
2. Türkiye'de Jeoloji Araştırmalarının Başlaması ve Jeoloji Haritalarının Yapılması	49
B. Cumhuriyet Döneminde Madenlerin Hukuki Statüye Kavuşturulması	51
C. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Madenlerin İşletilmesi ile İlgili Kanuni Düzenlemeler	53
D. Türkiye'de Varolan ve İşletilen Madenler ile Bu Madenlerin Rezerv Durumları	54
E. Madenlerin Üretim ve İşletme Faaliyetleri	66
1. Maden İşletmesinin Aşamaları	71
2. Maden İşletme Metotları	72
F. Maden Ocaklarının Genel Durumu ve Teknolojisi	73
1. Ocakların Genel Durumu	73
2. Ocaklarda Kullanılan Teknoloji	75
G. Maden İşçilerinin Genel Durumu ve Çalışma Hayatına İlişkin Yapılan Düzenlemeler	77
1. İşçilerin Çalışma Şartlarıyla İlgili Yapılan İlk Düzenlemeler	77
2. İş Kanunu'nun Hazırlanması ve Maden İşçileri ile İlgili Hükümleri	79
3. İş Güvenliğinin Sağlanması	81
4. İşçi Sağlığının Korunması, Sıhhi Yardım ve Tedbirlerin Alınması	84
5. Amele Birliği ve İttihat-Teavün Sandıklarının Kurulması	87
6. Maden Kazalarını Önlemeye Yönelik Tedbirlerin Alınması	89
7. Madenlerde Yer altında Kadınların Çalıştırılmaması	91
8. Yer altında Çalışan İşçilerin Bazı Yardım ve Vergilerden Muaf Tutulmasının Sağlanması	93

BÖLÜM 2 CUMHURİYET DÖNEMİNDE MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE GELİŞMELER

95

A. 1923–1933 Dönemi.....	96
1. İzmir İktisat Kongresi’nin Madencilik ile İlgili kararları.....	96
2. Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun Madencilik ile İlgili Hükümleri.....	99
3. Yabancı Sermayeye İlişkin Kararlar.....	101
4. Türk Anonim Şirketlerinin Kurulması.....	104
5. Yabancı Sermayeli Türk Anonim Şirketler.....	106
a. Ergani Bakır T.A.Ş.	107
b. Bulgardağı Madenleri T.A.Ş.	108
c. Metagom Maden ve Kauçuk T.A.Ş.	109
d. Türk Kömür Madenleri T.A.Ş.	109
e. Cenubi Anadolu Madenleri T.A.Ş.	110
f. Adapazarı Maden İşletme T.A.Ş.	111
g. Fethiye Şirket-i Madeniyesi T.A.Ş.	112
h. Manganez T.A.Ş.	112
ı. Maâdin, Sanayi ve Ticaret (MASAT) T.A.Ş.	113
i. İttihad-ı Maâdin T.A.Ş.	114
B. 1933–1940 Dönemi.....	117
1. Madenlerin Millileştirilmesi ve Özel Girişime Destek Verilmesi.....	118
2. I. ve II. Beş Yıllık Sanayi Planları’nın Hazırlanması.....	121
3. Madencilik ile İlgili Kuruluş ve İşletmelerin Açılması.....	126
4. Sanayi Müesseselerinde ve Maden Ocaklarında Meslekî Kursların Açılması.....	128
C. 1940–1945 Dönemi	129
D. 1945–1960 Dönemi.....	134
1. Yeni Maden Kanunu’nun Hazırlanması.....	140
2. Amerika’nın Etkisi ve Türk Madenciliğinin Geliştirilmesine Yönelik Yabancı Raporlar.....	142
a. Page Raporu.....	144
b. Barker Raporu.....	146

c. Thornbur Raporu.....	149
E. Madencilik Sektöründe Yabancı Sermaye.....	150
1. Hükümetlerin Yabancı Sermayeye Yaklaşımları.....	150
2. Yabancı Sermayenin ve Yatırımların Teşvik Edilmesi.....	152
3. Yabancıların Madencilik İşlerine Girmesi.....	156
a. Yabancılar Maden Arama ve İşletme Hakkı Tanınması.....	156
b. Arama ve İşletme Esasları.....	157
c. Maden İşletme İmtiyazına İlişkin Esaslar.....	159
 BÖLÜM 3 CUMHURİYET DÖNEMİNDE MADENCİLİK	
ALANINDA AÇILAN KURUM, KURULUŞ, İŞLETME	
VE ŞİRKETLER	160
 A. Kurumlar.....	161
1. Daireler.....	161
a. Maâdin Umum Müdürlüğü.....	161
b. Türkiye Sanayi ve Maâdin Bankası.....	163
c. Devlet Sanayi Ofisi.....	164
d. Türkiye Sanayi Kredi Bankası.....	166
e. Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ).....	168
f. Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri.....	169
2. Okullar ve Kurslar.....	171
a. Okullar.....	171
a1. Zonguldak Yüksek Maden Mühendis Mektebi.....	171
a2. Zonguldak Maden Teknisyen Mektebi.....	174
a3. Zonguldak Maden Başçavuş Mektebi.....	176
a4. Maden Fakültesi.....	177
b. Kurslar.....	179
b1. Maden Ocaklarında Açılan Mesleki Kurslar.....	179
b2. Barutçu Yetiştirme Kursları.....	180
B. Kuruluşlar.....	182
1. Türkiye İş Bankası.....	182

2. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü.....	183
3. Etibank.....	188
4. Sümerbank.....	191
C. İşletme Müesseseleri.....	193
1. Ereğli Kömür İşletmesi	193
2. Divriği Demir Madenleri İşletmesi	194
3. Bakır İşletme Müesseseleri.....	195
a. Ergani Bakır İşletmesi.....	195
b. Kuvarshan Bakır Madeni İşletmesi.....	195
c. Murgul Bakır İşletmesi	196
4. Şark Kromları İşletmesi	197
5. Linyit İşletme Müesseseleri.....	197
a. Garp Linyitleri İşletmesi	197
b. Ağaçlı Linyit Kömürleri İşletmesi.....	198
6. Keçiborlu Kükürtlere İşletmesi.....	199
7. Türkiye Kömür Satış ve Tevzi Müessesesi.....	199
8. Türkiye Demir Çelik İşletmeleri.....	200
D. Fabrikalar.....	201
1. Karabük Demir Çelik Fabrikası.....	201
2. Keçiborlu Kükürt Fabrikası.....	202
3. Zonguldak Sömikok ve Antrasit Fabrikası.....	203
E. Şirketler.....	204
1. Maden İşletmeleri Türk Anonim Ortaklığı.....	204
2. Maden Arama ve Etüt Limitet Şirketi.....	205
3. Ereğli Havzası Kömürleri Satış Birliği.....	205
4. Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları Anonim Şirketi.....	207
5. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO).....	207
6. Petrol Ofisi.....	208
F. Cemiyetler.....	208
SONUÇ.....	210
KAYNAKÇA.....	215
EKLER.....	229

1. Metinler.....	230
2. Tablo ve Şemalar.....	250
3. Madencilik ile İlgili Fotoğraflar.....	253
ÖZGEÇMİŞ	260

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1	: Türk Anonim Şirketleri ve Sermayeleri
Tablo 2	: Ergani Bakırı T.A.Ş. Hisselerinin Dağılımı.
Tablo 3	: Metagom Maden ve Kauçuk T.A.Ş. Hisselerinin Dağılımı.
Tablo 4	: Türk Kömür Madenleri T.A.Ş. Hisselerinin Dağılımı.
Tablo 5	: Cenubî Anadolu Madenleri T.A.Ş. Hisselerinin Dağılımı.
Tablo 6	: Adapazarı Maden İşletme T.A.Ş. Hisselerinin Dağılımı.
Tablo 7	: Manganez T.A.Ş. Hisselerinin Dağılımı (1927).
Tablo 8	: Manganez T.A.Ş. Hisselerinin Dağılımı (1934).
Tablo 9	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında Madencilik Yatırımları.
Tablo 10	: Etibank'ın Madenlerdeki İştirak Payları.
Tablo 11	: 1940-1945 Yılları Arasında Maden Üretimi.

KISALTMALAR DİZİNİ

A.Ü	:	Ankara Üniversitesi
DiE	:	Devlet İstatistik Enstitüsü
DTCF	:	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
B.B.Y.S.P	:	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
B.C.A	:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bk	:	Bakınız.
C	:	Cilt
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
İ.B.Y.S.P	:	İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
İ.Ü	:	İstanbul Üniversitesi
KİT	:	Kamu İktisadi Teşekkülleri
MASAT	:	Maden Sanayi ve Ticaret
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
MTA	:	Maden Tetkik ve Arama
ODTÜ	:	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
S	:	Sayı
s	:	Sayfa
T.A.O	:	Türk Anonim Ortaklığı
T.A.Ş.	:	Türk Anonim Şirketi
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDÇİ	:	Türkiye Demir Çelik İşletmeleri
TDK	:	Türk Dil Kurumu
TMMOB	:	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TKİ	:	Türkiye Kömür İşletmeleri
TPAO	:	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
T.T.K	:	Türkiye Taşkömürü Kurumu
v.d	:	ve diğerleri

GİRİŞ

A- MADENCİLİK HAKKINDA GENEL BİLGİLER

İlkçağlardan beri insan toplulukları yeraltı ve yerüstü servetleri ile ilgili olmuşlardır. Bu servetler onlar için varlıklarını koruma ve devam ettirmede önemli bir vasıta, başka toplumlar üzerinde hâkimiyet kurmada da bir güç kaynağı olarak görülmüştür. Başlangıçta ekonomik değeri pek dikkate alınmayan bu servetler ilerleyen zamanda toplumlar için bir zenginlik işareti olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durum, bir taraftan onların ekonomik hayatının belirleyicisi olurken diğer taraftan da maddi anlamda üstünlüğünün ortaya konulmasını sağlamıştır.

Söz konusu ettiğimiz tabii servetler¹ iki kısımda ele alınmaktadır (Yersel 1970: 15; Göğer 1979: 38-39). Bunlardan ilki; su, tarım ürünleri ve ormanlardan oluşan yerüstü servet kaynakları; ikincisi ise, madenler, endüstriyel ham maddeler, petrol, tabii gazlar ve soğuk-sıcak yeraltı sularından oluşan yeraltı servet kaynaklarıdır (Bilgin 1972: 3). Gerek tabii kaynaklar, gerekse doğal kaynaklar olarak tanımlanan varlıkların yeraltında bulunan kısımları, yeraltı zenginlikleri olarak ifade edilmişler ve yeraltı zenginlikleri de aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır (İzbırak 1944-1945: 220):

- 1-Maden Endüstrisinin temel maddelerini meydana getiren madenler.(Demir, Bakır, Krom, Kurşun)
- 2-Enerji kaynağı ve ham madde olarak tanımlananlar.(Maden kömürü, Linyit Kömürü)
- 3-Yapı malzemesi olanlar.(Kireçtaşı, Granit, Andezit, Mermer)
- 4-Kıymetli Madenler.(Altın, Gümüş v.b)

Yeraltı zenginliklerinin bu şekilde veya biraz farklı olarak sınıflandırmaların yanında, üretime elverişli derinliklerde bulunmayan veyahut üretilenin taşınması mümkün olmayan yerlerde bulunan, yakınlarında tesis kurulmasına imkân

¹ GÖĞER, “Tabii Servetler” tabiri yerine “Doğal Kaynaklar” tabirini kullanarak, doğal kaynakları dörde ayırmıştır; Birincisi, tükenmeyen zenginlik kaynakları: Güneş, deniz, hava gibi, ikincisi tükenen zenginlik kaynaklarımız: petrol, kömür, demir, bakır gibi madenler, üçüncüsü; sürekli oluşan zenginlik kaynakları: Bitkiler, hayvanlar, ormanlar; dördüncü zenginlik kaynaklarımız ise yeni geliştirilecek zenginlik kaynaklarımız şeklindedir.Bk. 38-39

olmayan maden yatakları, cevherleri ne kadar nitelikli veya çok olursa olsun tabii servet sayılmamışlardır (Yersel 1970: 29).

Doğal kaynak, tabii servet veya yeraltı zenginlikleri şeklinde tanımlanan doğadaki bu maddelerin, yer kabuğunun en dış yüzeyinde, ya da yüzeye yakın kesimlerinde bulunan, kullanım değerine sahip metalik kökenli olanlarına genel bir ifade ile *maden* denilmektedir (Balcı 1994: 1). Doğada bulunan, maden adı verilen yeniden teşekkül etmeyen ve çoğalmayan bu varlıkları (Aktan 1968: 63), bir mineral veya birkaç minerali içeren taşların ekonomik değer taşıyanı olarak tanımlamanın yanında, yer kabuğunun bazı bölgelerinde çeşitli iç ve dış doğal etkileneceklerle oluşan ekonomik yönden değerli olan mineral², doğada nötr şekilde olan malzeme olarak da tanımlanmıştır (Aktan 1968: 63; Kaynak 1983: 1; Göğer 1979: 1). İstisnalar hariç³ bu tür malzeme doğada saf yani katışıksız bir şekilde bulunmamaktadır. Çoğu maden doğada bileşik veya katışık bir şekilde bulunmaktadır. Oluşumları, yer kabuğunda uzun yıllar süregelen jeolojik olaylara bağlı olduğundan, madenlerin oluşmasında insanın direkt etkisi olmamaktadır.

Bu şekilde tanımlanan maden adı verilen varlıkların çoğu, genelde ham madde ve enerji kaynakları olarak nitelendirilmektedirler (Göğer 1979: 5-6). Atık ve hurdası dahi işe yarayan bu varlıklar insanın ilk çağlardan beri ilgisini çekmiştir. Bu ilgi o derece ileri gitmiştir ki, ülkelerin gelişmişlik düzeyinin belirtilmesinde rol oynamış ve günümüzde günlük hayatın temelini oluşturan sanayi, endüstri ve ticarete genel olarak da ekonomi dünyasında önemli bir yer tutmuştur. Ülkelerin gelişip kalkınmaları, ekonomik yapısı, teknolojik düzeyi ve dünya siyasetindeki yeri, maden kaynaklarının varlığı ve bu kaynakların değerlendirilişi ile ilgili görülür olmuştur (Öktem 1997: 19). Dolayısı ile madenlerle ilgili olarak, gittikçe gelişme gösteren bir sektör ortaya çıkmış ve ülkelerin ekonomik hayatında önemli bir yere sahip yeni bir endüstri alanı oluşmuştur.

Madenler birçok sanayi dalının ham maddesini teşkil ederler. Diğer taraftan birçok sanayi koluna da lokomotif görevi görürler. Madenlerin sanayi sektörüne

² **Türkçe Sözlük**, Maden sözcüğü, Türk Dil Kurumu Yayını, 9.Baskı, Ankara 1998, s.1480

³ Altın gibi bazı maddeler doğada saf bir şekilde bulunabilmektedir.

ham madde olması hali, sanayileşmiş ülkelerin madenlere olan ilgisini artırmıştır. Dolayısı ile sanayi yönünden gelişmiş ülkeler sanayileri için gerekli olan ham madde sanayisini kuramamış, teknik yönden geri kalmış ülkelere temin etme yoluna başvurmuşlardır. Ülkelerin bu doğrultuda hareket etmeleri, madenlerin önemli hale gelmelerine sebebiyet vermiştir. Gelişmiş ülkeler, kaynak bakımından zengin, ancak işletme yeteneğine sahip olmayan ülkelerin yeraltı kaynaklarına yönelerek zamanla bu ülkeleri sömürmeye çalışmışlardır. Bu tür ülkeler ekonomi yönünden güçlü olma yanında zayıf ülkeler üzerinde ekonomik hakimiyetlerini de tesis etmişlerdir. Ülkelerde madenlerin varlığı veya yokluğu; değerlendirilip değerlendirilememesi böyle bir ilişkinin doğmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu şekilde madenler, ülkeler arasındaki ilişkilere etki eden unsurlar olmuştur (Öcal 1996: 156; Balcı 1996: 1) Burada önemli olan husus madenlere sahip olmaktan çok, işleyip değerlendirme etkinliğidir. Uzun yıllar ülkelerin zenginliği ve medenîliğinin göstergesi, maden istatistikleri, maden kaynakları ve maden üretim verileri ile ölçülürken⁴, artık madenlerin en iyi şekilde değerlendirilmesi; maden teknolojisinin kullanılması ve madenlerden yararlanılması ile dünya piyasalarındaki durumu, ülkelerin ekonomik durumunun göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Kısaca belirtmek gerekirse bir ülkenin sahip olduğu maden kaynaklarının zenginliği, üretim faaliyetleri ve üretilen madenlerin en iyi şekilde değerlendirilmeleri, o ülkenin ekonomik hayatı ile direkt ilgili olmaktadır. Bir maden cevheri toprağın içinde bulundukça kimseye yararlı olmamaktadır. Ondan istifade ancak onun işlenmesi ile mümkün olacaktır⁵. Yani madenlerin varlığından ve bolluğundan çok, madenlerin iyi bir şekilde değerlendirilmesi, teknolojinin istediği nihai mamullerin elde edilmesi ve bunların değeri üzerinden piyasalara sunulması önem arz etmektedir (Bilgin 1972: 4).

Madenler sahip oldukları özellikler bakımından evrenin diğer doğal kaynaklarından farklı özelliklere sahiptirler. Öncelikle madenler tükenme ve

⁴ MTA Enstitüsü Mecmuası, Ankara 1946, S.2/34, s.246

⁵ B.C.A, F:030,01,Y:39. 234. 3; Madenlerden en iyi şekilde istifade etme yolları için, Bk. Aynı yer.

yenilenmeme⁶ özelliğine sahiptirler (Kaynak 1983: 1). Gözden uzakta bulunup, aranılıp bulunmaları, çıkarılıp işlenmeleri oldukça zor olmaktadır (Yersel 1989: 50). Bazı madenler vardır ki, onlar dünyanın sadece belli yerlerinde bulunurlar ve yalnız oralardan temin edilirler. Bu durum ise sanayileri için ham maddeye ihtiyacı olan ülkelerin, ham maddeye sahip olan ülkelerle ticaret yapmasına yol açar. Madenlerin bir başka özelliği de, aranıp bulunması, yatırımların yapılması, üretime geçilmesi ve arkasından pazarlama gibi faaliyetlerin⁷ yer aldığı uzunca bir zaman dilimini kapsamaktadır (Öktem 1997: 1).

Evrende var olan diğer doğal kaynaklardan farklı özelliklere sahip olan madenlerin kullanım alanına sokulması için bir takım işlemlerden geçirilmesi gerekmektedir. Bu işlerin başında tespit edildikleri yerlerden çıkarılmaları gelmektedir. Bazı madenler basit işlemlerle kullanıma sokulurken, kömür, demir, bakır, krom ve alüminyum gibi madenlerin kullanıma sunulmaları için oldukça yoğun enerji ve emeğe ihtiyaç duyulmaktadır (Balcı 1994:1). Yeraltında bulunan madenlerin insanlar tarafından istifade edilir hale getirilmesi için, yerlerinin tespit edilmesi, ortaya çıkarılması, işletilmesi ve değerlendirilmesi⁸ gibi faaliyetleri içeren yeni bir iş alanı ortaya çıkmıştır. Bu iş koluna “*Madencilik*”⁹ adı verilmiştir. Bir maden yatağının bulunup ortaya çıkarılması, jeoloji gibi birçok mühendislik kollarından yararlanılarak rezervinin tespiti, yüksek risk taşıyan ve üretim için büyük yatırım gerektiren faaliyetlerin yürütülmesi madencilik adı verilen sektörün işi olmuştur (Altıntaş 1997: 32; Kaynak 1983: 1). Madencilik tarihi ve gelişmesi insanlığın gelişmesi ile paralel gitmiş, insan faaliyetlerinin ilk önce gelişmiş işlemlerinden biri olmuştur. Hayatta kalabilmek ve kendini korumak güdüsüyle hareket eden insan icat ettiği alet-edevat ve silahların

⁶ Madencilik diğer sektörlerden ayıran özellikler için, Bk. Muammer ÖCAL, a.g.m., s.153

⁷ Bu faaliyetler hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Yılpar KAYNAK, **Madencilik Araştırması**, İstanbul 1983; Ahmet Can BİLGİN, **Türkiye’de ve Dünya’da Madencilik**, Ankara 1972

⁸ M.T. A Enstitüsü Mecmuası, s.246

⁹ **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayını, s. 1481; Ayrıca Bk. YERSEL, **Türk Madencilik Sorunları**, Ankara 1970, s.12; YERSEL, “Madencilik kısa vadede sonuç vererek verim alınacak türden basit bir ticari iş değildir. Uzun vadeye yayılı ve ana hatları uzmanları tarafından saptanacak politikalara göre yönlendirilmesi gereken ve devlet desteğine ilk sırada lâyık, hatta muhtaç ulusal çapta bilimsel, teknik ve ekonomik hizmetler bütünüdür” şeklinde tanımlamıştır. Bk. YERSEL, **Madencilikte Bir Ömür: Anılar-Görüşler**, İstanbul 1989, s.53

yapımında madenlerden istifade etmiş bir nevi madencilik alanına girmiştir (Birön-Atak 1986: 15; M. Turan 1983: 1324).

Maden kaynaklarının aranması, bulunup değerlendirilmesi ve geliştirilmesi ile ilgili faaliyetleri genel olarak içeren madencilik sektörünün, diğer taraftan ülke madenciliğinin kalkınması için ekonomik ve idari düzenlemeler yapması, sektörle ilgili kuruluşları tesis etmesi ve ülke maden kaynaklarının yönetimine ilişkin teşekkülleri kurması görevleri de vardır (Kaynak 1983: 4; Yersel 1970: 12). Ayrıca bu alanda gerekli eğitim programlarının yapılması, maden arama ve geliştirme çalışmaları için gerekli yasal ve idarî düzenlemelerin denetiminde ilerleme sağlayacak tedbirlerin alınması, ülkenin madencilik politikasının oluşturulması gibi çeşitli çalışmaları yürütmek işleri de madencilik sektörünün diğer ilgi alanlarını oluşturmaktadır (Kaynak 1983: 4). Bu sektörde, personelin kalitesi, üretime yönelik makine ve ekipmanlar, arama faaliyetlerinin boyutu, bölge ve çevre şartları, cevher yatağının durumu ve rezervi, madenin kalitesi, teşvik uygulamaları, madencilik mevzuatı, pazarlama şartları ve buna benzer birçok husus, üretimi, üretim kalitesini ve randımanını, kalite ve maliyetleri etkileyen önemli faktörler olarak görülmektedir (Altıntaş 1997: 32). Dolayısı ile madencilik sektörü diğer sektörlerle göre daha hususî bilgi ve tekniği gerektirdiğinden geniş ölçekli karmaşık bir yapı arz etmektedir (Erdinç 1961: 132). Ülkelerin doğal kaynaklarının ve zenginliklerinin değerlendirilmesinde aktif bir sektör olması, bu alanı doğrudan doğruya önemli kılmakta, ülkelerin ekonomisine istihdam ve katma değer yaratması bakımından da ekonomik hayatın vazgeçilmezi yapmaktadır. Ayrıca uzun vadeli bir programı zorunlu kıldığından sabırlı olunmasını gerektirmektedir (Göğer 1979: 6).

Sonuç olarak madencilik, ekonomik hayatı direkt ilgilendiren; uzun bir süreci, çaba ve sabrı gerektiren; oldukça titiz bir program ve teknoloji ile yürütülen; riskli ve pahalı olan bir sektördür ve her ülke için önem arz etmektedir.

B- OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDE MADENCİLİK ALANINDA YAPILAN DÜZENLEMELER

Türkiye'nin üzerinde varlığını sürdürdüğü Anadolu toprakları ilkçağlardan beri maden ve maden işletmeciliği¹⁰ alanında oldukça önemli bir coğrafya olmuştur. Tarihi kayıtlar ve arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular, Anadolu'da çok eski çağlardan beri madencilik faaliyetlerinin yürütüldüğünü göstermektedir. Daha milattan önce 7000 yılından itibaren madenler ergitilip¹¹, işlenmiştir. Boğazköy yakınlarında yapılan kazılarda Hitit kralının Asur kralına yazdığı ticari amaçlı bir mektupta demirden ve demir imalatından söz edilmiştir. Tarihî kayıtlar Fenikelilerin Ergani'de bakır işlettiklerinden ve ilkçağ döneminin en önemli madenlerinden biri olan bakırın Ergani topraklarında bulunduğundan söz ederler (Kaynak 1969: 6). Aynı yatağı Asurlular, Romalılar, Cenevizliler, Bizanslılar ve Osmanlılar çalıştırmışlardır. Milattan önce 1. yüzyılda Cenevizlilerin Murgul'da bakır madeni çıkardıkları bilinmektedir (M.Turan 1983: 1324). İlk altın paranın Lidya kralı Krezüs (M.Ö 563–548) tarafından Sard şehrinde bastırıldığı, Gediz çayının kumlarından elde edilen altınla Lidya Krallığının oldukça zenginleştiği kabul gören tarihi bilgilerdendir. Anadolu'da eski çağlardan beri bilinen ve işlenen diğer bir maden ise kurşundur. Truva civarında bulunan kurşun parçalarının Balya kurşun işletmelerinden getirildiği düşünülmektedir. Afyon İncehisar'da çıkarılan mermer ocaklarının da milattan önce I. bin yılından beri işletildiği, Roma'daki St. Pier Kilisesi'nin kolon ve duvar mermerlerinin İncehisardan getirildiği bilinmektedir (Birön-Atak 1986: 18). Eskiçağda, demir, bakır, kurşun ve altın gibi madenlerin işlendiği, orta ve yeniçağlar için maden ve maden işletmeleri hakkında pek geniş bilgiler olmamakla birlikte Anadolu ve Rumeli'de bilinen birçok madenin yüzyıllarca işletildiği anlaşılmaktadır (Turan 1983: 1325).

Türklerin Anadolu'ya gelmesi ile başlayan Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikler döneminde de bu coğrafyanın sahip olduğu zengin maden kaynaklarının işlenmesine devam edilmiştir. Türk toplumunun eskiden beri madencilik alanında

¹⁰ Maden işletmesi; yeryüzünde ve değişik derinliklerde teşekkül etmiş olan türlü madenlerden istifade etmek için fenni esasları öğreten ve işletmeleri kuran endüstriyel bilgi olarak tanımlanmıştır. Bk. AYSAN, **Maden İşletmesi**, İstanbul 1943, s.11

¹¹ Madencilikte, *ergitme* kavramı, katı halde bulunan maden cevherinin yüksek ısı verilerek sıvı hale getirilmesi eylemi için kullanılmaktadır. Bk. **Türkçe Sözlük**, s. 719

çok ileri bir seviyede oldukları bilinmektedir. Milattan önceki asırlarda¹² Orta Asya’da Türklerin demircilikte oldukça mahir oldukları yapılan kazı ve araştırmalarda tespit edilmiştir. Demir eritme ocaklarının, demir döküm yerlerinin ve işleme atölyelerinin oldukça bol miktarda bulunması bunu kanıtlamaktadır. Kültür tarihçileri demir çağının başlangıcını Türklerin bu alandaki faaliyetlerine bağlamışlar ve Bozkır Kültürü’nün temel unsurlarından biri olarak demiri kabul etmişlerdir (Kafesoğlu 1992: 212). Türkler madencilik alanında sahip oldukları becerilerini göçler yoluyla gittikleri coğrafyaya da taşımışlardır. Göç edilen coğrafi alanlardan biri ve kuşkusuz en önemlisi Anadolu coğrafyasıdır. Türklerin bu coğrafyaya gelişleri ile mevcut maden ocaklarının işletilmesi işi yine sürdürülmüştür. Sivas yakınlarında ve Ulukışla’da demir madeni, Kastamonu ve Diyarbakır civarında bakır madeni, Bayburt (Gümüşhane), Gümüş (Gümüşhacıköy) ve Kütahya havalisinde gümüş madeni, Şarki Karahisar (Şebinkarahisar) ve Kütahya’da bol miktarda şap madeni çıkartılmıştır (O.Turan 1993: 363). Bu dönemde hayli revaçta olan şap¹³ madeninin büyük kısmı Avrupa’ya ihraç edilmiştir (Akdağ 1995a: 27).

1299 senesinde küçük bir beylik olarak oldukça sağlam temeller üzerine kurulan ve kısa süre sonra olağanüstü bir gelişme göstererek tarih sahnesine çıkan Osmanlı Devleti, çok zaman geçmeden sınırları üç kıtaya ulaşan bir coğrafyaya sahip olmuştur. Sahip olduğu bu coğrafyanın tarih boyunca süregelen sosyal ve iktisadî mirasını da devir almıştır. Hakimiyet sahası içinde yer alan Anadolu ve Rumeli toprakları oldukça önemli yeraltı ve yerüstü zenginliklerini bünyesinde barındırmıştır. Bu doğal zenginlikler içinde konumuzla ilgili olması dolayısıyla madenler ve madencilik faaliyetleri önemli bir yer tutmaktadır. Anadolu ve Rumeli’de binlerce yıl öncesine dayanan ve işlene gelen maden ocakları, Osmanlı

¹² Orta Asya’da kurganlarda rastlanan malzemenin değerlendirilmesi sonucu bu tarih kesin olmamakla birlikte, muhtemelen M.Ö 2000 yıllarıdır. Daha fazla bilgi için Bk. KAFESOĞLU, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1992, s. 211–213

¹³ Şap madeninin en önemli üretim yeri Kütahya ve Şarki Karahisar’dır. Daha ziyade dokumacılıkta boya işinde kullanılan önemli bir madendir. Bk. TIZLAK, **Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1780–1850)**, s. XXVIII; Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Karahisar’da çıkarılan Şap madeni ile ilgili olarak: “Dağlarında bir türlü kırmızı şap olur. Kuyumculara yarar. Diyar diyar götürürler. Dağlarda kare, beşgen, altıgen, Süleyman mührü şeklinde bulunur. Kuyumcular bununla gümüş ağartırlarmış. Cerrahlar da Serkene merhemine koyarlar. Çürümüş yaraya bu şaptan ekerler” şeklinde bilgi verilmiştir. Bk. ATISIZ, **Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler II**, İstanbul 1972, s. 26

Devleti hâkimiyetine geçmesinden sonra da işletilmişlerdir (Uzunçarşılı 1975a: 682). Uzun yıllar kendisine has yöntemlerle işletilmeye çalışılan bu madenler bazı zamanlar pek bilinmeyen nedenlerle kapatılmış veya işletilememiştir. Devletin parlak dönemlerinin sona ermesi, gerilemenin başlaması ve buna bağlı olarak Rumeli'deki topraklarının yitirilmesinin ardından madencilik faaliyetlerine yalnız Anadolu topraklarında devam edilmiştir. 19. yüzyıla gelinceye kadar geçen sürede, zaman zaman kapanıp, zaman zaman açılan maden ocaklarının sayısı yaklaşık 100'ü bulmuştur (Tızlak 1997: 2). Anadolu'da bulunan bu ocakların en önemlilerinin bulunduğu yerler ve çıkarılan madenler aşağıdaki şekildedir (Uzunçarşılı 1975: 578):

Kastamonu-Küre: Bakır

Keban: Bakır,gümüş,kurşun

Ergani: Bol miktarda bakır, bir miktar gümüş ve altın

Giresun-Espiye: Bakır, gümüş, altın

İnegöl: Gümüş

Kiği: Demir

Milas: Simli kurşun

Bozkır: Kurşun, altın, gümüş

Çanice (Gümüşhane): Bakır, gümüş, altın

Niğde-Bereketli: Kurşun, gümüş

Nif (M..Kemal Paşa): Simli kurşun

Şarkî Karahisar (Şebinkarahisar), Kütahya, Foça,Ulubat: Şap

Gümüş (Gümüşhacıköy): Gümüş (Tızlak 1997: 2)

Bilecik: Demir (Balcı 1994: 11)

Yukarıda belirtilen yerlerden başka, Van, Erciş, Malatya, Darende, Karaman, İçil, Maraş, Kayseri, Akdağ, ve Kilise hisar'da da demir, bakır, ve gümüş madenleri çıkarılmış, maden ocaklarında üretimde bulunulmuştur (Ahmet Refik 1989: 5).

19. yüzyıla gelinceye kadar geçen zamanda, Osmanlının Rumeli topraklarında bulunan maden ocakları ise:

Kosova Vilayeti'nin Üsküp Sancağı'nda Kratova'da : Kurşun ve gümüş

Gümüleine civarında: Şap

Bulgaristan'da Sofya yakınında Samako'da: Demir

Selânik civarında Sidrekapısı'nda: Kurşun

Bosna Kamengrad'da: Bakır

Taşoz Adasında: Gümüş (Uzunçarşılı 1975b: 579).

Bunlardan başka çoğu eski Yugoslavya topraklarında yer alan yerleşim yerlerinden; Prizren, Novoberde, Srebrenica, Rudnik ve Koçanya'da da maden ocakları bulunmuş, bu maden ocaklarında en çok gümüş, bakır, altın ve şap üretilmiştir (Ahmet Refik 1989: 5).

Yukarıda türleri ve üretim yerlerini göstermeye çalıştığımız Anadolu ve Rumeli'deki madenler, pek iyi bir şekilde değerlendirilememişlerse de şüphesiz Osmanlı Devleti hazinesinin önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmuştur. O dönemde kabul gören anlayış ve uygulamaya göre; devlet, ülke toprakları üzerinde mülkiyet ve murakabe hakkına sahip olmakta ve topraklar devletin malı sayılmakta, dolayısı ile madenlerin mülkiyeti de devlete ait kabul edilmekteydi (Karal 1983: 245). Bu yüzden maden ocakları devletin iştiraki ile Darphaneye bağlı olarak işletilmişlerdir¹⁴. Tanzimat'a kadar sürüp gelen bu uygulamada madenleri işletenler, işletme hakkı olarak elde edilen gelirden devlete belli oranda pay vermek durumunda kalmışlardır. Bu uygulamaya göre maden ve defneler hangi topraktan çıkarılırsa çıkarılsın beşte biri devlet tarafından alınmıştır (Fındıkgil 1966: 15). Elde edilen bu gelir devlet için büyük önem taşımıştır. Ancak kimi zamanlar uzun süren savaşlar nedeniyle madenler üzerinde devlet kontrolü zayıflayınca, maden işletme ruhsatına sahip madenciler, devletin iştirakinden doğan payı zaman zaman ödememe yoluna başvurmuşlardır (Fındıkgil 1966: 15).

¹⁴ Maden nizamnamelerinin uygulamaya konulmasından önce, madenlerin işletilmesi şöyle özetlenmiştir: "Eğer madenin zuhur ettiği arazi tasarrufa elverişli ve devamlı bir tasarrufa mevzu bulunuyorsa, mutasarrıfın kudreti yettiği takdirde beşte birini devlete eda etmek şartıyla işleyebilirdi. Kudreti yetmediği takdirde bu hususta bir hak tanınmazdı." Bk. ÇAĞATAY, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku "DTCF Dergisi, Ankara 1943-1944, C. 2, S.1, s.120

Bu dönemde madenlerin üretimi alanında uygulanan dikkate değer bir husus; maden ocaklarında çevre köylerde yaşayan halka *Angarya* adı verilen mecburi çalışma sisteminin getirilmiş olmasıdır (M.Turan 1983: 1324). Madenin çıkarıldığı civarda bulunan köylü ahalisi reayadan ayırt edilerek (Varlık 1985: 918) madenleri işlemeye ve emeklerinden elde ettikleri ürünleri devletle paylaşmaya mecbur tutulmuşlardır¹⁵. Şartları ağır olan bu mecburi çalışma sistemi¹⁶ zamanla verimsiz hale gelmiştir. Bu durum ise madencilik gelirlerinin azalmasına sebebiyet vermiştir. Olumlu olumsuz bir çok gelişmenin yaşanması ile birlikte her şeye rağmen devlet, yeni bir alan olan bir metalürji sanayinin ve özellikle demir endüstrisinin kurulmasını sağlamıştır.¹⁷

Anadolu ve Rumeli’de işletilmekte olduklarını ifade ettiğimiz Osmanlı maden ocakları bilinmeyen sebeplerle zaman zaman üretimlerine ara vermişler (Tızlak 1997: XXIX), buna mukabil bazı yeni maden ocaklarının bulunması mümkün olmuştur (Uzunçarşılı 1975b: 577). Bu dönemde batıda hemen her alanda çok önemli gelişmeler yaşanmış, özellikle sosyal, ekonomik ve endüstri alanında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Osmanlı Devleti sözünü ettiğimiz batıdaki bu sosyal, ekonomik ve endüstriyel alandaki değişim ve ilerlemelere ayak uyduramamıştır. Bunun sonucu olarak başta ziraat, ticaret ve diğer alanlarda olduğu gibi madencilikte de gerilemeye başlanmıştır. Bu alandaki gerileme 17. yüzyılda hissedilir bir hal almıştır (Yersel 1973 :12). Bu durum 18. yüzyılda da devam etmiştir. Devlet hem iç tüketim için gerekli olan, hem de ordusunun ihtiyacı olan madeni dışarıdan karşılamak durumunda kalmıştır¹⁸. Kimi maden ocakları verimli bir şekilde işletilememiş, sonuçta kapatılmak zorunda kalınmıştır. Ülkede siyasî, sosyal, ekonomik, askerî ve diğer alanlarda yaşanan çöküntü

¹⁵ **MTA 1935-1973**, Maden Tetkik ve Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1973, s.3

¹⁶ XV. yüzyılda madenlerde uygulanan, yakın civar köylülerinin çalıştırılma mecburiyeti bir müddet sonra insan hürriyetini kısıtlayan bir uygulama gibi görülmüş ve rahatsızlık yaratmıştır. Sonunda devlet, zorla çalıştırılan bu madencilere bir takım hak ve hürriyet vermeye, çalışma şartlarını düzenlemeye yönelmiştir. İşçilere oda, yiyecek ve ücret vermeye başlanmıştır. Bk. QUATAERT, “19.yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Madencilik” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi** , İletişim Yayınları, C. 4, s.915 ; **MTA 1935-1973**, s.3

¹⁷ **MTA 1935-1973**, s. 3

¹⁸ Öyle ki, kazma kürek,matkap ve tokmak gibi madencilğin en önemli araçları,endüstri ve zanaat’ta kullanılan metallerin hepsinin yurt dışından getirilmesi zorunlu hale gelmiştir.Daha fazla bilgi için Bk.Kadri YERSEL,”Madenlerden Yararlanma Düzenimiz”, s.12

madencilik faaliyetlerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu tarihe kadar geçen zaman içinde bazı istisnalar¹⁹ bir tarafa devletin uygulamaya koyduğu ciddi bir madencilik politikasının olmadığı, madenlerden tek istifadenin hazineye gelir sağlamak şeklinde olduğu anlaşılmaktadır (Ete 1947: 65).

Bu yıllar, özellikle 18. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin önemli ölçüde Rumeli'deki topraklarını kaybettiği, çöküntüyü bizzat yaşadığı yıllar olmuştur. Osmanlı tarihinin büyük bölümünde, Osmanlı madenciliğinin en büyük kesimini Rumeli vilayetindeki madenler oluşturmuştur. Bu madenler devlet için hayati önem taşımış ve yüzyıllarca pek de değişmeyen işletme yöntemlerine göre işletilmişler ve aynı tarzdaki idarî kurullar tarafından idare edilmişlerdir (Quataert 1985: 914). Yani madencilik sektörü, aynı usullerle yıllarca madencilik yapmaya çalışmış; sektör kendini yenileyememiş; Avrupa'daki gelişmeler dikkate alınmamış; dolayısı ile madencilikte gerileme kaçınılmaz olmuştur. Bunlardan başka, Osmanlı Devleti'nin inisiyatifi dışında yaşanan ve önemli gelişmelerden biri olan Güney Amerika ve Afrika madenlerinin Avrupa'ya taşınması ve bol miktarda maden üretiminin olması, Osmanlı madenciliğine etki eden olumsuzluklardan bir diğeridir (Yersel 1989: 43-44). Bu dönemde Osmanlı madenciliğinin geri kalmasının sebepleri arasında, devletin genel olarak gerileme sürecine girmesi yanında sektöre özel olan uygulamaların da etkisi olmuştur. Meselâ; madencilik üretim alanında uygulanan teknikler batı ülkeleri ile kıyaslanmayacak düzeyde geri kalmıştır. Madenciye ve madenlerle ilgili olarak oluşan imalatçı kimselere devletin desteği olmamış, batı madenciliği ile rekabet edecek bir yapı ortaya konulmamıştır. Ekonomide ithal ağırlıklı liberal bir düzen uygulanmaya çalışılmış, devlet madenleri yalnızca orduya silah ve cephane, hazinesine de para sağlamayı düşünerek işletirmiştir. Üretilen her türlü maden ham maddelerinin, mamul bir yapıya dönüştürülerek üstün kârların elde edilmesi için bir ekonomi düşüncesine sahip olunmamıştır. Aksine ham maddelerin serbestçe ihracatını ve karşılığında altın ve gümüş'ün alınması tercih edilmiştir (Yersel 1989: 43-45). Madenciliğin geri kalmasına etki eden bir başka sebep, madenlerin işletilmesi için

¹⁹ Yavuz Sultan Selim zamanında Ergani civarına Lairum Rumlarının yerleştirilerek, buradaki bakır yataklarının Rumlar tarafından başlatılmaları bir istisna olarak gösterilebilir. Bk. TIZLAK, **Keban-Ergani Yöresinde Madencilik, (1780-1850)** s. XXXV

gerekli olan yakacak odunun yeterince sağlanamamış olmasıdır. Maden ocağı yakınında bulunan ormanlar tükenmiştir. Uzaklardan getirilen odun türü yakıtın getirilme güçlüğü, ocakların faaliyetlerini zora sokmuştur (Karal 1983a: 244). Bu olumsuzluklara maden mevzuatının devrin şartlarına uyumlu hale getirilememiş olmasını ve madenlerde çalışacak amele ve teknik elemanın nitelik ve nicelik yönünden yetersiz oluşunu da dahil edebiliriz (Yersel 1989: 44-45).

Burada, Avrupa’da meydana gelen gelişmelerin ve gittikçe güçlenen emperyalizm düşüncesinin Osmanlı ekonomisi dolayısı ile madenciliği üzerinde oluşturduğu etkileri de unutmamak gerekir. Özellikle batıda gelişme gösteren emperyalizm düşüncesi, kendi çıkarları için çok uygun gördüğü Osmanlı topraklarına yönelmiştir. Bu coğrafyadaki kaynaklar, batılılar tarafından ekonomilerini güçlendirme ve üstünlük kurma açısından önemsenmeye başlanmıştır. Nitekim Almanlar bakır ve krom, İngilizler bakır, Fransızlar kurşun ve kömür, İtalyanlar kükürt ve kömür yatakları ile ilgilenmeye başlamışlar, küçük küçük işletmeler kurmuşlardır. Kurulan işletmeler, batı endüstrisinin ve ekonomisinin isteklerine göre yönlendirilmişlerdir (Yersel 1989: 44-45). Yaşanılan bu gelişmeler de Osmanlı madenciliğinin gelişememesine sebebiyet vermiştir.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen, 19. yüzyıla gelindiğinde madencilik alanında birtakım önemli değişiklikler yaşandığını, düzenlemeler yapıldığını görmekteyiz. Bu değişimlerden kısaca bahsedecek olursak; birinci olarak, devletin sahip olduğu maden ocaklarının bir kısmı, Rumeli topraklarından çekilmek zorunda kalınması sonucu elden çıkmıştır. Bunun sonucu Anadolu topraklarındaki madenler devletin ekonomik yaşantısında önem kazanmıştır. İkinci olarak; 19. yüzyılda Avrupalı devletler hayli zengin gördükleri Osmanlı madenlerine yönelmişlerdir. Madenlerle ilgilenen bu devletlerin temsilcilerinin Osmanlı madenlerini işletmeye başlamaları, yani maden sektörüne girmeleri, maden üretimi ile ilgili yasal düzenlemelerin yapılmasını ve maden üretim yöntemlerinin önemli ölçüde değiştirilmesini gerektirmiş ve bu düzenlemeler üretim artışını önemli ölçüde etkilemiştir. 19. yüzyılın ilk yarısındaki maden girişimcilerinin hemen hepsi yabancılardan teşekkül etmiştir. Üçüncü olarak; Batıda ortaya çıkan sanayi

inkılabına bağlı olarak gelişen teknolojik değişimler, makineleşmenin artması, üretilen yeni makinelere yakıt sağlama gereği kömür madenini önemli hale getirmiştir. Buna bağlı olarak kömür, Osmanlı maden endüstrisinin en ağırlıklı unsuru haline gelmiştir (Quataert 1985: 914). Dördüncü olarak; Osmanlı Devletinde, madencilğe ait az çok düzenli sayılabilecek istatistikler 19. yüzyılın ortalarında tutulmaya başlanmasıdır (İzbırak 1944-1945: 215). Yüzyılın sonlarına doğru, maden aramak ve maden hakları alıp satmak gibi oldukça kârlı zannedilen bir madencilik hareketi kendini hissettirmiştir²⁰.

Tanzimat'ın ilanıyla başlayan dönemde, Osmanlı Devleti ileri gelenlerinin, madencilik alanında ülkenin durumunu ve eksikliğini kısmen tespit ettikleri ve maden sanayinin önemini kavradıkları görülmektedir²¹. Yukarıda sıralamaya çalıştığımız değişimlerden başka yeni bir takım düzenleme çalışmalarına da girişilmiştir. Yüzyılın ikinci yarısında, üst üste uğranılan büyük kayıplar ve gittikçe ağırlaşan ekonomik, sosyal, siyasi ve diğer alanlardaki çöküntünün bertaraf edilmesini sağlamak amacıyla ilan edilen Tanzimat'la başlayan dönemde, her alanda yapılan düzenleme çalışmaları yanında madencilik işlerinin de düzene konulması çabasına girişilmiştir (Yersel 1973: 13). Bu çabalar sonucunda, madenlere ilişkin ilk yasal düzenleme 1858 tarihli *Arazi Nizamnamesi* ile yapılmıştır (Soykan-Mutluer 1995: 39). Söz konusu arazi kanununun yürürlüğe konduğu tarihe kadar geçen zaman içinde maden işletmeciliğine ilişkin ortaya konmuş ciddi ve esaslı prensiplerden oluşan bir düzenlemeye rastlanmamıştır (Fındıkgil 1966: 15; Varlık 1985: 918). Ardından madencilik faaliyetlerini bir düzene sokacak nizamnameler hazırlanmıştır. İlk nizamname, Fransız Maden Hukukundan alıntı yapılarak hazırlanan 1861 tarihli *Maâdin Nizamnamesi*'dir (Soykan-Mutluer 1995: 39). Bu nizamnamenin yürürlüğe girmesi ile madencilik işleri bir mevzuata bağlanarak kısmen bir düzene girmiştir. Sonraki yıllarda büyük gayretler gösterilerek hazırlanan maâdin nizamnameleri ile ihmal edilmiş olan madencilik sektörü geliştirilmeye çalışılmıştır.

²⁰ B.C.A. F:030,01,Y:39. 234. 3, (Âli İktisat Meclisi Yüksek Riyasetine Encümen Reisi tarafından sunulan 15.1.1933 tarihli Rapordan)

²¹ KARAL, Tanzimat Döneminde Osmanlı'nın madenlere ilgi duymasında ve maden sanayisinin kıymetini anlamasında, 1851–1855 yıllarında Paris de işlenmiş madenlerle ilgili olarak açılan madencilik sergisinden etkilenilmiş olunduğunu belirtmektedir. Bk. KARAL, C. VI, s. 246-247

Nizamnamelerle başlayan dönemde Avrupalılar, Avrupalı maden mütehassıslarının “*Türkiye toprakları fakir, ama madence zengindir*”²² dedikleri Osmanlı Devleti’nin madenlerine önemli ölçüde ilgi göstermişler ve bu ilgi 19. yüzyılın sonlarına doğru artarak devam etmiştir (Quataert 1985: 915)²³. Bir taraftan Maâdin Nizamnamesi’nin getirdiği yeni hükümler diğer taraftan 1862 de imzalanan Paris Antlaşması’nın getirdiği ayrıcalıklar, Osmanlı madenlerine batı sermayesinin girmesi yolunu açmıştır. Bunun sonucunda yabancılar Osmanlı topraklarında maden arama, işletme ve pazarlama faaliyetlerini sürdürebilecekleri imtiyazlar elde etmişlerdir.

Maden zenginliklerinin tespit edilip çıkarılması ve değerlendirilmesi için yapılan yukarıda belirttiğimiz düzenlemelerin bu alanda arzu edilen gelişmeyi sağlamak için yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyet Dönemine kadar, çeşitli tarihlerde maden nizamnamesine ilaveler veya yeni düzenlemeler yapılarak Osmanlı madenciliğinin canlandırılmasına çalışılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde gösterilen bütün gayretlere rağmen Türk Madenciliği, çözüm bekleyen birçok problemleriyle Cumhuriyet Dönemine intikal etmiştir.

1- Osmanlı Devleti’nde Madenlerin İşletilmesini Düzenleyen Nizamnameler

a- 1858 Tarihli Arazi Kanunu (23 Şevval 1274 / 7 Haziran 1858)

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat dönemine gelinceye kadar topraklar üzerinde ferdi mülkiyete pek az yer verilmiş, şehir, kasaba, köy gibi yerleşim yerleri dışındaki topraklar, genellikle kamu malı olarak kabul edilmiştir. Devlet toprak üzerinde hem mülkiyet hem de denetleme hakkına sahip olmuştur. Bu anlayışa göre topraklar devletin malı sayılmıştır (Eyüboğlu 1947: 150). 1839 yılında Tanzimat

²² B.C.A, F:030.01, Y:39.234.3

²³ 1870–1898 yılları arasında hükümete maden arama izni için başvuru yılda ortalama on iken, 1899 ve 1900 yılları arsında başvuru talebi ortalama yılda 139’a çıkmıştır. Bu durum yabancıların Osmanlı madenlerine oldukça fazla ilgi duyduklarının bir göstergesidir. Fakat bu dönemin bir özelliği çok ruhsat verilmiş olmasına rağmen madenleri işletici az olmuştur. Bk.YERSEL, **Madencilikte Bir Ömür**, s. 52

Fermanı'nın yayınlanması ile birlikte, fermanında işaret edilen herkesin can, mal, namus ve malının padişah tarafından emniyetinin sağlanacağına dair verilen teminatla, mal ve mülkiyet güvencesinin sağlanacağı, mülkiyet hakkının saklı tutulacağı (Karal 1983a: 246), bir kanunname hazırlanarak Osmanlıda toprak hukuku ve rejimi yeniden düzenlenmiştir (Kaynar 1991:177; Tanör 2002: 90; Bozkurt 1989: 276).

20. asrın ortalarından itibaren hukuk kaideleri, kanunname, nizamname ve mecelle gibi adlarla ülkenin tamamında geçerli kılınmak üzere, bugünkü anlamda kanuni mevzuat haline getirilmiş ve bu gelişmelere bağlı olarak madenler hakkında da açık hükümler taşıyan metinler hazırlanmıştır. İlk defa madenler hakkında 1858 tarihinde *Arazi kanunnamesi* adıyla anılan bir kanun yapılarak madenlerle ilgili işler bir mevzuata bağlanmıştır (Bekişoğlu 1953: 36; Fındıkgil 1966: 15; Bilgin 1972: 12-13). Hazırlanan arazi kanununun 107. maddesiyle, yeterli olmamakla beraber madenler konusuna önemli ölçüde düzenleme getirilmiştir. Kanunun ilgili maddesi aynen şöyledir (Fındıkgil 1966: 15-16):

Her kimin uhdesinde olursa olsun arazi-i mirîy'eden bir mahalde zuhur eden altın veya gümüş ve nûhas ve demir anva-ı eşcar ve alçı ve kükürt ve güherçile ve zımpara ve kömür ve tuz ve maâdin-i saire canibi beytûlmâle ait olup arazi mutasarrıflarının hiçbir madeni zapt eylemeye ve yahut çıkan madenlerden hisse almaya salahiyetleri yoktur. Kezalik tahsisat kabilinden olan arazi-i mevkufe'de zuhur eden bi'l cümle maâdinin canibi beytûlmâle ait olup gerek arazi mutasarrıfları tarafından, gerek canib-i vakıftan dahlû taarruz olunamaz. Fakat gerek arazi-i mirî'yede ve gerek zikrolunan arazi-i mevkufe'de maâdin-i mezkurenin ihracı ile ziraat ve tasarruftan tadili icap eden miktarın değer bahası mutasarrıfına verilmek lazım gelir. Ve arazi-i metruke ile arazi-i mevat'da bulunan maâdinnin humsu (1/5) beytûlmâle ve bakîsi bulan kimseye ait olur. Amma evkaf-ı sahiha'dan olan arazide zuhur eden madenler canibi vakfa ait olur. Ve derunu kur'a ve kasaba'ttan olan mülk arsalarda zuhur eden maden cümleten sahibine ait olur. Ve arazi-i öşriye ve haraciye'de zuhur edip izabeye kabiliyeti olan madenlerin humsu beytûlmâle ve bakîsi sahibine ait olur. Ve izabe edilmeye kabiliyeti olmayan maâdin sahibine ait olur.

Yukarıda metnini verdiğimiz kanunda anlatılmak istenenleri özet halinde açıklarsak; devlete ait araziden ve vakıf arazisi olarak tahsis edilen araziden çıkarılan madenler devlete aittir. Arazi mutasarrıflarının hiçbir madeni zapt etmeye veya çıkan madenden hisse almaya hakları yoktur. Fakat gerek devlete ait

olan, gerekse vakfa tahsisli araziden maden çıkarılması durumu, arazinin mutasarrıfının ziraat yapmasına ve tasarrufta bulunmasına engel teşkil ederse, arazi sahibine (mutasarrıfına) ziraat edilemediği nispette tazminat verilmesi kararlaştırılmıştır. Terk edilmiş araziler ile işlenmeyen, boş bulunan yani kimsenin mülkü olmayan, ziraata elverişli olmayan, dağlık, taşlık yerlerde bulunan madenlerin ise, beşte biri devlete, geri kalan kısmı madeni bulan kimseye verilmesi kabul edilmiştir. Evkaf-ı Sahihe denilen vakıfların sahip oldukları araziden çıkan madenler vakfa, köy ve kasabalarda bulunan mülk arazilerden çıkan madenler de sahibine ait olduğu ifade edilmiştir. Arazi-i Öşriye²⁴ ve Haraciye²⁵ şeklinde sınıflandırılan arazilerde bulunan madenlerden erime özelliği olanların beşte birinin devlete geri kalanın da sahibine verilmesi kanunda yer almıştır.

Bu kanunla ilk defa devlete ait topraklar ve vakıf arazileri ile, sınırlı olmakla birlikte ferdi mülkiyetin yer aldığı arazi içindeki madenlerin durumunun ne olacağı açıklığa kavuşturulmak istenmiştir. Terk edilmiş veya boş duran işlenmeyen arazilerden çıkarılan madenlerle, Müslim ve gayr-i Müslim halkın elinde bulunan mülk araziden çıkarılan madenlerin ne şekilde taksim ve tasarruf edileceği ortaya konmuştur. Hepsinden önemlisi hususî mülkiyet kavramı da Osmanlı hukukuna girmiştir.

Bu kanundan anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı'da maden mülkiyeti konusunda karma bir sistemin kabul edildiği görülmekte, diğer taraftan devlet arazi sahibi olanlara ve madencilere bir takım haklar tanımış bulunmaktadır.

²⁴ Osmanlı Devleti'nde Arazi-i Öşriye denilen topraklar, fetih edildiği zaman müslümanlara verilmiş veya daha önceleri müslümanların elinde bulunan topraklardır. Bu topraklar sahiplerinin mülkü olup, diledikleri gibi tasarruf edebilirler. Yaptıkları ziraata karşılık elde ettikleri ürünün onda birinden, beşte birine kadar öşür adıyla devlete vergi vermek zorundadırlar. Bk. HALAÇOĞLU, s. 89; ÜNAL, s.116

²⁵ Haracî topraklar, fetih sırasında gayr-i müslimler elinde bırakılmış ve mülk kabul edilmiş arazilerdir. Bu toprakların sahipleri Harac-ı Mukasame adıyla onda birden, beşte bir arasında değişen oranlarda vergi verirler. Bundan ayrı Harac-ı Muvazzafa adıyla bir miktar arazi vergisi vermekle mükelleftiler. Bu topraklar sahibinin mülkü olup, dilediği gibi tasarruf etme hakkına sahiptir. Bk HALAÇOĞLU, s. 90; ÜNAL, s. 116

Osmanlı Devleti'nde madenlerin durumunu bir kurala bağlayan ilk yasal düzenleme olarak kabul gören Arazi Kanunnamesi birçok noktada yetersiz kalmış, madencilik alanında problemleri tam olarak çözememiştir (Bekişoğlu 1953: 36; Eyüboğlu 1947: 150). Bunun üzerine günün değişen ihtiyaç ve şartlarına cevap verecek bir maden nizamnamesi hazırlama yoluna gidilmiştir.

b- 1862²⁶ Tarihli Maâdin Nizâmnamesi (9 Muharrem 1278 / 18 Aralık 1862)

Osmanlı Devleti sahip olduğu topraklar üzerindeki madencilik faaliyetlerini yasal bir düzene sokmaya çalıştığı 1858 tarihli Arazi Nizamnamesi'nin yetersiz kalması ve devletin maden sanayisinin önemini daha iyi kavrayarak madencilik işlerini düzenlemek için geniş ve hususi hükümlere ihtiyaç duyması üzerine Fransız maden kanunundan esinlenerek 1862 (9 Muharrem 1278 / 18 Aralık 1862) tarihinde ilk Maâdin Nizamnamesini yayınlanmıştır (Fındıkgil 1966: 18). Hazırlanan nizamname beş bölüm olarak 54 maddeden oluşturulmuştur. Birinci bölüm; maden arayıcılarını, ikinci bölüm; maden işletmeleri, üçüncü bölüm; devlete verilecek vergiler, dördüncü bölüm; ocak ve fabrikalarda çalışma usulleri, son bölüm olan beşinci bölüm; madenlerde görevli mühendislerin yetkilerini içermiştir (Karal 1983a: 247).

Bu nizamnameye göre, mülk topraklar üzerinde, sahipleri tarafından hiçbir izin alınmaya gerek duyulmadan maden araştırmaları yapılabilinecekti. Başka kimseler tarafından yapılacak araştırmalarda Maâdin Nezaretinden izin alınacaktı. Mirî topraklarla vakıflara ait olmayan topraklarda çıkan madenler tamamen hazineye ait olacaktı. Bunların işletilmesi için imtiyaz alınması devletin iznine bağlı tutulacaktı (Eyüboğlu 1947: 150). Maden bulan bir kişinin, işletme imtiyazı alması için madeni işletecek malî güçte olduğuna dair teminat vermesi gerekmektedir. Teminatı veremez ise, imtiyaz teminat gösteren kişiye verilecek, madeni bulana da bir miktar tazminat ödenecekti (Karal 1983a: 247).

²⁶ Bu maden nizamnamesinin yürürlüğe konma tarihi, kimi kaynaklarda 1861 olarak verilmekte; kimilerinde ise 1862 olarak verilmektedir. Muhtemelen bu durum miladî takvime çevirme ile ilgili hesaplamalardan kaynaklanmaktadır.

Bu nizamname ile maden işletme imtiyazı fertlere verildiği gibi şirketlere de verilmiştir. Ancak, maden imtiyazları yabancı kişi ve şirketlere verilmeyecekti. Aynı yıl çıkarılan bir yönetmelik ile yabancılara Osmanlı vatandaşları tarafından kurulan maden şirketlerine ortak olabilme hakkı tanınmıştır (Varlık 1985: 918)²⁷. Bir fert veya şirket istenilen teminatı verdiğinde birden fazla maden işletme imtiyazına sahip olabilecekti. Maden işletme imtiyazı, 10 sene müddete haiz olacak, madenin serveti göz önünde bulundurularak tespit edilen miktar hazineye aynî veya bedelen ödenecekti. İmtiyaz süresi sona erdiğinde işletme, bütün tesisleri ile birlikte devlete bırakılacaktı (Anıl-Merey 1942: 5; Fındıkgil 1966: 18).

Nizamnamenin beşinci bölümünde, maden işletmelerinin kontrol ve denetimlerinin mühendisler tarafından yapılacağı bildirilmekte, bununla ilgili olarak, Rumeli’de, Selanik, Manastır, Yanya, Niş, Anadolu’da; Ankara, İzmir, Konya, Sivas, Kastamonu, Harput ve Trabzon şehirlerinde birer baş mühendisin bulunacağı ifade edilmiştir (Karal 1983a: 247).

Kısaca içeriğini özetlemeye çalıştığımız nizamnamenin hükümlerinden Osmanlı Devleti’nde ilk defa maden imtiyazının bu düzenleme ile verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca hazırlanan bu nizamname yeni madenlerin araştırılması ve kurulacak yeni işletmelerle ilgili görülmektedir. Var olan önceki işletmelere ilişkin pek bir şey ifade edilmediğine bakılırsa, o işletmelerin eski maden mevzuatına bağlı olarak faaliyetlerini sürdürdükleri düşünülebilir.

1862 Maâdin Nizamnamesi’nin yürürlüğe konmasıyla başlatılan yasal düzenlemelerin dışında, madenlerin idaresinden işçilerin çalışma şartlarına kadar birçok konuyu kapsayan ve aşağı yukarı 1921 yılına kadar geçerliliğini sürdüren 1867 tarihinde bir nizamname daha hazırlanmıştır. *Ereğli Kömür Maden-i Hümayunu İdaresi’nin Nizamnamesi* adıyla bilinen bu nizamname, Maden-i

²⁷ 1862 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile yabancılara Osmanlı Devleti madenlerinin kapısı açılmıştır. Paris Antlaşmasında geçen “Emlâk’ın alım ve satım tasarrufu hakkındaki bütün kanunlar tebaa için eşit olduğundan, devlet’in kanunlarına ve belediye zabıtası nizamlarına uymak ve asıl yerli halkın verdiği vergi ve resimleri vermek üzere Osmanlı Devleti’yle yabancı devletler arasında suret-i tanzimiyeden sonra ecnebiye dahi emlâke tasarruf müsaadesi verilecektir” hükmüyle yabancıların mülk edinmesinin yolu açılmıştır. Nitekim 1869 da yabancıların mülk sahibi olmasını sağlayacak kanun çıkarılacaktır. Bk. M. TURAN, s. 1325; BİRÖN-ATAK, s.20

Hümayun Nâzırı Dilâver Paşa tarafından hazırlandığından dolayı *Dilâver Paşa Nizamnamesi* olarak anılmıştır (Varlık 1985: 919)²⁸.

c- 1869 Tarihli Maâdin Nizamnamesi (23 Zilhicce 1285 / 8 Nisan 1869)

1862 tarihli Maâdin Nizamnamesi madencilik faaliyetlerini düzene sokmada ve etkili bir denetim sağlamada başarılı olamamıştır (Ünalın 1989: 2). Nizamnamenin yetersizliğı yeni bir nizamnamenin hazırlanmasına yol açmıştır. Bunun üzerine 1869 (23 Zilhicce 1285 / 8 Nisan 1869) tarihinde, 1810 tarihli Fransız maden mevzuatından alınarak hazırlanan, 98 maddeden oluşan yeni bir maâdin nizamnamesi yürürlüğe konmuştur (Bekişoğlu 1953: 36; Eyüboğlu 1947: 150).

Bu nizamname ile madenler Maâdin-i aslîye, Maâdin-i sathî'ye ve Taş ocakları olmak üzere üç kısma ayrılmıştır (Anıl-Merey 1942: 6). Madenlerin bu şekildeki tasnifi Cumhuriyet döneminde de geçerliliğini sürdürmüştür. (Tezimizin sınırı olan 1960'lara kadar bu tasnif vardır.) Maâdin-i aslî denilen madenlerde işletme imtiyazı 99 yıl olarak belirlenmiştir. Maâdin-i sathî denilen madenlerin çıkarılmasına ilişkin süre belirlenmemiş, süresiz çıkarma izni verilmiştir. Ayrıca resim ve ferman harcından başka, nisbî resim alınması dış satım ve üretimden alınan verginin iki katına çıkarılması gibi esaslar bu nizamname ile getirilmiştir (Fındıkgil 1966:18; Anıl-Merey 1942: 6).

Taş Ocakları olarak sınıflandırılan madenler hakkında 1901 yılında müstakil bir nizamname yayınlandığı için, taş ocakları hakkında o kısımda bilgi verileceğinden burada konunun ayrıntısına girilmemiştir.

Fransız maden mevzuatından esinlenerek hazırlanan 1869 Maâdin Nizamnamesi'nin yürürlüğe konması ile birlikte maden işleri ile ilgili olarak iki tane de irade yayınlanmıştır. Bunlardan birisi, imalât ve nakliye hizmetiyle

²⁸Bu Nizamnamede, ocakların idare tarzı, işçilerin çalışma şartları, günlük çalışma ve istirahat saatleri, yiyecek ve diğer gereksinimleri, kazaya uğramaları halinde tedavileri, ocakların numaralandırılması,damarların adlandırılması maden direği temini gibi daha birçok husus yer almıştır. Nizamname 100 maddeden oluşmuştur.Bk. BİRÖN- ATAK, .s. 20-21

mükellef olanların affına dair olan 9 Şevval 1286 (1870) tarihli olan, diğeri ise, vilayetlerden verilecek maden ruhsatları ile ilgili 12 Cemaziyülevvel 1293 (1877) tarihli iradedir.

1869 tarihli nizamname’de, ilk defa madencilik alanında önemli kabul edilen hususların yer aldığını görüyoruz. Mesela; madenlerde zorunlu çalışma usulünün kaldırılması, maden mültezimlerinin madenlerde doktor ve ilaç bulundurmakla yükümlü tutulmaları, bir kaza halinde ödenecek tazminat miktarının tespit edilmesi, iş kazalarına karşı alınması gereken önlemlerin belirtilmesi gibi hususlardır (Varlık 1985: 918).

1869 yılında Maâdin Nizamnamesi’nin yayınlanmasından önce, 1867 yılında “*Yabancılar Mülk Edinme Yasası*” kabul edilmiştir (Kütükoğlu 1992:108). Bu yasanın yabancılar sağladığı imkânlar, onların Osmanlı madenlerine ileri seviyede ilgi duymalarına sebebiyet vermiş ve yeraltı kaynaklarının işletilmesine ilişkin ruhsat alma çabaları daha da artmıştır²⁹.

d- 1887 Tarihli Maâdin Nizamnamesi (25 Ağustos 1303 / 7 Eylül 1887)

Bir önceki Maâdin Nizamnamesinde görülen eksikliklerin giderilmesi ve maden işlerini daha esaslı bir düzene sokmak ve madencilikten alınan vergileri artırmak amacıyla 1887 tarihinde, 92 maddeden oluşan yeni bir Maâdin Nizamnamesi kabul edilmiştir (Fındıkgil 1966: 18).

Bu nizamnamenin en önemli tarafı aslî ve sathî madenlere³⁰ yönelik olarak hazırlanması, taş ocaklarını ayrı tutmasıdır. Ayrı tutulan taş ocakları için önce, 27 Teşrin-i Sanî 1303 (1887) tarihinde, sonra 6 Haziran 1317 (1901) tarihinde *Taş Ocakları Nizamnamesi* adıyla yeni ve ayrı birer Nizamname hazırlanmıştır (Anıl-Merey 1942: 6-7).

²⁹ **Maden Yasası ve Madenciliğimiz Paneli**, s. 11

³⁰ Madenler bu Nizamname ile Maden-i Asliye ve Maden-i Sathîye diye sınıflandırılmıştır. Maden-i Asliye: Yeraltında damar veya yığın halinde bulunup tünel açmak suretiyle işletilen madenler için kullanılmıştır. Maden-i Sathîye: Yeryüzünde, tünel açma gereği olmadan işletilebilen madenlere denmiştir.

Gerek 1887 Maâdin Nizamnamesi, gerek yeni hazırlanmış bulunan Taş Ocakları Nizamnamesi, zaman zaman yapılan eklenti ve değişikliklerle 1906 yılına kadar yürürlükte kalmış; bu nizamname esasları doğrultusunda madencilik işleri yürütülmüştür.

e– 1901 Taş Ocakları Nizamnamesi (6 Haziran 1317 / 19 Haziran 1901)

1887 tarihli Maâdin Nizamnamesi ile Taş Ocaklarını ilgilendiren faaliyetler ayrı tutulmuş, bu düşüncenin ardından yine aynı yıl 27 Teşrin-i Sâni 1303 (1887) tarihinde *Taş Ocakları Nizamnamesi* yürürlüğe girmiştir. Bu Nizamnamede görülen eksikliklerin giderilmesi ve taş ocaklarının daha düzenli bir idare ve kontrolünü sağlamak amacıyla 6 Haziran 1317 (19 Haziran 1901) tarihinde yeni bir nizamname hazırlanarak, taş ocakları hakkındaki hükümler bu nizamnamede toplanmıştır. Bu Nizamname bazı küçük değişikliklerle uzun süre (1960'lı yıllara kadar) yürürlükte kalmıştır.

Taş ocakları ile ilgili olarak, 9.2.1331 (1915) tarihinde “*Menafî Umumiyye Mütellik Hususat İçin Efrada Ait Arazi ile Taş Ocaklarının Muvakkaten Suret-i İşgali*” kanunu ile, 21.2.1332 (1916) tarihli, “*Umuru Nafia İnşaatı için Çıkarılacak Taş ve Kum'un Rûsum'dan Muafiyeti*” hakkındaki kanun yürürlüğe konmuştur (Eyüboğlu 1947: 152-153).

Nizamname'de hangi tür maddeler taş ocaklarına, hangilerinin maden ahkâmına tabi tutuldukları gösterilmiştir. Taş Ocaklarının mülkiyetiyle ilgili olarak 2. maddede “*Ocaklar hangi nev'i arazide zuhur eder ise, küşad etmek ve işletmek hakkı o arazi sahibine aittir*” denilmiştir. 5. madde de, “*Hususi mülkiyet altında olmayan yerlerdeki taş ocakları ise sahib-i arz*” a, yani devlet'e aittir, şeklinde ifade edilmiştir (Eyüboğlu 1947: 153).

Bu nizamnameye göre, taş ocaklarında madenlerde olduğu gibi önceden arama izni almak mecburiyeti olmamıştır. Ancak ocağın açılıp işletilmesi işi izne tabi tutulmuştur. Bu izin ise, emniyet açısından düşünülmüştür. Taş ocağı açmak ve işletmek, belirli bir zaman için *işletme hakkı* olarak dikkate alınmıştır. Taş

ocakları bu düzenleme ile arazi sahibinin mülkü olmuştur. Bu özelliği de onları madenlerden ayırmıştır.

f– 1906 Tarihli Maâdin Nizamnamesi (26 Mart 1322 / 8 Nisan 1906)

1906 yılına kadar, Osmanlı madenciliğini bir düzene sokmak ve madenlerden verimli bir şekilde istifade etmek amacıyla yapılan düzenlemeler düşünüldüğü gibi sonuçlandırılmamıştır. Çıkarılan nizamnameler, daha çok yabancı sermayenin Osmanlı madenlerinden istifade etmeleri yolunu açmıştır. 20. yüzyılın ilk yıllarında madenlerin korunması, madencilik faaliyetlerinin daha iyi bir düzene kavuşturulması amacıyla 26 Mart 1322 (8 Nisan 1906) tarihinde yeni bir nizamname hazırlanmıştır. Hazırlanan bu Maâdin Nizamnamesi, 1942 yılında yapılan değişiklikler istisna tutulursa, yeni bir maden kanununun yapıldığı 1954 yılına kadar geçerli olmuştur (Bilgin 1972:12-13)³¹.

Bu nizamname Osmanlı madenciliğinde bir düzen kurmuş, maden işleri daha iyi bir yola girmiştir. Madencinin haklarının korunması yanında, uygulamada istikrarlı ve ciddi bir düzen sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yeni düzenlemede madenler, eskiden olduğu gibi yine devletin hüküm ve tasarrufu altında olmakla birlikte, belirli kural ve şartlarla yerli ve yabancı kişilerin yararlanmasına imkân sağlayacak eşit şartlar taşıyan bir statüye kavuşturulmaya çalışılmıştır. Böylece madenler bir ticaret malı olarak düşünölmeye başlanmış, yurt içinde imalât ve endüstri ihtiyaçları için önemli unsurlar olarak dikkate alınmış, ona göre hareket edilmiştir (Yersel 1989: 45-46). Nizamname'nin 71. maddesi ile madenlerde mühendisler ve ustabaşılar hariç, ancak Osmanlı tabiiyetinde bulunanların çalışabileceği, bunların da yöre halkından olması gerektiği hükmü getirilmiştir. 72. madde de ise her vilayette hem maden ocaklarını teknik olarak denetleyecek, hem de işçilerin çalışma şartlarını takip ve kontrol edecek bir maden baş mühendisinin görevlendirilmesi kabul edilmiş, 77 ve 78. maddeler de sağlık ve işçi tazminatına ayrılmıştır (Varlık 1985: 918). Bu yeniliklerin getirilmesi, Osmanlı madenciliğinin gelişmesini sağlamak için atılan önemli adımlar olarak kabul edilmiştir.

³¹1954 yılında daha kapsamlı bir maden kanunu yapılmıştır. Bilgin, yapılan bu yeni kanunun, 1906 tarihli Maâdin Nizamnamesi'nin etkisinden tam olarak kurtulamadığını ifade etmektedir.

1906 tarihli Maâdin Nizamnamesi, Osmanlı Devleti zamanında yapılan nizamnamelerin en kapsamlısıdır. Cumhuriyet Döneminde, 1954 tarihinde yapılan yeni maden kanununun yürürlüğe girmesine kadar maden mevzuatının ana prensiplerini içeren kanunlar olarak uygulanmışlardır (Fındıkgil 1966: 20)³².

Bu nizamname ile kurulan düzen ve oluşturulan sistem ülkede maden üretimini artırmıştır. Ancak bu üretim artışından, Osmanlı Devleti'nden, ülkenin ekonomik yapısı ve insanından çok yabancılar ve sermayeleri istifade etmiştir. Bu da Osmanlı madenciliğini yabancıların güdümüne sokmuş, ülke zayıf bir madencilik faaliyetine sahne olmuştur (Ünal 1989: 2) .

Madencilik alanındaki gelinen noktayı ve yaşananları ortaya koyarken Osmanlı Devleti'nin o tarihlerdeki siyasî, sosyal, ekonomik, askerî ve malî durumunu da göz önünde bulundurmalıyız. Devletin çöküntü içerisinde olması hali şüphesiz madencilik alanındaki durumunu da önemli ölçüde etkilemiştir.

1858 tarihinden 1906 yılına kadar geçen zaman diliminde, Osmanlı madenciliğini bir düzene koyup madenlerden en verimli şekilde istifade edilir hale getirmek amacıyla hazırlanıp yürürlüğe giren nizamnameler, Osmanlı madenciliğini arzu edilen noktaya taşıyamamış, istenilen sistemin kurulması da mümkün olmamıştır. Bu alanda çözüm bekleyen birçok problem, yeni kurulan Cumhuriyet hükümetlerine devredilmiştir.

2- Osmanlı Devleti'nde Maden Hukuku ve Mülkiyet Uygulamaları

a- Osmanlı Devleti'nde Maden Hukuku

Dünyadaki teknoloji ve ekonomi alanında meydana gelen gelişmeler, maden adı verilen zenginlik kaynakları ile onları çıkarıp işleten insanlar arasındaki ilişkilerin bir düzene konulması gereğini ortaya koymuştur. Konulmak istenen düzeni

³² 1906 tarihinden 1954 tarihine gelinceye kadar yapılan tadil ve ekler için Bk. FİNDIKGİL, s. 20-27; ANIL- MEREY, s. 6-95

belirleyecek hükümler, *Maden Hukuku* dediğimiz yapının oluşturulmasına yol açmıştır.

Maden hukukunun amacının ne olduğu konusunda birbirinden farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden biri, madencilik faaliyetlerinden hareketle, maden hukukunun amacını bulmaya yöneliktir. Buna göre; madencilik faaliyetleri, arama, işletme ve metalürji gibi değişik aşamalardan oluşmaktadır. O halde maden hukukunun amacı, teknik nitelik taşıyan madenlerin bulunmasına ve işletilmesine ilişkin faaliyetleri düzenleyen hükümler getirmektir. İkinci görüşte, millî ekonomiye katkısı bakımından konu ele alınarak maden hukukunun amacı bulunmaya çalışılmıştır. Bu anlayışta konu millî ekonomi açısından ele alınmıştır; maden yasaları kural olarak ya ihracata, yada millî ihtiyaçları karşılamaya yönelik olmalıdır. Maden hukuku bu çerçevede oluşturulmalıdır.

Bunlardan başka maden hukukunun amacı konusunda her iki görüşü de içine alan karma bir görüş ortaya konulmuştur. Bu yeni görüşe göre, maden hukukunun amacı, hem madencilik işlerinin düzenlenmesi hem de madencilik faaliyetlerinin millî ekonomiye katkısı olacak şekilde yapılandırılmasıdır (Göğer 1979: 44-45).

Maden hukukunun amacı ve kapsamı herhalde son kısımda ifade ettiğimiz karma görüş olarak sunduğumuz görüş olmalıdır. Yani madenlerle ilgili yasalar, çağdaş bilimin gösterdiği yöntemle ve en verimli şekilde madenlerin aranıp işlenmesini sağlayacak hükümleri getirmeli, topluma en çok ekonomik katkıyı sunacak şekilde oluşturulmalıdır. Aynı zamanda maden yasaları, arama ve işletmeye yatırım yapacak gerçek ve tüzel kişilerin çıkarları ile toplumun çıkarlarını uzlaştırma amacına yönelik olmalıdır (Göğer 1979: 45). Bundan başka her ülke maden mevzuatını iktisadî bünyesine uygun olarak ve siyasî durumunu da dikkate almak suretiyle hazırlaması gerekmektedir (Fındıkgil 1966:14). Çünkü madenciliğin ilerlemesi ve gelişmesinde maden mevzuatının mükemmelliği, maden sahasındaki ilerlemeler kadar önem arz etmektedir.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Osmanlı Devleti'nde madenler kamusal bir varlık olarak devletin malı olmakta, hüküm ve tasarrufunda bulunmaktaydı (Yersel 1970: 31). Madenlerin işletme tarzını tespit etmek de devlete ait idi. Dolayısı ile hazırlanan maden mevzuatında devletçi bir yapı hâkim olmuştur (Karal 1983a: 246).

Osmanlı'da maden hukuku konusunda karmaşık bir durum olmasına rağmen yine de madenlerin çıkarılıp işletilmesinde önceden belirlenmiş kanunlara bağlı kalındığını anlıyoruz. Bununla ilgili olarak, Sultan II. Beyazıt ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında fethedilen ülkelerde, mevcut madenlerde uygulanmakta olan Saksonya maden kanunlarının Osmanlı şartlarına uyumlu hale getirilerek uygulamaya devam edilmesi konusunda emirler verilmiş olduğu görülmektedir. Yani Balkanlardaki madenler, Sakson maden kanunlarının Osmanlı anlayışına uygun hale getirilmesi ile işlenmesine devam edilmiştir. Bundan başka maden işlerinin yürütülmesini sağlamak üzere iki kanun daha yapılmıştır. Bu kanunlardan biri 1525 tarihli, diğeri 1536 tarihli maden kanunudur. 1536 tarihli maden kanunu, Kanuni Sultan Süleyman'ın eski Saksonya kanunlarının Osmanlı şartlarına uyarlanarak tatbik edilmesi yolundaki emirleri sonucu oluşturulmuştur (Tızlak 1997: 6). II. Beyazıt dönemi kanunlarını içeren kanun mecmualarında da madenlere ilişkin kanunlara rastlanmıştır. Bunlardan biri; *Kanunname-i Sultanî Ber-Muceb-i Örf-i Osmanî* dir. Bu kanunnâme, çeşitli padişah hükümlerinin bir araya getirilmesi ile meydana getirilmiş, içinde Osmanlı Devleti'nin maden ocakları ile altın, gümüş gibi değerli madenler hakkındaki emir ve kanunları içermektedir. İkinci ise; *Telhisü'l Beyan fî Kavânîn-i Alî Osman* dır. Bu kanunname, Osmanlı Devleti'nin idarî ve malî teşkilatlarına ait nizamnameleri özet olarak bir araya getirmek amacıyla oluşturulmuştur (Tızlak 1997: 7).

Bütün bunlardan Osmanlı Devleti'nde maden işlerini tamamıyla düzenleyen bir kanunnamenin yapılmadığını, madenler hakkında her maden için ayrı bir kanun yapıp uygulamaya konulmadığını ve var olan kanunlarla bu alandaki işlerin yürütüldüğü anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısına, yani Tanzimat dönemine gelinceye kadar 1536 tarihli maden kanununun yanında, padişah emir ve

fermanları ile şer'î ve örfî hukuktan oluşan bir düzenlemenin Osmanlı maden hukukunu oluşturduğunu söyleyebiliriz.

b- Madenlerde Mülkiyet

Tanzimat dönemine gelinceye kadar devlet, toprak üzerinde tam bir mülkiyet hakkına sahip olmuş, topraklar devletin malı ve onu işleyen de kiracısı kabul edilmişlerdir. Bu genel anlayışa bağlı olarak ülke topraklarında bulunan madenler de esas itibariyle devletin malı olmuştur.

Devletin malı olarak kabul edilen madenlerin mülkiyeti konusunda sürdürülen uygulamada, Hanefî mezhebinin esaslarına göre şer'î hükümler dikkate alınmıştır (M.Turan 1983: 1325; Balcı 1994:12). Madenler ülke sınırları içinde çeşitli bölge ve arazilerde bulunabildiğinden, arazilerin özelliğine göre mülkiyet durumunun belirlenmesi önem arz etmiştir. Osmanlı Devleti'nde şer'î hükümler uyarınca yapılan gruplandırmaya göre araziler dört kısma ayrılmıştır. Birincisi: Metruk arazilerdir (Arazi-i metruke) (Ünal 1997: 119). Bunlar kimseye ait olmayıp, köy ve kasaba halkı tarafından ortak kullanılan arazilerdir. Bu tür arazilerde bulunan madenin beşte biri devlete geri kalanı bulana aittir. İkincisi: Mîrî arazilerdir. Mülkiyeti devlete ait olup ziraata elverişli topraklardır. Bu çeşit arazide madenlerin tamamı beytûlmâle, yani devlet hazinesine aittir. Çıkarılan madenleri bütün müslümanların vekili olarak sultan alır, işletir veya işlettirir. Üçüncüsü: Mülk arazidir. Bunlar, her türlü tasarrufu sahibine ait olan arazilerdir. Miras bırakılıp satılabilir, hibe edilebilir, istenirse vakfedilebilir (Ünal 1997:118). Bu tür arazide bulunan madenlerin beşte biri devlete, geriye kalanı mülk sahibine ait olur. Dördüncüsü: Vakıf arazilerdir. Vergi geliri dinî, ilmî ve sosyal kurumlara tahsis edilen arazilerdir. Bu tür arazide bulunan madenin de beşte bir devlete, geriye kalanı bulana ait olur (Akgündüz 1990:157-158).

Bununla birlikte mirî arazi dışında, diğer arazilerde çıkarılan madenlerin, arazi sahibinin maden çıkardığı ve işlettiği sürece beşte biri devlet hazinesine verilmekte; arazi sahibinin madeni işletecek gücü olmaması halinde devlet madene el koyabilmektedir (Karal 1983a: 246).

Bu şekilde, arazilerin gruplandırılarak madenlerin mülkiyetlerinin tespitinden başka, arazi üzerindeki maden çeşitlerine göre de mülkiyet düşüncesi ortaya konmuştur. Altın, gümüş, demir, bakır gibi madenlerin (mîrî arazi hariç) nerede bulunursa bulunsun beşte biri, mirî arazi de ise madenin tamamı devletin, yani hazinenin olmaktadır (Balcı 1994: 12).

Tanzimatla başlayan ve devam eden nizamnameler döneminde, madenlerin imtiyaza verilmesi uygulamasında da devlet imtiyaz sahipleri ile yaptığı mukavele gereği, belirlenen nispetlerde vergilerini alarak madenler üzerindeki tasarrufunu sürdürmüştür. Madenlerin imtiyaza verilmesiyle ilgili bilgiler bir sonraki kısımda verileceğinden burada ayrıntıya girilmemiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti madenlerinde mülkiyet konusunda açık şekilde devletçi bir yapının olduğu görülmektedir.

3- Osmanlı Devleti’nde Madenlerin İdaresi ve İşletme Usulleri

a- Madenlerin İdaresi

Osmanlı Devleti’nde maden işletmeciliği, madenin cinsine, zamanın şartlarına ve devletin çıkarlarına göre değişiklik gösterdiğinden madenlerin idaresinde de çeşitlilik göze çarpar. Ülkenin her yerinde maden işletme yöntemi aynı değildir. Farklı işletme yöntemleri uygulanmıştır. Buna bağlı olarak madenlerin idaresinin de her yerde aynı olmadığı görülmüştür (Tızlak 1997: 9).

Önceki kısımlarda belirtildiği üzere devlet, toprak üzerindeki mülkiyet ve denetleme hakkını kaynağını şer’i hükümlerden alınarak hazırlanan kural ve düzenlemelere göre kullanmıştır. Bu durum 19. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir (Varlık 1985: 919). Bu düzenlemede devletin başlıca gelir kaynaklarından

birini oluşturan madenler, *mukâta'a*³³ denilen usule tabi tutulmuşlardır (Ünal 1997:157).

Mukâta'a haline getirilmiş maden işletmelerinin idaresi, 18. yüzyılın ilk yarısına kadar, *Hazine-i Âmire*³⁴ adı verilen maliye hazinesine bağlı bu kurumun gönderdiği elemanlar tarafından sağlanmıştır (Tızlak 1997: 10). Bu tarihten sonra madenler darphaneye bağlı olarak idare edilmişlerdir (Karal 1983b: 455). Maliye hazinesinin yerini darphane hazinesi almıştır. Darphane bu dönemde sadece para basma işleri ile meşgul olmaktan çıkmış, kendisine bağlanan maden ve evkaf mukâta'alarının idaresi ile ilgilenmeye başlamıştır. Darphaneye bağlı madenlerin gelirleri padişahın hususî hazinesi niteliğindeki *Ceyb-i Hümayun* adı verilen hazineye aktarılmıştır. Bu durum ülkede bütün madenler için geçerli olmamıştır. Bir kısım madenler özellikle Rumeli'deki madenler, *Maden Mukâta'ası Kalemi*'nce³⁵ idare edilmişlerdir. Madenlerin darphane tarafından idare edilmesi işi Tanzimat'ın ilanına kadar sürdürülmüştür. Tanzimat'ın ilanının ardından, Osmanlı hazinelerinin birleştirilmesi uygulamasına geçilmesi ile birlikte madenlerin idaresi Maliye Nezaretine verilmiştir (Tızlak 1997:10).

Sultan II. Abdulhamid zamanında, madenlerin işletilmesi ve maden nizamnamelerinin yürütülmesi için *Orman Maâdin ve Ziraat Nezâreti* kurulmuş, nezâret nazırı vükelâ heyeti dışında bırakılarak, madenler konusu hükümetin işi olmaktan çıkarılıp adetâ özerk bir yapıya kavuşturulmak istenmiştir (Karal 1983b: 456).

Bütün bunlardan başka, madenler emanet yolu ile de idare edilmişlerdir (Uzunçarşılı 1995: 577). Çoğunlukla takip edilen idare modeli emanet usulü

³³ Mukâta'a, Osmanlı da geliri direkt hazineye alınan vergi ve gelir kaynaklarına verilen addır. Maden işletmeleri genellikle mukâta'a usulü ile işletilmişlerdir. Mukâta gelirlerinin toplanması iki yolla olmaktadır. Bunlar iltizam ve emanet usulüdür. Daha fazla bilgi için Bk. ÜNAL, s. 157; Maden mukâta'ası tabiri ise, darphanenin ihtiyacı olan altın, gümüş ve bakır gibi madenlerin emanet veya iltizama verilenleri için kullanılmıştır. Bk. Mehmet Zeki PAKALIN, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, M.E.B Yayınevi, İstanbul 1993, C. II, s. 379

³⁴ Hazine-i Âmire defterdarlığı 1835 yılında kaldırılmıştır. Bundan sonra Darphane Nezâreti ile birlikte Darphane-i Âmire Defterdarlığı adıyla yeni bir nâzırlık kurulmuştur. 1838 de malî işlerin tek elden yürütülmesi kararıyla Maliye Nezâreti kurulmuştur. Bk. HALAÇOĞLU, s. 82

³⁵ Maden Mukâta'ası Kalemi, Osmanlı da altın ve gümüş gibi madenlerin hesaplarını tutan bir birim idi. Bk. HALAÇOĞLU, s. 81

olmuştur. İdare edilmek üzere emanete verilen madenlere bir takım yetkilerle donatılarak gönderilen memurlara *Maden Emmini* adı verilmiştir³⁶.

b- Madenlerin İşletme Usulleri

Osmanlı Devleti'nde madenleri işletme düzenini iki bölümde incelemek mümkündür. Bu bölümler, kuruluşundan ilk maden nizamnamesinin hazırlandığı 1862 yılına kadar süren dönem ve bu tarihten devletin yıkılışına kadar süren dönem olarak adlandırılabilir. Yasal düzenlemelerin getirildiği 1862 yılına kadar Osmanlı maden işletme usulünün üç şekilde uygulandığı görülmektedir:

1- Doğrudan doğruya devlet tarafından işletilen madenler: Bu işletme usulünde, maden üretimini sağlamak için maden ocağı çevresinde bulunan köy halkına *Kürecilik*³⁷ adı verilen bir mükellefiyet verilerek, bazı vergi ve yükümlülüklerden muaf tutulurlardı. Madende çalışanlara ücret olarak ürünün beşte dördü verilir, kalan beşte biri de devlete bırakılırdı (Yersel 1989: 43).

2- Devletin yardımı ve gözetimi altında madenciler tarafından yapılan maden işletmeciliği: Bu tür işletmecilikte devlet madenin başına bir emin atayarak, işletmelere sermaye verir ve beşte bir oranında hisse alırdı (Tızlak 1997: 12).

3- Belirli bir süre kiraya verilerek, ya da önceden alınan para karşılığı maden işletme usulü: Bu usulde madenler mültezimlere verilir veya madencilere ihale edilerek madenlerin işletilmesi sağlanırdı (Karal 1983a: 246).

Genel olarak Tanzimat dönemine kadar madencilik faaliyetleri şu şekilde sürdürülmüştür: Anadolu ve Rumeli'de herhangi bir yerde maden bulunduğu haberi üzerine madenden yeterince alınan numuneler İstanbul'a getirilir, numuneler darphanede parçalanarak analizi yapılır, kârlılığı tespit edilirse madenin işletilmesine karar verilirdi. Madeni işletmek için madenin bulunduğu civardaki köy ahalisi, reaya'dan ayırt edilip birtakım yükümlülüklerden muaf

³⁶ Emanet usulü ile idare edilen maden ocaklarının bulunduğu mahalle devlet, madenlerin idaresi için bir memurunu gönderir ve gönderilen memur Maden Emmini unvanıyla madenleri idare ederdi. Daha fazla bilgi için Bk. TIZLAK, s.11-12

³⁷ Madenlerde çalışanlara "Küreci" denilmiştir. Küreci olarak çalışanlar Tekalif-i Örfiye denilen yükümlülüklerden muaf tutulmakta, davaları olduğu zamanlar, davaları maden emirleri vasıtasıyla görüldü.

tutularak diğer madenlerden getirilen maden ustalarının nezâretinde çalışmaya başlanırdı (Fındıkgil 1966: 16; Varlık 1985: 917). *Madenciyan Taifesi* olarak adlandırılan maden işçileri madenci, kömürcü, tomrukçu, ahenger ve derbentçi gibi adlarla gruplara ayrılmışlardı. Bunların madenlerden ayrılmaları yasaklanmış; sadece ustalar yerlerine vekil bırakmak kaydıyla kısa bir süre görev yerlerinden ayrılabilmişlerdir. Madenlerdeki işletme kadrosunun şu şekilde teşkil ettiği anlaşılmaktadır (Varlık 1985: 917):

- 1- Yöneticiler; Maden nazırı, Kâtip, Mutemet,
- 2- Ustalar; Hutman, Polakañçoran, Safaran, Demirci,
- 3- İşçiler; Dolapçı, Tekneci, Irgatlar.

Tanzimat döneminde, önce 1858 tarihinde yürürlüğe konulan arazi kanunu ve ardından Nizamnamelerin hazırlanıp uygulamaya konulması ile başlayan dönemde, bilindiği üzere yabancıların Osmanlı madenleri ile ilgilenmeleri sonucunda imtiyaz usulünün tatbik edilmesine başlanmıştır. Maden işletme imtiyazları önce fertlere daha sonra şirketlere de verilmiştir. Başlangıçta imtiyazlar yalnız Osmanlı tebaasına verilmiş, yabancı fert veya şirketlerine verilmemiş, ancak yabancılar Osmanlı tebaası tarafından kurulmuş olan şirketlere ortak olabilmışlerdir. İmtiyaz sürelerinin ne kadar olduğu nizamnamelerde belirtilmiş olup, imtiyaz sahiplerinin verecekleri vergiler de madenin zenginlik derecesine göre taraflar arasında tespit edilerek belirlenmiştir (Karal 1983a: 247).

19. yüzyılda genellikle, madenlerin işletilmesi yukarıda bahsedildiği üzere ya doğrudan devlet eliyle, yada devletle imtiyaz sahipleri arasında imzalanan anlaşmanın şartlarına uygun olarak madenlerin imtiyaza verilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir (Quataert 1985: 914). Madenlerin imtiyaza verilmesi konusu bir sonraki kısımda ele alındığından burada ayrıntıya girilmemiştir.

Madenlerin işletilmesini ve çalışma esaslarını belirleyen bir başka düzenlemede 1867 tarihli *Ereğli Kömür Maden-i Hümayun İdaresinin Nizamnamesi*'dir. Nizamnamenin hükümleri, 1921 yılına kadar büyük ölçüde yürürlükte kalmıştır.

Bu nizamname, hazırlayıcısının adından dolayı *Dilaver Paşa Nizamnamesi* olarak bilinmektedir (Varlık1985: 919). Nizamnamede o tarihe kadar açık şekilde bahsedilmeyen, işçilerin çalışma, uyku ve istirahatları; yiyecek, ücret, sağlık sorunları ve ocak sahibinin mükellefiyetleri gibi bir çok konuya yer verilmiştir³⁸. Sözü edilen nizamname madenlerin işletilmesine ilişkin çok önemli hükümler içermiştir. Ancak uygulamada birçok sebebe bağlı olarak, çoğu zaman olduğu gibi istenilen düzenlemeler hayata geçirilememiş, Osmanlı madenciliği beklenen gelişmeyi gösterememiştir. İşin aslı madencilik işleri ciddi bir sermaye ve teknolojiyi gerektirmektedir. Sermayeye ve lâzım olan teknolojiye duyulan ihtiyaç karşılanamadığından madenciliğin gelişmesini beklemek de mümkün değildir. Nitekim madenlerin çıkarılması ve işletilmesi için şirketlerin kurulması çıkış yolu olarak görülmeye başlanmıştır.

4- Osmanlı Devleti’nde Madenlerin İmtiyaza Verilmesi Usulü

a- Madenlerin İmtiyaza Verilmesi Sebepleri

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’a gelinceye kadar *Madenlerin İşletilme Usulleri* kısmında özetlemeye çalıştığımız usullerde işletilen madenlerden başarılı bir sonuç elde edilememiştir. Genellikle emanete veya iltizama verilmek suretiyle madenler bölgesindeki köyler ahalisini madenlerde çalışmak zorunda tutmak şeklindeki uygulamalar madencilik açısından olumlu olmamıştır. Aslında Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu topraklar maden kaynakları bakımından çok zengin olmasına rağmen, bu kaynakların tezimizde *Maden Hukuku* kısmında bahsettiğimiz amaçlar³⁹ doğrultusunda işleme tabi tutulması gerekirken bu mümkün olmamıştır. Yani bu zenginlik kaynaklarının bulunup, meydana çıkarılıp işlenmesi halinde önemli gelirler elde edileceği bilindiği halde, Osmanlı Devlet adamları uygulanabilir ve detaylı bir maden politikası ortaya koyamamışlardır. Dolayısı ile madenleri verimli bir şekilde değerlendirememişlerdir. Tanzimat’la başlayan dönemde devlet, önemli bir gelir kaynağı olarak görmeye başladığı madenleri ve madencilik faaliyetlerini bir düzene koymak, gelirlerini artırmak ve

³⁸ Dilâver Paşa Nizamnamesinde söz edilen konulardan, işçilerin çalışma şartları ve diğer hususlar için Bk. VARLIK, s. 919–920

³⁹ Amaçlar için Bk. tezimizin “Osmanlı Devlet’inde Maden Hukuku” kısmı; s. 24

yeraltı kaynaklarının geniş ölçüde işletilmesini sağlamak amacıyla tedbirler almaya yönelmiştir. Ayrıca bu dönemde, maden aramak, bulmak, işletmek ve maden haklarını alıp satmak gibi kârlı olduğu düşünülen bir hareket baş göstermiştir. Dönemin devlet adamları da bu hareketten hazine hesabına yararlanmak isteyerek madenleri imtiyaza verme yolunu tercih etmişlerdir⁴⁰. Devletin madenleri imtiyaza verme sebepleri şu şekilde özetlenebilir (Balcı 1994: 66):

1-Memleketin zenginleşmesini, kalkınmasını temin etmek, kaynakların en iyi şekilde değerlendirilmesini sağlamak,

2-Sahip olunan kaynakların devletin kendi imkânları ile değerlendirmekten yoksun oluşu ve bu kaynakların değerlendirilmesini şahıslara ve şirketlere yaptırarak, kendisinin gelirlerden pay almak istemesi,

3-Yabancılar da imtiyaz verilmesi durumu, yabancı sermayenin Osmanlı ülkesine girişini sağlayacağından, yatırım yapan Avrupalı devletler yaptıkları yatırımları dolayısı ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını kendi çıkarları açısından uygun görecektir. Yani siyasi açıdan güvence sağlamak amacıyla imtiyazların verilmesi düşünülmüştür.

Bu saydığımız hususların dikkate alınmasıyla, yukarıda bahsedildiği üzere 1861 tarihinde bir nizamname hazırlanmıştır. Nizamnamede özetle, devletin dışında şahısların da madenleri araştırma ve izin almak kaydıyla işletme izni verilmesi öngörülmüştür. Yani sermaye, birikim ve teknik yönden önemli bir donanımı gerektiren madencilik faaliyetleri için devletin imkânlarının yeterli gelmemesi üzerine devlet bu işi yapabilecek şahıs ve şirketlere bir imkân tanımıştır. Bu düzenlemeye bağlı olarak bütün tebaasına hiçbir ayırım yapmadan işletme hakkı ve her dilekçe verene 10-20 yıl süre ile imtiyazlar vermiştir⁴¹. Bunun üzerine 1861 tarihli nizamnamenin hükümlerinden faydalanan şahıs ve şirketler maden araştırma, çıkarma ve işletme imtiyazlarını kullanmaya başlamışlardır (Kartal 1983c: 258). Madenlerin imtiyaza verilme işi I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş ve bu süre içinde yüzlerce imtiyaz verilmiştir⁴². Başlangıçta nizamname,

⁴⁰ B.C.A, F: 030.01, Y: 139.234.3

⁴¹ MTA 1935-1973 , s 3

⁴² B.C.A, F :030.01, Y :139.234.3

yabancılar imtiyaz hakkını vermeyip, sadece Osmanlı vatandaşlarının ellerinde bulunan madenlere hissedar olma iznini vermiştir. Daha sonra yabancıların Osmanlı ülkesinde Hicaz hariç, her istedikleri yerde taşınmaz mülk edinme hakkına sahip olmalarının ardından (Ökçün 1969: 807), şahıs veya şirket olarak maden imtiyazlarından faydalanmışlardır.

İmtiyaza verilen madenler⁴³, kurşun, gümüş, altın, demir, zımpara, krom, taşkömürü, linyit, bakır, kükürt, güherçile⁴⁴, manganez, maden suyu, antimon, cıva, çinko, borasit, mermer ve arseniktir⁴⁵.

Burada ifade etmeye çalıştığımız Osmanlı Devleti'nin madenleri imtiyaza verme sebeplerinin dışında, özellikle Avrupalıların emperyalist düşüncelerle Osmanlı'nın mevcut siyasî ve malî durumundan en ileri seviyede istifade etmek arzusu içinde olduklarını da göz ardı etmemeliyiz. Durum yabancılar için oldukça elverişli bir hal arz etmiştir. Bu fırsatı değerlendirmekten geri durmamışlar, buna bağlı olarak yüzyılın sonlarına doğru imtiyaz başvurusunda önemli artış kaydedilmiştir.

Her ne kadar bazı madenler devlet eliyle işletilmeye çalışılmış ise de, imtiyaz usulü Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan madenlerin çoğunda uygulanmıştır. İmtiyaza verilen madenlerin hangilerinin işletildiği ve ne kadar maden çıkarıldığı konusunda kesin bilgiler yoktur; fakat bunların pek azının işletildiği yolunda bilgiler mevcuttur (Karal 1983c: 259). Sonuçta, maden nizamnameleri hazırlanırken ümit ve arzu edilen faydalar maalesef sağlanamamıştır. Teknik ve ekonomik görüşten uzak olan bu yöntem birçok spekülasyonun oluşmasına vesile olmuş; devleti idare eden kimselerin zayıf durumundan yararlanan yabancılardan

⁴³ MTA 1935-1973 , s.3

⁴⁴Güherçile; Tarımda gübre, hekimlikte ilaç olarak kullanılan, barut gibi patlayıcı maddeler yapımına yarayan, beyaz renkte ve ince billurlar durumunda birleşik bir madde, potasyum nitrat'a verilen ad. Bk. **Türkçe Sözlük**, C.I , s. 902

⁴⁵Osmanlı Devleti'nde çeşitli yerlerde keşfedilip işletmek üzere imtiyazı alınan madenlerin yerleri ve türleri için Bk. KARAL, C.VII, s. 259

bazıları, aldıkları imtiyazları yüksek fiyatlarla devrederek yeni spekülâtorlerin ortaya çıkmasını sebep olmuşlardır⁴⁶.

b- Madenlerde İmtiyaz Usulü

b1- Arama ve İşletme

İmtiyaza verilen madenlerin aranması ve işletilmesine ilişkin düzenlemeler 1861 tarihli nizamname ile başlayıp 1906 tarihine kadar geçen sürede bir takım yenilikler getirilerek uygulamaya çalışılmıştır. En son hazırlanan maden nizamnamesi olan 1906 Nizamnamesinde belirtilen esaslar doğrultusunda önce arama, sonra işletme usullerinin ne şekilde uygulandığını açıklamaya çalışalım: Maden-i Asliye denilen madenlerin bulunduğu arazilerde mülk sahibi şahıslar *İlmühaber* almak kaydıyla arama yapabileceklerdir. Maden-i Sathıye denilen madenlerin bulunduğu arazilerde, şahısların kendi arazisi ise, *ilmühaber* almalarına gerek kalmadan maden arayabileceklerdir. Bir şahıs, sahipli bir arazide maden aramak istediğinde önce arazi sahibinden izin almak zorundadır. Sahibi izin verir ise ancak o zaman arama yapabilecektir. Sahiplerinin izin vermediği araziler ile devlete ait boş arazilerde maden aranması devletin vereceği *Arama Ruhsatı* ile mümkün olacaktır (Balcı 1994: 66). Arama ruhsatnameleri veya ilmühaber isteği arazinin bulunduğu mahallin valisi veya mutasarrıfına şahsen veya dilekçe ile yapılmaktadır. Yapılan müracaatların gerekli defterlere kayıtlarının yapılmasından sonra, maden aranılacak mahal hakkında araştırma yapılmaya başlanır. Maden aranılacak arazilerin genellikle umuma ait yerler olması halinde, buralara zararı olup olmayacağı tespit edilmekte, yapılacak çalışmaların halka zararı olmayacağı anlaşıldığında izin verilmekte, bununla birlikte maden aranılacak yerlerde devlete ait resmi, umuma ait özel binalarla, cami, kilise, türbe mezar gibi dini binalarla tarihi binalar ve askerî amaçlarla yapılmış bina ve istihkamların bulunması durumunda müracaatlar dikkate alınmamakta veya çok yönlü kontrol sağlanarak ruhsat verilmekte, çalışmalar da denetime tabi tutulmaktadır (Balcı 1994: 67).

⁴⁶ MTA 1935-1973, s.3

Arama ruhsatnamesi almak için verilen istek dilekçesinde maden arayacak şahıs veya şirketin isim ve unvanlarından, aranılacak madenin cinsine, verilecek zarar ve ziyanın tazmin edileceğine ilişkin taahhüde kadar birçok konuda bilgi ve teminat istenmektedir. Arama ruhsatı için verilen dilekçenin kayıt tarihi esas alınarak, altı ay zarfında mahallinde inceleme ve araştırma yapılması gerekmektedir. İnceleme ve araştırma, maden aranacak mahallin bulunduğu kaza meclis idaresinden ve o mahallin ihtiyar heyetinden bir aza veya bizzat muhtar olmak üzere vilâyet maden mühendisinin de yer alacağı bir heyet tarafından yapılmaktadır (Balcı 1994: 68).

Maden aranması için ruhsat alınmasının ardından, maden işletilmesi için de ruhsat isteğinde bulunmaktadır. Şahsen veya ortaklaşa maden işletmesi için imtiyaz isteğinde bulunan şahısların maden idaresine, maden imtiyazı hakkındaki yürürlükte olan usul üzere gerekli vergileri ve tazminatı ödeyebileceğini, ayrıca madeni işleyecek maddî güce sahip olduğunu belgelemesi gerekmektedir. Bu şartları taşıyanlar maden imtiyazı alabilmek için ihaleye girebilmektedirler. İşletme için ruhsat verilmeden evvel, şu hususlar dikkate alınmaktadır: Keşfedilen madenin üretiminde fayda görülmesi, madenin işletilmesi fayda sağlamaktan uzaksa, madenin açılmasına ruhsat verilmemektedir. Böylelikle uğranılacak muhtemel zararların önceden önlenmesi yoluna gidilmektedir. Bundan başka, işletilecek madenin yakınında bir başka madenin olup olmadığına dikkat edilerek, varsa ona herhangi bir zarar verilmemesi ile ruhsat isteğinde bulunanların bu işte gerekli bilgi ve teknik donanıma sahip olması da göz önünde tutulmaktadır. İşletme imtiyaz dilekçelerini maden idaresine vererek müracaatta bulunan şahısların kanun ve nizamların gerektirdiği şartları taşıyıp taşımadıkları kontrol edilmekte ve imtiyazın kime verileceğine *Maden-i Hümayun Meclisi* karar vermektedir. Padişahın *Ferman-ı Âli*'nin alınması ile imtiyaz yürürlüğe girmekte, madenin işlenmesine başlanmaktadır. Maden imtiyazları 5 yıldan 99 yıla kadar değişen sürelerle verilmekte, tespit edilen bu süreler içinde madenin işletme hakkı hükümetin bilgisi dahilinde bir başkasına devredilebilmekte veya satılabilmektedir. Bu işlemler söz konusu olduğunda madenin işletilmesi şartları

değişmemekte, devir alan şahıslar aynı yükümlülüğü taşımaktadırlar (Balcı 1994: 63-68).

b2- Vergiler

Osmanlı Devleti'nde vergi konusunda iki prensipten hareket edilmiştir. Birisi, İslâm Hukuku diğeri Örfî Hukuk'tur. Tekâlif-i şer'iyye adı verilen vergiler, zekât-ı rikaz, öşür, haraç ve cizye'den ibaret İslâmî kaideleri esas alarak belirlenmiş vergilerdir (Anıl-Merey 1942: 3). Tekâlif-i örfiye ise geleneklere dayanarak konulmuş vergilerdir. Bu verginin teşkilinde mahallî gelenekler etkili olduğundan dolayı çeşitleri çoktur ve mahallî olanları da vardır (Akdağ 1995c: 45). Tekâlif-i örfiye bilhassa ticaret ve sanayi faaliyetlerine dayanmakta, pazarlarla alakalı kimseleri kapsamaktadır. Dolayısı ile çok çeşitli vergiler bu gruba girmektedir. Gerek Tekâlif-i şer'iyye gerek tekâlif-i örfiye adlı vergiler devletin halktan aldığı vergilerin esasını teşkil etmekte ve Osmanlı hazinesinin gelirinin büyük kısmını oluşturmaktadır (Akdağ 1995c: 410).

Osmanlı Devleti'nde madenlerden alınan vergileri, Tanzimat dönemine kadar olan dönem ve Tanzimat sonrası dönem olmak üzere iki kısımda ele almak mümkündür. Tanzimat'a kadar olan dönemde şer'î vergilerden biri olan zekât-ı rikaz adıyla madenlerden beşte bir oranında olmak kaydıyla bir vergi alınmıştır. Bundan başka tekâlif-i örfiye vergileri içinde *Güherçile Bedeli* adıyla bir vergi de alınmıştır (Fındıkgil 1966: 15). Tanzimat'a kadar maden ve defineler hangi topraktan çıkarılırsa çıkarılınsınlar, çıkarılan madenin beşte biri devlete vergi olarak verilmesi uygulaması devam etmiştir.

Tanzimat'ın ilanından sonraki dönemde, 1858 Arazi Kanunnamesi'nin yayınlanması ile birlikte şahıslara tamamen veya kısmen mülkiyet hakkı tanınmıştır. Bu kanunun ardından yayınlanan nizamnamelerle, madenlerin çıkarılmasında imtiyaz usulüne yer verilmesine bağlı olarak alınacak vergilerde de değişiklik yapılmıştır. En son düzenlemelerin yapıldığı 1906 tarihli maden nizamnamesine göre, özel ve tüzel kişilerin maden arama ve işletme işlemlerinden sağlanan gelirler iki çeşittir. Bunlar; maden arama işlemleri sırasında alınan

harçlar ve işletme sırasında alınan yıllık vergilerdir. Madenin zenginlik derecesine ve maden sahasının genişliğine göre, maden arama ve işletmeye başlama işlemleri sırasında aynî veya bedelî olmak üzere senelik bir miktar resim ve bir defaya mahsus olmak üzere ruhsatname harcı, tahlil harcı, ferağ harcı, tapu harcı ve ferman harcı alınması usulü getirilmiştir (Müderrişoğlu 1990: 109).

Getirilen usulde maden işletenlerin iki çeşit resim vermeleri zorunlu kılınmıştır. Bu vergiler; maden hududu içinde kalan arazinin beher ceribi⁴⁷ için seneden seneye ödenen Resm-i Mukarrer ve diğeri Nispî Resm adlı vergidir. Resm-i Mukarrer miktarı madenin beher ceribi için senelik on kuruş olup mart ayı başında alınmaktadır (Bekişoğlu 1953: 50). Bu vergi, maden çıkarma işleri durdurulsa bile ihale feshedilinceye kadar alınmaya devam edilmektedir (Müderrişoğlu 1990: 108). İşletme ruhsatnamesi ile çalıştırılan sahalardan Resm-i Mukarrer alınmaz. Nispî Resm ise; bakır, kömür, simli kurşun gibi madenlerin gayr-i safî hasılatından %1 ila %5 oranında alınan bir vergidir. Krom, zımpara ve borasitli madenlerle, lületaş, sıcak ve soğuk maden suları, petrol, zift, neft gibi damar halinde olmayıp yığın halinde bulunan madenlerin gayr-i safî hasılatından %1 den %20 ye kadar vergi tahsil edilmiştir. Nispî Resm'in tespiti, madenlerin zenginlik ve büyüklüğüne, iskeleye olan uzaklığına üretimin zor veya kolay olmasına ve madenin cinsi dikkate alınarak yapılmıştır. Tespit edilen vergi miktarını madencinin ödemesi için iki aylık bir süre verilir. Bu süre sonunda madencinin ödeme yapmaması halinde malları mahkeme marifeti ile satılarak borcu tahsil edilmeye çalışılırdı (Fındıkgil 1966: 26).

Kısaca belirtmek gerekirse, Osmanlı'da madenlerden alınan vergiler Tanzimat öncesi dönemde pek değişikliğe uğramamıştır. Çıkarılan madenin beşte biri vergi olarak devlet hazinesine verilmiştir. Tanzimat'tan sonra ise, maden vergileri madenlerin büyüklüğüne, zenginliğine ve cinsine göre çeşitli oranlarda tespit

⁴⁷ Cerib, hububatlar için kullanılan bir ölçüdür. Bu ölçünün kıymeti devrine ve yerine göre değişmiştir. Bk. **İslâm Ansiklopedisi**, s.109; DEVELİOĞLU'nun Osmanlıca-Türkçe Sözlüğünde bu kelime, tarla ve arazi ölçüsü, dönüm şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca bir ceribi EYÜPOĞLU, 12 dönüm olarak belirtmiştir. Bk. EYÜPOĞLU s. 154

edilmiştir. Maden vergilerinin ödenmemesi halinde madenciden verginin alınması için mallarının satılması yolu ile alacakların tahsili yoluna gidilmiştir.

5- Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermayenin Maden Sektörüne Girmesi

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıla gelindiğinde hemen her alanda çöküntü içine girmiş bulunuyordu. Devleti kurtarmaya yönelik olarak yapılan ıslahat hareketleri de devleti kurtarmaya yeterli gelmemişti. Böylesi bir ortamda durumu kendileri için uygun gören Avrupalı devletler askerî, siyasî malî ve ekonomik alanda baskılarını artırmışlardır. Osmanlı Devleti'nin topraklarının geniş alanlara yayılması, onlar için iyi bir pazar olarak görülmesi ve ham madde kaynaklarının zenginliği ve düzenli işletilememesi durumu, batılı devletlerin Osmanlı ülkesine yönelik ilgilerini artırmıştır. 1838 de imzalanan Ticaret Anlaşması ile iç pazar önce İngilizlere daha sonra diğer yabancı devletlere açılmıştır. Bu gelişmenin ardından Osmanlı Devleti hızlı bir dış borçlanmaya girmiştir. Borçların ödenmesinde karşılaşılan zorluklar sonucu, borçların tahsilini sağlamak amacıyla *Dûyunu Umumiye-i Osmaniye* adındaki idare kurulmuştur. Bu idare borçları tahsil etmek için bugünkü anlamda Osmanlı Devleti'nde işletmeciliğe başlamıştır. Devletin elinde bulunan birçok işletme, çeşitli usullerle işletilmek üzere yabancıların eline geçmiştir (Karluk 1997: 520-521).

Diğer taraftan Tanzimat'la başlayan dönemde, bu döneme ağırlıklarını koyan devlet adamlarından Âli ve Fuat Paşaların *Mülkiyete Hürriyet* düşüncelerini (Çavdar 1992: 32)⁴⁸ hayata geçirme çabaları ve nihayet 1867 de çıkarılan yabancıların mülk edinmelerine dair kanunla, yabancılar Osmanlı kanunlarına uymak şartıyla mülk sahibi olmalarının ötesinde tek tek veya ortaklık kurma yoluyla maden çıkarma iznine sahip olmuşlardır (Kütükoğlu 1992: 108)⁴⁹.

⁴⁸ Tanzimat döneminin iki devlet adamı Âli ve Fuat Paşaların, Avrupa devletlerine oranla Osmanlı Devleti'nin geri kalmasını önlemek amacıyla yönelik çözümleri içeren vasiyetnamelerinde, bu dönemin çözüm bekleyen meseleleri sıralanmış ve "Ne yapmalı ?" sorusunu cevaplandırmaya çalışmışlardır. Bk. ÇAVDAR, s.32

⁴⁹ Yabancıların mülk edinmeleri yasının kabulünden önce de imtiyaz almış yabancılar olmuştur. 1860 da Fransız Antuvan Alyon'a İstanbul Boğazının Anadolu yakasındaki mirî arazide on yıllığına çimento yapımında kullanılan *Poçolana* madeninin işletilmesine izin verilmiştir. Bk. KÜTÜKOĞLU, aynı yer; Yine 1865 yılında Balıkesir'deki Boraks madenlerinin işletme imtiyazı, Desmazes adındaki bir Fransız şirketine verilmiştir. Bk.M. TURAN, "Madencilüğimizin Tarihsel Gelişimi" 1.Türkiye Madencilik ve Tetkik 7. Kongresi, TMMOB. Maden Mühendisleri Odası

Bu saydığımız gelişmeler yanında, Osmanlı Devleti asırlardan beri kontrolü altında tutarak çıkarmakta olduğu madenleri modern bir hale getirip, yeni madenler arayıp bulmak ve işletmek başarısını gösterememiştir. Bundan dolayı madenciliğin gelişmesini sağlamak, en iyi şekilde değerlendirerek madenlerden gelir elde etmek ve madenlerin en verimli usulde işletilmesini gerçekleştirmek için yabancı sermayeden yararlanma yoluna gitmiştir⁵⁰.

Bu düşünceye bağlı olarak yabancılara imtiyaz verilmeye başlanmıştır. Avrupalıların da Osmanlı Devleti'nin zengin kaynaklarına çok çeşitli amaçlarla ilgi duymaları, maden imtiyazlarına sahip olmalarına imkân sağlamıştır. Burada şunu da belirtmekte yarar görmekteyiz. Her ne kadar yabancılar mülk edinme yasasından sonra maden imtiyazları elde etmişlerse de bu tarihten önce de sınırlı olmak kaydıyla imtiyaz alan yabancılar olmuştur. Yabancılara ekseriyetle Batı Anadolu da krom, kükürt ve zımpara gibi madenleri çıkarmak için imtiyazlar verilmiş ve bu imtiyazlar, taraflar arasında yapılan mukavele ve şartnamelerle belirlenerek garanti altına alınmıştır (Kütükoğlu 1992: 108). 1876'dan itibaren maden imtiyazı için müracaatlarda oldukça fazla artış görülmüş, gerek şahıslar, gerekse şirketler madenlerin işletilmesi imtiyazlarını elde etmişlerdir. İmtiyazların elde edilmesi sırasında zaman zaman kendi aralarında da mücadeleler yaşanmıştır.

Bu dönemde maden işletme faaliyetlerini yürütecek yerli madenciler ile yeterli sermayesi bulunan ve üretimi artıracak güce sahip Türk girişimciler olmamıştır. Dolayısı ile madenlerin işletilmesinde batılı maden işletmecileri söz sahibi olmuşlar, Osmanlı madenlerini Batı ekonomisi ve endüstrisinin isteklerine göre yönlendirmeye çalışmışlardır.

İmtiyazların oldukça çok verilmesi durumu spekülasyonların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Öyle ki Osmanlı bürokrasisi ile iyi ilişkiler kuran bir çok spekülâtör, imtiyazını almış olduğu arazi üzerinde hiçbir yatırım ve masraf

Yayını, s. 47; Bunlardan başka 1867 tarihinde Katrin kazasında Şirket-i Aziziye-i Mısıriye'ye Linyit imtiyazı verilmiştir. Bk. FINDIKGİL, s. 17-18

⁵⁰ **MTA 1935-1973**, s. 3

yapmadan devredecek yabancı şahıs veya şirketler aramaya başlamışlardır. İmtiyazların yoğun bir şekilde verildiği bu dönemde bir çok istismar olayına rastlamak mümkün olmuştur (M.Turan 1983: 1329).

Madenlerin imtiyazlara verilerek ortaya konulan sistemden çok şey beklenmesine rağmen, ne yazık ki beklentiler olumlu sonuç vermemiştir. Madenlerin imtiyazlara verilmesi birtakım sakıncalar doğurmuştur. Bu sakıncaları şu şekilde sıralayabiliriz⁵¹:

1-Osmanlı Devleti kendi yeraltı servetlerinden yeteri kadar faydalanmamıştır.

2-Devlet, batılı devletler karşısında sadece ham madde kaynağı olarak görülmüştür.

3-Yabancı sermayeye gösterilen kolaylıklar sonucu, milletin önemli refah kaynaklarından biri olan madenler vasıtasıyla ülke topraklarının sömürülmesine sebebiyet vermiştir.

4-Ülke, maden kaynaklarından yararlanma imkânından mahrum bırakılmış, modern endüstri kurulamamış, dış ülkelerde görülen endüstriyel kalkınmaya katılım sağlayamamıştır.

5-İmtiyazların verilmiş olması durumu, kendi kaynaklarımızı tetkik etme, arayıp bulma imkânını ortadan kaldırmıştır.

6-Bu usulde, yabancılar madenlerin zengin ve kârlı olanını seçmişler, çıkarları ön planda olduğundan israf edilerek işlenmiş ve servetlerin değerli birçok kısmı tüketilmiştir.

7- Yabancılar, madenlerin işletilmesini sağlayacak mühendis ve teknisyeni dışardan getirmişlerdir. Türk teknisyen, işçi ve mühendis yetiştirmeyi ve bunların sosyal durumlarını ıslah etmeyi hiç düşünmemişlerdir.

8-Uzun süreli imtiyazlarla yabancıların elinde olan madencilik, ülkenin endüstriyel gelişmesine hiç faydalı olmamış, tersine milli servetin israf ve ziyan olmasına sebebiyet vermiştir.

9-Madenciliğin imtiyaza bırakılması sistemi, Türk madenciliğinin gelişmemesi sonucunu doğurmuştur.

⁵¹ MTA Enstitüsü Mecmuası, s.247

10-Madenciliğin gelişmemesi ve ihmal edilmesi Osmanlı Devleti ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Devlet uluslararası ekonomik ve politik rekâbette yerini alamamıştır.

Yukarıda, çeşitli nedenlere bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin kendi işletip iyi bir şekilde değerlendiremediği madenlerini değerlendirmek için yabancı sermaye ve imtiyaz usulüne başvurduğunu anlatmaya çalıştık. Ancak uygulanan bu politika ile Osmanlı madenciliğinin ayağa kaldırılması, ekonomik hayatın geliştirilmesi ve zenginliklerden faydalanılması mümkün olmamıştır. Osmanlı madenciliği yabancıların güdümünde zayıf bir madencilik faaliyetine sahne olmuştur. Madencilikteki değişimler de öteki alanlardaki gibi yüzeysel olmuş, bilgi, teknoloji ve sermaye gibi gelişmenin temel unsurları hiç dikkate alınmamış, sadece kaynakların dağıtımı ile yetinilmiştir. Birçok bilimsel kuruluşlar kurulduğu sırada madencilikle ilgili en küçük bir kuruluşa yer verilmemiştir. Bütün bunlar da madenciliğin geri kalmasına sebebiyet vermiştir (Yersel 1973: 13). Yerli imalat ve endüstriyi oluşturamayan, milli bir karakteri olmayan bir madenciliğin yaşayamayacağı acı deneyimlerle ortaya çıkmıştır. Bu durumu Cumhuriyet idaresine geçildikten sonra yeni dönemin idarecileri kavrayacaklar ve tedbirler alma yoluna gideceklerdir.

BÖLÜM 1

CUMHURİYET DÖNEMİNDE MADENCİLİĞİN GENEL GÖRÜNÜŞÜ

A- Cumhuriyet'in ilk Yıllarında Madencilik Genel Durumu ve İzlenen

Politikalar

Tezimizin giriş bölümünde, Osmanlı Devleti zamanında madenler ve madencilik faaliyetlerinin nasıl bir seyir izlediğini ortaya koymaya çalıştık. Buradan çıkarılacak en önemli sonuç; devletin, madenlerin bulunup çıkarılması ve en verimli şekilde işletilmesini sağlayacak ciddi bir programının olmadığıdır. Bununla birlikte, ekonomisine büyük katkıları olacak zenginlik kaynaklarının değerlendirilmesini sağlamak amacıyla zaman zaman ama yeterli olmayan düzenlemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle büyük sermaye isteyen, riski yüksek, geri ödeme süresi uzun ve uluslararası fiyat hareketlerinden etkilenen bir sektör olması sebebiyle eldeki imkânlarla bu sektörün yürütülmesinin Osmanlı Devleti için hayli zor olduğu görülmüştür. Bu durumda devlet madenlerini yüksek fiyatlarla imtiyaza vermek ve vergi alma yoluna başvurmuştur. Yani kendi gerçekleştiremediği madencilik ameliyesini, yabancıların sermaye ve teknolojisinden istifade ederek gerçekleştirmek istemiştir. Bu şekilde uzun vadeli imtiyazlarla yabancıların elinde olan Osmanlı madenleri, memleketin endüstriyel gelişmesine hiç faydalı olmamış, aksine millî servetin israf ve ziyan edilmesine yol açmış⁵², beklenen sonuçlar elde edilememiş ve takip edilen yol memleket için zararlı olmuştur.

Özetlemeye çalıştığımız bu durum Cumhuriyet Dönemine kadar devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilanını takip eden yıllarda, Osmanlı Devleti döneminde yapılan 1906 tarihli maden nizamnamesinin hükümlerinin oluşturduğu düzen uygulanmıştır. Bu nizamnameye göre oluşturulan düzen; madenleri ekonomide bir ticaret malı olarak değerlendirmiş, sektörde yer alan kişilerin çıkarlarını korumuş, fakat toplumun yararını gözetmemiştir (Yersel 1989: 46-47). Maden imtiyazlarının oldukça çok verilmesi, bu imtiyazların genellikle yabancıların

⁵² MTA Enstitüsü Mecmuası, s. 248

elinde bulunması ve zaman zaman bu kimseler arasındaki menfaat çekişmelerinin olması yüzünden madenler spekülasyon vasıtası olmaktan kurtulamamıştır⁵³. Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan dönemde iş başına gelen hükümetler, birçok çözüm bekleyen sorunlar içersinde çok önem arz eden ve ülke ekonomisiyle bağlantılı olan madencilik konusuyla ilgilenmeye başlamışlardır. Her ne kadar Cumhuriyet'in ilk 15 yılı içinde, Cumhuriyet'in kurumları ile yerleştirilmesi ve inkılâpların oturtulması için çaba sarf edilmişse de bunun yanında ülkenin ekonomisi ile direkt ilgili olan madenler ve madencilik konusuna da ilgi duyulmuştur (Bilgin 1972: 51). Cumhuriyet'in yeni kadroları, durağan endüstri ve savunma ihtiyaçlarından soyutlanmış bir madencilik düzeninin getirdiği eksiklik ve acıları hem Birinci Dünya Savaşı hem de Kurtuluş Savaşı yıllarında hissetmişlerdir. Bundan dolayı bu alandaki yapıyı değiştirmeyi düşünmüşlerdir. Nitekim daha 1923 yılında İcra Vekilleri Heyeti Reisi Ali Fethi Bey:

Madenlerimizin en mühimi ve memleketin feyyaz bir memba-ı serveti olan Zonguldak kömür madenlerinde istihsali temin edecek bir kanun teklif olunacaktır. Kömür ve madenlerin fazla işletilmesi ve harice ihracı için mevcut maden nizamnamesinin tadili suretiyle ve suveri saire ile azamî teshilât gösterilecektir (Dağlı-Aktürk 1988: 19)

sözleri ile, yeni başlayan dönemde ihmal edilmiş olan madencilik konusunda yapılacaklara dikkat çekmiştir.

Hepsinden önemli olarak görülen, bir nevi Cumhuriyet idaresinin ekonomi politikasını belirleyen 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında yapılan İzmir İktisât Kongresi'nde alınan kararlar Cumhuriyet dönemi madencilığının ana hedeflerini ortaya koymuştur. Kongrede; “*Ülkemizin kalkınmasını sağlamak için, önce ekonomik yönden kalkınmanın sağlanması, yeraltı ve yerüstü doğal kaynaklarımızı kendimizin işleyerek, milletimizi çağdaş medeniyetin sahip olduğu düzeye eriştirilmesi*” amaç olarak belirtilmiştir (İnan 1972: 11). Daha ilk yıllarda, Türkiye'nin en önemli endüstrisinin kurulmasına imkân verecek ham maddelere ve sınaî ihtiyaçlarımız ile aynı zamanda dış ticaretimiz için önemli yeraltı

⁵³ MTA Enstitüsü Mecmuası, s.248

servetlerine sahip olduğu anlaşıldığından gerekli düzenlemelerin yapılması düşünülmeye başlanmıştır (İnan 1972: 146). 1933 tarihli Âli İktisât Meclisi'nin raporunda; 1921-1927 devresinde, madenlerde istihsâl tekniğinin geliştirilmesine ilişkin tahsisattan ve bir rasyonalizasyon hareketinden söz edilmiştir⁵⁴.

Bütün bunlar bize, Cumhuriyet'in ilanını takip eden ilk yıllarda maden ve madenciliğin, ülkenin ekonomik hayatı ile direkt ilgili olduğunun anlaşıldığını göstermekte ve buna bağlı olarak bu konuya hükümetlerin ciddi olarak eğildiği anlaşılmaktadır. Bu düşüncemizi kanıtlayacak birçok bilgi ve belge mevcuttur. Bunlardan bir tane örnek göstermek gerekirse; Başvekil Şükrü Kaya'ya sunulan 1928 tarihli “*Türkiye’de Maden Sanayinin Vaziyeti Hakkındaki Notlar*”⁵⁵ başlıklı raporda, önce Türkiye'nin madenleri ve maden sanayinin gerileme sebepleri anlatıldıktan sonra, maden sanayinin geliştirilmesi için alınması gereken tedbirler açık ve net bir şekilde ortaya konmuştur. Yani Cumhuriyet'in yeni kadroları, hükümetleri, devlet adamları ve ilgililerinin bu meseleyi önemsedikleri anlaşılmaktadır. Bu ilk yıllarda neler yapıldığına göz attığımızda, madencilikle ilgili önemli kabul edilecek işlerin ve tedbirlerin alındığı görülmektedir⁵⁶.

Tez konusunun sınırı Cumhuriyet'in ilanından 1960 yılına kadar olan dönem olması dolayısı ile bu dönemde, madencilik konusunda ortaya konulanları, politika ve sair çalışmaları tezimizin sonraki kısımlarında anlatılacağından, burada sadece Cumhuriyet'in ilk yıllarında madencilik konusuna yönelik bakış açısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1- Atatürk'ün Madencilikle İlgili Düşünceleri

Osmanlı Devleti döneminde her alanda olduğu gibi ülke madenciliğinin de ihmal edildiği kanaatini taşıyan Atatürk, TBMM'nin açılması ve hükümetin kurulma çalışmalarını tamamladıktan sonra madencilik konusuna da gerekli hassasiyeti göstermiştir. Daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce 1 Mart 1922 tarihinde

⁵⁴ Âli İktisât Meclisi'nin Madenler Hakkındaki Raporu, 5 Ocak 1933, 9. Toplantı, Bk. M. TURAN, s.1333

⁵⁵ B.C.A, F: 030,10. ,Y: 175. 209. 16

⁵⁶ Cumhuriyet Hükümetlerinin, ilk yıllarda madencilikle ilgili girişimleri ve madenciliği geliştirmeye yönelik çabaları ile almış oldukları tedbirler II. Bölümde ilgili kısımda verilmiştir.

TBMM'nin, I. Dönemi, III. toplanma yılının açılış konuşmasında ülkenin ekonomi politikasının amaçlarını açıklarken madencilikle ilgili olarak; topraklarımızın altında, kullanılmadan duran maden hazinelerini kısa zamanda işletilerek, milletimizin yararına açık bulundurmaktan söz etmiştir⁵⁷. 1925 yılı meclis açılış konuşmalarında da “*Sanayii madeniye müteveccih umumî alaka ve müteşebbüsü temin edecek çare ve tedbirleri bulmak mübrem hayati ihtiyaçlarımızdandır*”⁵⁸ diyerek maden sanayine önem verilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Ancak bu devrede, her ne kadar yeraltı kaynaklarının çıkarılmasına ve değerlendirilmesine hassasiyet gösterilmiş ise de bu alan ilk dönem hükümetlerinin önceliği olmamıştır. Çünkü çözüm bekleyen çok değişik nitelikli meseleler bulunmaktaydı. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında ekonomik yapısının bozuk olması ve bu bozuk yapının yeni döneme intikal etmesi karşısında yeni dönemin genç ve dinamik kadroları ekonomik hayata ilişkin meselelere henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce de eğilme ihtiyacını hissetmişlerdir. Bu çerçevede, önce 17 Şubat 1923'te İzmir'de İktisat Kongresini toplamışlardır. Ülkenin ekonomik meseleleri bakımından önem taşıyan kongrenin toplanma amacı, İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt tarafından, “*memleketin ekonomik gelişmesi için acele alınacak tedbirler hakkında görüşülerek, alınan kararların TBMMeclisine ve hükümete bildirilmesi*” şeklinde açıklanmıştır (İnan 1972: 9). Buradan hükümetin ekonomik hayatı ilgilendiren konulara daha başlangıçta eğildiğini, memleketin ekonomisini ve ekonomi teşkilatını geliştirmek istediğini görebilmekteyiz. Kongrede Atatürk'ün üzerinde durduğu en önemli konu, *İktisadî Egemenlik* konusu olmuştur. Bununla ilgili olarak; “*Ulusal egemenlik, iktisadî egemenlik ile pekiştirilmelidir*” (Tokgöz 2002: 321) diyerek, iktisadî hayatın önemini belirtmeye çalışmıştır. Kongredeki çalışmalar sonucu iktisadî hayatın düzenlemesini sağlamak üzere 12 maddelik *Misâk-ı İktisât* esasları kabul edilmiştir. Bu esasların 5. maddesi madenlerle ilgilidir. Bu maddede, Türk halkının servet itibarıyla altın hazinesinin üstünde oturduğuna vakıf olduğu, madenleri kendi istihşâli için işleteceği ve sahip olduğu servetleri herkesten fazla tanımaya çalışması gerektiği belirtilmiştir (Ökçün 1968: 388). Madenlerle ve diğer iktisadî konularla ilgili olarak alınan kararlardan

⁵⁷ TBMMZC, Devre I, C. 18, s. 6

⁵⁸ TBMMZC, Devre II, C. 19, s.9

ekonomide milli bir yapı ortaya konulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bunun gerçekleşmesi için de Türk milletinin çıkarlarının, Türkiye'nin ekonomik yetenekleri ve imkânları ile uyumlu bir ekonomi bütünlüğü oluşturulmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir (İnan 1972: 145). Bu konuda İzmir İktisat Kongresinde Atatürk, *“Başarılı olabilmek için hakikaten memleketin ihtiyacına mutabık esaslı program üzerinde bütün milletin müttehid ve hemâhenk olarak çalışması lazımdır”* (Ökçün 1968: 255) diyerek, hazırlanacak iktisat programının başarısı için milletin de üzerine düşen çalışmayı yapmasını tavsiye etmiştir.

Diğer taraftan iktisâdî hayatın devlet ve millet geleceğinde çok önemli olduğunu elbette çok iyi bilen Atatürk, yeni Türkiye'nin geri kalmışlıktan kurtulması, ilerlemesi, çağdaş uygarlığın üzerine çıkılması hedefinin gerçekleştirilmesi için henüz daha Cumhuriyet'in ilan edilmediği günlerde, gerekirse yabancı sermayeden de yararlanma gerektiğini ifade etmiştir. Bununla ilgili olarak 20 Şubat 1923'te kongrede yaptığı konuşmasında;

Bizim memleketimiz vasidir. Çok sayıda yabancı sermayeye ihtiyacımız vardır. Kanunlarımıza riayetkâr olmak şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her an hazırız. Ecnebi sermayesi sabit sermayemize inzimam etsin, bizim için ve onlar için faydalı neticeler versin⁵⁹.

sözleri ile geçmişteki acı tecrübelerle rağmen, yabancı sermaye konusunda peşin yargıdan uzak, dogmatik düşüncelerin dışında kalmayı memleketin yararına görmüştür⁶⁰.

TBMM açıldıktan sonraki dönemde kurulan hükümetler ile Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan hükümetlerin iktisat kongresinde alınan kararları uygulamaya çalıştıkları görülmektedir. Ancak ülke madenciliği konusunda hassasiyet gösterilmekle birlikte çok önemli adımların hemen ilk yıllarda atılması

⁵⁹ **Maden Yasası ve Madenciliğimiz Paneli**, s. 16-17

⁶⁰ Atatürk dönemi ekonomi bakanı Mahmut Esat Bozkurt da yasalara saygı gösteren yabancı sermayeye, Türkiye'nin diğer ülkelerden daha fazla ayrıcalık tanımaya hazır olduğunu ifade etmiştir. Bk. KARLUK, s. 521

pek mümkün olmamıştır. Osmanlıdan intikal eden maden nizamnamesinin bazı ek ve tadillerle uygulamasına devam edilmiştir. TBMM'nin açılışını takip eden hükümet programları tetkik edildiğinde, hemen hemen ilk 15 yıl içinde Cumhuriyetin kurulması ve inkılâpların oturtulması için verilen mücadelelerle ziraî konulara daha fazla yer verildiği göze çarpmıştır (Bilgin 1972: 51). Bununla birlikte 1930'lu yıllara gelindiğinde, madencilik konusu ciddi olarak ele alınan bir konu olmuştur. Nitekim Atatürk, madencilığe gösterdiği hassasiyetini;

Türkiye'de devlet madenciliği, milli kalkınma hareketiyle yakından ilgili ve önemli konulardan biridir. Genel endüstrileşme anlayışımızdan başka maden arama ve işletme işine her şeyden önce dış ödeme imkânlarımızı, döviz gelirimizi artırabilmek için devam etmek ve özel bir önem vermek zorundayız (İnan 1972: 146)

sözleri ile belirtmiş, Türk ekonomisiyle ilgili görüşlerini içeren ve Türk ulusuna hitaben hazırlanan bir beyannamesinde de ;

Ekonomide, sanayileşme programımızı tahakkuk ettirmek, ürünlerimizin nefasetlerini ve standartlarını tanzim ve muhafaza etmek, her türlü deniz ekonomisini genişletmek, her türlü maden ekonomisini büyütmek, küçük kredi müesseselerini vücuda getirmek kararındayız⁶¹.

sözleri ile önem verilecek birçok konu yanında madencilğin de bulunduğuna işaret etmiştir. Yine aynı yıl bir başka konuşmasında; “ *Maden işleri yeni bir açılma devresindedir. Maden mühendislerimizi ihtiyaca yeter sayı ve değerde yetiştirmeyi önemsemek gerektir. Kömür havzasının rasyonel işlemesi için tedbirler aramak ta lazımdır*”⁶² diyerek madencilğin yeni bir düzene sokulmaya çalışıldığını ve madenlerin rasyonel bir şekilde işletilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

⁶¹ **Akşam**, 5 Şubat 1935, s. 5

⁶² **TBMMZC**, Devre V, C. 6, s.3

İşte bu hassasiyetin sonucudur ki Türkiye madenlerinin planlı bir şekilde aranması, tetkik edilmesi ve işletilmesi amacıyla sonraki bölümde ayrıntılarıyla anlatacağımız Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünün ve Etibank'ın açılması gerçekleşmiştir (Ünal 1989: 2). Bu kurumun açılışı ile ilgili olarak Atatürk; *“Maden Tetkik ve Arama Dairesinin çalışmalarına hız vermesini ve bulunacak madenlerin rantabilite hesapları yapıldıktan sonra, planlı şekilde işletmeye konulmasını temin etmemiz lazımdır”* demiştir (Evsile 1999: 69-70)⁶³. Bu kurumun açılması madencilik faaliyetleri için çok önemli bir hamle olarak kabul edilmiştir. Bundan böyle artık madenlerin aranması, yerlerinin tespiti, işletilmesi, madenciliğin geliştirilmesi ve madenlerin değerlendirilmesi için somut adımların atılması mümkün olabilecektir. Nitekim kurumun çalışmaya başlaması ile başarılı sonuçlar alınmaya başlanmıştır. Elde edilen sonuçları Atatürk memnuniyetle karşılamış ve hemen her yıl meclisin açılış konuşmalarında bu memnuniyetini dile getirmiş, madenlerin işlemeye başlamasının memleket için faydalar sağlayacağını özellikle belirtmiştir⁶⁴.

Atatürk'ün yukarıda belirtmeye çalıştığımız görüşleri ve önerileri doğrultusunda sürdürülen çalışmalar sonucunda madencilik alanında önemli ölçüde gelişmeler kaydedilmiş, madenciliğin ulusal gelir içindeki payı artmıştır⁶⁵. Aynı zamanda ileri ülkelerde tatbik edilen metotların kullanılması sağlanmış, eğitim ve teşkilatlanmaya da önem verilmiştir.

Sonuç olarak, Cumhuriyet Döneminde Türk madenciliğinin gelişmesini sağlayacak tedbirlerin alınması gerektiğini ve madencilik sektörünün iktisadî hayat içinde çok önemli bir yere sahip olduğunun bilincinde olan Atatürk 1935 yılından itibaren bu alana özel bir ihtimam göstermiştir. Türk madenciliğinin ve

⁶³ Ayrıca Bk.İNAN, **Devletçilik**, s.146; Atatürk TBMM'sinin 1.1.1937 tarihinde 5.dönem, 3. toplanma yılını açarken yaptığı konuşmasında madencilığa ilişkin, üç yıllık bir planın yapılmasını, kömür üretiminin en az bir kat daha artırılmasını ve Divriği'de bulunan demir madeninin Karabük için gerekli olan miktarının dışında kalanının ihracatının yapılmasına işaret etmiştir.

⁶⁴ **MTA Dergisi**, Son Kanun 1938 Ankara, Sayı 1,s.1

⁶⁵ **Atatürk Madencilik ve MTA 1935-1981**, s.11

maden ürünlerinin bu devrede gelişme göstermesi onun üstün gayretleri ve takip edilen politikaları ile ilgilidir denilebilir⁶⁶.

2- Türkiye’de Jeoloji Araştırmalarının Başlaması ve Jeoloji Haritalarının Yapılması

Türkiye’de eski çağlardan beri çok çeşitli madenlerin var olduğu ve işlendiği bilinmektedir. Bu coğrafyada sürdürülen madencilik faaliyetleri eski çağlar istisna edilirse, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar basit usullerle gerçekleştirilmiştir denebilir. Bu tarihten itibaren, Anadolu madenciliğinde yabancılar ile imtiyaz sahibi şirket ve şahıslar söz sahibi olmuşlardır. Bu kimselerin elinde bulunan madencilik faaliyetlerinden de istenilen sonuçlar elde edilememiştir. İşin aslı sermayesi olan veya olmayan şahıs ve şirketler imtiyaz sisteminin imkânlarından sadece kendileri için faydalanma yoluna gitmişlerdir. Faydalanılacak maden yataklarının birtakım şartlar taşıması, yalnız maden cevherinin yüzde miktarının değil, aynı zamanda rezervlerinin de göz önünde tutulması, ayrıca sermaye, taşıt, ve nakliye imkânlarının da hesaba katılması ve nihayet madenin iç ve dış piyasalardaki durumunun bilinmesi gerekirken bunlar pek dikkate alınmamıştır. Bu saydıklarımız ülke madenciliğinin potansiyelini tespit etmede önemli unsurlar olarak görülmektedir. Burada yapılan madencilik faaliyeti, adeta bulunan madenlerin yeraltından çıkarılması işinden ibaret olmuştur.

Halbuki, madencilikte esas olan bir ülkenin tektoniğinin ve madenler bakımından ne durumda olduğunun bilinmesi, en ileri usullerle maden yatak ve damarlarının coğrafi dağılışının tespit edilmesi, her bir madenin değer ve önemi ile mineralojik bakımdan rezervlerinin bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca madenlerin bulundukları yerlere göre ne dereceye kadar verimli bir şekilde işletilebileceklerinin ve bunlardan faydalanmak için ne gibi hazırlıklara ihtiyaç olduğunun da tespit edilmesi yapılacak önemli işlerden sayılmaktadır. Kısaca memleketin jeolojisinin iyi bir şekilde bilinmesi gerekmektedir. Yani memleketin madenleri nelerdir ve ne kadardır? Yıllardan beri işletilmiş olması madenleri tüketmiş midir? Hiç el

⁶⁶ **Akşam**, 10 Mayıs 1935, s.4

sürülmemiş ve görülmemiş maden yatakları var mıdır? Varsa bile işletmeye elverişli midir? Bütün bu sorulara ilişkin kesin fikir sahibi olunması lazımdır.

Bunları bilmek, Türkiye'nin maden zenginliğini tam olarak anlayabilmek ve ortaya koymak için her şeyden önce jeoloji araştırmaları yapmak ve büyük ölçekte bir Türkiye Jeoloji haritası hazırlamak ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Dünyada madencilikte ileri gitmiş ülkelerde bu ihtiyaç çok önceleri anlaşılmış, hem jeoloji araştırmaları hem de jeoloji haritaları yapılmıştır (İzbırak 1944-1945: 217).

Osmanlı Devleti'nde ilk jeoloji araştırmaları 19. yüzyıl ortalarında yabancı jeologlar tarafından yapılmıştır. Daha sonra 20. yüzyılın başlarında yine yabancı jeologlar ve coğrafyacılar, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinin jeolojisi üzerinde çalışmışlar ve haritalar hazırlamışlardır. Ancak bu ilk çalışmalar sonucunda Türkiye'nin genel olarak jeoloji ve tektonik durumunun tespit edilerek ayrıntılı bir şekilde ortaya konulması mümkün olmamıştır (İzbırak 1944-1945: 218).

Bu alandaki eksiklik Cumhuriyet döneminde ciddi bir şekilde hissedilerek, jeolojik araştırmaların yapılması ve haritaların hazırlanması işinin, ülkedeki bilimsel çalışmalar için olduğu kadar yurt ekonomisi için de önemli olduğu kanaatine varılmıştır. Bunların sonucunda madenlerle ilgili bir kurum olan Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün (MTA) kurulması gerçekleşmiş ve bu yönlü çalışmalar ve araştırmalar daha sistemli bir hale getirilmiştir.

Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, Ankara Ziraat Enstitüsü ve Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin elemanları yurdun çeşitli yerlerinde jeoloji ve jeomorfoloji alanında incelemeler yapmaya başlamışlardır. Bu kurumlarla beraber MTA Enstitüsü'nün, yurdun bütününün jeolojik haritalarının hazırlanıp çıkartılmasında büyük gayretleri olmuştur. Enstitü bir taraftan jeoloji araştırmaları yaparken, araştırılan çevrenin madence değerini, jeoloji formasyonlarının yerlerini ve büyüklüklerini gösteren yerel haritalar hazırlamış ve konuyla ilgili bilimsel yazılar yayınlamıştır (İzbırak 1944-1945: 218) .

Gerek Ankara ve İstanbul Üniversitesi ve gerekse MTA Enstitüsünün çabaları sonucu 1939 yılında, o zamana kadar tamamlanan deneme etütleri ve raporlar ile mütehassısların hazırladıkları kitap, makale ve haritalardan faydalanılarak jeoloji haritaları hazırlanmıştır. 1: 100 000 ölçekli topografya haritaları yapılmış, 1: 800 000 ölçekli jeoloji haritalarının yapılması çalışmaları da sürdürülmüştür (İzbırak 1944-1945: 218).

Bu zamana kadar, teknik olarak gerekliliği dikkate alınmayan haritaların hazırlanması ile memleketin zengin maden yataklarının nerelerde bulunduğu ve hangi madenlere sahip olunduğu tespit edilmiş, diğer taraftan da yüz binlerce kilometre kare arazinin taranarak jeolojik yapısı hakkında bilgi ortaya konulmuştur.

B- Cumhuriyet Döneminde Madenlerin Hukukî Statüye Kavuşturulması

Teknolojik ve ekonomik gelişmeler, ülkelerin ekonomik hayatında çok önem arz eden madenlerle insanlar arasındaki ilişkilerin bir düzene konulması gereğini ortaya koymuştur. Bu düzeni kurma zorunluluğu, adına *Maden Hukuku* dediğimiz bir yapının oluşmasına yol açmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan dönemde, madenlerin aranıp bulunması ve işletilmesine ilişkin faaliyetler 1906 tarihli maden nizamnamesine göre yürütülmüştür. Ortaya çıkan yeni durumlarda ise, maden nizamnamesinde değişikliklere gidilmiş, bazen ilaveler bazen tadiller yapılmış, bazı hususlar için ayrı kanunlar çıkarılmıştır (Eyüpoğlu 1947: 151). Bu devrede çıkarılan kanunların en önemlileri: 1942 tarihli 4268 sayılı kanun (Bekişoğlu 1953: 36) ile 3.3.1954 tarihinde kabul edilen 6309 sayılı (Göğer 1979: 3) maden kanunudur. Madencilik işlerinin yürütülmesi, faaliyetlerin düzene konulması ve bu alanla ilgili diğer hususların düzenlenmesi sadece maden kanun ve nizamnameleri ile mümkün olmamıştır. Bu sebeple 8.11.1926 tarihinde yürürlüğe giren Medenî Kanun hazırlanırken, madenlerle ilgili karşılaşılabilecek problemlerin çözümüne yönelik hükümlere yer verilmiştir. Türk Medenî

Kanunu'nun 632, 641, 743 ve 911 'nci ⁶⁷ maddeleri madencilik hukukî zemine oturtan düzenlemeleri içermektedir. Medenî Kanun'un bu maddelerinde, madenlerin mülkiyeti, maden hakları (madenlerin aranması ve araştırılması hakkı, madenlerin işletilmesi hakkı, takaddüm hakkı, buluculuk hakkı, madenlerle ilgili hakların bölünmemesi ve madenlerle ilgili hakların kiralanıp- kiralanmaması) ve hakların tescili konuları (Fındıkgil 1966: 81-92) açık şekilde belirtilerek hukukî bir yapı oluşturulmuştur. Buna göre Medenî Kanun, madenlere üç ayrı hukukî vasıf yüklemektedir. Bunlar:

- 1- Madenler gayr-i menkuldür.
- 2- Madenler arzın mütemmim cüz'leridir.
- 3- Madenler sahipsiz şeyler ve menfaati umuma ait olan mallardır (Aşula 1968: 21).

Medenî Kanunun madenler için ortaya koyduğu bu temel prensip en son hazırlanan 3.3.1954 tarih ve 6309 sayılı maden kanununda ifade edilen *“Madenler devletin hüküm ve tasarrufu altında olup, içinde bulundukları arzın mülkiyetine tâbi değildir”* ⁶⁸ hükmüne uyum göstermektedir. Şöyle ki; madenler gerek Medenî Kanuna göre gerekse Maden Kanununa göre devletin hüküm ve tasarrufu altında olup, üzerlerinde hususi mülkiyet tesisine izin verilmemiştir.

Madenlerin ve madencilik faaliyetlerinin çerçevesini belirleyen bu kanunlara uygun olarak hazırlanan 2804 sayılı Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kurumu Kanunu, 2805 sayılı Etibank Kanunu, 6974 sayılı Türkiye Kömür İşletmeleri Kanunu gibi devletin madenci kuruluşlarının faaliyetlerini düzenleyen kanunlar, Türk madenciliğinin hukukî statüye kavuşturulmasını sağlamış, madenlerin hukukî rejimini tayin eden prensiplerini ortaya koymuştur.

⁶⁷ Medenî Kanunda yer alan madenler ile ilgili hükümler için Bk. FİNDIKGİL, **Maden Hukuku**, s. 81-87

⁶⁸ **6390 sayılı Maden Kanunu**, madde 4. (Bu Maden Kanunu, TBMM de 3.3.1954 tarihinde kabul edilmiş ve 11.3.1954 tarih ve 8655 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

C- Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Madenlerin İşletilmesi ile İlgili Kanunî Düzenlemeler

Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan dönemde madenlerin idare ve işletilmesi faaliyetleri 26 Mart 1322 (1906) tarihli Maâdin Nizamnamesi hükümlerine göre yürütülmüştür. Bu nizamnamenin bazı hükümleri gerekli zamanlarda kabul edilen ek kanunlarla değiştirilmiş, kimi kanunlar tadil edilmiş, bazı hususlar için ayrı ayrı kanunlar çıkarılmıştır (Eyüpoğlu 1947:151). Çıkarılan bu kanunlar arasında Cumhuriyet dönemi madenciliğini bir düzene sokacak, madencilik faaliyetlerine hız katacak daha doğrusu madencilik sektörünü modern bir yapıya kavuşturacak nitelikte olanların başlıcaları; 14.6.1935 tarih ve 2804 sayılı Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kanunu, 14.6.1935 tarih ve 2805 sayılı Etibank Kanunu (Bekişoğlu 1953: 39), 30.5. 1940 tarih ve 4527 sayılı Ereğli Kömür Havzasındaki Ocakların Devletçe İşletilmesi Hakkındaki Kanun⁶⁹, 17.6.1942 tarih ve 5139 sayılı Madenlerin Aranma ve İşletilmesi Hakkındaki Kanun⁷⁰ ile 11.3.1954 tarihinde yürürlüğe giren 6309 sayılı Maden Kanunu ve 22.5.1957 tarih ve 6974 sayılı Kömür İşletmeleri Kurumu Kanunu'dur (Göğer 1979: 3). Sıralamaya çalıştığımız bu kanunlar ülkenin maden kuruluşlarının faaliyetlerini düzenlemektedir.

Madenlerin işletilmesine ve madencilik faaliyetlerin düzenlenmesine ilişkin saydığımız bu belli başlı kanunların dışında, madenlerde devlet kontrolünün sağlanmasına yönelik bakanlar kurulu kararı, bakanlık genelgesi, izahatname, talimatname, kararname ve koordinasyon kararları⁷¹ adıyla birçok metin yayınlanmıştır.

Yukarıda bahsedilen kanunlara dayalı bir düzen kurulmakla beraber 1954 yılına gelinceye kadar madencilik alanında kanunî mevzuatın baştan ele alınarak yenilenmesi düşünülmemiştir. Nihayet belirtilen tarihte, Cumhuriyet döneminin derli toplu diyebileceğimizi ilk maden kanunu hazırlanarak 11.3.1954 tarihinde de

⁶⁹ **Düster**, Üçüncü Tertip, C. 21, s.1546–1549

⁷⁰ **Düster**, Üçüncü Tertip, C. 23, s. 1554–1561

⁷¹ **Düster**, Üçüncü Tertip, C. 38-1, s. 740

yürürlüğe girmiştir. Hazırlanan bu maden kanunu 1985 yılına kadar bazı tadillerle yürürlükte kalmıştır (Ünalın 1989: 2).

Cumhuriyet Döneminde 1923-1960 yılları arasında, madenler ve madencilik konusunda sözünü ettiğimiz kanunlara bağlı olarak yeni kanun, kararname ve koordinasyon kararları aşağıdaki başlıkları içermiştir⁷²:

- 1- Maden Kanunu ve değişiklikleri,
- 2- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kanunu'nda değişiklikler,
- 3- Maden Arama Ruhsatnâmesi,
- 4- Maden İmtiyazı,
- 5- Maden İşetmeleri,
- 6- Maden Amelesi,
- 7- Maden Hurdası,
- 8- Maden Kömürü İhracat Resmi,
- 9- Maden Kömürü nakliyatı,
- 10- Maden Kömürü Fiyatları,
- 11- Maden Ocakları
- 12- Maden Suları,
- 13- Maden Mühendis Mektebi.

D- Türkiye'de Varolan ve İşletilen Madenler ile Bu Madenlerin Rezerv Durumları

Yapılan araştırmalar, incelemeler ve bulgular Türkiye'nin maden açısından oldukça zengin olduğunu ortaya koymaktadır. Bir fikir vermesi bakımından ifade edecek olursak, daha Osmanlı Devleti zamanında 1914 tarihli bir maden istatistiğinde, 1911 yılına ait (Rumeli dahil) istihraç edilen madenlerden en mühimlerini teşkil eden 15 madenin yıllık istihsali takriben 1.100.000 tona ulaştığı belirtilmiştir (Ete 1947: 65). İşletilen madenlerin içinde miktar olarak en fazla üretilenler, taş kömürü, linyit, zımpara, pirit ve demirdir. Diğer madenlerin üretimi ise kısmen bu madenlerden daha azdır.

⁷² **Düster**, Üçüncü Tertip, C. 38-1, s.740-743

Türkiye, yukarıda ifade ettiğimiz gibi madenler bakımından zengin bir ülkedir. Ancak bu zenginliklerin ve maden servetlerinin görülmesi, çıkarılması ve tetkik edilmesine ihtiyaç vardır. Bunların yapılmasından sonra işletmeye geçilebilmesi için cevherin kalite ve diğer niteliklerinin yeterli olması yanında işletme kurmaya imkân verecek rezervin bulunması da gerekmektedir⁷³. Madencilik alanında mutlak gerekli kılınan bu kriterler dikkate alınarak 1935 yılında kurulan Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafından Türkiye'nin önemli bir kısmı yeraltı servetleri bakımından fennî araştırma ve tetkikten geçirilmiş; memleketin topoğrafik, jeolojik, tektonik, sismik ve mağnetik çarpma haritaları çıkarılmıştır.

Muhtelif bölgelerde bulunan, ihbar edilen, arama veya işletme ruhsatnamesi verilen, keşfedilmiş ve imtiyazlı olmak üzere 2500'den fazla yeraltı zuhuru jeolog ve maden mühendisleri tarafından tetkik edilmiştir. Bu yeraltı zuhurlarının Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) laboratuvarlarında kimyevi, mikroskopik, spektral analizleri ve minarolojik tayinleri yapılmış, cevherlerin zenginleştirilmesi usulleri tespit edilmiştir. Tetkik edilen madenler hakkında 1600'e yakın rapor tanzim edilerek her madenin cinsi, ekonomik işletmeye değerlilik derecesine göre çeşitli kategorilere ayrılmıştır. Bu çalışmalar ile madencilik alanında planlı çalışma devresine girilmiştir⁷⁴. Bunun sonucunda madenlerin işletilmesi ve değerlendirilmesi işi düzenli bir şekilde yürütülmeye çalışılmıştır. Üzerinde gerekli çalışmalar yapılarak tetkikleri tamamlanan madenlerden 29 çeşidinin işletilmesine başlanmıştır. Bunların 18 tanesinin ekonomik öneme sahip olduğu tespit edilmiştir (Aktan 1968: 64)⁷⁵. Bu madenlerin hepsinin rezerv durumu tam olarak bilinmemektedir. MTA Enstitüsü Türkiye'nin maden varlığını ve rezervlerini tespit etmek üzere inceleme ve araştırma işini yapmakta ise de ele aldığımız dönem itibariyle, yeraltı kaynaklarının çeşitlerini, rezerv miktarlarını, kalitelerini ve yatak durumlarını tam olarak çıkaramamıştır.

⁷³ **Akşam**, 20 Kanunuevvel 1935, s. 5 ; Dönemin İktisât Vekili Celal Bayar, madencilikle ilgili olarak 1935 yılı Artırma ve Yerli Malı Haftası dolayısı ile radyoda yaptığı konuşmasında, hükümetin maden servetlerini müspet bir varlık olarak gördüğünü, bu servetlerin tetkikinin yapılmasının gerekli olduğunu, hükümetçe bu konuda yapılanları ve yapılacakları ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.

⁷⁴ **MTA Mecmuası**, s. 252

⁷⁵ Yapılan bu tespitler muhtemelen 1960'ın ilk yıllarına aittir. Çalışmamızın sınırı 1960 yılına kadar olduğundan verilen bilgilerin büyük çoğunluğu ele aldığımız dönemi kapsamaktadır.

Bir kısım madenlerin rezervlerinin tespiti mümkün olmuştur. Kurum, çalışmalarını en geniş boyutta sürdürerek sonraki yıllarda diğer madenlerin de rezerv tespit işini tamamlamıştır.

Madenler bakımından zengin olduğunu belirttiğimiz Türkiye'nin sahip olduğu madenlerden bazıları, yeryüzünün başka ülkelerinde pek az veya hiç bulunmamaktadır: Lületaşı, brosit, zımpara, pandemit gibi. Bazı madenler bakımından da zengin ülkeler arasında sayılacak bir yeri vardır. Bu madenler ise; krom, bakır ve tuz'dur. Bir kısım madenler azımsanmayacak ölçekte dir: Linyit, maden kömürü, demir ve gümüşlü kurşun madeni gibi (İzbırak 1944-1945: 220).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında üretimi olan madenlerimizin başlıcaları; maden kömürü, linyit, bakır, krom, ve zımparadır⁷⁶. Kısa bir zaman sonra diğer madenlerin de aranması ve bulunanlardan işletmeye elverişli olanların işletilmesine başlanmıştır. Bu devrede var olan ve rezervleri hakkında az çok bilgi sahibi olduğumuz Türkiye'nin madenleri şunlardır (Soykan-Mutluer 1995: 44-45; Aktan 1978:64-68; Kaynak 1969: 11)⁷⁷:

Metal Madenler: Demir, bakır, krom, kurşun, çinko, manganez, alüminyum, cıva, pirit, antimuan, volfram, altın, nikel ve molibden.

Endüstriyel Ham maddeler (Metal Dışı Madenler):Kükürt, perlit, fosfat, barit bor tuzları, manyezit, amiyant (asbest), mermer, tuz, zımpara, lületaşı, grafit, titan, sölestit, bentonit, dolomit, pomza, kuvars kumu, fluorit, kaolen, trona (tabii soda), Refrakter kil.

Enerji Kaynakları: Taş kömürü, linyit, petrol, uranyum, toryum'dur.

Yukarıda sıraladığımız Türkiye'nin sahip olduğu madenlerin bir kısmı Osmanlı Devleti zamanında işletilmekte iken yeni döneme intikal etmiştir. Bazı madenler

⁷⁶ B.C.A, F: 030.10. ,Y: 175.210.3, (Rapor), s.6; Sözü edilen madenlerin Cumhuriyet'in ilk 10 yılındaki istihsal ve ihracatını görmek için Bk., Aynı yer,

⁷⁷ B.C.A, F: 030.10. , Y: 175.210.3.

Cumhuriyet Döneminde bulunup işletmeye açılmıştır. Bazıları ise konumuzun sınırı olan 1960 yılından sonra üretilmeye başlanmıştır. Bunların bir kısmı gerçekten önemli, bir kısmı daha az öneme sahip madenlerdir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren üretimi oldukça iyi ve ekonomik değeri fazla olan madenlerin nerelerde bulunduğu ve rezerv miktarlarının ne kadar olduğunu aşağıda gösterilmiştir.

Metal Madenler:

Demir: Türkiye’de demir cevherinin en yaygın olduğu bölge Adana ile Erzincan arasında uzanan Orta Toros’lar bölgesidir. Burada yüksek tenörlü rezervler yer almaktadır (Soykan-Mutluer 1995: 45). Demir madeni cevheri ilk olarak Sivas’ın Divriği bölgesinde 1937 yılında keşfedilmiştir. Sivas Divriği’den başka, Kangal, Gürün, Pınargözü, Malatya’da Hekimhan-Doğanşehir, Kayseri’de Karamada, Balıkesir’de Eğin ve Ayazman, Feke-Saimbeyli bölgelerinde kaliteli yataklar bulunmuştur. İzmir’de Torbalı, Maraş’ta Faraş, Kocaeli’nde Çamdağ ve Hatay’da Payas bölgelerinde düşük kaliteli yataklara rastlanmıştır. Türkiye’nin demir rezervi tahminen 40 milyon tonu Divrik’te olmak üzere 85 milyon tondur (Aktan 1968: 65).

Bakır: Metaller arasında önem bakımından demir ve alüminyumdan sonra 3. sırada yer alan bakır çok geniş kullanım alanına sahiptir. Türkiye’de bakır çok eskiden beri üretilmiş ve rezerv bakımından oldukça zengindir. En önemli yataklar; Anadolu’nun kuzeydoğu köşesinde Artvin-Murgul’da, Kastamonu ile İnebolu arasında Küre’de, Elazığ-Ergani’de, Giresun-Espiye ve Tirebolu’da bulunur. Son yıllarda Siirt-Maden köy ve Çankırı-Çorum Tersiyer havzasında, Ankara-Bala ve Elmadag’da yeni yataklar bulunmuştur. Türkiye’nin bakır rezervi 154 milyon ton olarak tahmin edilmektedir (Soykan-Mutluer 1995: 44; Aktan 1968: 65; Kaynak 1969: 8).

Krom: Paslanmaz çelik endüstrisinin ve refraktar sanayinin ham maddesi olan krom cevherleri, Türkiye’de en çok bulunan, işletilen ve ihracı olan bir metal maden olarak, ilk defa 1848 yılında Bursa’nın Harmancık yöresinde keşfedilmiştir

(Soykan-Mutluer 1995: 44). 1860 yılında bu maden milletlerarası pazarda yüksek kalitesiyle tanınmış olup,⁷⁸ dış piyasalarda çok aranan ve başlıca ihraç edilen madenlerden biri haline gelmiştir. 1948-1956 yılları arasında Türkiye dünyanın en fazla krom üreten ülkeleri arasında yer almıştır (Soykan –Mutluer 1995: 44). En önemli krom yatakları Elazığ da Guleman yöresindedir. Diğer krom yatakları; Eskişehir, Bursa, Sivas, Erzurum, Kayseri, İçel, Hatay, Gaziantep, Muğla, Denizli ve Burdur illerimizin sınırları içindedir. Tespit edilen krom rezervi, 25 milyonu yüksek tenörlü⁷⁹ ve 35 milyonu düşük tenörlü olmak üzere tahminen 60 milyon tondur. Dünya krom üretiminin %20'sini Türkiye karşılamaktadır (Aktan 1968: 65; İzbirak 1944-1945: 224)⁸⁰.

Kurşun: Türkiye’de rastlanan kurşun cevheri yataklarının ekserisi altın ve gümüşü hâvi bulunduğundan, bilhassa hazine ve darphanenin kontrolü altında işletilmişlerdir. Kurşun madenlerinin bulunduğu yerler; Elazığ, Bingöl, Maraş, Seyhan (Aktan 1968: 65), Balıkesir, Niğde, Akdağ,⁸¹ Ordu-Bulancak, Zamanlı Havzası, Koyulhisar-İspir, Gazipaşa-Alanya, Karasu-Gebze, Simav ve Gümüşhacıköy’dür (Kaynak 1969: 9). Kurşun madeni çoğu zaman çinko ile birlikte bulunur. Türkiye kurşun madenciliğinde çok ileri bir seviyede değildir. Rezervi 300 bin ton tahmin edilmektedir (Ovalıoğlu 1973: 55; Aktan 1968: 65).

Çinko: Çinko madeni yukarıda belirttiğimiz gibi genellikle tabiatta kurşun madeni ile birlikte bulunmaktadır. Çinko maden yataklarının bulunduğu yerler; Biga, İzmir, Manisa, Ordu, Menteşe ve Bandırma’dır. Rezervi tahminen 2 milyon ton olarak tespit edilmiştir (Ovalıoğlu 1973: 55)⁸².

Manganez: Demir ve kimya sanayinde önemli ölçüde kullanılan manganez bakımından Türkiye oldukça zengindir. Madenin bulunduğu yerler; Eskişehir,

⁷⁸ MTA.Enstitüsü Mecmuası, s. 246

⁷⁹ Tenör, madencilikte cevherin içinde bulunduğu kıymetli elamanın veya ticari elaman grubunun yüzde nispetini ifade eden bir kavramdır. Bk. BEKİŞOĞLU, s. 63

⁸⁰ Dünya krom üretiminin %20'sinin Türkiye’den sağlanmasına ilişkin tespitler 1944-1945 yılları itibariyledir.

⁸¹ MTA Enstitüsü Mecmuası, s. 270; Ayrıca Bk. İZBIRAK, s. 224

⁸² Rezerv miktarı 1973 yılına aittir. Daha sonra ki yıllarda yapılan rezerv tespitlerinde çinko ile kurşun madenlerinin birlikte rezervi 62 milyon ton olarak verilmiştir. Bk. SOYKAN-MUTLUER, s.45

Kütahya, Afyon,⁸³Karadeniz Ereğlisi, Denizli-Uluköyde ve İç Anadolu bölgesinin bazı yöreleridir (Aktan 1968: 65). Rezervi tahmini 5 milyon tondur (Soykan-Mutluer 1995: 46).

Alüminyum: Hafif, dayanıklı ve iletken bir yapıya sahip olan alüminyum 20. asrın en çok kullanılan madenlerinden biri olmuştur. En önemli alüminyum cevheri olan boksit Türkiye’de en çok Orta Toroslar’da bulunur. Özellikle Alanya, Seydişehir-Akseki ve Adana Saimbeyli arasında, bunlardan başka batıda Milas-Muğla ve Yatağan’da, güneyde İskenderun-İslahiye ve kuzeyde Zonguldak’ta boksit yataklarına rastlanmaktadır. Boksit cevheri rezervinin 500 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir (Soykan-Mutluer 1995: 45).

Cıva: Türkiye cıva rezervleri bakımından dünyanın sayılı ülkeleri arsında yer almaktadır. Bu madenin sağlık ve çevre sorunları yaratması dolayısı ile gittikçe talep azalmaktadır. Bu durum ise cıva üretimini olumsuz yönde etkilemektedir. Madenin bulunduğu yerler; İzmir’de Hasköy, Karaburun ve Ödemiş, Halıköy, Konya’da Sarayköy ve Uşak civarında Baltalı’dır⁸⁴. Toplam cıva rezervi 5.4 milyon tondur (Soykan-Mutluer 1995: 46).

Pirit: Pirit madeni sunî gübre ham maddesi olarak kullanılmaktadır. Kastamonu-Küre’de, Giresun-Espiye ve Lahanos’ta, Trabzon-Sürmene ve Artvin-Borçka’da bulunmaktadır (Soykan-Mutluer 1995: 46). Rezervi 8-9 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir (Aktan 1968: 65).

Antimuan:Yarı metal maden sayılan Antimuan, Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde eskiden beri çıkarılmaktadır. Genellikle Kütahya-Simav-Gediz yakınlarındaki Göynük çiftliği’nde, İzmir civarında Sülükköy ve Ödemiş, Balıkesir İvrindi’de, Aydın çevresinde Alşar’da, Turhal’da⁸⁵, Ankara ve Bilecik’de çıkarılmıştır (Aktan

⁸³ MTA Enstitüsü Mecmuası, s. 277

⁸⁴ MTA Enstitüsü Mecmuası, s. 272

⁸⁵ MTA Enstitüsü Mecmuası, s. 273

1968: 66). Dünya Antimuan cevheri üretiminin %2,35 'i Türkiye'den karşılanmaktadır (Ovalıoğlu 1973: 59)⁸⁶.

Volfram: Kıymetli bir metal olarak stratejik açıdan önemli sayılan volfram Türkiye'de ilk defa II. Dünya Savaşı sırasında Bilecik-Söğüt'te bulunmuştur. Daha sonra aramalarda Uludağ'da bol miktarda rezerve rastlanmıştır. Bundan başka Ankara-Keskin, Elazığ-Keban ve Niğde-Gümüşler'de volfram yatakları bulunmaktadır. Rezervi tahminen 10 milyon ton olarak tespit edilmiştir (Aktan 1968: 65)⁸⁷.

Altın: Doğada damar, epitermal veya plaser tipi⁸⁸ yataklarda bulunan altın, bundan başka bakır, kurşun ve çinko yataklarında da bulunabilir. Ayrıca karstik mağara ve boşluklarda rastlanabilir. Türkiye'nin bilinen damar tipi yatakları; Çanakkale-Kirazlı-Kartaldağı, İzmir-Karşıyaka-Arapdağ Elazığ-Basgil-Nazaruşağı, Hatay-Kesecikköy, İzmir-Ödemiş'de toplam cevher rezervi tahmini 810 bin tondur. Plaser yatakları; Manisa-Salihli-Kurşunlu, Kars-Kağızman, Kırklareli-İğneada-Mertgölü, Hatay-Akıllıçay'da toplam rezerv 29.1 milyon ton metre küptür. Karstik mağara tipi yatakları; Niğde-Ulukışla ve Bolkardağı'ndadır. Bakır-kurşun-çinko ile birlikte bulunan altın yatakları; Borçka, Küre, Maden ve Bolkardağı'dır. Bu şekildeki rezervi tahminen 53 milyon tondur. Geçmişte, Türkiye'de bazı altın yatakları işletilmişse de, tek başına altın üretimine yönelik işletme yoktur. Genellikle bakır-kurşun ve çinko üretiminde yan ürün olarak üretilmektedir (Soykan-Mutluer 1995: 47).

Nikel: Türkiye'de nikel madeni aranmasına 1935 yılında başlanmıştır. Bu maden Manisa'da Çaldağın'da tespit edilmiştir. 477 bin ton bir cevher rezervinin varlığı hesap edilmiş ise de nikel üretimine geçilmemiştir (Soykan-Mutluer 1995: 47).

⁸⁶ Bu tespit 1973 yılına aittir. Bir fikir vermesi bakımından burada yer verilmiştir.

⁸⁷ Volfram madeni rezervi, 1960 yıllarındaki tespite göre olsa gerektir. Zira, 1988 yılı Devlet Planlama Teşkilatı istatistiklerine göre bütün volfram yataklarındaki tuvenan volfram rezervi 150 milyon ton olarak gösterilmiştir. Sonraki yıllarda rezerv tespit çalışmaları önemli ölçüde gelişme göstermiş, daha gerçekçi sonuçlar elde edilmiş görünmektedir. Bk. SOYKAN-MUTLUER, s. 47

⁸⁸ Plaser yatakları, nehir veya dere yatağında teşekkül etmiş, cevher yataklarıdır.

Molibden: Ankara, Keskin ve Balışeyh de yatakları mevcut olup, tahmini rezervi 350 milyon ton olarak hesaplanmıştır (Soykan-Mutluer 1995: 47).

Endüstriyel Ham maddeler (Metal Dışı Madenler)

Kükürt: Ziraat, eczacılık ve kimya sanaiinde kullanılan kükürt, Türkiye’de sadece Isparta-Keçiborlu ve Denizli’nin Sarayköy mevkiinde saf ve karışık olarak bulunmaktadır. Rezervi tam olarak bilinmemektedir (Aktan 1968:65)⁸⁹.

Perlit: Cam, boya, gıda, seramik, tarım ve inşaat sektöründe en fazla kullanılan endüstriyel bir ham madde olan perlit yatakları, Ankara-Kızılcahamam, İzmir-Cumaovası-Foça-Bergama-Dikili, Balıkesir-Savaştepe-Sındırgı, Manisa-Saruhanlı, Eskişehir, Kütahya, Nevşehir ve Çankırı’da bulunmaktadır. MTA’nın yaptığı araştırmalara göre tahmini rezervi 8 milyar tondur (Soykan –Mutluer 1995: 48).

Fosfat: Türkiye ekonomisinde önemli yer tutan gübrenin ham maddesi olan fosfat, doğada sedimanter ve metamorfik kayalar içinde görülmektedir. Daha ziyade Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Kilis, Mazıdağı, Bozova, Adıyaman-Tut ve Hatay-Yayladağ yörelerinde bulunmaktadır. Toplam rezervi 300–400 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir (Soykan-Mutluer 1995: 48).

Barit: Türkiye baritleri,tenor ve yabancı maddeler bakımından yüksek kalitededir. Yatakların bulunduğu yerler; Konya-Beyşehir, Muş-Merkez ve Antalya-Gazipaşa-Alanya’dır. Rezervi 48 milyon tondur (Soykan-Mutluer 1995: 49).

Bor Tuzları: Günümüzde endüstrinin çok değişik dallarında kullanılan stratejik önemi olan bir madendir. Cam, gübre, çelik ve seramik sanayinde yaygın olarak kullanılır. Türkiye bor tuzları bakımından zengindir. Başlıca bor yatakları; Balıkesir-Bigadiç, Eskişehir-Kırka, Kütahya–Emet yöreleri ile 1968-1969 yıllarında ortaya çıkarılan Seyitgazi yataklarıdır. Seyitgazi yataklarının dünyanın en büyük sodyumlu bor yatakları olduğu belirtilmiştir. Toplam rezerv 650 milyon ton olarak tespit edilmiştir. Bu rakam, dünya bor rezervinin % 60’nı ifade

⁸⁹ SOYKAN-MUTLUER’lerin çalışmasında rezerv 1,5 milyon ton olarak belirlenmiştir. Muhtemelen bu tespit, AKTAN’ın yapmış olduğu tespitlerden daha sonraki bir tarihte yapılmıştır.

etmektedir. Türkiye bor üretimi bakımından Amerika Birleşik Devletlerinden sonra ikinci sırada yer almaktadır (Soykan-Mutluer 1995: 48)⁹⁰.

Manyezit: Bugünkü teknolojinin başlıca ham maddelerinden biri olan manyezit, Türkiye'nin önemli ihraç edilen madenlerindendir. Bu madene Eskişehir, Aydın, Kütahya, Çanakkale, Afyon ve Konya'daki çeşitli yörelerde rastlanmıştır. En verimli yataklar Eskişehir'deki Sepetçi, Magri, İnönü ve Mihalıççık'ta olup⁹¹, rezervi görünür, mümkün ve potansiyel olarak tahmini 280 milyon tondur (Soykan-Mutluer 1995: 49).

Amyant (Asbest): Türkiye'de asbest üretimi oldukça düşüktür. Ultrabazik ve metamorfik kayalar içersinde 119 asbest yatağı mevcuttur. Yatakların başlıcaları; Bursa-Orhaneli, Eskişehir-Tatarcık ve Sivas-Celali'dedir. Rezervi bilinmiyor⁹².

Mermer: Ege ve Marmara bölgesi çok eskiden beri mermer yataklarına sahiptir.. İlk çağlarda Roma ve Yunanlılar bu yörenin mermerlerinden yararlanmışlardır. Mermer yataklarının bulunduğu yerler; Marmara Adası, Afyon, Söğüt, Bilecik, Adapazarı, Avanos, Adana (Aktan 1968: 65), Trakya'da Istranca, Balıkesir Kırşehir ve Bitlis'tedir. Türkiye mermer rezervleri bakımından dünyanın sayılı zengin ülkeleri arasındadır. Mermer rezervi, 1989 yılı rakamlarına göre, 1 milyar metre küpü görünür olmak üzere toplam 5.9 milyar metre küp tahmin edilmektedir (Soykan-Mutluer: 49).

Tuz: Deniz suyundan, tuzlu göllerden, yeraltı tuz yatakları ve tuzlu su kaynaklarından üretilmektedir. Yeterince değerlendirilmemekle birlikte Türkiye zengin tuz yataklarına sahiptir. Deniz suyundan tuz üretimi; İzmir-Çamaltı Tuzlası'nda yapılmaktadır. Yıllık üretim 400-500 bin tondur. İkinci önemli tuz kaynağı Tuz Gölü'dür. Göl tabanındaki tuz rezervi tahmini 200 milyon ton olarak hesaplanmıştır. Kaynak tuzları ise tuzlu su kaynaklarından elde edilmekte olup bu kaynaklar; Sivas, Çorum, Erzurum, Erzincan, Muş ve Siirt'tedir. Kaya tuzu

⁹⁰ Bu istatistikler, MTA' nın 1989 yılına ait tespitleridir.

⁹¹ MTA.Enstitüsü Mecmuası, s. 278

⁹² MTA.Enstitüsü Mecmuası, s. 276

yatakları İç Anadolu'da; Çankırı, Yozgat-Sekili, Nevşehir-Tuzköy, Kırşehir-Tepesidelik, Doğu Anadolu'da Kars-Kağızman ve Tuzluca'dadır. Türkiye'nin 1989 yılı toplam tuz üretimi 1.7 milyon ton olmuştur (Soykan-Mutluer 1995: 50)⁹³.

Zımpara: Dünya rezervinin büyük bir bölümü Türkiye'de olduğu sanılan zımpara'nın bulunduğu yerler; Muğla-Milas dolayları, Denizli-Tavas, Aydın-Söke ve İzmit'tir (Aktan 1968: 66). Zımpara üretiminde dünyada Türkiye ilk sıralarda yer almaktadır. Dolayısı ile önemli miktarlarda ihraç edilen madenlerdendir. Toplam rezervi 15 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir.

Lületaşı: Dünya'nın birçok yerinde bulunmakla birlikte en kaliteli lületaşı Türkiye'de bulunmaktadır. En önemli Lületaşı yatağı Eskişehir'de; Sarısu, Kayıkköy, Gökçeoğlu, Sepetçi ve Kemikli yöreleridir. Bunlardan başka Sarısına, Karaheyver ve Harmanlar yöresinde⁹⁴ çıkarılmaktadır. Pipo, kolye, yüzük ve süs eşyası olarak kullanılır. Toplam rezervi 56 milyon ton olarak tespit edilmiştir (Soykan-Mutluer 1995: 51).

Pomza: İnşaat sektöründe perlit'in yerine kullanılan ve Türkiye'nin önemli ihraç madenlerinden biridir. Bulunduğu yerler; Ankara-Güdül, Ağrı-Doğubeyazıt, Van-Erciş, Bitlis-Tatvan, Kayseri-Develi, Niğde ve Nevşehir'dir. Tahmini rezervi 2.7 milyon tondur (Soykan-Mutluer 1995: 50).

Yukarıda yatakları ve rezervleri hakkında bilgi verdiğimiz endüstriyel ham maddelerin dışında Türkiye'de bulunan ancak üretim değerleri bakımından ekonomik olmayan veya daha az öneme sahip başka endüstriyel ham maddeler (metal dışı madenler) de mevcuttur. Bunlar; sölestit, grafit, titan, dolomit, fluorit, refrakter kil, kuvars kumu, kaolen, bentonit, trona (tabii soda) gibi madenlerdir (Soykan-Mutluer 1995: 50-51).

⁹³ Tuz üretimine ait verilen istatistik rakamları Devlet İstatistik Enstitüsünün (DİE) 1991 yılında vermiş olduğu rakamlardır.

⁹⁴ MTA Enstitüsü Mecmuası, s. 278

Enerji Kaynakları

Kömürler: Kömür madenleri taş kömürü ve linyit kömürü olmak üzere iki kısma ayrılır. Taş kömürü ve linyit kömürünü birbirinden ayıran en önemli özellik, taş kömüründe karbon miktarının çok (%82), oksijen miktarının az (%12) olması, linyit kömüründe ise karbon miktarının daha az (%60-70) olmasıdır (İzmir 1944-1945: 220) .

Taş Kömürü: Türkiye’de Zonguldak havzasında yoğun bir şekilde bulunmaktadır. Kömür havzası Ereğli ile İnebolu arasında 200 kilometre uzunluğunda 10-50 kilometre genişliğinde bir alanı kaplamaktadır. Bu çerçeve içinde kömür yatakları yüzlerce metre derinliklere inmektedir. Taş kömürü, 1828 yılında *Uzun Mehmet*⁹⁵ adında bir deniz eri tarafından bulunmuştur. Yapılan araştırmalar sonucu, Zonguldak havzası dışında yurdun bir başka bölgesinde yeni bir yatak bulunamamıştır (Kaynak 1969: 11). Taş kömürünün, deniz kenarında bir yer olan Zonguldak’ta üretilmesi iktisadî değerini artırmıştır. Kalitesi iyi, kok yapmaya elverişli ve gazlıdır. Kalorisi ve külü ile sınaî ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte ve dünya piyasalarında her cihetten rekabet edecek özelliktedir⁹⁶. Yapılan araştırmalar sonucu 1.5 milyar ton rezervi olduğu hesaplanmıştır (Aktan 1968: 64). Türkiye’nin tek taş kömürü sahası Zonguldak havzasıdır.

⁹⁵ Uzun Mehmet’in kömürü bulma hikayesi şöyle anlatılmaktadır: Ereğli’nin Kestaneci köyünde doğan Uzun Mehmet, askerliğinin son yıllarını (1825) Sinop Tersanesinde yapılan ve buharla çalışan Seragi Bahri adındaki donanmaya ilk katılan bir kalyonda geçirmiştir. Koskoca bir gemiyi yürüten siyah cevheri bu gemide görmüş ve tanımıştır. Askerlik bitip köyüne döndükten bir süre sonra, bir gün zahiresini öğütmek için Köseazında (Ereğli’nin 4,5 km. doğusunda) bir değirmene gitmiş, sırasını beklerken ısınmak için ateş yakmış, ateş yanarken siyah taş parçalarının da yandığını görmüş ve bunların Sinop’ta askerken tanıdığı yanan şeylerden başka bir şey olmadığını anlamıştır. Sultan II. Mahmut, memlekette maden kömürünün aranması için bir hatt-ı hümayun yayınlamıştır. Uzun Mehmet Sultan II. Mahmut yayınlattığı hatt-ı hümayun’dan haberi olmuş ve tesadüf eseri bulduğu bu taş parçalarını bir çuvala koyarak İstanbul’un yolunu tutmuş, taş parçalarını saraya arz etmiştir. Darphanede yapılan tetkikattan sonra Uzun Mehmet’in getirdiği taşların maden kömürü olduğu anlaşılmıştır. Uzun Mehmet’e sultan tarafından 5000 kuruş mükafat ve 600 kuruş aylık bağlanmıştır. Bundan sonra, Bahriyeden bir ilmi heyet Ereğli’ye gönderilmiş, yapılan incelemeden sonra Alaplı nahiyesine bağlı Karataş Suyundan Amasra civarında Kuruca şile’nin Kapusuyu mevkiine kadar bir hudut çizilmiş ve bu hudut kömür havzası mıntıkası olarak adlandırılmıştır. **Ulus**, 12 İlk Kanun 1335, s. 6; BİRÖN- ATAK, s. 20; Zonguldak Halk evi yaptığı araştırmalar sonucu, 8 İkinci Teşrin 1282 tarihini Uzun Mehmet’in kömürü bulduğu gün olarak tespit etmiştir. Belirtilen tarih 1932 yılından itibaren *Uzun Mehmet Bayramı* olarak kutlanmaya başlanmıştır. Bk. **Hakimiyet-i Milliye**, 12 İkinci Teşrin 1334, s. 9

⁹⁶ **B.C.A**, F: 030,10, Y:175. 210. 3

Linyit: Türkiye'nin birçok yerinde bulunan, çoğu zaman yeryüzünde veya toprağın altında 3. zaman kömürü diye de adlandırılan bir enerji kaynağıdır. Türkiye linyit yatakları bakımından çok zengindir. Ülkede gerekli olan enerjinin büyük kısmı (%83) linyitten elde edilmektedir⁹⁷. Kömürün kalitesi her yerde aynı değildir. Belli başlı linyit havzaları: Kütahya'nın kuzeybatısında Seyit Ömer, Tavşanlı, Değirmisaz, Soma, Nazilli ve Söke'de, Amasya ile Samsun arasında Çeltek'de, Kayseri-Sivas arasında Gemerek'te, Erzurum'da Oltu'da (İzbırak 1944-1945: 222), İstanbul civarında Ağaçlı'da⁹⁸, bunlardan başka Balıkesir, Bursa, Bilecik, Denizli ve Ankara vilayetlerinde de bulunmaktadır. Bunların toplam rezervi 31 milyon ton olarak tespit edilmiş ve özel teşebbüs tarafından işletilmeleri uygun görülmüştür⁹⁹. Genellikle, Kuzey ve Batı Anadolu linyitleri yüksek, Orta ve Doğu Anadolu linyitleri düşük, Güney ve Güney doğu yatakları en düşük kalitede olup, linyit madenlerinin rezervi tahminen, 850 milyon ton olarak hesaplanmıştır (Aktan 1968: 64).

Petrol: Önemli enerji kaynaklarından biri olan petrolün Türkiye'de ilk defa sistematik olarak araştırma çalışmalarına 1935 yılında MTA'nın kurulması ile başlanmıştır. Bu çalışmalar sonucu 1940 yılında Raman Dağında ilk petrol bulunmuş, ancak ekonomik ölçüdeki petrol, 1947 yılında Raman-8 kuyusundan sağlanmıştır. Petrol üretim sahaları Güney Anadolu Bölgesinde bulunmaktadır. Belli başlı petrol alanları şunlardır: Siirt'te Raman, Şelmo, B. Raman, Çelikli, Garzan; Diyarbakır'da Baykan, B. Kayaköy, Kurkan, Barbeş, G. Şahaban, Gaziantep'te Çemberlitaş'dır (Soykan-Mutluer 1995: 51).

Yukarıda adı geçen petrol üretim alanlarının dışında, Batı Karadeniz, Batı Toroslar, İç Anadolu (Tuz Gölü çevresi), ve Doğu Anadolu da petrol yönünden umut vadeden alanlara rastlanılmakta ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından çalışmalar sürdürülmektedir. Türkiye'nin ürettiği ham petrol İzmit, İzmir, Ataş, Orta Anadolu ve Batman rafinerilerinde işlenmektedir. 1989

⁹⁷ Verdiğimiz bu oran 1944-45 yıllarına aittir. Linyit kömüründen o yıllarda, buhar üreten endüstri müesseselerinde, lokomotiflerde, yerel elektrik santrallerinde, kimya maddesi yapımında ev ihtiyaçlarında ve sentetik benzin üretiminde yararlanmak mümkün olmuştur. Bk. İZBIRAK, s. 222

⁹⁸ B.C.A, F: 030.10., Y: 175.210.3

⁹⁹ MTA Enstitüsü, s. 262

yılı hesaplamalarına göre tahmini petrol rezervi 42 milyon ton olarak belirlenmiştir (Soykan-Mutluer 1995: 51-52).

Uranyum: Türkiye’de uranyum yatakları genç sedimanter kayalar içinde yer almaktadır. Uranyum yatakları arasında Salihli-Köprübaşı ve Yozgat-Sorgun yatakları önde gelir. Tönörleri yüksek değildir. Bu yatlardan başka; Karadeniz tabanındaki genç çökellerde, Van Gölü tabanındaki çamurlarda, fosfat kayalarında da uranyum bulunduğu tespit edilmiş, fakat tenörünün çok düşük olması nedeniyle ekonomik değer taşımadıkları anlaşılmıştır. Türkiye’de uranyum üretimi yoktur. Tahmin edilen uranyum rezervi 8096 tondur (Soykan-Mutluer 1995: 53-54).

Toryum: Türkiye’de ilk toryum yatağı MTA tarafından 1960 yılında Eskişehir yakınlarında Kızılcaören’de keşfedilmiştir. Yatağın rezervi 380 bin ton olarak tespit edilmiştir. Dünyanın sayılı toryum yatakları arasında sayılmaktadır. Ancak Türkiye’de toryum üretimi yoktur (Soykan-Mutluer 1995: 54) ¹⁰⁰.

E- Madenlerin Üretim ve İşletme Faaliyetleri

Cumhuriyet dönemindeki madencilik faaliyetleri, 1954 yılında yeni bir maden kanunu hazırlanıncaya kadar, yukarıda bahsedildiği üzere 1906 yılında hazırlanan Osmanlı Maâdin Nizamnamesi hükümlerine göre sürdürülmüştür. Bu kanuna zaman zaman bazı ekler ve tadiller yapılarak görülen eksiklikler giderilmiştir. Hem Osmanlı Devleti döneminde hem de Cumhuriyet döneminde madenlerin mülkiyeti, genel bir kaide olarak devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunmuştur¹⁰¹. Buna göre, madenlerin tasarruf hakkı devlete aittir. Ancak maden kanununda tespit edilen şartlar dairesinde hususi teşebbüsün de madenlerden faydalanmasına izin verilmiştir. İşletilmeleri de yine bahsedildiği üzere devletin kontrolünde yapılmıştır. Devlet madenlerden belirlenen oranda vergisini almış,

¹⁰⁰ Kaynak olarak kullandığımız makale, 1995 yılında yayınlanmıştır. Bu kaynağımıza göre 1995 yılı itibarıyla Türkiye’nin hem uranyum hem de toryum üretimi yoktur. Bu madenlerin sonraki yıllardaki üretim durumları konumuzun dışında kaldığı için o ayrıntıya burada girmeyi uygun görmedik.

¹⁰¹ **6309 Sayılı Maden Kanunu**, madde 4; Ayrıca Bk. GÖĞER, s.28-29; BİLGİN, s. 18; .KAYNAK, s. 92; AŞULA, s. 86; YERSEL **Madencilikte Bir Ömür**, s.46

bazılarını imtiyaza vererek şahıs veya şirketler tarafından işletilmesini sağlamıştır. Burada esas prensip madenlerin devlete ait olması ve mevcut yasalarla madencilik işlerinin yürütülmesidir.

Daha önce belirttiğimiz gibi ülke madenciliğinin geliştirip kalkındırılması, idarî ve ekonomik düzenlemelerin yapılması, madencilikle ilgili kuruluşların tesis edilmesi, kaynakların yönetimine ilişkin örgütlerin kurulması, madencilik politikalarının oluşturulması, maden arama ve geliştirme için yasal ve idarî düzenlemelerin yapılması madencilik faaliyetleri içine girmektedir. Aynı zamanda ulusal maden kaynaklarının aranması ve değerlendirilmesi ile ilgili faaliyetler de bu sektörün kapsamı içinde yer almaktadır. Cumhuriyet döneminde, genel olarak sektörün faaliyetlerine ilişkin olarak çizdiğimiz tabloda belirtilen hususlar yine bahsettiğimiz yasalar çerçevesinde uygulanılmaya çalışılmıştır.

Madencilik faaliyeti, ilk önce madenin aranması ile başlar. Arama faaliyetlerinin amacı; maden yatağının bulunduğu yerleri belirlemek, en önemlilerinin boyutlarını tespit etmek, fiziksel, kimyasal ve ekonomik niteliklerini ortaya koymaktır. Arama işi, maden arama metotlarının uygulanması ile yapılmaktadır. Bu çalışmalar sırasında jeofizik ve jeokimya kurallarına dayalı teknikler uygulanmaktadır. Arama faaliyetlerinin planlı bir şekilde yapılması da önem arz etmektedir (Kaynak 1983: 8-10).

Türkiye’de madenlerin aranmasına ve işletilmesine ilişkin uygulamalar, yukarıda da ifade edildiği üzere 1954 tarihli 6309 sayılı kanunun kabulüne kadar 1906 tarihli Maâdin Nizamnamesine, bu tarihten itibaren ise kabul edilen yeni kanunun hükümlerine göre yürütülmüştür. 1954 yılına kadar uygulanan maden arama ve işletme usulünde önce, arazi sahiplerinin kendi arazileri dâhilinde maden arayacaklarsa *İlmühaber* almaları, başkalarına ait sahipli veya sahipsiz arazide maden aranacaksa *Taharri Ruhsatnamesi*, yani maden arama ruhsatnamesi almaları zorunludur. Maden arama ve tetkik etmek üzere kurulmuş olan MTA Enstitüsünün böyle bir ruhsat almasına gerek yoktur. Taharri Ruhsatnamesi, sahibine 1000 hektarlık bir sahada bir veya birkaç madeni ruhsatname tarihinden

itibaren iki yıl müddetle arama yetkisi veren bir belgedir¹⁰². Bu belgeyi almak için maden aranacak arazinin bulunduğu vilayete üç nüsha olarak dilekçeyle başvurulur. Bu dilekçeye iki adet maden arazisi krokisi eklenir¹⁰³. Bu müracaat ve krokiler mahalli fen heyeti tarafından tetkik edilerek, maden aramak için gerekli teknik yeterliliğe sahip görülürse, izin onayı için rapor haline getirilerek Tarım Bakanlığına gönderilir. Maden aranmasına başlamak için Tarım Bakanlığından izin alınması gerekmektedir (Bekişoğlu 1953: 45).

Maden arama ruhsatnamesi bu yolla alındıktan sonra, sıra maden işletme ruhsatnamesinin alınmasına gelir. İşletme ruhsatnamesi, belirli bir sahada nitelik ve nicelik bakımından imtiyaz konusu teşkil edemeyecek miktar ve vasıfta olduğu anlaşılan madenlerin 5–10 yıl müddetle işletilmesi hakkını veren bir belgedir. Bu ruhsatname, arama ruhsatnamesi verilen sahalar için verilir. İşletme belgesinin alınması için Taharri Ruhsatnamesinin yürürlük süresi içinde bir dilekçe ile Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına başvurulur¹⁰⁴. Bu dilekçeye kroki ve fenni rapor da eklenir. Belgelerin incelenmesi sonucunda, işletme faaliyetinin uygun görülmesi halinde maden işletme ruhsatnamesi başvuruda bulunan kimselere verilir (Bekişoğlu 1953: 45).

Bundan başka, madenlerin imtiyaza verilmesi söz konusu olduğunda da yine bir takım işlemlerin yapılması gerekmektedir. Maden imtiyazı, belirli bir sahada

¹⁰² **1906 tarihli Maâdin Nizamnamesi**,madde 9; Ayrıca Bk. BEKİŞOĞLU, s. 42

¹⁰³ Bu krokinin nasıl yapılacağına dair Maâdin Umum Müdürlüğünce hazırlanmış izahatname şöyledir:1- Cami ,kilise, türbe, ayazma, çeşme ve köprü gibi değişmez binalar; iki derenin, şose veya demiryolu kesiştiği noktalar ile köy, tarla, çiftlik ve köy mezarları gibi değişmesi mümkün olan kat'i bir noktayı ifade etmeyen yerler sınır noktası kabul edilemez; 2- Kroki sınırları içine ve yakınlarına düşen dağ, tepe, nehir ve göl gibi girinti ve çıkıntılar ile köy ve kasaba gibi belli noktalar gösterilmelidir; 3- Sınır hatlarının yaptığı açılar hakikate uygun yazılmalıdır; 4- Hudut hatlarının tulleri üzerlerine yazılmalıdır; 5- Krokilerin üzerinde bir ok işareti ile kuzey istikameti gösterilecektir; 6- Krokiler iki nüsha olarak muşamba kağıt üzerine çizilecektir. Bk. BEKİŞOĞLU, s. 43-44.

¹⁰⁴ 6309 sayılı Maden Kanununda maden işlerinin Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına bağlı olduğu yazılıdır. Ancak daha sonra 30 Haziran 1957 tarihinde yürürlüğe giren 6973 sayılı *Sanayi Vekâletinin Kuruluş ve Vazifeleri Hakkındaki Kanun* Türkiye madenciliğini Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın iştigal sahasından çıkarmış, doğrudan doğruya veya dolayısıyla Sanayi Bakanlığı ile ilgili hale getirmiştir. Daha sonra 25 Aralık 1963 tarihinde yapılan bir düzenleme ile bakanlıkların adedi artırılmış ve o tarihten itibaren Sanayi Bakanlığı iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısma Sanayi Bakanlığı, ikinci kısma ise Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ismi verilmiştir. Bu yeni teşkilatlanma ile madenler, maden ve petrol daireleri Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına bağlı hale getirilmiştir.Bk.FINDIKGİL, s. 39

belirli cins maden veya madenlerin belirli bir müddetle (en fazla 60 sene) üretim faaliyetlerini sürdürülmesine ve ihracına yetki veren bir belgedir¹⁰⁵. Bu belgenin alınması için Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına başvuruda bulunulur. Başvuru dilekçesine, maden bölgesinin haritası, fen heyeti raporları ve beş kiloluk bir maden numunesi gönderilir¹⁰⁶. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığınca yapılan tetkik ve inceleme sonucunda imtiyaza verilmesi için bütün şartlar uygunluk sağlamışsa, imtiyaza ilişkin belge tanzim edilir. İşletme ruhsatnamesi veya imtiyaz alan kimse bu tarihten itibaren en geç bir buçuk sene zarfında Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına, madenin hali hazır vaziyetini ve madenin ilerideki vaziyetini gösteren *Tesisat ve İşletme* raporunu vermek zorundadır (Bekişoğlu 1953: 47).

Madenlerin aranması, işletilmesi ve imtiyazına dair işler 1954 yılına kadar yukarıda açıklamaya çalıştığımız şekilde yürütülmüştür. Bu tarihte hazırlanan ve 11.3.1954 tarihinde yürürlüğe giren 6309 sayılı Maden Kanunu ile madencilik faaliyetlerine ilişkin bazı hususlar yeniden düzenlenmiştir.

Kanun, 7 bölüm olarak hazırlanmıştır. Kanunun içerdiği hükümleri özetleyecek olursak: İlk iş madenin aranmasıdır. Madenin aranması için arama ruhsatı alınmalıdır. Arama ruhsatnamesi, hakikî veya hükmî yalnız bir şahısa verilir¹⁰⁷. Arama ruhsatnâmesi önceden olduğu gibi iki yıllığına verilir. Bu müddet uzatılmaz¹⁰⁸. Arama ruhsatnâmeleri, medeni haklarını kullanmaya ehil Türk vatandaşlarına, Türk kanunlarına göre kurulmuş hükmî şahsa veya iktisadî devlet teşekkülüne ve müessesine veya amme idaresine verilir¹⁰⁹. Arama ruhsatnamesine sahip olan hakikî ve hükmî şahıslar, arama ruhsatnamesi yürürlük süresi içinde işletme hakkının kendilerine verilmesini temin için Sanayi Bakanlığına işletme izni için dilekçeyle başvuruda bulunurlar. İşletme izni talep edilen maden sahasında işletmeye elverişli madenin olup olmadığı Sanayi Bakanlığınca

¹⁰⁵ 1906 tarihli Maâdin Nizamnamesi, madde 30

¹⁰⁶ Fen Heyetinin raporunda, imtiyaz sahasının coğrafi vaziyeti, jeolojik vaziyeti, yatağın şekli ve sahanın madence serveti hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Bk. BEKİŞOĞLU, s. 47

¹⁰⁷ 6309 Sayılı Maden Kanunu, Madde 10

¹⁰⁸ 6309 Sayılı Maden Kanunu, Madde 11

¹⁰⁹ 6309 Sayılı Maden Kanunu, Madde 13

mahallinde tetkik edilir ve sonucu gösteren bir rapor tanzim edilir¹¹⁰. İşletme ruhsatnamesi, medenî haklarını kullanmaya ehil yalnız bir Türk vatandaşına veya madencilik yapabileceği statüsünde yazılı, Türk kanunlarına göre kurulmuş yalnız tüzel bir kişiye veya bu hususta yetkiyi haiz iktisadi devlet teşekkülü ve müessesine veya amme idaresine Sanayi Bakanlığınca verilir¹¹¹. İşletme ruhsatnamesinin süresi 10 yıldan az 15 yıldan fazla olamaz. Ruhsatname süreleri şartlara bağlı olarak yenilenebilir. Ayrıca işletme hakkının verileceği şahsın maden yatağını işletilebilmesi için gerekli tecrübeye, elemana ve sermayeye de sahip olması gerekmektedir (Kaynak 1983: 95).

Maden işletme imtiyazının verilmesi ise Bakanlar Kurulu kararına bırakılmış olup, işletme imtiyazı 40 yıldan az, 99 yıldan fazla olmayacak şekilde tanzim edilmiştir¹¹². Kanunda, imtiyaz alabilecek şahıslar, imtiyazın yürürlüğe girmesi, işletme hakkının kapsamı ve faaliyete başlama ile ilgili genel hükümler ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Buna göre, maden işletme ruhsatnamesi ve işletme hakkının tescili tarihinden itibaren bir yıl içinde madenin şartnamesinde yazılı esaslara bağlı olarak işletme faaliyetine başlanması gerekmektedir¹¹³. Herhangi bir kanunî sebeple maden arama sahasında madencilik faaliyetinin kısmen veya tamamen durdurulması halinde, durumun Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına bildirilmesi icap etmektedir¹¹⁴.

Madenlerin aranması ve işletilmesi ile ilgili olan söz konusu aşamalar, özetlemeye çalıştığımız şekilde 1963 yılına kadar uygulanmıştır. 1963 yılında 271 sayılı kanunla, 1954 tarihli maden kanununda önemli değişiklikler yapılmıştır (Kaynak 1983: 93). Kanun, yapılan bu değişikliklerle 1985 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Aynı yıl yeni bir maden kanunu hazırlanmıştır.

¹¹⁰ 6309 Sayılı Maden Kanunu, Madde 43, (11.7.1963 tarihinde değiştirilmiş şeklidir).

¹¹¹ 6309 Sayılı Maden Kanunu, Madde 62, (11.7.1963 tarihinde değiştirilmiş şeklidir).

¹¹² 6309 Sayılı Maden Kanunu, Madde 63, (11.7.1963 tarihinde değiştirilmiş şeklidir).

¹¹³ 6309 Sayılı Maden Kanunu, Madde 74, (11.7.1963 tarihinde değiştirilmiş şeklidir).

¹¹⁴ 6309 Sayılı Maden Kanunu, Madde 80

1- Maden İşletmesinin Aşamaları

Çeşitli yöntemlerle aranıp bulunan madenlerin ekonomiye katkı sağlayacak hale getirilmesi için bulundukları yerlerden çıkarılması ve bir kısım metotlarla işlenmesi gerekmektedir. Madenlerin fen ve iktisada uygun usul ve kaidelere göre işletilmesini ve çalışma şartlarını öğreten bilgiye *Maden İşletmesi* adı verilir (Aysan 1943: 11). Maden İşletmesini, yeryüzünde ve yeraltında değişik derinliklerde oluşmuş türlü madenlerden faydalanmak amacıyla, madenlerin işletilmesine yönelik esasları öğreten ve işletmeleri kuran endüstriyel bir bilgi topluluğu olarak da tanımlamak mümkündür.

Madenlerin işletilmesini gerçekleştirmek için yapılacak işlerde belli bir sıra takip edilmektedir. Genel olarak bu sıra: Arama, Etüd, Numune Alma ve İşletme Hazırlığı şeklindedir (Erdinç 1961: 132-137). Buna göre yapılacak işlerin aşamaları şu şekilde sıralanır (Aysan: 1943: 12):

- 1- Maden yatak ve tabakalarının bulunuşu, şekil ve vaziyetlerinin tespiti,
- 2- Bulunan maden yataklarının araştırılması-incelenmesine ilişkin işlerin yürütülmesi,
- 3- İşletilmesine karar verilen maden yataklarının açılması, işlemeye hazır hale getirilmesi, bunun için gerekli düzenlemelerin yapılması,
- 4- Ocaklarda, hayat ve çalışma emniyetini sağlayacak hava akımı, ışık ve aydınlatma gibi tertibatın hazır hale getirilmesi,
- 5- Madenin yatak veya ocağından çıkarılmasını sağlayacak tahkim, inşa ve benzeri işlerin tamamlanması,
- 6- Kuyu açma ve derinleştirme usullerinin uygulanması,
- 7- Yatak, galeri ve kuyularda nakil işlerini sağlayacak tertibatın ve vasıtaların hazırlanması,
- 8- Ocaklarda oluşabilecek sularla ilgili gerekli önlemlerin alınması ve gerekli tertibatın kurulması,
- 9- Ocaklarda olabilecek yangınlara ve tehlikeli gazlara karşı önleyici tedbirlerin alınması, korunma ve kurtarma hazırlıklarının tamamlanması,

10- İşlemeye elverişli hale getirilen maden yataklarında, maden işletilmesine uygun metotlarla işletme faaliyetine girilmesi.

Yukarıda sıraladığımız ve on maddede topladığımız maden işletilmesinin her bir aşamasında yapılacak işler, işletme işini yürütecek ve idare edecek kimseler için bilinmesi gereken önemli hususlardır. Dolayısıyla bir maden işletmesinin henüz üretime geçmeden önce belirtilen işleri tamamlaması, daha sonra madenin özelliği dikkate alınarak bilinen metotlarla işletilmesine geçilmesi gerekmektedir.

2- Maden İşletme Metotları

Madenlerin tabiatta çeşitli türlerde, çeşitli konumda, çeşitli düzey ve derinliklerde olması dolayısıyla işletilmesinde kullanılacak metotlar da çeşitlilik gösterir. İşletme metotlarının seçimi maden yatağının şekli, büyüklüğü, mineralojik karakteri, cevherin fiziki karakteri (sertlik- yumuşaklık), yan duvar, taban ve tavan karakteri, kalifiye işçi durumu ve tahkimat malzemesi imkânları gibi birçok faktöre bağlı olmaktadır. Bununla birlikte seçilen işletme metodunun emniyetli, işletme maliyetinin düşük, buna karşılık üretimin yüksek olması gerekmektedir. Bu da madencilikğin önemli prensiplerinden biridir. Yüksek tenörlü cevherlerde pahalı olabilecek işletme metotları tatbik edilmesi gerekiyorsa da düşük tenörlü cevherlerde ucuz olabilecek metotların seçilmesi doğru bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir (Alpan 1969: 1)¹¹⁵.

Madenlerde işletme metotları; Yeraltı İşletme Metotları, Açık İşletme Metotları, Kömür İşletmeleri ve Plaser Yatakların İşletme Metotları olmak üzere dört gruba ayrılır. İşletme metotlarının çoğunun, Cumhuriyet hükümetlerinin madencilik işlerine önem verdikleri dönem olan 1935 yılından itibaren zaman içinde sektördeki gelişmelere paralel olarak uygulamaya konulduğunu söyleyebiliriz.

¹¹⁵ Ayrıntılı bilgi için Bk. Sadrettin ALPAN, **Maden İşletme Metotları**, s.1-20

F- Maden Ocaklarının Genel Durumu ve Teknolojisi

1-Ocakların Genel Durumu

Osmanlı Devleti'nde, özellikle son dönemde sürdürülen madencilik faaliyetleri yabancılar tarafından kurulmuş olan şirketler tarafından yürütülmüştür. Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan dönemde ise, maden ocaklarının bir kısmı yine yabancılar, bir kısmı milli şirketler ve nihayet az bir kısmı da münferit madenciler tarafından işletilmiştir. Terk edilen ocakların bir kısmı yeni kurulan millî şirketlere verilerek faaliyete geçirilmeleri için hazırlıklar yapılmıştır¹¹⁶. Yabancı şirketler o dönemde teknik donanımdan, işçi ücret ve verimliliğinden ziyade fazla para harcamadan ve yatırım yapmadan maden çıkarmaya çalışarak elde edecekleri çıkarlarını ön planda tutmuşlardır. Bu anlayışa sahip olunması hem maden ocaklarının geri kalmasına ve modern üretim yöntemlerinden uzak bırakılmasına hem de çalışma şartlarının ağır ve zorluklar içinde sürdürülmesine sebebiyet vermiştir. Maden ocakları genellikle şehir merkezlerine uzak yerlerde bulunmaktadır. Bu yüzden işçiler için barınma, yiyecek-ıçecek temini, yeterli beslenememe, sağlık ve ulaşım gibi sorunlar bulunmaktadır. Ocaklarda çalışma şartları oldukça yıpratıcıdır¹¹⁷. Genellikle çalışma gün boyu sürmekte, güneşin doğuşundan batışına kadar çalışılmakta, ocaklarda işçi sağlığını koruyucu tedbirler alınmamakta bu nedenle sık sık hastalanmalar ve iş kazaları meydana gelmektedir. Maden ocaklarının bulunduğu çoğu yerde işçilerin barınma sorunları çözümlenmemiş¹¹⁸, işçiler açıkta veya sağlık şartlarına hiç uymayan baraka tipi yerlerde kalmak zorunda bırakılmışlardır (Varlık 1985: 920).

¹¹⁶ **İkdam**, 6 Kanunî Sâni 1930, s.1

¹¹⁷ **İkdam**, 6 Kanunî Sâni 1930, s.1; Ereğli kömür havzasındaki maden ocaklarında vardiya usulü çalışan işçilerin çalışma şekilleri ile ilgili olarak; işçilerin bir kısmının, sabah erkenden ocaklara girdikleri akşam ezanı ile birlikte ocaktan çıktıkları, bir kısmının akşam ezanı ile birlikte ocaklara girdikleri ve sabah şafakla birlikte ocaktan çıktıkları, güneşten mahrum karanlık dehlizlerde çalıştıkları ve bu şekilde çalışan amelinin sayısının 20 bine ulaştığı ifade edilmiştir.

¹¹⁸ **Akşam**, 24 Temmuz 1932, s. 4 ; Madenlerde çalışan işçiler çoğu köylerden gelmektedirler. Daimi işçi yoktur. Bunların bir kısmı madende çalıştıktan sonra kabile halinde köylerine gider, diğer taraftan bir amele kfilesi de köylerden ocaklara gelir ve maden ocağında çalışmaya başlarlar. Bu işçiler madende çalışmadıkları zaman diliminde köyünde tarla işlerinde çalışırlar. Köyünden kalkıp para kazanmak için madende çalışmaya gelen bu geçici işçiden tam olarak istifade edilememektedir.

Maden ocaklarının kent merkezlerine uzak olmaları sebebiyle, ocaklarda çalışan işçileri yiyecek-içecek ihtiyaçlarını ocak yakınında açılan dükkânlardan karşılamak zorunda kalmışlardır. Çoğunluğu ocak sahipleri tarafından açılan bu yerlerde satışlar yüksek fiyatlarla yapılmakta olduğundan işçiler borçlanma zorunda kalmış, bu borçlar zamanında ödenememiş, bazen ödenemeyen borçlar babadan oğula intikal etmiştir (Varlık 1985:920).

Osmanlı Devletinin son dönemlerinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında, maden ocaklarının ve çalışan işçilerin durumlarını göstermesi bakımından Tanin Gazetesi yazarlarından Ahmet Şerif'in Bolkar Dağı kurşun madeni ile ilgili tespitleri, konumuza ışık tutacak mahiyettedir. Ahmet Şerif, ocaklardaki durumu şöyle özetlemiştir (Varlık1985: 920) :

Madenciler kazma ve kürekleriyle mağaralara girerler, içerde don yağı yakarlar. Sarı bir toprak halinde olan cevheri çuvallara koyarak katırlarla kasabaya naklederler. Cevher oradan izabe fırınına girer. Fırın pek adi ve basittir. Arkasından iki işçi tarafından hareket ettirilen bir körükle işler... Madenin durumu pek üzüntü vericidir. Gerek cevherin hazırlanış şekli, gerek işlemlerin yapılışı iki bin yıl öncekinin aynıdır.... Madenciler de sefalet içinde bulunuyorlar, bir madencinin günlük ücreti beş kuruşu geçmez. Halbuki o mağaralarda çalışacak, geçilmez yerlerde yürüyecek ve bütün gün ateş karşısında körük çekecek. Mağaralara inip çıkarken düşmek ve çığ düşmesine uğramak gibi tehlikeler ise devamlı olmaktadır... Madende son derece pislik ve yoksulluk hüküm sürüyor. Halk çok defa bakla ve patates yer. Her evin önünde abdesthaneler vardır ki, pislikler meydandadır, dereye akar, sulara karışır.

Burada verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla maden ocaklarının ve madencilerin durumunun Cumhuriyet'in ilk yıllarında da pek de iyi olmadığı görülmektedir. Başlangıçta milli servetler, maden ve madencilik hakkında bilgi sahibi olan kimseler yok denecek kadar azdır. Bu eksiklik maden servetlerinin ne yazık ki iptidai bir tarzda işletilmelerine sebebiyet vermiştir. Fakat kısa bir süre sonra bu servetlerin en iyi şekilde değerlendirilmelerinin ülke ekonomisi açısından sağlayacağı faydaların idrak edilmesi üzerine gerekli düzenlemelerin

yapılıp, bu alanda Avrupalı bilim adamlarından da faydalanılması yoluna gidilmiştir¹¹⁹. Nihayet, ilk defa yeterli olmamakla birlikte 1924 yılında bu alanda hazırlık çalışmalarına başlanmış ve 1930'lu yıllara gelindiğinde konu devrin hükümetleri tarafından ciddi olarak ele alınmaya çalışılmıştır. O zamana kadar milli çıkarlar dikkate alınmadan sürdürülen madencilik faaliyetlerinde artık bağımsız ve milli çıkarları hedef alan bir politika izlenmeye başlanmıştır (Yersel 1989: 52,108). Bunun üzerine ülkenin yeraltı ve yerüstü servetlerini bulacak, bulunduğu yerden çıkararak işlenmesini sağlayacak kurumlar tesis edilmiştir. Bu alandaki sorumluluk MTA Enstitüsüne verilmiştir.

2- Ocaklarda Kullanılan Teknoloji

Ocakların genel durumunu yukarıdaki kısımda gözler önüne sermeye çalıştık. Buradan anlaşıldığı kadarıyla maden ocaklarında kullanılan teknoloji devrine göre geri ve madencilikte ileri gitmiş ülkelerin sahip oldukları teknolojiye uzak kalmıştır. Ocakların durumunu anlatan, 1928 yılına ait Baş Vekâlete sunulan *Türkiye’de Maden Sanayinin Vaziyeti Hakkındaki Notlarda*, Türkiye’nin maden sanayisinin geri kalmışlığının sebeplerinden biri “*Eski Ameliyat*” olarak gösterilmiştir. Yani kullanılan teknolojinin eski ve çağdaşlarından geri olduğu belirtilmeye çalışılmıştır¹²⁰. Cumhuriyet’in ilk yıllarında da Osmanlı döneminden kalma maden aranması ve çıkarılmasına yönelik bilinen teknolojinin takip edildiği anlaşılmaktadır. Yine bu dönemde Türkiye’nin kendisine has bir maden teknolojisi veya geliştirdiği bir yöntem olmamış, dışarıdan getirilen teknolojiye yararlanılmıştır (Bilgin 1972: 8).

Genellikle maden ocaklarının işletilmesi asri usullerden mahrum bir şekilde yapılmıştır. Mekanik vasıta ve araçların yokluğu sebebiyle ocaklarda su seviyesinden aşağı gidilememiştir. Ocakların, madencilikte gelişmiş ülkelerde olduğu gibi yenileştirilmesi ve modernleştirilmesi için belli bir para ve masrafa ihtiyaç duyulduğundan madenciliği elinde bulunduran hususi teşebbüs sahipleri ve

¹¹⁹ B.C.A, F:030.10,Y:175.210.3 ; (Türkiye Cumhuriyeti’nin On Senelik Maden Faaliyetine Dair Rapor. s. 4)

¹²⁰ B.C.A, F:030,10, Y: 175.209.16 ;(24.11.1928 tarihinde Başvekâlet’e sunulan Türkiye’de Maden Sanayinin vaziyeti Hakkında Notlar.)

maden işletmecileri bu sorumluluktan kaçarak iptidai ve ucuz usullerle madencilik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir¹²¹. Bundan başka maden şirketleri işlettikleri maden ocaklarında üretimi seri olarak yapmak ve üretimi artırmak amacıyla gerekli tesisatları ve araçları hazırlamak veya kurmak durumunda olmalarına rağmen, Türkiye’de bu tür tesisatın inşası ve bilhassa işletilmesi için lazım gelen mütehassıs iş kuvveti olmamıştır¹²². Maden yatakları yeterince boyutlandırılmamıştır. Bunların sonucu ortaya çıkan eksikliklerle madenlerde projelendirme de yapılamamıştır. Proje yapılamayınca iş programları ve bütçeleri de hazırlanmamıştır (Önal 1997: 33). Dolayısı ile ocaklardaki maden üretimi rastlantılara kalmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yıllarında yeraltı madenciliğinde çağın gerisinde kalmış üretim yöntemleri uygulanmıştır. Maden araştırma ve geliştirmesine yeteri derecede önem verilmemiş, teknolojik bilgi ve beceri kıtlığı, maden işletmesine uygun iş makineleri yokluğu bu dönemin önemli bir eksikliği olmuştur. Madencilik faaliyetleri genelde kırsal yörelerde yürütüldüğü için bu yerlerde enerji, yol, su ve sosyal alt yapı problemleri ile karşı karşıya kalınmıştır. Ayrıca organizasyon eksikliği de önemli bir boyut teşkil etmiştir (Önal 1997: 34). Bu şekilde sürdürülen uygulamalar yüzünden milli ekonomi bu sahada beklenen gelişmeyi ve kalkınmayı gösterememiştir.

Ocaklarda kullanılan teknolojinin yetersizliği yanında madenlerde çalışacak işçilerin bulunması, işçi temini ve işçilerin çalışma randımanı meselesi de bu dönemin önemli konulardan biri olmuştur (Ete 1947: 68)¹²³. Nitekim maden ocaklarında kullanılan teknolojinin yetersizliği ve eksikliği, buna bağlı olarak maden üretim ve değerlendirme faaliyetlerindeki gerilik, madencilik ve maden servetleri hakkında yok denecek kadar bilgi sahibi olunması¹²⁴ Cumhuriyet’in genç ve dinamik kadroları tarafından fark edilerek bu konuya ilk yıllardan itibaren

¹²¹ MTA.Enstitüsü Mecmuası, s. 249

¹²² B.C.A, F:030.10, Y: 175.209.16

¹²³ Madenlerde çalışan işçi profili genel olarak şöyledir: Ailesini geçindirecek derecede toprağa sahip olmayan köylüler, maden işçisi olarak işletmelere gelip çalışmaktadırlar. Çoğu geçici bir süre (yaklaşık 45 gün) madenlerde çalışmakta bir miktar para kazandıktan sonra köylerine geri dönmektedirler. Madencilik konusunda bilgi ve deneyimi olmayan bu işçilerden verim elde etmek pek mümkün olmamıştır. Bk. ETE, s. 68

¹²⁴ B.C.A, F: 030.10.Y:175.210.3; (Türkiye Cumhuriyeti’nin On Senelik Maden Faaliyetine Dair Rapor s. 4)

önem verilmesine sebep olmuştur. Özellikle enerji ve madencilik konusunda yapılacak araştırmaları ve işletmeleri denetim altına almak ve bir merkezden yönetmek için Cumhuriyet'in çok önemli bir kurumu olan Etibank 1935 yılında kurulmuştur (Tokgöz 2002: 324; Fındıkgil 1966: 46-47). Etibank'ın madenlerde rasyonel bir işletme modeline yönelmesi (Ete 1947: 68), ocakların teknolojik olarak yenilenmesine ve modernleşmesine yol açmıştır. Ayrıca aynı yılda, yukarıda bahsettiğimiz Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünün (MTA) açılması madencilik alanında köklü yeniliklerin gerçekleştirilmesine imkân tanımıştır. Bu devrede önemli ölçüde maden teknolojisi ithal edilerek MTA Enstitüsünün, araştırma ve aynı zamanda teknoloji ekolü olarak yapılandırılması düşünülmüştür (Bilgin 1972: 10). Bu anlamda kurum birçok başarılı çalışmalar yapmış, önemli sonuçlar elde etmiştir. Bununla birlikte genel olarak yapılan eleştirilere bakılırsa bu alandaki eksikliklerin giderilmesi tam olarak sağlanamamıştır.

G- Maden İşçilerinin Genel Durumu ve Çalışma Hayatına İlişkin Yapılan Düzenlemeler

1-İşçilerin Çalışma Şartlarıyla İlgili Yapılan İlk Düzenlemeler

Ülkelerin ekonomik hayatları için maden varlığı ve zenginliği ne kadar önemli ise, o madenlerin çıkarılıp işlenmesini sağlayan iş gücü de o denli önemlidir. Dolayısı ile bu kaynakların yeryüzüne çıkarılmasını ve işlenecek hale getirilmesini sağlayan işçilerin çalışma şartlarının olabildiğince iyi olması gerekmektedir. Osmanlı Döneminde, madenlerde çalışan amelelerden başka bütün çalışan memurlar yabancılardan ve gayr-i Türk unsurlardan seçiliyor, idarî ve fenni teşkilat tamamen yabancıların elinde bulunuyordu. Madenlerdeki bu yapılanma düzeninde, çalışan Türk işçilerin sıhhatini ve hayatını koruyacak, çalışma şartlarını planlayıp önemseyecek açık bir düzenleme yapılmamıştır¹²⁵. 20. yüzyıl başlarına da bu şekilde gelinmiştir. Nihayet, TBMM'nin açılışını takip eden yıllarda olağan üstü gayretlerle ülkenin her alanda yeniden yapılanmasını sağlama ve ülkeyi belirlenen hedeflere ulaştıracak bir düzen kurma çalışmaları sırasında

¹²⁵ B.C.A, F: 030,10. Y: 175.210.3

yapılması gereken birçok işin arasında, madenlerde çalışan işçilerin durumunu ve çalışma şartlarını düzene sokacak bir kanun hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. 12 Eylül 1337 (1921) tarihinde yürürlüğe konulan *Maden İşçisinin Hukukuna Dair Kanun* ile, işçilerin çalışma hayatına ilişkin aşağıda belirtilen esaslar getirilmiştir. Bu esaslar şunlardır (Fındıkgil 1966: 32-33):

a- Maden ocaklarında çalışan işçilerin ihtiyacını karşılamak üzere, İktisat Vekâletince tanzim edilen numunelere uygun olarak işçi yatakhaneleri ve hamamları yapılması mecburi kılınmıştır (madde 1).

b- Maden işlerinde zorla işçi çalıştırılması ve 18 yaşından küçük olanların çalıştırılması yasaklanmıştır (madde 2).

c- Madenciler, hasta veya kaza geçirmiş olan işçileri parasız olarak tedavi ettirmeye ve bu sebeple maden civarında hastahane, eczahane ve doktor bulundurmaya mecbur edilmişlerdir (madde 6).

d- İş dolayısı ile kaza görenlerden ölenlerin varisleri veya İktisat Vekâleti tarafından madenci aleyhine tazminat davası açılması uygulaması getirilmiştir. Kaza, madenlerden sorumlu kimselerin kötü idaresinden veya fenni yönden yapılması lazım gelen hususların yapılmamış olmasından meydana gelmiş ise, tazminattan başka amel veya mültezimlerden 500 liradan 5000 liraya kadar nakdî ceza alınması esası getirilmiştir (madde 7).

e- Günlük olarak madenlerde çalışma süresi 8 saattir. Bu süreden fazla çalışmaya hiç kimse zorlanamaz. Yeraltında çalışanlar için, iş yerine inme ve iş yerinden çıkma için geçen süre çalışma süresine dahil olup, çalışma saati dışında anlaşma suretiyle fazla çalışıldığı takdirde, fazla çalışma için ücret iki katı ödenmesi esası konmuştur (madde 8).

f- İşçilerin sıhhi durumları ve hayatları ile ilgili hükümleri yerine getirmeyen madenci veya mültezimlerin ruhsatname ve imtiyazları fesh olunacağı kuralı getirilmiştir (madde 9).

g- İşçilerin ücretlerinin, ocak âmili, Amele Birliği ve İktisat Vekâleti tarafından tayin edilen üç kişilik bir heyet tarafından tespit edileceği belirtilmiştir (madde 11).

h- Maden ocağı amilleri, genç işçilere gece dersleri vermek üzere okul yapmaya ve öğretmen tutmaya mecbur edilmişlerdir (madde 13).

Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce, madenlerde çalışan işçilerin çalışma düzenini sağlamak amacıyla hazırlanan bu kanun 1936 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Aynı yıl yayınlanan İş Kanunu'na aykırı bulunarak yürürlükten kaldırılmıştır.

Başta, 1921 tarihli *Maden İşçilerinin Hukukuna Dair Kanun* olmak üzere, yine 1921 tarihli *Kömür Havzasının Kömür Tozlarının Satılarak Ameleye Menfaat Sağlanmasına Dair Kanun*, 1936 yılında yayınlanan 3008 sayılı *İş Kanunu*, 1940 yılında yayınlanan *İş Mükellefiyeti Kararı*¹²⁶, 9 Haziran 1937 tarih ve 3229 sayılı *Maden Ocaklarında, Yeraltı İşlerinde Kadınların Çalıştırılmaması Hakkındaki Kanun*¹²⁷, *Erlerin Teciline Dair Tamim*¹²⁸, 28 Mayıs 1953 tarih ve 8487 sayılı *Maden Ocaklarında Alınacak Emniyet Tedbirlerine İlişkin Nizamname*¹²⁹ gibi daha birçok yayınlanan kanun ve tüzüklerle madenlerde çalışan işçilerin çalışma şartlarının düzenlenmesi yoluna gidilmiştir ve Cumhuriyet Hükümetlerinin ilgili oldukları önemli konulardan birisi haline gelmiştir¹³⁰.

2- İş Kanunu'nun Hazırlanması ve Maden İşçileri ile İlgili Hükümleri

Cumhuriyet'in ilan edildiği ilk yıllarda maden işçilerinin sağlığını ve hayatını koruma altında tutacak açık ve detaylı bir şekilde düzenlemeler yapıp bununla ilgili prensipler ortaya konulmadığı görülmektedir¹³¹. Bu eksikliğin görülmesi üzerine, maden işçilerinin sosyal durumlarını bir düzene sokulması ve madenlerde çalışma şartlarının iyileştirilmesi düşünülmüştür. Bu amaca yönelik olarak TBMM'de 12 Eylül 1921 tarihinde yürürlüğe konulan 121 sayılı *Havza-i Fahmiye Kanunu*'na dayanarak 22.7.1923 tarihinde *Amele Birliği* adı altında bir teşkilat kurulmuştur (Birön-Atak 1986: 22). Bu kurum TBMM'nin kurmuş olduğu ilk

¹²⁶ Tan, 28 Şubat 1940, s. 5

¹²⁷ Düstur, Üçüncü Tertip, C. 18

¹²⁸ B.C.A, F: 030.10. Y: 56.380.12

¹²⁹ Düstur, Üçüncü Tertip, C. 34

¹³⁰ B.C.A, F: 030.10. Y: 175.210.3

¹³¹ B.C.A, F: 030.10. Y: 175.210.3

sosyal yardım kurumudur. Birlik esas olarak hastahane ve dispanserlerin nerelerde tesis edileceğinin tespit edilmesi, hastahane yapılması, eczahane açılması, bunlarla ilgili işleri takip edecek hekimleri tayin etmek ve maaşlarını vermek, yardım sandıklarından ihtiyaç beyan edenlere lazım olan avansı vermek (Anıl-Merey 1942:170-171), işçilerin ücretsiz tedavi edilmesi, 18 yaşından küçüklerin çalıştırılmaması, 8 saatten fazla mesai yapılmaması, maden kazalarında ölenlere tazminat verilmesi, maden işçilerinin asgari ücretinin İktisat Vekâleti'nce belirlenmesi, işverence maden mıntıkasına mescit, okul ve hastahane gibi sosyal tesislerin yaptırılması (Birön –Atak 1986: 22), işçilerin menfaatlerini gözetmek ve maden işçileriyle işverenler arasındaki ihtilafların çözümlenmesinde işçileri temsil etmek, işçilere gerektiğinde yardımda bulunmak¹³², ocakların grizu ve toz bakımlarından sınıflandırılması ve bu konuda beyanları değerlendirmek gibi (Anıl-Merey 1942: 170-171) çok yönlü sosyal içerikli düzenlemelerle ilgilenmiş, belirtilen hususların hayata geçirilmesinde etkili olmuştur.

TBMM'nin kabul ettiği madenlerde çalışan işçilere yönelik yukarıda sözünü ettiğimiz 1921 tarihli kanun ile 1923 tarihli Amele Birliği Kanunu bir süre bu alandaki meseleleri çözmüş ise de bir çok yönden eksikleri görülmüş ve meselelerin çözümünde yetersiz kalmıştır. Nihayet bu konuda TBMM'de bir çalışma yapılarak, 3.6.1936 tarihinde 3008 sayılı *İş Kanunu* kabul edilmiş ve maden işçilerinin çalışma şartları ile çalışma alanlarının sıhhî yönden bir düzene sokulması sağlanmıştır. İş Kanunu'nun konu ile ilgili olan 55. maddesinde:

İş yerlerinin ve işçilere ait ikâmetgâh vesaire gibi müştemilatın haiz olması lazım gelen, sıhhî vasıf ve şartları ve iş yerlerinde kullanılan alet ve edevat, makineler ve iptidâî maddeler yüzünden zuhuru melhuz kazalara ve sarî veya meslekî hastalıklara mani tedabir ve vesaitin ve her sınıf müesseselerde iş kazalarına karşı iş yerlerinde bulundurulması mecburi olan tedavi levazımının nelerden ibaret olduğunu tespit etmek üzere İktisat ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletince bir Nizamname yapılacaktır (Anıl-Merey 1942: 343).

¹³² M.T. A Enstitüsü Mecmuası, s. 252

denilerek bu konuda eksik görülen hususların düzeltilmesi ve eksikliklerin giderilmesine çalışılmıştır. Ayrıca, İş Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden itibaren 6 ay içinde çıkarılacak olan umumî nizamnameden başka, bazı iş yerlerinin kendilerine mahsus şartları ve özel durumları dolayısı ile lüzumu halinde bu işlerin gerektirdiği özel tedbirleri göstermek üzere yukarıda sözü edilen vekâletlerce ayrı ayrı nizamnamelerin de çıkarılabileceğine işaret edilmiştir (Anıl-Merey 1942: 443).

Kanunun 55. maddesinde ayrıca, iş yerlerinde olması lazım gelen sıhhî vasıf ve şartlar ile iş yerlerinde kullanılan alet ve edevatın eskimiş veya kullanılamaz durumda olmasından dolayı olabilecek kazalara karşı alınması gereken tedbirlerin neler olduğunu içeren tüzüklerin hazırlanması gereğine de yer verilmiştir.

Bu kanuna bağlı olarak, 5.2.1941 tarihinde *İşçilerin Sağlığını Koruma ve İş Emniyeti Tüzüğü*, 22.7.1948 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla kabul edilen *Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğü*, 12.8.1952 tarihinde yine Bakanlar Kurulu Kararıyla kabul edilen *Parlayıcı, Patlayıcı, Tehlikeli ve Zararlı Maddelerle Çalışan İşyerlerinde Alınacak Tedbirler Hakkındaki Tüzük* ve 18.2.1954 tarihinde yürürlüğe giren *Maden İşletmelerinde Alınacak Emniyet Tedbirleri Hakkındaki Tüzük* yayınlanarak, işçilerin çalışma ortamlarının güvenceli hale getirilmesine çalışılmıştır (Fındıkgil 1966: 443).

3- İş Güvenliğinin Sağlanması

1954 yılına gelinceye kadar, yukarıdaki kısımlarda hazırlandığını ifade ettiğimiz kanun ve tüzüklerin uygulanmasına önemli ölçüde çalışılmış olmakla birlikte işçiler için önemli olan iş güvenliği konusunda uygulamada bazı yetersizliklerle karşılaşmıştır. Bunun üzerine madenlerde çalışanların iş güvenliğini sağlamak amacıyla 28 Mayıs 1953 tarih ve 4/922 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilen “*Maden İşletmelerinde Alınacak Emniyet Tedbirleri Hakkındaki Nizamname*” 18.2.1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir¹³³. Bu nizamname, 8 bölüm

¹³³ **Düster**, Üçüncü Tertip, C.34

ve 486 maddeden oluşmakta, oldukça teknik yöne ve teferruata sahiptir¹³⁴. Biz burada nizamnameye ana hatları ile temas etmeye çalışacağız.

Nizamnamenin 1-13 maddeleri umumi hükümleri içermektedir. Bunların bazıları:

1- Bir maden ocağının ilk defa işletmeye açılması durumunda, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının izni alınmakla birlikte İş Kanunu gereğince Çalışma Bakanlığına başvurularak kurma ve işletme izni alınır (madde 2).

2- Ocak yangını, grizu ve kömür yanma, patlama ve göçük gibi fevkalade hallerde Enerji ve tabii Kaynaklar Bakanlığı haberdar edilir (madde 5).

3-Ocağın emniyeti ve işçilerin sağlığı ile ilgili olan bütün tesis ve cihazlar arızasız ve çalışır bir halde tutulur (madde 7).

4- İşçilerin sağlığı ve hayatının korunması ile ilgili bütün giyim ve koruyucu malzeme ve teçhizat işveren tarafından eksiksiz olarak sağlanır (madde 8).

5- Bütün nezaretçiler¹³⁵ ve işçiler ocağın dışarıya çıkan giriş ve çıkış yollarını öğrenmeleri zorunludur (madde 10).

6- İşçilerin hayatı, sağlığı veya ocak için bir tehlikeyi gören personel önce tehlikeyi önleyecek tedbirlere başvurur, bunda başarılı olamazsa ilgililere haber verir ve tehlikeli bölgeden çekilmeleri gerektiğini bildirir (madde 11).

7- İşçiler, açık ve ağır bir tehlike ihtimali gösteren iş yerlerinden derhal çıkarılır. Ancak bu hüküm herhangi bir tehlikenin bertaraf edilmesinden sorumlu olan nezaretçilerin emri altında ve gerekli tedbirleri almış olarak çalışan kimselere uygulanmaz (madde 12).

8- İş yerini terk eden ekibin nezaretçileri, kendilerinden sonra çalışacak ekibin nezaretçilerini, yapılacak işlerde dikkatli olunması konusunda uyarıda bulunurlar (madde 13).

Nizamnamenin 14–25. maddeleri yollar, merdivenler ve haritalarla ilgilidir. Üçüncü kısım patlayıcı maddeler başlığını taşır; patlayıcı maddelerin

¹³⁴ Daha fazla bilgi için Bk. FINDIKGİL, s.443-451; Ayrıca **Düster**,Üçüncü Tertip,C.34, s. 1792-1798

¹³⁵ Nezaretçi: bazı işleri yürütmek veya bunlara nezaret etmek, yahut bazı makine, tesis veya teçhizatın işletilmesine nezaret etmek üzere ocak amiri tarafından görevlendirilen,yetkiye haiz kimselere verilen addır. Bk.; **Düster**, Üçüncü tertip, C. 34, s. 1793

kullanılması, nakli, dağıtımı, geri alınması, hesabının tutulması ve bunlara karşı korunma ve alınacak tedbirlerle ilgili hükümler 30-76. maddelerde tanzim edilmiştir. 77-86. maddeler tahkimatla, 87-116 maddeler nakliyatla ilgili hükümleri içermektedir. Mekanik taşıyıcılar, vinç, varegel ve ayakaltında nakliyat esasları 117-132 maddelerde, galeri ve meyilli kuyularda nakliyat usulleri 133-151. maddelerde yer almıştır. Ocakların havalandırılması ile ilgili hükümler 209-226. maddelerde, grizu tehlikesi olan ocaklar ve grizuya karşı alınacak tedbirler, hava ölçme, numune alma ile ilgili hükümler 227-247. maddelerde yer almıştır.

Kömür ocaklarında kömür tozlarına karşı alınacak tedbirler ve madenci lambaları ile ilgili olan maddeler 248-278, su baskınlarına karşı alınacak tedbirler içeren maddeler 274-278, kömür ocaklarında yangınların önlenmesi ve söndürülmesi, kömürün kendi kendine yanması, yangın söndürme cihaz ve malzemesi ve yangınlarda alınacak tedbirlere dair esaslar 279-301. maddelerde yer almıştır.

Kuyuların kazılması, derinleştirilmesi, personelin ve malzemenin kuyulardaki nakli, vinç ve işaret tertibatı ile ilgili düzenlemeler 302-321. maddelerde, elektrikle ilgili genel hükümler 337-348. maddelerde, patlamalara karşı alınacak tedbirler de 350-401 maddelerde açıklanmıştır. 410-423. maddeler işverenin veya vekilinin, nezaretçilerin ve maden işçilerinin vazifeleri ve teftişleri ile ilgilidir. 424-464. maddelerde kaza ve tehlikeli hadiselerin ihbarı, sıhhî yardım ve kurtarma, emniyet teşkilatı ve ocaklara ait çeşitli hükümleri kapsamaktadır.

Maden ocaklarında yerüstü işlerle ilgili hükümler 465-469. maddelerde, makine tehlikelerine karşı alınacak tedbirler 470-481 de ve müteferrik hükümler 482-486. maddelerde yer almıştır.

Ocaklarda emniyet ve iş güvenliğini sağlamaya yönelik bu nizamname, görüldüğü kadarıyla oldukça kapsamlı bir şekilde hazırlanmıştır. Bu şekliyle o dönemde işçilerin iş güvenliğini önemli ölçüde sağlamış ve uzun bir müddet uygulamada kalmıştır. Bu düzenlemeyi, Cumhuriyet Dönemi madenciliğinde işçilerin iş

güvenliğini ve emniyetini sağlama açısından önemli bir adım olarak kabul etmek gerekir.

4- İşçi Sağlığının Korunması, Sıhî Yardım ve Tedbirlerin Alınması

Genel olarak toplu olarak yaşanan iş sahalarında ve bilhassa maden ocaklarında, çalışma şartlarının ağır ve çalışma sahasının sağlık açısından elverişsiz olması durumu, bu alanda da sağlık konusuna ciddi olarak yönelmeyi gerektirmiştir. Ocak içi şartlarının sağlık açısından pekiyi olmayışı, işçilerin madende genellikle tozlu yerlerde çalışma zorunda olması, temizlik kurallarına tam olarak uymamaları ve nihayet kollektif yaşama şartları içinde insanların birbiriyle temasları arttıkça bulaşıcı ve salgın hastalıklar başta olmak üzere birçok hastalığın ortaya çıkmasına sebebiyet vermekte ve bu ise işçi sağlığını tehdit etmektedir. Zira ocaktaki işlerin hemen hepsi kol ve kas gücü ile görülmektedir. Bu sebeple madenlerde işletme ve cevher çıkarma ameliyesini yerine getiren işçilerin sağlığı meselesi önem arz etmektedir. Dolayısı ile onların hastalıklarının tespit ve tedavisine de gerekli özen gösterilmelidir.

Maden işçilerinin iş ortamlarının şartlarına bağlı olarak maruz kaldığı hastalıklar oldukça çeşitlidir. Bu hastalıklar içinde sık rastlananları ve aynı zamanda madenci hastalığı da denilen bulaşıcı ve salgın olanlar; tifüs, çiçek salgını, suçiçeği, kızamık, kabakulak, sıtma ve zührevi hastalıklardır (S.Dosdoğru-H.Dosdoğru 1990: 15-17). Bu hastalıklardan başka, işçilerin yeraltında çalışma şartlarının tozlu ve yeterli temiz havanın bulunmadığı ortamlar olması dolayısı ile akciğer hastalıklarının diğer hastalıklara nazaran daha fazla görülmesine yol açmıştır ve verem adı verilen hastalık madenciler arasında en önde gelen hastalıklardan biri olmuştur. Bunların dışında, cüzzam, uyuz, bağırsak paraziti ve madenci kansızlığı da denilen anemi hastalıklarına da rastlanılmıştır (S.Dosdoğru-H.Dosdoğru 1990: 19-20).

Madencilerde görülen bu hastalıklar, kimi işçilerin yeterince gıda alamamalarından, kimi hijyen ortamına sahip olunmadığından ve kimi çalışma ve barınma alanlarının sağlıklı bir şekilde yaşamak için elverişli yerler

olmamasındankaynaklanmıştır(S.Dosdoğru-H.Dosdoğru1990:13-21)¹³⁶. Yukarıda adlarını zikrettiğimiz hastalıklar maden işçilerinde oldukça yaygın bir şekilde görülmüştür. Hastalıkların bu denli yaygın olması, bahsedildiği gibi birçok yokluk, beceri eksikliği ve bilgisizlik yanında muhtemelen o dönemde işçi sağlığını korumaya yönelik esaslı tedbirlerin alınmayışı ile ilgili görülmektedir.

Nihayet, ifade etmeye çalıştığımız bu alandaki olumsuzlukların görülmesi ve anlaşılması, işçi sağlığının dikkate alınması gereği, işçinin sıhhi ihtiyaçlarıyla ilgili eksikliklerin önemli ölçüde hissedilmesi durumu, bu konunun ele alınmasını gerektirmiştir. Bunun üzerine işçilerin sıhhi ihtiyaçlarını karşılamak ve problemleri çözmek amacıyla, 31.12.1935 tarih ve 2/3811 sayı ile *Ereğli Kömür Havzası Maden Ocaklarında Çalışan Amelenin Sıhhi İhtiyaçlarının Teminine Dair Nizamname* hazırlamıştır¹³⁷. Bu nizamname iki kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısımda; hasta olan ve kazaya uğrayan işçilerin tedavisine ilişkin hükümler, ikinci kısımda ise, işçi ailelerinin tedavisine dair hükümler yer almaktadır. Nizamnamede, özet olarak yer alan hükümler şunlardır¹³⁸:

- Ereğli kömür havzasında¹³⁹, Zonguldak Mıntıkası İktisat Müdürünün reisliği altında, başmühendis, mahallî sıhhat ve içtimaî muavenet müdürü,

¹³⁶ Maden işçilerinin çalışma, barınma beslenme, istirahat, temizlik, giyim-kuşam durumları ve hastalıkları ile ilgili daha fazla malumat için Bk. Aynı eser; Söz konusu eserde, işçilerin kazma kürekleri ile koyun koyuna yattıkları, günlerce su yüzü görmeyenlerin bulunduğu, verilen sabunun yetersiz olması ve işçilerin cahil, görgüsüz ve temizlik mefhumundan habersiz olduklarından bitlenme vakalarının oldukça fazla yaşandığından, ilkel yöntemlerle çözmeye çalıştıklarından ve durumun gerçekten vahametinden bahsedilmektedir.

¹³⁷ **Resmi Gazete**, 17 Kanunî Sâni 1936, sayı 3208

¹³⁸ **Resmi Gazete**, 17 Kanunî Sâni 1936, sayı 3208. Ayrıca Bk. ANIL-MEREY, s.172-175.

¹³⁹ Ereğli kömür havzası Türkiye madencilğinde çok önemli bir yer işgal eder. İlk defa 1828 de kömür havzası olarak belirli bir alan tespit edilmişse de anlaşılan hemen istifade yoluna gidilmemiştir. Metruk bir şekilde yıllarca durmuştur. Kömür havzası bu şekilde beklerken I. Abdülmecid 1848 de bir fermanla havzayı Efka-ı Şahane'ye aldıktan sonra idaresini Hazine-i Hassa'ya vermiştir. Hazine-i Hassa, havzayı bilfiil çalıştırmayarak, Galata'da bazı İngiliz ve Rum sarraflardan teşkil eden "Vapur Kumpanyası" na senelik 300 lira bedelle kiralamıştır. Bu idare 17 yıl devam etmiştir. Bu gelişmelerin olması ile birlikte,tersanelerde buharlı gemilerin sayıları artmaya başlamış ve kömüre olan ihtiyaç da oldukça fazlalaşmıştır.Kömür havzası, daha sonra bu kumpanyadan alınarak Bahriye idaresine bırakılmış, 1865 den 1909 tarihine kadar Bahriye, 1909 dan 5 ay süre ile Nafia Nezaretinde, o tarihten sonra Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından idare edilmiştir. Havza-ı Fahmiye Müdüriyetinin kurulması ile, havza bu müdüriyet tarafından idare edilmiştir.Havza, 1937 yılına kadar yabancı şirket tarafından işletilmiştir. Aynı yıl yabancı şirketten satın alınarak devletleştirilmiştir. Ereğli kömür havzasındaki kömür ocak ve tesisleri Etibank'ın kuruluşu ile Etibank'a devredilmiştir. 1957 yılına kadar Etibank tarafından işletilen havza 31.8.1957 tarihinde 6974 sayılı kanunla kurulan *Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ)*

Ereğli kömür madenleri işletme müessesinden ayrılacak iki aza ve işçiler tarafından seçilecek diğer iki aza ile sağlık teşkilatı başhekiminden mürekkep olmak üzere bir sağlık komisyonu kurulmuştur. Komisyon havza dâhilinde Umumi Hıfzısıhha ve İş Kanununa göre işçilerin sağlığını koruma ve iş emniyet esasları göz önünde bulundurulmak üzere, mahallin ihtiyaçlarına, işin icaplarına göre nerelerde ve ne kadar hastahane, dispanser, revir ve eczahane açmak gerektiğini ve nerelerde ne kadar hekim bulundurulacağını tespit eder ve oluşturulacak kadrolara tayin edilecek bütün memurları çalıştırır (madde 1).

- Komisyon, sağlık teşkilatının kadrosuna göre maaş ve ücretler ile her türlü ihtiyacı göz önünde bulundurarak yıllık bütçesini hazırlar ve tasdik edilmek üzere İktisat Vekâletine gönderir (madde 2).
- Ereğli Kömür Havzasındaki madenlerde çalışan işçilerden hasta olanlarla kazaya uğrayanlar belirlenen tedavi yerlerinde parasız tedavi olur ve ilaçları parasız verilir (madde 4).
- İktisat Vekâletince tasdik olunan sağlık teşkilatı bütçesi toplamının dörtte üçünü madenciler ödemeye mecburdur. Sağlık teşkilatı masraflarından madencilerin hisseleri, kullandıkları işçi adedine göre hesap edilerek tespit edilir. Madenciler kendi hisselerine düşen meblağı on iki taksitte öder. Taksitlerini zamanında ödemeyen madenciler hakkında Kömür Havzası Müdürlüğüne kanuni işlem yapılır (madde 5).
- Ereğli Kömür Havzasındaki madenlerde çalışan işçilerin havza dahilinde oturan ve geçimleri kendilerine ait olan ailelerinin tedavileri kurulmuş olan sağlık teşkilatı tarafından parasız olarak yapılır (madde 6).
- Ailelerin tedavisi karşılığı olmak üzere sağlık teşkilatı bütçesinden yapılan harcamanın dörtte biri Amele Birliği tarafından komisyona ödenir (madde 7).
- Bu nizamname hükümlerinden yararlanacak işçi ailelerinin vasıfları havza müdürlüğü tarafından hazırlanarak İktisat Vekâletince tasdik olunacak bir talimatname ile tespit olunur (madde 8).

- Bu nizamname hükümleri İktisat Vekâletince yürütülür (madde 10).

1935 yılında yürürlüğe giren bu nizamnamenin bazı hükümlerinde 1936, 1937 ve 1941 yılında değişiklikler yapılarak, eksikliklere giderilmiş ve daha düzenli bir hale getirilmiştir.

Uzun yıllar ihmal edilmiş olduğu görülen işçi ve ailesinin sağlığı, işçilerin güvenliği, barınma ve madenlerde olası kazalara karşı alınması gereken tedbirler, nihayet Cumhuriyet idaresinin yöneticileri tarafından ciddiyetle ele alınmış, o günün şartlarında alınması gereken tedbirler ve yapılması gereken kanuni düzenlemeler yapılarak işçilerin medeni ülkelerde olduğu gibi çalışma şartları iyileştirilmiştir.

5-Amele Birliği ve İttihat -Teavün Sandıklarının Kurulması

Madenlerde çalışan işçi ve müstahdemlerin, gerekli hallerde ortaya çıkan ihtiyaçlarını temin etmek ve sosyal yardımlaşmayı sağlamak amacıyla 22.07.1339 (1923) tarih ve 2608 sayılı kararname ile *Amele Birliği ve İttihat-Teavün Sandıkları Talimatnamesi* yayınlanmıştır (Anıl-Merey 1942: 168). Talimatnamede sandığın kuruluş ve amacı, madencilerin bu konudaki sorumlulukları, maden işçisi ve müstahdemleri ile ailelilerinin ne şekilde yararlanacaklarına işaret edilmiştir. Talimatnamenin ilgili maddeleri göre (Anıl-Merey 1942: 168-172):

- Her madende bir ihtiyat ve teavün sandığı kurulur. Bununla birlikte madencilerin talebi ve İktisat Vekâletinin tasvibi ile aynı bölgede bulunan birkaç ocak müştereken bir ihtiyat ve teavün sandığı kurabilir (madde 1).
- İhtiyat ve teavün sandıklarının kurulmasının amacı; işçi ve müstahdemlerden çalışmaları sırasında yaralananlar, hasta olanlar ile bunların ailelerine, muhtaç ailelere, eceli ile vefat edenlerin cenazelerinin kaldırılmasına, nihayet madencilerden ücretlerini alamayanlara gerekli ihtiyaçlarını karşılamak üzere, ikrazat sureti ile yardımda bulunmaktan ibarettir (madde 2).

- Her madenin İhtiyat ve Teavün Sandığı, seçimle belirlenen bir idare heyeti tarafından idare olunur. İdare heyetini azasının yarısını madenci, yarısını madenin amele ve müstahdemleri seçer (madde 3).
- Sandıklara, amele ve müstahdemlerin ücretlerinden %1 oranında kesinti yapılır (madde 5).
- Sandıklarda toplanan paralar en yüksek faiz vermeyi teklif eden milli bankalardan birine Amele Birliği adına yatırılır (madde 6).
- Sandığın her ay tahsil ettiği meblağ Amele Birliğine bildirilir (madde 8).
- Amele Birliğini, yukarıda da açıklandığı üzere, hastahane ve dispanserlerin nerelerde tesis edileceğinin tespiti, inşaa edilmesi¹⁴⁰, bunlara nezaret edecek doktorların tayin edilip maaşlarının verilmesi, ihtiyaç beyan edenlere sandıklardan gerekli avansın verilmesini sağlamak gibi vazifelerle yükümlü tutulmuştur¹⁴¹ (madde 9).
- Amele Birliği İdare Heyeti, her hafta toplanmak üzere aralarında beş kişilik bir faal heyet oluştururlar. Bunlara verilecek huzur hakları İdare heyeti tarafından tespit olunur. Karar ekseriyetle verilir, eşitlik halinde reisin bulunduğu taraf çoğunluğu teşkil eder (madde 10).
- Amele Birliğinde bir muhasip-veznedar ücret karşılığı istihdam olunur. Bu muhasip- veznedar Amele Birliğinin hesaplarını usulüne göre tutmakla yükümlüdür (madde 11).
- İhtiyat ve Teavün Sandıkları ile Amele Birliği İktisat Vekâletinin denetimine tabidir (madde13).

İçeriğini özetlemeye çalıştığımız bu talimatname hükümleri ile daha önceleri hiç düşünülmeyen hususlar dikkate alınıp, amelenin gerek duyulduğunda ihtiyaçlarını temin edecek bir düzenleme yapılmış¹⁴²; bu konudaki mağduriyetler giderilmeye çalışılmıştır.

¹⁴⁰ **Ulus**, 4 Mayıs 1935; Zonguldak Amele Birliğinin inşa ettireceği 60 yataklı hastahanenin ihale şartlarını gösteren ilan için Bk. Aynı yer,(İhale eksiltme usulü ile yapılmaktadır.)

¹⁴¹ Amele Birliğinin görevleri için Bk. **Tez**, Birinci Bölüm ,s.79-80

¹⁴² **İkdam**, 6 Kanunî Sâni 1930, s. 1

Esasen, Amele Birliği İhtiyat ve Teavün Sandığından belirtilen hususların dışında, işçilerin gereksinim duyduğu kooperatif, doğum evi, çocuk bakımevi ve hayat sigortası gibi işçileri yakından ilgilendiren sorunlarla da ilgilenmesi, kanunların bu esaslara göre düzenlenmesinde rol oynaması¹⁴³ ve bu birimin hizmet almaya daha elverişli hale getirilmesi de beklenmiştir.

Nihayet 1941 yılına kadar geçen süre içinde talimatnamenin bazı kısımlarında değişiklikler yapılarak işçi menfaatlerine daha uygun hale getirilmeye çaba harcanmıştır.

6- Maden Kazalarını Önlemeye Yönelik Tedbirlerin Alınması

Madencilik faaliyetlerinin çoğunluğu, yeraltında sürdürülen çalışmalara dayanmaktadır. Taş ve linyit kömürü gibi madenlerle, benzeri birçok maden yeraltından çıkarılmaktadır. Dolayısı ile kömür havzalarında, yeraltındaki ocaklarda hafriyat sırasında adına *maden kazaları* dediğimiz istenmeyen olumsuzluklar meydana gelmektedir. Bunlar, genellikle göçükler, çökmeler, ocaklarda meydana gelen infilak kazaları, gaz sızıntıları ve grizu patlamaları olup¹⁴⁴, önemli ölçüde ölümlere sebebiyet vermektedirler.

Çalışma konumuza esas olan dönem itibariyle maden kazalarının yoğun olduğu yerler kömür madeni ocaklarıdır. Bundan dolayı bu dönemde madenlerde meydana gelen kazalar için alınan tedbirlerin neler olduğunu, kömür madeni ocaklarını dikkate alarak açıklamaya çalışacağız.

Maden ocaklarının sayılarının gittikçe artması ve buna karşın yeterli emniyet tedbirlerinin alınmayışı ve bilgisizlik sonucu ocaklarda meydana gelen kazalarda, yaralanan ve hayatını kaybedenlerin sayısında gittikçe artış görülmüştür. Yaşanan bu gelişmelerden duyulan endişe ile hükümet tedbirler alma gereğini duymuştur. Hükümetin bu konudaki duyarlılığını, Dahiliye Vekâletinin konuyu 25.3.1939 tarih ve 1503 sayılı yazıları ile Başvekâlete bildirmesi ve Başvekâletin de, İktisat

¹⁴³ **İkdam**, 6 Kanunî Sâni, 1930, s. 1

¹⁴⁴ **B.C.A.**, F: 0.30.10, Y: 55.361.5

Vekâletine göndermiş olduğu 30.3.1939 tarih ve 6/1539 sayılı yazı¹⁴⁵ ile vekâletten hemen alınması lazım gelen tedbirlerden bahsedilmesinden anlaşılmaktadır.

Dahiliye Vekâleti'nin Başvekâlete gönderdiği söz konusu yazıda; kazaların genellikle grizu patlamasından, maden galerilerinin tavanlarının iyi tahkim edilmeyişi sebebiyle meydana gelen çöküntülerden veya işçilere gerekli teknik bilgiler verilmeden işe alınarak ocaklara sokulmalarından kaynaklandığı belirtilmektedir. Nitekim Başvekâlet bu konuda İktisat Vekâletine gönderdiği bir yazıda, maden ocaklarındaki kazalara sebep olacak eksikliklerin giderilmesi ve gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir¹⁴⁶.

Madenlerde meydana gelen kazaların tamamen önlenmesi fennin ve teknolojinin sunduğu yardımlara rağmen mümkün görülmemektedir. Bu tespit günümüz için de geçerlidir. Ancak alınacak tedbirlerle kayıpların daha aza indirilmesi elbette mümkündür.

Madenlerde meydana gelen kazaların sebepleri genel olarak üç başlık altında toplanmaktadır (Enver 1939:19)¹⁴⁷. Bunlar:

- 1- Tabii Kuvvetler,
- 2- Dikkatsizlik,
- 3- Tesisat Hataları.

Genel olarak, yukarıda belirtilen sebeplere bağlı olarak meydana gelen maden kazalarının önlenmesi ve kazalara karşı gerekli duyarlılığın gösterilmesi

¹⁴⁵ B.C.A, F: 0.30.10, Y: 55.361.5

¹⁴⁶ B.C.A, F: 0.30.10, Y:55.361.5

¹⁴⁷Türkiye'de meydana gelen kazaların sebepleri bu üç başlık altında toplanmakla birlikte ayrıntısına bakıldığında kaza oranını yüksek olması , işçinin kalifiye olmaması, maden işçisi olarak yetiştirilmemesi, belirli bir eğitim verilmeden ocakta çalışmaya başlaması, kömür tozu ve grizu patlaması ihtimali olan yerlerde emniyet lambalarının olmaması, nakliye tesisatlarının günlük, haftalık ve aylık olarak kontrol edilmemesi ve bakımlarının yapılmaması gibi sebeplere dayanmaktadır. Ayrıca, Türkiye'de 1930-1938 yılları arasında meydana gelen maden kazaları, Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da bu dönemde meydana gelen maden kazaları, sayı ve çeşitleri, bunların karşılaştırılması ve tedbirler hakkında bilgiler için Bk.Sadreddin ENVER, aynı makale.

Türkiye’de ilk defa 1921 yılında çıkarılan *Amele Kanunu* ile başlamıştır. Ardından, Amerika’da *Mining Congress*’in Mart 1938 de yayınladığı *Kömür Madenlerinde Emniyet Kaideleri*¹⁴⁸ adlı madenlerde kazalara karşı uyulması gerekli kurallar da dikkate alınmış ve belirtilen tedbirlerden yararlanılmıştır. Uygulanmakta olan Amele Kanununda yer alan hususların madenlerdeki kazaları önlemeye yeterli olmaması ve birçok eksikliğin görülmesi üzerine bu konuda yeni bir düzenleme yapılması zorunlu hale gelmiştir. Bu konu üzerindeki çalışmaların sonunda *Maden İşletmelerinde Alınacak Emniyet Tedbirleri Hakkındaki Tüzük*¹⁴⁹ hazırlanarak 18.2.1954 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Tüzükte belirlenen esaslar dikkate alınarak kazalara karşı önlemler alınmıştır. Alınan tedbirlerle hissedilir biçimde kazalar ve ölüm olayları azalmıştır (Enver 1939:26-27).

7- Madenlerde Yeraltında Kadınların Çalıştırılmaması

Cumhuriyet döneminde madenlerde çalışma düzeniyle ilgili olarak yapılan önemli çalışmalardan birisi de madenlerde, yeraltında kadınların çalıştırılmamasına ilişkin düzenlemedir. Önceleri dikkate alınmayan bu husus Cumhuriyet döneminin idarecileri tarafından ele alınarak meselenin çözümü yoluna gidilmiştir. Bu konuda Avrupa’da yapılan çalışmalar ve yasal düzenlemeler Türkiye tarafından da dikkatle izlenmiş ve nihayet Avrupa’daki uygulamalardan faydalanılarak konuya bir çözüm getirilmiştir.

¹⁴⁸ Mining Congress’in Mart 1938 de yayınladığı kömür madenlerinde emniyet kaideleri özetle şu şekildedir: 1-Maden ocakları, işletme kanununa tamamen uymak zorundadır. 2- Kaza vukuunda yaralılar için hemen tedbir almak lazımdır. 3-Maden ocaklarında eksik ve kusurlu alet kullanmak yasaktır. 4-Maden ocaklarında bütün tesisat temiz tutulmalı, gerekli bakımı yapılmalıdır. 5-Maden tesisat ve tamiratında ehil kimseler görevli olmalıdır. 6-Maden ocaklarında uygun yerlere vukuatı haber verici aletler konacaktır. 7-Maden ocaklarında bağlar işe başlamadan evvel kontrol yapılacak, her gün tekrarı için tertibat alınacaktır.8- Bütün makine daireleri tehlike arz eden yerler dikkatli kontrolden geçirilecektir.9- Maden ocaklarında müskirat kullanmak yasaktır. 10-Patlayıcı maddelerin naklinde kullanılması lazım gelen emniyet tedbiri alınacaktır. 11-Gerek yeraltında gerekse yerüstünde çalışan maden ameleşi emniyet şapkası ve sert maskaratalı potin giyecekler ve sırtlarındaki elbise bol olmayıp tam vücutlarına göre olacaktır. 12-Madenlerde çalışan işçilerin sıhhati tam olması lazımdır. Şaşı bakanlar ve bilhassa parça vesaire sıcratacak aletler yanında çalışanlar gözlük takacaklardır. 13-Madenlerde ameleye nezaret eden bütün memurlar, emniyet kurallarını ameleye öğretmekle mükelleftir. 14- İnsan sevkiyatı ve maden kömürü veya malzeme nakliyatında emniyet kaidelerine mutlaka uyulacaktır. 15-Maden ocaklarında bütün kapılar, yollar, geçitler amele tarafından kolayca açılıp kapatılabilecek tarzda yaptırılmış olacaktır.Bk.,aynı makale, s. 32-33

¹⁴⁹ Maden İşletmelerinde alınacak tedbirler için Bk. **Tez**, Birinci Bölüm, s. 81-83

Avrupa’da, Milletlerarası İş Bürosu İdare Meclisi’nin daveti ile 4.6.1935 tarihinde *Milletlerarası İş Teşkilatı Umumi Konferansı* adını taşıyan bir toplantı yapılmıştır. Cenevre’de yapılan bu toplantının 19. birleşiminde *Yeraltı İşleri Mukavelesi, Kadınlar 1935* adlı 45 numaralı bir mukavele kabul edilmiştir (Pekcan-Akın 1949: 418)¹⁵⁰. Bu mukavenenin 2. maddesinde “*Kadın cinsinden hiçbir şahıs yaşı ne olursa olsun maden ocaklarında, yeraltı işlerinde çalıştırılmaz*” denilmiştir. Aynı sözleşmenin 3. maddesinde bazı kimseler bu hükümlerden istisna tutulmuştur. İstisna tutulanlar¹⁵¹:

- 1- Sevk ve idare vazifesiyle mükellef olup bedenen çalışmayan şahıslar,
- 2- Sıhhi ve Sosyal Hizmetlerde çalışan şahıslar,
- 3- Mesleki bilgilerini tamamlamak maksadıyla bir maden ocağında yeraltı işlerinde staj görmelerine izin verilen, öğrenim gören şahıslar,
- 4- Bedenen bir çalışma mahiyetinde olmayan bir sanat’ın icrası için bir maden ocağının yeraltı kısımlarına tesadüfi olarak inmesine lüzum görülen diğer bütün şahıslardır.

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız, Kadınların Maden Ocaklarında, Yeraltı İşlerinde Çalıştırılmayacağına İlişkin Mukavele TBMM tarafından kabul edilmiştir. Meclis, bu konuyla alakalı olarak 15 Haziran 1937 tarih ve 3229 sayılı *Maden Ocaklarında Yeraltı İşlerinde Kadınların Çalıştırılmaması Hakkında Milletlerarası Mukaveleye İltihaka Dair Kanun*’u yürürlüğe koymuştur ve bu mukaveleye katılım için hükümete yetki vermiştir. Kanun, 26 Haziran 1937 tarihinden itibaren geçerli kılınmış, kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memur edilmiştir¹⁵². Böylece kadınların maden ocaklarında, yeraltı işlerinde çalıştırılmaları önlenmiş ve bu soruna bir çözüm getirilmiştir.

¹⁵⁰ Mukavenenin içeriğini, mukavelede söz edilen hükümleri kabul edenlerin sorumluluklarını oluşturmaktadır. Daha fazla bilgi için Bk, Aynı eser, s. 418-420

¹⁵¹ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 18, s. 1294-1295

¹⁵² **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 18, s. 1294

8-Yeraltında Çalışan İşçilerin Bazı Yardım ve Vergilerden Muaf Tutulmalarının Sağlanması

Giriş bölümünde ifade ettiğimiz üzere Osmanlı Devleti zamanında madenciler, elde ettikleri madenin beşte birini devlete vergi olarak vermek suretiyle bu sorumluluklarını yerine getirmişlerdir. Bu sistemde madenlerde çalışanları dikkate alacak, onların ekonomik ve sosyal yönden refahını sağlayacak düzenlemelere pek yer verilmemiştir. Uygulama 1920 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir. Meclisin açılması ve ardından Cumhuriyet idaresine geçilmesi ile birlikte bu konulara ilgi duyulmuş, zaman içerisinde yine yukarıdaki kısımlarda belirttiğimiz gibi kanunî düzenlemeler yapılmıştır.

Yeraltında çalışan maden işçilerinin sosyal yaşantılarını bir düzene koymak amacıyla yapılan çalışmalar yanında, onların ekonomik yönden de durumlarının iyileştirilmesi düşünülmüştür. Bu düşüncenin hayata geçirilmesini sağlamak için bir kısım vergilerden muaf tutulmaları ile ücretlerinin artırılması yoluna gidilmiştir. Sonuçta, işçileri bazı yardım ve vergilerden muaf tutan yasal bir düzenleme yapılmıştır. TBMM tarafından 18 Haziran 1947 tarihinde 6641 sayılı, *“Maden Ocaklarında Yeraltında Çalışan İşçi Ücretlerinin Kazanç, Buhran, Muvazene ve Hava Kuvvetlerine Yardım Vergileriyle Damga Resminden Bağışık (Muaf) Tutulması Hakkındaki Kanun”* kabul etmiştir¹⁵³.

Kabul edilen kanunun birinci maddesinde, “ Toprak altı işletmesi halinde bulunan madenlerde cevher istihsali ve bununla ilgili diğer bütün işlerde çalışan işçilerin yeraltında çalıştıkları günlere ait ücretleri ve primleri, kazanç, buhran, muvazene ve hava kuvvetlerine yardım vergilerinden ve ücretlerin ödenmesinde düzenlenen alındılar damga resminden bağışıktır (muafıtr)”¹⁵⁴ denilmiştir. Kanunun uygulanmasıyla, maden ocaklarında yeraltında çalışan işçiler bir kısım vergilerden ve kesintilerden muaf tutulmuşlardır.

¹⁵³ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.28, s. 1343

¹⁵⁴ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.28, s. 1343

Aynı maddede, işçilerin hastalık veya hastalık sebebiyle verilen istirahatları süresinde kendilerine ücret verildiği takdirde, alınan bu ücretlerin söz konusu vergilerden muaf tutuldukları da belirtilmiştir.

Takip edilen politika ve buna bağlı olarak yapılan düzenlemelerle, ekonomik yönden zayıf olan maden işçilerine maddi yönden katkı sağlanarak durumlarının bir nebze olsun iyileştirilmesi düşünülmüştür. Bu uygulamaya bir başka açıdan bakıldığında devletin, sosyal devlet olma yolunda hayli bir mesafe kat ettiği görülmektedir. Madencilik faaliyetleri ekseninde, başta iş güvenliği olmak üzere emniyet tedbirlerinin alınması, giyim-kuşam ve ekmek yardımı, çocukların ve kadınların madende çalıştırılmamaları, mesaî kavramının getirilmesi, vergilerden muafiyet ve yardım sandıkları gibi sosyal alanda birçok yenilik ve düzenlemelerin yapılması, buna işaret sayılmaktadır.

BÖLÜM 2

CUMHURİYET DÖNEMİNDE MADENCİLİK SEKTÖRÜNDE GELİŞMELER

Giriş bölümünde belirttiğimiz üzere Osmanlı Devleti'nin son dönemleri dahil ülkede madencilik faaliyetleri, uzun vadeli imtiyazlarla yabancıların elinde bulunmuştur. Kurulan bu sistemin, ülkenin endüstriyel alandaki gelişmelerine pek faydası olmamış, aksine milli servetin israf ve ziyan edilmesine yol açmıştır. Sonuçta madencilik alanında büyük ölçüde bir gelişme yaşanmamış; uygulanan yöntem de ülke için zararlı olmuştur.

Madenlerin ve madencilik faaliyetlerinin ülkelerin ekonomik hayatı üzerinde önemli etkileri olduğunu bilen Cumhuriyet'in ilanını gerçekleştiren genç kadrolar, Türkiye'nin bu konudaki mevcut durumunu idrak ederek çareler aramaya, çözümler üretmeye yönelmişlerdir. Bu çerçevede, Cumhuriyet'in ilanını takip eden yıllarda ardı ardına yapılan düzenlemeler ve çalışmalar ile Türkiye'de madenciliği olması gereken noktaya getirmek üzere gayretler gösterilmiştir.

Biz bu çalışmamızda Türkiye'de madencilik alanında yapılanları, yaşanan gelişmeleri konumuzun sınırlarını da dikkate alarak dört dönemde ele almayı uygun gördük. Bu dönemler:

- 1-1923-1933 Dönemi,
- 2-1933-1940 Dönemi,
- 3-1940-1945 Dönemi,
- 4-1945-1960 Dönemi, şeklindedir.

Ele alacağımız dönemlerde, konumuza ilişkin sırası ile neler yapıldığını, gelişmelerin neler olduğunu, dolayısı ile bu dönemin madencilikle ilgili politikalarını ortaya koymaya çalışacağız.

A- 1923–1933 Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu devreye girerken, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'ta kurduğu madencilik düzenini ve ekonomik sistemini değiştirmeden aynı şekilde sürdürmüştür. Uygulanan sistem Fransızlardan alınmıştır. Ancak sistem Fransa'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde başarılı sonuçlar vermemiştir. Zira Osmanlı Döneminde kaynakların tamamı yabancıların eline geçmiş, yabancıların elinden kurtarma çabası gösterilmemiş yabancıların yeni haklar elde etmelerine de seyirci kalınmıştır (Yersel 1973: 13–14). Dolayısı ile madenlerin ülke ekonomisine katkısı büyük ölçüde sağlanamamıştır.

Madencilikle ilgili durumun böyle bir tablo göstermesi ile birlikte, 1923 yılına gelindiğinde cephede kazanılan başarıların ekonomi sahasında da gösterilmesi gerektiği düşüncesinden hareket eden dönemin idarecileri, bu duruma çareler aramaya başlamışlardır. Madencilüğimizin birinci dönemi olarak adlandırılan bu dönemde daha çok madencilik eğitime, madenci kurum ve kuruluşlarının tesis edilmesine çalışılmıştır¹⁵⁵.

Bu dönemde, madencilikle ilgili olarak yapılan çalışma ve düzenlemeleri, takip edilen politikaları beş ana başlık altında toplayarak açıklamaya çalışacağız.

1- İzmir İktisat Kongresi'nin Madencilikle İlgili Kararları

Bilindiği üzere henüz Cumhuriyet ilan edilmeden yaklaşık 8 ay önce, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında ihmal edilerek, yeni Türk Devleti'ne intikal etmiş bulunan ekonomik meselelerin ele alınıp, çözümler üretmek amacıyla 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de *İktisat Kongresi* toplanmıştır. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan bu kongre İktisat Vekâleti'nin tertip ve daveti üzerine tarım, sanayi, ticaret ve işçi kesimlerinin temsilcilerinden oluşan 1135 üyenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir (İnan 1972: 13; Tayanç 1973: 44).

Kongre'nin toplanma amacı; memleketin ekonomik alanda gelişmesini sağlayacak olan esasların belirlenmesine, bunları uygulamaya yönelik kararların alınmasına,

¹⁵⁵ Atatürk Madencilik ve MTA 1935-1981, s. 6-10

ekonomi teşkilatının geliştirilmesine, tarım ve endüstri işçilerinin sendikal örgütlenmelerinin gerçekleştirilmesine yöneliktir (İnan 1972: 9).

İktisat Kongresi, belirtilen tarihte çalışmalarını tamamlayarak 12 maddelik *Misak-ı İktisat* esaslarını kabul etmiş ve bunu Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına ve hükümete vermiştir. Kongrenin, üzerinde hemfikir olduğu politika, ülke sanayini ve ticaretini geliştirmek, özel girişime öncelik vermek, onu koruyan ve mülkiyet haklarına saygılı bir ekonomik düzeni, yasal çerçevesi ve kurumları ile oluşturmak şeklinde belirlenmiştir (Çavdar 1992: 203). Türkiye'nin ekonomik hayatına ilişkin alınan bu kararlar çok önem arz etmekte ve bu alana ışık tutacak mahiyettedir. Konumuzun temelini oluşturan madencilik alanına ilişkin temel yaklaşımlar da ortaya konmuş, en belirgin yaklaşım; yeraltı ve yerüstü doğal kaynakların kendimiz tarafından işlenerek milleti, çağdaş medeniyet seviyesine erdirmek şeklinde ifade edilmiştir (İnan 1972: 11). Kongrede, ittifak halinde kabul edilen madencilik faaliyetleriyle ilgili esasları şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Ülkenin çok önemli servet kaynakları olan madenlerin birkaç önemli havzaya ayrılarak, Türk teknik elamanlarca tetkik edilmesi; öneme haiz olanların milli menfaatlere göre üretilmesi ve jeoloji haritalarının yapılması,

2- Madenlerin kıymeti ve üretimi hakkında toplanan bilgi ve istatistiklerin düzenli olarak yayınlanması,

3- Bulunmuş madenlerin ihaleyle, malî güce sahip olanlardan tercihen Türk vatandaşlarına verilmesi ve her türlü lüzumsuz kayıtlardan kaçınılması,

4- Harp ve işgal sebebiyle işletilmesi mümkün olmayan madenlerden alınan verginin affı ve bu muafiyetin yalnız Türkiye tebaası için geçerli olması,

5- Kok ve antrasit dışında kalan maden kömürlerinin yabancı maden kömürleri rekabetine karşı himaye edilmesi,

6- Kükürt madeninin de yabancı rekabetine karşı himaye edilmesi,

7- En önemli ve zengin kömür havzası olan Ereğli- Zonguldak Havzası ile Soma ve diğer kömür havzalarının ıslahını temin edecek tedbirlerin alınması, şimendifer ücretlerinin indirilmesi, şimendiferler ve yerli fabrikalarla deniz taşımacılığı yapan şirketlerin yerli kömürleri kullanmalarının sağlanması,

8- Maden ocaklarının hukukî sınırlarının belirlenmesi ve bu konuları yerinde inceleyecek uzmanların görevlendirilmesi (Ökçün 1968: 408-410),

9- Zımpara madeni konusunda Yunanistan'la rekabete geçilmesi maden işletmecilerinin teşvik edilmesi, resm-i nispi'den affedilmeleri (Kartalkanat 1991:51), gibi yapılması gerekenlerin neler olduğunu belirleyen esaslardır.

İzmir İktisat Kongresinde madencilik işlerinin ne şekilde yürütüleceğinin belirtilmesi yanında, yine bu alandaki faaliyetleri ilgilendiren bir konu Sanayi *Bankaları*'nın kurulması *Heyet-i Faale*'nin hazırladığı raporda ifade edilmiştir. Nitekim bu önerilerin dikkate alınmasıyla sanayi kesimi için gerekli krediyi sağlayacak bir kurum olan *Türkiye İş Bankası* 1924 yılında (Tayanç 1973: 55); ardından sanayi kuruluşlarının idare edilmesi, sanayi kuruluşlarına katılmak ve bu kuruluşları işletmek, maden imtiyazı almak ve maden işletmek, Türk sanayi ve madencilerine kredi vermek ve her türlü bankacılık işlemlerini yapmak üzere 1925 yılında *Sanayi ve Maâdin Bankası* kurulmuştur (Kılıçbay 1991: 68; Kartalkanat 1991: 52; Tokgöz 2002: 323).

Madencilikle ilgili olarak bu dönemde, demir-çelik sanayinin kurulması için 1925 yılında incelemelere başlanmış, nihayet 1926 yılında ağır demir sanayinin kurulmasına karar verilerek 17 Mart 1926 tarih ve 786 sayılı yasa ile *Demir Çelik Sanayi* kurulmuştur¹⁵⁶. Ayrıca bir maden kanununun hazırlanması TBMM'nin gündeminde yer almıştır¹⁵⁷

Özetle, İzmir İktisat Kongresinde madencilikle ilgili önemli sayılacak kararlar alınmıştır. Alınan bu kararlar Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan dönemde hükümetler tarafından mümkün olduğu kadarıyla hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu kararların bazılarının uygulanmasında başarılı olunamamıştır.

¹⁵⁶ **Resmi Gazete**, 29 Mart 1926, sayı 334. Bu tesisin, kurulacağı yer konusunda incelemelere başlanmış, Sümerbank ve Erkan-ı Harbiye birlikte çalışmaları yürüterek tesisin kuruluş yeri olarak Karabük'ü tespit etmişlerdir. 10 Kasım 1936 da İngiliz Hükümeti ile kredi anlaşması yapılarak tesis yabancı bir firmaya ihale edilmiştir. 1937 de tesisin temeli atılmış, 1939 da tesis bitirilerek işletmeye açılmıştır.

¹⁵⁷ **TBMMZC**, Devre III, C.13, s.4

2- Teşvik-i Sanayi Kanunun Madencilikle İlgili Hükümleri

Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile başlayan dönemde, hükümetlerin üzerine eğildikleri konulardan birisi de sanayi konusu olmuştur. Türkiye'nin sanayileşmesini sağlamak, sanayi faaliyetlerine hız vermek, gerekli tedbirleri almak ve sanayiî himaye etmek düşüncesi, ilk anlardan itibaren dikkate alınmış ve bu amaçlara uygun hareket edilmeye çalışılmıştır (Tezel 1982: 264-265). Bu düşüncenin sonucudur ki, memleket endüstrisini ve buna bağlı olarak ham madde ve yakıt üreticisi olan hususi madenciliği geliştirmek amacıyla 1927 yılında *Teşvik-i Sanayi Kanunu* kabul edilmiştir (Tezel 1982: 263; Tokgöz 2002: 323). Bu kanunun 44. maddesi teşvik tedbirlerinin 1942 yılına kadar geçerli olduğunu belirtmektedir. Bu tarihten sonra teşvike gerek olmayacağı düşünülmüştür. 15 yıl yürürlükte olacak olan bu kanunla imalat ve sanayi kuruluşlarına özetle şu kolaylıklar sağlanacaktı (Karluk 1997: 199; Tezel 1982: 263; Tayanç 1973: 57-59):

1- Belediye sınırları dışında kalan hazine arazilerinden 10 hektara kadar büyüklükteki arsalar bedava olarak, belediye sınırları içinde kalan hazine arsa ve binaları bedelleri 10 yılda ödenmek üzere, Bakanlar Kurulu kararı ile özel şirketlere verilecek,

2- Şirketlerin, özel telefon ve telgraf hatlarına resim alınmadan izin verilecek,

3- Sanayi kuruluşları, bina, arazi-kazanç vergilerinden, belediyelere ait inşaat, ruhsat resimlerinden ve pay senetleri ile tahviller üzerindeki damga resminden muaf tutulacaklar,

4- Sanayi kuruluşları her türlü malzeme, taşıt ve güç araçları ile ham madde ithalatında gümrük vergisi ve resimlerden muaf tutulacak,

5- Sanayi kuruluşlarına ait malzemelerin taşınmasında % 30 indirimli tarife uygulanacak,

6- Ticaret Bakanlığının teklifi ve Bakanlar Kurulunun kararı ile kanundan yararlanan şirketlere bir yıllık imalat değerlerinin % 10'u kadar destekleme primi ödenebilecek,

7- Teşvik-i Sanayi Kanundan yararlanacak sanayi şirketleri, ihtiyaçlarını karşılamak için yapacakları satın almalarda memleket içindeki imalatın aynı işi

görebileceği fennen kabul edilenleri, dışardan gelenlerden % 10 pahalı da olsa tercihen içerden satın almaya mecbur tutulacaklar,

8- Bakanlar Kurulu kararı ile, belirli şartlarda sanayi şirketlerine 25 yıllık süreli üretim tekeli ayrıcalığı verilebilecek,

Bütün sanayi dalları ile birlikte, madenciligi de kapsayan *Teşvik-i Sanayi Kanunu*, özel teşebbüs aracılığı ile sanayileşmeye hız kazandırması, sermaye çevrelerince de olumlu karşılanmıştır. Kanundan yararlanan sanayi kuruluşlarının sayısı gittikçe artarak 1928 de 1261'e, 1930 da 1857'ye yükselmiştir (Tezel 1982: 265; Karluk 1997: 199)¹⁵⁸.

Kanunun en önemli kısmı, özel sanayi teşebbüslerinin ve maden işletmeciliğinin büyük oranda teşvik edilmesi ve sanayi teşebbüsleri ile maden işletmelerinin belirli bir zaman içinde birtakım vergi ve gümrük resimlerinden muaf tutulmalarıdır (Kartalkanat 1991: 52). Yine madenleri ilgilendiren bir diğer önemli husus, kurulan ve kurulacak olan sanayinin verimini ve bunların ülke çıkarlarına tesir derecesini ölçerek teknik ve hukukî cepheden gereken tedbirleri almak üzere *Sanayi Tetkik Heyeti* adında bir birimin oluşturulmasıdır¹⁵⁹.

Bu devrede dikkate değer hususlardan birisi de 1927 yılında sanayi sayımının yapılmasıdır. Bu sayım, ülkenin genel olarak sanayisinin ve sanayide çalışanların sayısal durumunu tespit etmek ve maden sanayine sağladığı verileri ortaya koymak açısından yararlı olmuştur. Sayım verilerinden bu dönem madencilığının belirgin özelliklerini şu şekilde ortaya koymak mümkündür (Kartalkanat 1991:52; M.Turan 1983:1329-1330):

1- Bu devrede 556 maden kuruluşunda 18.932 çalışan bulunmaktadır. Ortalama her kuruluşta 34 kişi çalışmaktadır. Bu durum küçük üretim birimlerinin bu dönem madencilğinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

¹⁵⁸ Aynı yasadan yararlanmaya başlayan şirketlerin sayısı, 1927 de 140 iken, 1928 de 157, 1929 da 118 ve 1930 da 106 olmuştur. Bk: KARLUK, s.199.

¹⁵⁹ MTA Enstitüsü Mecmuası, s.248

2- Bu devrede sürdürülen madencilik faaliyetlerinde, maden ham maddesi açısından yerli payı % 94.6, yabancı pay oranı % 5.4 dür. Bu sonuç, madencilik sektörünün yoğun-emek niteliğinde bir sektör olduğunu göstermektedir.

3- Bu devrenin küçük üretim birimleri olarak tanımlanan atölyeleri, üretilen yeraltı kaynaklarını işleyecek nitelik ve nicelikte değildir. Bu da üretilen madenlerin büyük kısmının dışarıya ihraç edildiğini, çok azının ülke içinde değerlendirildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, 1942 yılına kadar geçerli olan *Teşvik-i Sanayi Kanunu*'nun yürürlüğe girmesi madencilik sektöründe istihdam yaratanlara, kısaca ülke madenciliğine diğer alanlarda olduğu gibi teşvik ve katkı noktasında önemli yardımlar sağlamıştır. Ülkenin sanayi kapasitesini ortaya koymak açısından yapılan *Sanayi Sayımı* da izlenecek politikaları belirlemede yararlı olmuştur. 1927 yılından sonraki dönemde kanunun öngördüğü esaslar doğrultusunda hareket edilerek ekonomik hayata bir düzen getirilmeye çalışılmıştır.

3-Yabancı Sermayeye İlişkin Kararlar

Bu kısımda, Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan dönemde yabancı sermayeye nasıl bakıldığını, yabancı sermaye konusunda neler düşünüldüğünü ortaya koymaya çalışacağız. Bunu ortaya koymamız için henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce İzmir'de 17 Şubat 1923'te yapıldığını bildiğimiz İktisat Kongresinde bu konuda ifade edilenlerin neler olduğuna göz atmamız gerekmektedir. Kongreye bakıldığında, öncelikle Cumhuriyeti ilan edecek lider kadroların yabancı sermayeye, ülkenin ekonomik alanda kalkınmasına katkıda bulunmak kaydıyla hoşgörü ile baktıkları anlaşılmaktadır. İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında Mustafa Kemal yabancı sermayeye ilişkin düşüncelerini şöyle açıklamıştır:

İktisat sahasında düşünürken ve konuşurken zannolmasın ki biz yabancı sermayesine hasım bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz geniştir. Çok emek ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Binaenaleyh kanunlarımıza uymak, saygı göstermek şartıyla yabancı sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız ve şayan-ı arzudur ki yabancı sermayesi bizim emeğimize ve servet-i sabitemize katılsın.

Bizim için ve onlar için faydalı neticeler versin; fakat eskisi gibi değil!
(Ökçün 1968:252–253; Karluk 1997: 521).

diyerek yabancı sermaye konusuna ilişkin düşüncesini belirtmiştir. Bir başka konuşmasında da: “*Bayındırlık işlerinde, yabancı sermayesinden ve icabına göre yabancı uzmanlarından azamî yararlanmak ve memleketimizin menfaat ve bayındırlığını ve milletimizin saadet ve refahını az zamanda temin bakımından zaruridir*” demiştir (Karluk 1997: 522). Bu sözü ile de yabancı sermayeye ve onun uzmanlarından yararlanmaya sıcak baktığını ifade etmiştir. Cumhuriyet’in ilanından önce ve sonra çeşitli tarihlerde vermiş olduğu demeç ve söylevlerinden anlaşıldığı kadarıyla O, geçmişin acı tecrübelerine rağmen yabancı sermaye konusunda ön yargıdan uzak ve dogmatik kalıpların dışında kalarak, yabancı sermayeye karşı ılımlı bir hava oluşturmaya çalışmıştır. Bir başka deyişle, Türkiye’de yürürlükte olan yasalara saygılı, bu yasaların tanıdığı haklardan ötesini elde etmeye çalışmayan yabancı sermayeye kapıların açık olduğunu ifade etmiştir.

Aynı şekilde Atatürk döneminin İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde İzmir İktisat Kongresi ile ilgili olarak yapılan görüşmelerde yabancı sermayeye her türlü kolaylığı göstereceklerini ifade etmiştir. O, konuşmasında: “*Ecnebi sermayesine karşı Türk Milletinin hiçbir buğz ve adâveti yoktur ve onun memleketi girmesi her türlü teshilâtı da bütün medenî milletlere olduğu gibi göstermeye amâdedir*” (Tayanç 1973: 60) diyerek, yabancı sermayeye karşı bir hoşnutsuzluğun, düşmanlığın olmadığını belirtmiştir. Nitekim bu durum, İzmir İktisat Kongresi’nde kabul edilen *Misak-ı İktisat* esaslarının 9. maddesinde:

Türk dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk, ilim ve sanat yeniliklerini nereden olursa olsun doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez (Ökçün 1968: 388–389).

şeklinde açıklanmıştır. Kongrede, bir başka vurgulanan şey, Türk girişimci sınıfının yaratılması olmuştur. Bununla birlikte yabancı sermaye konusundaki özel kongre kararında yabancı sermayesiz yapılamayacağı, yeni Türk Devleti'nin siyasal erkinin zedelenmemesi şartıyla yabancı özel yatırımların girişini sağlayacak bir politikanın izlenmesi gerektiği belirtilmiştir (Tezel 1982: 175).

Bunlardan başka yabancı sermaye ile ilgili olarak 18.11.1928 tarihli Başvekâlete sunulan bir raporda; Türkiye'de maden sanayinin gelişmesi için tek vasıtanın yabancı sermaye olduğu, yabancı sermayeye emniyet ve itimat telkin edilmesi, başarılı bir şekilde çalışmasını sağlayacak kolaylıkların gösterilmesi, bunu sağlayacak imkânların hazırlanması ve bu konuda lâzım olan her şeyin yapılması gerektiğine ¹⁶⁰ işaret edilmiştir.

Bütün bu düşünce ve görüşler, bize iktisadî yönden kalkınmada yabancı sermayeden faydalanılacağını ve yabancı sermaye ile işbirliğinin düşünüldüğünü göstermektedir. Uygulamalara bakıldığında daha Kurtuluş Savaşı yıllarında yabancı sermaye ile işbirliğinden yana bir tutum sergilendiği görülmektedir (Tezel 1982: 174; Ökçün 1968: 425-427)¹⁶¹. Cumhuriyetin ilanından hemen sonraki dönemde somut olarak yeraltı kaynaklarını kendimizin değerlendirmesine ilişkin bir girişim olmamıştır (Koç 1974: 25). 1923 yılına gelindiğinde, hükümet özel yabancı sermayeyi Türkiye'de yatırım yapmaya özendirici uygulamalara girişmiştir (Tezel 1982: 176). 1927 yılında yayınlanan Teşvik-i Sanayi Kanunundan yabancı şirketlerin de yararlanması ve yabancı sermayenin madencilik sektörüne rahatlıkla girmesi imkânı tanınmıştır. Bunun sonucunda 1920-1930 yılları arasında çoğu yabancı sermayeli birçok şirket kurularak Türkiye'de faaliyete başlamışlardır (Ökçün 1997: 36-46). Kurulan bu yabancı

¹⁶⁰ Raporda, yabancı sermayenin gelmesini sağlayacak hususlar yaklaşık 10 maddede toplanmıştır. Bu maddelerde belirtilen hususlar tatbik edilirse yabancı sermayenin memleketin madenlerini işlemek için adeta akmaya başlayacağı, diğer devletlerde olduğu gibi ihtiyaç duydukları emniyet ve çalışma şartları sağlandığında Türkiye'nin maden sanayinde parlak bir geleceğe sahip olacağına işaret edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. **B.C.A**, F:030.10., Y:175.209.16

¹⁶¹ 1920 yılında İtalya ile savaş halinde iken, meclis ikinci başkanı Celaleddin Arif Bey, Ereğli'de sahip olduğu kömür madeni işletme imtiyazını İtalyanlara satmıştır. Bu olay mecliste tartışmalara yol açmıştır. Sonunda Mustafa Kemal'in yönettiği bir oturumda satış işleri olağan bir ticaret işi sayılarak Celaleddin Arif Bey aklanmıştır. Bk.ÖKÇÜN 1968:435-437

şirketler ile ilgili bilgiler sonraki bölümlerde verileceğinden burada ayrıntıya girilmeyecektir.

1933 yılına gelindiğinde, devletçilik politikalarına önem verilmiş olmakla birlikte, madencilik alanında yabancı sermayeden istifade edilmek suretiyle madenlerin en iyi şekilde değerlendirileceği kanaatini taşıyanlar olmuştur¹⁶². Fakat bir yandan da yabancı şirketlerin tasfiyesine devam edilmiştir. 1944 yılına kadar devam eden tasfiye sürecinde Türk Kanunlarına göre kurulmuş ve Türk ortaklı şirketler hariç, ülkeye hemen hemen yeni bir yabancı sermaye girmemiştir. Böyle olmasının sebebi, bu dönemde uluslararası özel sermaye hareketlerinin yavaşlamış olmasıyla ilgili görülmüştür (Tuncer 1968: 70).

Tezimizin bu kısmında 1923–1933 yılları arasında madencilik alanında yabancı sermayeye nasıl bakıldığını, nasıl bir yaklaşım gösterildiğini; Cumhuriyet’in ilk yıllarında, yeni Türk Devletinin politikalarına yön verenlerin bu konuya nasıl baktıklarını göz önüne sermeye çalıştık. Madenlerin değerlendirilmesi ve ekonomiye katkı sağlaması noktasında yabancı sermayeden faydalanılması gerektiğinin düşünüldüğünü ve bu konuda ılımlı bir tavır sergilendiğini tespit ettik. Yabancı Sermaye ile ilgili esas ayrıntılar bu bölümün E kısmında verileceğinden burada daha fazla ayrıntıya girmeyeceğiz.

4- Türk Anonim Şirketlerinin Kurulması

Bu dönemin başlarında, madencilik sektöründe faaliyet gösteren özel sermaye ve teşebbüs bulunmamaktadır. Madencilikte söz sahibi olacak özel sermayenin kurulması ve yetiştirilmesine imkân olmadığı için, madencilik faaliyetlerini yürütecek ve hizmet sunacak *Anonim Şirketlerin* kurulmasına izin verilmiştir (Yersel 1973: 14). 1920-1930 yılları arasında maden üretimi ile uğraşmak amacıyla kurulan anonim şirketlerin bir kısmı yerli sermaye tarafından kurulmuş, bir kısmı ise ya kurucuları ya da hissedarlarının arasında yabancıların yer aldığı

¹⁶² 5 Ocak 1933 tarihli *Âli İktisat Meclisi* raporunda: “Madenlerimizin, teçhiz ve işletmesinde ecnebi sermayesinin, ecnebi tekniğinin ve ecnebi sanayinin kullanılmasına, bu surette çalışacak madenlerimizden alınacak muhtelif resim ve harçların kâfi bir istifade yolu olduğu fikrine kat’i bir itiraz beyan etmeyiz” denilerek adeta yabancı sermaye, madenlerin değerlendirilmesinde bir alternatif olarak düşünülmüştür. Bk. **B.C.A**, F:030.01, Y:39.234.3

kimseler tarafından kurulmuştur (Kartalkanat 1991: 52). Bu dönemde gerek kuruluş sayısı, gerek sermaye açısından bankacılık sektöründen sonra anonim şirketleşme hareketinin yoğun olduğu ikinci uğraş alanı madencilik sektörü olmuştur.

1920–1930 yılları arasında maden üretiminde faaliyet göstermek üzere kurulmuş 20 anonim şirket bulunmaktadır. Bu şirketlerin 11 tanesinin kurucusu, hissedar veya idare meclisi üyeleri arasında yabancılar bulunmaktadır. Yabancılar tarafından kurulan bu anonim şirketlerle ilgili ayrıntılı bilgiler tezimizin bu bölümünde, 5. fıkrasında verilmiştir. Bu sebeple burada ayrıntıya girilmemiştir.

Yabancılar tarafından kurulan bu anonim şirketlerin yanında aynı dönemde kurucusu, hissedar ve idare meclisi üyeleri arasında yabancıların olmadığı 9 adet Türk Anonim Şirketi kurulmuştur. Dokuz şirketten bir tanesi taş ocağı, diğerleri çeşitli madenleri işletmek üzere kurulmuşlardır. Bu Türk Anonim şirketlerin adları ve o dönemdeki sermaye durumları Tablo 1’de verilmiştir

Tablo 1. Türk Anonim Şirketleri ve Sermayeleri.

Şirketin Adı	Sermayesi (TL)	Ödenen (TL)
Maâdin İşletme T.A.Ş. 27 Temmuz 1924, İstanbul	100.000	10.000 (?)
Maden Kömürü İşleri T.A.Ş. 1926, Ankara	1.000.000	1.000.000
Türk Madencilik A.Ş. 3 Şubat 1926, İstanbul	50.000	5.000 (?)
Kozlu Kömür İşleri T.A.Ş. 27 Haziran 1926, Ankara	3.000.000	3.000.000
Foçateyn Değirmen Taşocakları T.A.Ş. 28 Haziran 1926, İstanbul	25.000	10.000
Kireçlik Kömür Madenleri T.A.Ş. 15 Ağustos 1926, İstanbul	300.000	120.000
Kavacık ve Efen Çukuru Altınla Mahlut Simli Kurşun Madeni T.A.Ş. 25 Ağustos 1926, İstanbul	150.000	15.000 (?)
Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ş. 2 Haziran 1927, İstanbul	400.000	40.000 (?)
Amasra Kömür İstismar Mintikası T.A.Ş. 1927, İstanbul	400.000	180.000

Kaynak: Ökçün 1997: 85-86

Kurulan bu şirketler, kurucuları ya da hissedarları içinde yabancıların olduğu anonim şirketler kadar sermaye yönünden güçlü değildirler. Ankara’da kurulan Maden Kömürü İşleri T.A.Ş. dışındaki şirketler İstanbul’da kurulmuşlardır. Şirketlerin, İstanbul Ticaret Sicil Memurluğundaki dosyalarında tüzükleri, sermaye ve hisseleri hakkında gerekli bilgiler yer almaktadır. Yerli sermaye ile kurulan şirketler arasında, Maden Kömürü T.A.Ş ve Kozlu Kömür İşleri T.A.Ş başlıca kurucuları arasında Türkiye İş Bankası da yer almıştır (Ökçün 1997: 86). Buradan İş Bankası’nın madencilik sektörüne girerek hem ülke madenciliğine hem de sağlayacağı kredilerle yerli sermayeye katkı sağlama çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Özel girişimle sanayileşme dönemi olarak nitelendirilen 1923–1933 yılları arasında, gerek yarı resmi bir kuruluş olan Türkiye İş Bankası’nın, gerekse devletin madencilik alanındaki girişimleri diğer sektörlerle oranla daha başarılı olmuştur. Ancak bu olumlu sonuç yanında iki noktada olumsuz bir durum söz konusudur. Bunlardan ilki; bu devrede madencilik alanında faaliyet gösteren yabancı sermayeli Türk Anonim Şirketler ile yerli sermaye tarafından kurulan Türk Anonim Şirketler arasında sermayeler bakımından % 50 civarında bir farklılık oluşmuştur. Sermayesi daha güçlü olan yabancı sermayeli şirketlerin madencilik faaliyetleri diğerine oranla hacimli olmuştur. İkinci olumsuzluk ise; üretilen ham maddelerin işlenmeden ihraç edilmesidir ki, bu durum Türkiye’nin sanayileşmesi üzerinde olumsuz etki yaratmıştır (M.Turan1983: 1329; Kartalkanat 1991: 52).

5- Yabancı Sermayeli Türk Anonim Şirketler

İzmir İktisat Kongresi’nde yabancı sermayeye ilişkin olarak, Türk kanunlarına uymak şartıyla yabancı sermayeye karşı olunmayacağı görüşü benimsenmiş ve bu görüş hükümete sunulmuştu. Hükümet, Türk kanunlarına uymak şartıyla yabancı sermayenin ülkede faaliyet göstermesine izin vermiştir. Bunun üzerine yabancı sermayeli şirketler ve firmalar Türkiye’de bu alanda faaliyet göstermek amacıyla şubeler açmışlardır. Bu dönemde kurulan anonim şirket sayısı 201’dir. Bu şirketlerin 66’sı yabancı sermayeli olup, 10 tanesi madencilik sektörü ile ilgilidir

(Koç 1974:27; Ökçün 1997: 37-46). Bu şirketlerin bazıları Türk ortaklarla karma şirketler şeklinde kurulmuştur. Karma sermayeli şirketlerde kurucu pay sahibi veya yönetim kurulu üyesi olarak TBMM'nin bazı üyeleri de yer almıştır. Şirketler, TBMM'nin bazı önemli ve Atatürk'ün bazı etkili arkadaşlarını kurucu pay sahibi veya yönetim kurulu üyesi yaparak siyasal karar çevreleri ile organik bağlar kurmuşlardır. Bu şekilde şirketlerde yer aldığı tespit edilebilen 30 kadar milletvekili,¹⁶³ yabancı sermayeli 32 şirkette yönetim kurulu üyeliğine getirilmiştir (Tezel 1982: 178).

Madencilikle ilgili olarak kurulan bu yabancı sermayeli Türk Anonim Şirketleri'nin bir tanesi Osmanlı Devleti zamanında, 1920 yılında *Omniom Şark Sanayi Anonim Şirketi* adıyla, diğerleri Cumhuriyet'in ilanını takip eden yıllarda kuruluşlarını gerçekleştirmişlerdir. 1923–1930 yılları arasında kurulan, kurucularının arasında yabancıların bulunduğu Türk Anonim Şirketler şunlardır:

a- Ergani Bakırı T.A.Ş.

İdare merkezi İstanbul'da olmak üzere 12 Ekim 1924 tarihinde uluslararası bir grup adına hareket eden İtibar-ı Millî Bankası tarafından 3.000.000 TL. sermaye ile kurulmuştur. Şirket, Ergani bakır madenini işletmek amacı ile kurulmuştur. 27 Mart 1928 tarihinde yapılan genel kurulda temsil olunan hisselerin dağılımı Tablo 2'de verilmiştir.

¹⁶³ Yaptığımız araştırma sonunda bu anonim şirketlerde ortak görünen tespit edebildiğimiz bazı milletvekilleri şunlardır: Celaleddin Arif Bey: Meclis II.Başkanı; Necmeddin Molla Bey: Kastamonu Milletvekili; Ahmet Muhtar Bey: Trabzon Milletvekili; Mahmud Nedim Bey: Adıyaman Milletvekili; Rasim Bey: Sivas Milletvekili; Şefik Bey: Trabzon Milletvekili; Mehmet Şakir Bey: Edirne Milletvekili; Edip Servet Bey: İstanbul Milletvekili; Yusuf Bey: Denizli Milletvekili; İsmail Ziya Bey İzmit Milletvekilidir. Bunlardan başka Memduh Bey: Mustafa Kemal ile Samsuna çıkan kâtiplerden; Sezai Ömer Bey tüccar ve İbrahim Ethem Bey. Valilik yapmış bir bürokrattır. Diğer şahısların meslekleri tespit edilememiştir. Bk.ÖKÇÜN, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, s.37-46

Tablo 2. Ergani Bakırı T.A.Ş. Hisselerinin Dağılımı.

Hissedarın Adı	Hisse Sayısı
Maliye Vekâleti	100.000
Monsior Rader Macher (Deutsche Bank'ı temsilen)	149.400
Celal Akif Bey	100
Necmeddin Molla Bey	100
Ahmet Muhtar Bey	100
Mahmut Nedim Bey	100
Sezai Ömer Bey	100
Sivas Mebusu Rasim Bey	100
Trabzon Mebusu Şefik Bey	100
Monsior Konsul Stöckel	100
Toplam	250.100

Kaynak: Ökçün 1997: 37

Şirketin 1928 yılında toplanan hissedarlar genel kurulunda, temsil olunan hisselerin % 59.73'ü Deutsche Bank'a, % 39.58 'i Maliye Bakanlığı'na ait olmuştur. Şirketin kuruluşuna aracılık eden İtibar-ı Millî Bankası şirkete hissedar değildir. Hisse sahibi Türk vatandaşlarından bazıları (Mahmut Nedim, Necmeddin Molla, Ahmet Muhtar ve Şefik Beyler) İtibar-ı Milî Bankası'nın meclis üyeleridir. Daha sonra 11 Haziran 1936 tarih ve 3034 sayılı kanunla Deutsche Bank elindeki hisseler hükümet tarafından satın alınmıştır (Ökçün 1997: 37–38).

b- Bulgardağı Madenleri T.A.Ş.

1 Ağustos 1925 tarihinde idare merkezi İstanbul'da olmak üzere kurulmuştur. Şirketin kuruluş amacı Niğde vilayeti dahilinde taş simli madenini, mülkiyeti devlette kalmak şartıyla işletmektir. Kurucuları: T.C İktisat Vekâleti, İstanbul mebusu Edip Servet Bey, Türkiye İş Bankası ve Alman tebaasından Monsieur Franz Traudes'dir. İktisat Vekâletine bedelsiz 250.000 Türk Lirası tutarında hisse senedi verilmiştir. Kuruluş sermayesi 1.000.000 Türk Lirasıdır (Ökçün 1997: 38).

c- Metagom Maden ve Kauçuk T.A.Ş.

13 Temmuz 1926 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile idare merkezi İstanbul olmak üzere kurulmuştur. Şirketin faaliyet amacı, maden, cevher ve kauçuk gibi madenleri alıp satmak, bütün maden araştırma ve tetkikatı ile uğraşmak, her türlü madenlere ait sınaî ve ticari teşebbüs ve işlemlerde bulunmaktır. Ayrıca bunlara ait fabrikalar tesis etmektir. Şirket biri azınlık olmak üzere dört Türk vatandaşı ve bir yabancı tarafından kurulmuştur. Kurucuları: Nazım Bey, Ali Ranâ Bey, İstanbul Cemiyet-i Umumiye-i Belediye üyesi Mehmet Ali Bey, Avukat Nesim Masliyah Efendi ve Monsieur Diena'dır. Hissedarlar arasında iki yabancı bulunmaktadır ve bu iki yabancı hissedar, hisselerin % 36.36 sına sahiptir. Şirket 30.000 TL sermaye ile kurulmuş ve ilk idare meclisi, Selahattin Adil Paşa, Nazım Bey Monsieur Diena, Monsieur V. Germak ve Monsieur Steiner' den oluşmuştur. 1929 yılında yapılan hissedarlar genel kurul toplantısında temsil olunan hisselerin dağılımı Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Metagom Maden ve Kauçuk T.A.Ş. Hisselerinin Dağılımı.

Hissedarın Adı	Hisse Sayısı
Mehmet Nazım Bey	1.500
Monsieur V. Germak	1.200
Monsieur L. Broglia	1.000
Hilmi Rıza Bey	500
Mehmet Efendi	500
Fuat Arslan Bey	500
Toplam	5.200

Kaynak: Ökçün 1997: 39

d- Türk Kömür Madenleri T.A.Ş.

21 Temmuz 1926 tarihinde idare merkezi İstanbul olmak üzere kurulmuştur. Şirketin kuruluş amacı, Türkiye'de ve diğer ülkelerde mevcut veya bulunacak her nevi madeni satın alma, istismar etme ve işletmektir. Şirketin kurucuları: Şirket-i Ticariye, Sinaî ve Maliye T.A.Ş.; Societa Commerciale D'Oriente A.Ş.; Çorum mebusu Münir Bey; Niğde mebusu Galip Bey ve Temyiz Mahkemesi üyeliğinden emekli Memduh Bey olup şirketin sermayesi 2.000.000 Türk Lirasıdır. Şirketin ilk idare meclis üyeleri: Memduh Bey (reis), Elvino Mazzena (ikinci reis),

Maurizio Benghiat (müdür), Edoardo de Nari, Ettore Marcenaro, Çorum mebusu Münir Bey, M.Poppi ve Şakir Bey'dir. Şirketin 1927 tarihli hissedarlar genel kurulunda temsil olunan hisselerin dağılımı Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Türk Kömür Madenleri T.A.Ş. Hisselerinin Dağılımı.

Hissedarın Adı	Hisse Sayısı
Şirket-i Ticariye, Sınaiye ve Maliye T.A.Ş (Vekili Monsieur U.Picco)	13.000
Monsieur M. Benghiat	5.000
Monsieur E. De Nari	10.000
MonsieurU. Picco	10.000
Monsieur S. Chisuni	1.000
Monsieurs. Fransez	1.000
Monsieur U. Picco	500
Memduh Bey	1.000
Celal Akif Bey	1.000
Toplam	42.500

Kaynak: Ökçün 1997: 40

Şirketin hisse dağılımı daha sonra yapılan 1928 ve 1934 tarihli genel kurullarda değişikliğe uğramış, hisselerin sayısı artırılmış ve büyük kısmı yabancıların elinde bulunmuştur. İdare meclisinde de çoğunluğu yabancılar oluşturmuştur.

e- Cenubî Anadolu Madenleri T.A.Ş.

2 Temmuz 1927 tarihinde idare merkezi İstanbul olmak üzere kurulmuştur. Şirket Türkiye içinde maden çıkarmak üzere, imtiyaz almak ve imtiyazlardan faydalanarak maden işletmek ve üretilen madenleri piyasaya sürmek amacıyla kurulmuştur. Kurucuları: İstanbul mebusu Edip Servet Bey, Çatalca mebusu Mehmet Şakir Bey, Emekli Erkan-ı Harp Miralayı Haydar Mehmet Bey, Denizli mebusu Yusuf Bey ve sabık Münih Türk fahri konsolosu Herr Heinrich Goldberg'den oluşmuştur. Görüldüğü gibi şirket üç mebus, bir askeri memur ve bir de yabancı tarafından kurulmuştur. Şirketin sermayesi 600.000 TL'dir. İlk idare meclisi üyeleri Herr Goldberg dışındaki kuruculardan teşkil etmiştir.

Şirketin 19 Haziran 1934 tarihli hissedarlar genel kurul toplantısında temsil olunan hisselerin dağılımı Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Cenubî Anadolu Madenleri T.A.Ş. Hisselerinin Dağılımı.

Hissedarın Adı	Hisse Sayısı	TL
Muncener Südanatolishe A.G (Vekili Mr. Ralli)	125	125.000
Edirne Mebusu Mehmet Şakir Bey	100	100.000
İstanbul Mebusu Edip Servet Bey	25	25.000
Denizli Mebusu Yusuf bey	25	25.000
Mr. Ralli	50	50.000
Haydar Mehmet bey	25	25.000
Reşat Bey	100	100.000
Cemal Bey	100	100.000
Niyazi Bey	50	50.000
Toplam	600	600.000

Kaynak: Ökçün 1997: 42

f- Adapazarı Maden İşletme T.A.Ş.

28 Mart 1928 tarihinde idare merkezi İstanbul olmak üzere kurulmuştur. Şirketin kuruluş amacı, Adapazarı madenlerinin imtiyazını devralarak işletmek, maden satmak ve diğer madencilikle ilgili işleri yapmaktır. Kurucuları: Eski İzmit mebusu ve Türkiye Devlet Tütün İhisarı Umum Amerika mümessili İsmail Ziya Bey, Raşit Rasim Bey, Dr. Nazım Bekir Bey, Monsieur Von Haydeberg ve Monsieur Groskopf ’dur. Şirketin sermayesi 200.000 Türk Lirası olup, sermayenin % 51’i Türk vatandaşlarına aittir. İlk idare meclisi üyeleri, İsmail Ziya Bey, Rasim Bey, Mehmet Atnoğ Bey ve Monsieur Joseph Becker ve Monsieur Franz Levanthal’dır. 18 Mayıs 1929 tarihli hissedarlar genel kurulunda temsil olunan hisselerin dağılımı Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Adapazarı Maden İşletme T.A.Ş. Hisselerinin Dağılımı.

Hissedarın Adı	Hisse Sayısı
Monsieur Fred Jacobson	70.000
Monsieur Otto Rubin	15.000

Hissedarın Adı	Hisse Sayısı
Mme. Rubin	4.000
İsmail Ziya Bey	57.000
Rasim Bey	20.000
Mehmet Atnoğ Bey	16.000
Bereket Osman Bey	5.000
İbrahim Ethem Bey	4.000
Dr. Nazım Bekir Bey	2.000
S. Kohen Bey	3.000
Toplam	196.000

Kaynak: Ökçün 1997: 43

g- Fethiye Şirket-i Madeniyesi T.A.Ş

9 Haziran 1928 tarihinde idare merkezi İstanbul olarak kurulmuştur. Şirketin kuruluş amacı, Fethiye çevresindeki krom madenlerini satın almak veya kiralamak suretiyle işletmektir. Sermayesi 600.000 Türk Lirasıdır. Kurucuları: The Oriental Industrial Monopolies Limited, İstanbul mebusu Edip Sevet Bey, Şakir Bey, Hüseyin Şaban Bey, Monsieur Stanley Paterson ve Monsieur Robin'dir. Şirketin sermaye dağılımı hakkında bir bilgi edinilememiştir. Şirket uzun yıllar faaliyet göstermiştir (Ökçün 1997: 44).

h- Manganez T.A.Ş

Manganez T.A.Ş. şirketi 15 Eylül 1928 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Diğer anonim şirketler gibi bu şirketin de idare merkezi İstanbul'dur. Şirket Fethiye kazası dahilinde bulunan 27 Şubat 1927 tarihli kararname ile Sarıcazade Şakir, Hikmet Rahmi, Tahsin İbrahim ve Sadullah Beylere verilmiş olan maden imtiyazını devralıp, işletmek amacıyla kurulmuştur. Şirketin kurucuları aynı zamanda ilk idare meclisi üyeleridir. Bunlar: Sarıcazade Şakir Bey, Yusuf Münir Bey, Pamukçuoğlu M.Celal Memduh Bey, Refik İsmail Bey ve Maitre Adrien Biliotti'dir. Şirketin sermayesi 750.000 Türk Lirasıdır ve bunun dağılımı Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Manganez T.A.Ş. Hisselerinin Dağılımı (1927).

Sermayedarın Adı	TL
Sarıcazade Şakir Bey	740.000
Maitre A. Bilkiotti	2.500
Celal Memduh Bey	2.500
Yusuf Minur Bey	2.500
Refik İsmail Bey	2.500
Toplam	750.000

Kaynak: Ökçün 1997:45

13 Mayıs 1934 tarihli hissedarlar genel kurulunda temsil olunan hisselerin dağılımı da Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Manganez T.A.Ş. Hisselerinin Dağılımı (1934).

Hissedarın Adı	TL
Cenubi Anadolu Madenleri	740.000
Edip Servet bey	2.500
Mr. George Ralli	2.500
Haydar Mehmet Bey	2.500
Niyazi Bey	2.500
Toplam	750.000

Kaynak: Ökçün 1997:45

Şirketin 21 Ocak 1935 tarihindeki toplantısında fesih ve tasfiye kararı alınmıştır. Tasfiye halinde iken yapılan genel kurul toplantısında temsil olunan hisselerin dağılımına ilişkin son çizelge, şirket sermayesinin tamamının yabancılara ait olduğunu göstermektedir (Ökçün 1997: 45-46)

1- Maâdin, Sanayi ve Ticaret (MASAT) T.A.Ş.

İdare merkezi İstanbul olan şirket, 26 Şubat 1930 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile kurulmuştur. Genellikle ham, mamûl, yarı mamûl madenler ile kimyevi maddeler, boya ve benzeri ürünlerin elde edilmesi; satış, ithalat ve ihracatının yapılması amacı ile kurulmuştur. Şirketin kurucuları: İstanbul Esnaf Bankası

Genel Müdürü Faik Bey, Mahmut Şemsi Bey, Yakup Nazım Bey, Selim Sabit Bey ve tüccar Richard Wolf" dur. Kurucuları aynı zamanda şirketin idare meclisi üyeleridir. Şirketin ana sözleşmesinde idare meclisi üyelerinin yarıdan fazlasının Türk vatandaşı olması şartı yer almıştır. Sermayesi 50.000 Türk Lirası olarak tescil edilmiştir (Ökçün 1997: 46).

i- İttihad-ı Maâdin T.A.Ş.

İdare merkezi İstanbul'da bulunan şirket 8 Temmuz 1930 tarihinde kurulmuştur. Şirketin kuruluş amacı, 27 Nisan 1927 tarih ve 5080 sayılı kararname ile Cemal Kerim Bey'e ihale olunan Karadeniz Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Alacaağzı kömür madeni ile 20 Kasım 1929 tarih ve 6/4299 sayılı kararname ile Monsieur Jean Descuffi'ye ihale olunan Keçiözümlü kükürt madenini imtiyaz sahiplerinin yerine geçmek suretiyle işletmek ve her türlü madencilik faaliyetlerini yapmaktır. Kurucuları: Avukat Raif Bey, tüccar Hasan Bey, Fehmi Bey, Doktor Rıfat Bey ve İtalya tebaasından Monsieur Jean Descuffi adlı şahıslardır. Şirketin sermayesi 850.000 Türk Lirasıdır (Ökçün 1997: 46).

Yukarıda, 1920–1930 yılları arasında madencilik alanında faaliyet göstermek amacıyla kurulduklarını belirttiğimiz bu anonim şirketlerin¹⁶⁴ en önemli özelliklerinden birisi, şirketlerin çoğunda yabancıların Türk hissedarlardan daha fazla hisseye sahip olmaları, diğeri de sermaye bakımından Türk Anonim Şirketlerinden daha güçlü oluşlarıdır. Bu şirketlerin bazıları satın alınarak devletleştirilmiştir. Diğerleri ise hisseler el değiştirerek, yeni hissedarları ile faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bir diğeri önemli nokta da Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yabancı sermayenin ülkeye girişine olumlu bakılmış olması dolayısı ile çok sermaye isteyen ve riskli görülen bu sektöre yerli sermayenin girememesi üzerine yeraltı kaynaklarının yabancı yatırımcılar eliyle değerlendirilmesidir

¹⁶⁴ Kurucuları arasında yabancıların olduğu bu anonim şirketler hakkında bilgi veren bütün araştırmalarda Gündüz Ökçün'ün *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketinde Yabancı Sermaye* adlı eseri referans gösterilmiştir. Adı geçen eserde verilen bilgiler o dönemin şirket kayıtlarının ve kuruluş ilanlarının yer aldığı İstanbul Ticaret Odası kayıtları; İstanbul Ticaret Sicil Memurluğu kayıtları ve Sicil Ticaret Gazetesi kayıtlarının yer aldığı dosya ve klasörlerdeki bilgiler esas alınarak tanzim edilmiştir.

Özet olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra birçok zorluklar yaşanarak gelinen bu devrede, istenilen seviyede değilse bile madencilikle ilgili kayda değer girişim ve gelişmelere rastlamaktayız. Yukarıda değindiğimiz konuların dışında, gerçekleştirilen düzenlemeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1921 yılında, maden kömürlerinin ihtiyacı karşılamasından sonra fazlasının ihraç edilmesine dair bir nizamname hazırlanmıştır¹⁶⁵.
- 1921 yılında, Ereğli-Zonguldak havzasından çıkarılan kömürlerden ihraç resmi olarak, rüsumu nispî'den başka, yıkanmış olan kömürlerden üç lira, yıkanmamış olanlardan ise iki lira ihracat resmi alınmasına dair kanun kabul edilmiştir¹⁶⁶. Kanun, resmi gazetede 14 Şubat 1337 (1921) tarihinde yayınlanmıştır.
- 1923 yılında, Erkan-ı Harbiye Umumi Reisliğinin İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığına gönderdiği 12.9.1923 tarihli yazı ile maden imtiyazı sözleşmelerinin kendilerinin de görüşleri alınarak yapılmasına ilişkin isteklerini bildirmeleri¹⁶⁷, imtiyazlar dolayısı ile madenlerle ilgilenildiğini göstermektedir.
- 1924'de Zonguldak'ta *Yüksek Maden ve Sanayi* Mektebi açılmıştır (Birön-Atak 1986: 25-26).
- 1929 yılında bu okula pansiyon ve ek hizmet binalarının yapılmasına başlanmıştır¹⁶⁸.
- 11.11.1925 tarihinde madenlere ait ruhsat, imtiyaz ve harçlarla ilgili düzenlemeyi içeren başvekâlet kararı yayınlanmıştır¹⁶⁹.
- 1926 yılında, maden imtiyazına sahip olup ta nizamnameye uymayanların haklarının elinden alınması hakkında Danıştay kararı yayınlanmıştır¹⁷⁰.
- 1926 yılında çıkarılan bir yasa ile petrol arama ve işletme hakkı devlete verilmiştir (Ünalan 1989: 2).

¹⁶⁵ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.I, s. 175

¹⁶⁶ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.I, s. 45

¹⁶⁷ **B.C.A**, F:030,10, Y:151.69.6

¹⁶⁸ **İkdam**, 30 Kânunuevvel 1929, s. 1

¹⁶⁹ **B.C.A**, F:030.18.01, Y:01.016.71.1

¹⁷⁰ **B.C.A**, F:030,10, Y:175.209.2

- Memleketin jeolojik bünyesi dikkate alınarak, 1926 yılında *Arama ve İşletme İdaresi* kurulmuştur. Ayrıca yine aynı yıl, *Sıcak ve Soğuk Sular ile Kaplıcaların Sıhî ve ilmî Usullere Göre İşletilmesini Sağlayan Kanun* kabul edilmiştir (Ete 1947: 65).
- 1927 yılında maden işletilmesi için gerekli sermayenin Türkiye İş Bankası tarafından verilmesine ilişkin kararname hazırlanmıştır¹⁷¹.
- 1.4.1933 tarihinde maden cevherinin sürümünü artırmak için nispi vergilerden indirimine gidilmesine ilişkin kararname yayınlanmıştır¹⁷².
- Madenlerden en iyi şekilde nasıl istifade edilebileceği hakkında, Âli İktisat Meclisi Yüksek Riyasetine sunulmak üzere 15.1.1933 tarihinde encümen reisi tarafından bir rapor hazırlanmıştır¹⁷³. Raporla madenlerden en iyi şekilde yararlanmak için neler yapılması gerektiği sırasıyla açıklanmıştır.

Bu dönemde yukarıda sıraladığımız belli başlı girişimlerden başka dönemin hükümetleri, madenler ve madencilikle ilgili faaliyetlere çalışma programlarında yer vermişlerdir. Hükümet programlarında konu hakkında şu görüşlere yer verilmiştir: 5.9.1923 tarihli V. İcra Vekilleri Heyeti programında madenlerin en mühimi olan Zonguldak'ta kömür madeninde istihsali temin edecek bir kanunun teklif edileceği, kömür ve diğer madenlerin işletilerek dışarıya ihraç edilmesini sağlayacak düzenlemelerin yapılacağı (Dağlı-Aktürk 1988: 19); 22.11.1924 tarihli Başbakan Fethi Okyar hükümetinin programında: "*Vatanın tabii servetlerini işletecek iktisadiyatımızı inkişaf ettirmek bütün dileğimizdir*" (Dağlı-Aktürk 1988: 30) denilerek, tabii servetlere azami önemin verileceği belirtilmiştir. Nihayet 9.5.1931 tarihli VI. İnönü hükümetinin programında konuya ilişkin olarak, bir maden kanunu layihasının meclise sunulmak üzere hazırlandığından ve esas olarak madenlerin işletilmesine mani olan eski usullerin ve resimlerin ıslah edileceğinden söz edilmiştir (Dağlı-Aktürk 1988: 47) .

Türkiye'nin bu dönem madenciliğini ele alırken 1929 yılında dünyada baş gösteren ekonomik bunalımı da dikkate almak gerektiği kanaatindeyiz. Zira

¹⁷¹ B.C.A, F:030.18.01, Y:01.023.15.9

¹⁷² B.C.A, F:030.18.01, Y:02.35.22.15

¹⁷³ B.C.A, F:030.01, Y:39.234.3

dünyada yaşanan ekonomik buhran, yeni gelişmekte olan Türkiye’yi de belli ölçüde etkilemiştir. Bu gelişmelerin yarattığı etki üzerine Türkiye ekonomide yeni politika arayışları içine girmiştir (Çavdar 1992: 215).

B- 1933–1940 Dönemi

Geride bırakılan on yıllık dönemde, özel girişimi özendirme politikalarına dayanan uygulamalar istenilen ölçüde başarılı olamamıştır. Bunda, hem Lozan Anlaşması’nın ekonomideki bağlayıcı hükümleri, hem de 1929 yılında dünyada meydana gelen ekonomik kriz etkili olmuştur. Bu sebeple, bu devrede ekonomide yeni arayışlara yönelinerek, ülke kaynaklarından daha geniş ölçüde yararlanabilmek ve değerlendirmek için Osmanlıdan miras kalan liberal ekonomi düzenini değiştirip devletin sermaye, bilim ve teknik gücünden istifade edileceği bir düzenin kurulması düşünülmüştür (Yersel 1973: 15). Bunun sonucunda devlet imkânlarının ekonomi alanında harekete geçirilmesinden ibaret olan *Devletçilik*¹⁷⁴ adı verilen ekonomide yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönem, Türkiye’de devletin ekonomi sahasına müdahalesini artırdığı ve kendisinin de bir takım ekonomi ve sınaî faaliyetlerini bizzat üzerine aldığı yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Onar 1956:7). Hayata geçirilmeye çalışılan bu politikada esas amaç, memleketin ekonomi yönünden gelişmesini sağlamak için zorunlu olan fakat özel sermayenin nicelik ve niteliğinin yetersizliği yüzünden gelişemeyen iktisadî ve sanayi teşebbüslerini devletin bizzat üzerine alması suretiyle kalkınmayı sağlamaktır.

İzlenecek ekonomi politikasının nasıl olacağını, devrin İktisat Bakanı Celal Bayar 1936 yılında İzmir’de Beynelmilel Panayırın açılışında, metnini Atatürk’ün hazırlayıp verdiği konuşmasında:

Türkiye’nin tatbik ettiği devletçilik sistemi 19. asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak terceme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş Türkiye’ye

¹⁷⁴ Devletçilik, 1931 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’nın kararıyla basılan Vatandaş *İçin Medenî Bilgiler* adını taşıyan kitapta şu şekilde tanımlanmıştır: “Devletçilik, ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadî sahada devleti fiilen alâkadar etmektir.”Bk. İNAN, **Devletçilik İlkesi**, s. 23

has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve şahsi faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarının ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleketin iktisadiyatını devletin eline almak.

olduğunu ifade etmiştir (İnan 1989: 13–14; İnan 1972: 15).

Bu yeni ekonomi düzeni madencilik kesimine de uygulanmış, devlet sermayesi ile çeşitli bankalar ve maden işletmeleri kurulmuş, enstitüler açılmış ve bunlara özel kanunlarla önemli görevler verilmiştir. Madencilğin kısa sürede kâr getirmeyen riskli bir sektör olması devletin madencilik sektöründe öncülük yapmasını gerektirmiştir. Bunun sonucu olarak ülke madenciliği gerçek anlamda bir gelişme göstererek, üretim artışı sağlanmış ve ulusal gelir içindeki payı artmıştır. Ayrıca bu devrede uygulamaya konulan birinci ve ikinci beş yıllık kalkınma planlarında madencilik yatırımlarına büyük ölçüde yer verilmiş, birinci beş yıllık plan başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı'nın çıkması ile ikinci beş yıllık kalkınma planı uygulanamamıştır.

Genel olarak bu dönemde, özetlemeye çalıştığımız politikalara uygun olarak hareket edilmiştir. Ülke madenleri başlıca döviz kaynağı olarak görülmüş, madencilik faaliyetleri de önemli telakki edilerek¹⁷⁵ bu alanında bir çok atılım gerçekleştirilmiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1- Madenlerin Millileştirilmesi ve Özel Girişime Destek Verilmesi

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız 1930'lu yılların başında uygulamaya koyulan *Devletçilik*, ülkenin o günkü ihtiyaçlarından doğmuş ve ülkenin süratle sanayileşmesi için izlenmesi gereken zorunlu bir politika olmuştur. Karluk, bu dönemin idarecilerini böyle bir politika izlemeye yöneltten bazı dış etkenlerin olduğunu ve bunların başında; 1929–1930 yıllarında yaşanan ekonomik krizden, devletçi ekonomik politikalar uygulayan Sovyetler Birliği'nin batılı ülkeler kadar

¹⁷⁵ TBMMZC, Devre V, C. 13, s.5

etkilenmemiş olmasını ve krizi rahat atlatmasını örnek olarak göstermektedir (Karluk 1997: 204).

Bu düşüncenin, izlenen politikalara etkisinin olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, bizce o günün ihtiyaçlarının bir sonucu olarak Türkiye’de *Devletçi* politikalar hayata geçirilerek ekonomik kalkınma gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Sözünü ettiğimiz politikanın uygulamaya konulduğu 1933’den sonraki dönemde, özel kesimin korunmasına, destek verilmesine ve teşvik edilmesine de gayret gösterilmiştir. 1927 yılında kabul edilen *Teşvik-i Sanayi Kanunu* 15 yıl için yürürlükte olduğu için, 1942 yılına kadar özel sektörün bu yasa çerçevesinde teşvik edilmesine devam edilmiştir. Devlet, sadece özel kesimin yeterli olmaması sebebiyle bazı yatırımları gerçekleştirme durumunda olmuş, kamu girişimciliği hiçbir zaman özel girişimciliğin yerini almamıştır. Bu iki kesim birbirleriyle rekabet etmemiş, tamamlayıcı görevler üstlenerek işbirliği yapmışlardır (Karluk 1997: 205).

1933–1940 yılları arasında, uygulanma ilkeleri hakkında bilgi vermeye çalıştığımız *Devletçilik* politikası birçok alanın yanında madencilik alanını da önemli ölçüde ilgilendirmiştir. Bu alanda izlenen politikaların kendisini hissettirdiği en önemli noktalardan birisi; yabancı sermayenin tasfiyesine girişilerek Osmanlı Devleti zamanında elde edilen imtiyazlarla madenlerde söz sahibi olan yabancılara elinde bulunan maden işletmelerinin satın alınarak millileştirilmesi (devletleştirilmesi), diğeri de madencilik sektöründe önemli sayıda yatırımların yapılmasıdır (Kartalkanat 1991: 253).

Bu dönemde, uygulamaya konulan politika gereğince satın alınarak millileştirilen yaklaşık 23 adet yabancı şirket bulunmaktadır. Bunların bir kısmı madencilikle ilgilidir. Satın alma ve millileştirme faaliyetlerinin önemli bir özelliği, yabancı düşmanlığı zihniyetiyle hareket edilmemiş olmasıdır. Böyle olmakla birlikte söz edilen satın alma faaliyetleri kamuoyunda bir memnuniyet yaratmış ve tasvip görmüştür (Selik 1961: 12). Bu devrede satın alınarak millileştirilen maden şirket veya işletmelerinin başlıcaları şunlardır:

- **Ergani Bakırı Türk Anonim Şirketi:**

11.6.1936 tarih ve 3304 sayılı, *Deutsche Bank Elinde Bulunan Ergani Bakırı T.A.Ş Hisse Senetlerinin Satın Alınmasına Dair Kanun*'la şirketin hisse senetleri satın alınarak Etibank'a devredilmiştir¹⁷⁶.

- **Ereğli Şirketi:**

11.6.1937 tarih ve 3241 sayılı, *Ereğli Şirketinden Alınan, Demiryolu, ve Madenlerle, Kozlu ve Kilimli Demiryolları İşletilmesi ve Havzadaki Deniz İşlerinin İnhisar Altına Alınması Hakkındaki Kanun*'la Fransız sermayeli Ereğli Şirketi elinde bulunan işletmeler satın alınarak Etibank'a devredilmiştir¹⁷⁷.

- **Ereğli Kömür Havzasındaki Ocaklar:**

30.5.1940 tarih ve 3867 sayılı *Ereğli Kömür Havzasındaki Ocakların Devletçe İşletilmesi Hakkındaki Kanun* ile Ereğli Kömür havzasındaki kömür ocaklarının tamamının veya bir kısmının devletçe işlettirilmesine karar vermeye Bakanlar Kurulu yetkili kılınmıştır¹⁷⁸. Kanun, hakem heyeti, kıymet takdiri, kamulaştırma ve ödemeler gibi hususları oldukça ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir.

- **Linyit Madenleri, Bakır ve Krom İşletmeleri:**

Kütahya Değirmisaz Linyit İşletmesi 1937 de, Seyit Ömer ve Tunçbilek Linyit İşletmeleri 1938 de ve Manisa Soma Linyit İşletmesi 1939 yılında; Kuvarshan Bakır İşletmesi 1937 de, Murgul Bakır İşletmesi 1938 yılında; Guleman Krom İşletmesi 1936 da satın alınarak Etibank'a devredilmiştir (Birön-Atak 1986: 23; Tamzok 2008: 191).

¹⁷⁶ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.17, s. 1304

¹⁷⁷ **Resmi Gazete**, 24.6.1937, sayı 3639; Maden, **Enerji ve Petrol Mevzuatı**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2005, s. 206; Ayrıca Bk. KARTALKANAT, s. 53; TUNCER, Türkiye'de **Yabancı Sermaye Sorunu**, s. 71

¹⁷⁸ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 21; **Maden, Enerji ve Petrol Mevzuatı**, s. 199-205

- **Keçiborlu Kükürtleri T.A.Ş. :**

Keçiborlu Kükürtleri T.A.Ş.'ın yarı hissesine sahip olan Sümerbank'ın hisseleri 1936 yılında; geriye kalan Türkiye İş Bankasına ait hisseler de 1942 yılında Eti bank'a devredilmiştir (Birön-Atak 1986: 23; Tamzok 2008: 191).

- **Zonguldak Kömür Havzasında Bulunan Maden Kömürü İşletmeleri:**

Zonguldak Kömür Havzasında faaliyette bulunan Kilimli Şirketi, Kozlu Kömür İşleri T.A.Ş ve Türk Kömür Madenleri A.Ş, 1937–1940 yılları arasında devletçe satın alınarak iktisadî devlet teşekkülü olan *Ereğli Kömürleri İşletmesi*'ne bağlanmıştır. Ereğli Kömür İşletmesi, 1957 yılına kadar Etibank tarafından idare edilmiş, ardından 1957 yılında 6974 sayılı kanun ile kurulan *Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu*'na (TKİ) devredilmiştir (Birön-Atak 1986: 23).

Madenlerde millileştirme (devletleştirme) politikaları uygulanırken diğer taraftan yatırımlara da önem verilmiştir. Yatırımlar için gerekli kaynak bütçe ödeneklerinden karşılanmıştır. Bunun yanında başlangıçta sıcak bakılmamasına rağmen, dışarıdan kredi de temin edilmiştir (Karluk 1997: 206)¹⁷⁹. Bu dönemde toplam yatırımların % 23'ü demir çelik tesislerine ayrılmıştır. Uygulamaya konulan sanayi planında yapımı öngörülen 23 sanayi tesisinden 4 tanesi dışında tamamı kurularak üretime geçilmiştir. 1932–1939 yılları arasında devletçilik uygulamaları çerçevesinde KİT'lerin sayısı 31'den 111'e çıkmıştır. Bu gelişmeler yaşanırken özel sektör de ihmal edilmemiş, kredi temin edilerek yatırımlara teşvik edilmiş, nitekim 1938–1940 yılları arasında yapılan sabit sermaye yatırımlarının yaklaşık olarak yarısı özel teşebbüs tarafından gerçekleştirilmiştir (Karluk 1997: 206-207).

2- I. ve II. Beş Yıllık Sanayi Planları'nın Hazırlanması

Türkiye Cumhuriyeti Devletinde, 1931 yılından itibaren ekonomik meselelere devletçe çözüm bulunmasına ağırlık verilen Devletçilik politikası uygulamaya konulmuştur. Bu politikanın hayata geçirilmesi ile yapılması düşünülen, hızlı bir

¹⁷⁹ Dışarıdan temin edilen kredinin 10.5 milyon TL.'sı dokuma sanayi için Sovyet Rusya'dan, 22 milyon TL.'sı Karabük Demir –Çelik Sanayi'nin finansmanı için İngiltere'den alınmıştır. Bk. KARLUK, s.206

ekonomik kalkınma ve sanayileşmenin gerçekleştirilmesidir. Bu düşüncenin gerçekleştirilmesi için, kamunun sanayi tesisleri kurup işletmesinin kaçınılmaz olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine Sovyet teknisyenlerin katkısıyla sanayi programı niteliğinde bir plan hazırlanmıştır (Çavdar 1992: 217; Tezel 1982: 267-269))¹⁸⁰. Plan, beş yıl içinde kamu tarafından gerçekleştirilecek sanayi projelerini göstermektedir. Devletin öncülüğünde planlı sanayileşme uygulamasının ilk örneğini oluşturan, *Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*¹⁸¹ (B.B.Y.S.P) hükümet tarafından benimsenerek yürürlüğe konmuş ve 1938 yılına kadar uygulanmıştır (Karluk 1997: 205).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda, özel teşebbüs tarafından tesisine imkân görülmeyen sanayi şubelerinin açılarak devletin ve milli müesseselerin teşebbüsü olarak kurulmaları düşünülmüştür (M.Turan 1983: 1131). Bununla bir yandan devletin yol göstericiliğinde ve koruyuculuğunda, özel kesimi besleyen ve güçlendiren bir devletçilik anlayışı ortaya konmaya çalışılırken, diğer yandan da sanayileşme yolunda önemli adımlar atılmaya gayret gösterilmiştir (İnan 1972: 17; Çavdar 1992: 218). Ayrıca, planın uygulamaya konulması ile yabancıların elinde bulunan maden ruhsat ve hisseleri satın alınarak bu işletmeler devletleştirilmiş, madenlerin aranması, bulunması ve değerlendirilmesi için müesseseler kurulmuştur.

Plan, 3 temel ilkeye dayandırılmıştır. Bunlar:

- a) Temel ham maddeleri yurt içinde üretilen veya üretilecek sanayi tesislerine,
- b) Büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere,

¹⁸⁰ Yatırım programına malî ve teknik yardım temin etmek amacıyla Başvekil İsmet Paşa, 1932 yılında Sovyetler Birliğine gitmiştir. Bu gezi sırasında Sovyet uzmanlar grubu ile anlaşma yapılmıştır. Anlaşma gereği Sovyet uzmanlar grubu aynı yıl Türkiye'ye gelerek devlet yatırım programında yer alan proje, kuruluş ve yerleri hakkında raporlar hazırlayarak Başvekâlete sunmuşlardır. Hükümet yatırım programına ilişkin olarak sadece Sovyet uzmanların çalışmaları ile yetinmemiş, 1933 yılında Amerika'dan bir uzmanlar grubu Türkiye'ye çağırılmıştır. Konu ile ayrıntılı bilgi için Bk.TEZEL, s. 265-275.

¹⁸¹ Birinci Beş yıllık Sanayi Planı'nın başarı ile uygulandığını, dönemin başvekili Celal Bayar, 1.11.1938 günü TBMM'de yaptığı açılış konuşmasında belirtmiştir. Bu konuşma metni Mustafa Kemal Atatürk tarafından hazırlanmış ve onun talimatları doğrultusunda başvekil tarafından okunmuştur. Bk.TBMMZC, Devre V, C. 27, s. 5

- c) Sanayi kuruluşlarının kapasitelerinin iç tüketimi karşılayacak düzeyde tutulmasına, öncülük verilmesidir (Tokgöz 2002: 326).

Planda, madencilik yatırımlarına önemli ölçüde yer verilmiştir. Başta kömür olmak üzere demir, bakır, kükürt ve sömükok gibi temel ihtiyaç olarak görülen madenlerin üretimine öncelik verilmiştir. Ayrıca kurulacak sanayi dallarının ham maddelerinin ülke içinde olmasına dikkat edilerek dışa bağımlılığın azaltılması yoluna gidilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda madencilik yatırımları Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın da Madencilik Yatırımları

Sektörler	Yatırım Tutarı (1.000 TL)	Toplam Yatırım İçindeki Payı (%)
Maden Sanayi	11.850	26.9
a- Demir Sanayi	10.000	
b- Bakır Sanayi	550	
c- Kükürt Sanayi	300	
d- Sömükok Sanayi	1.000	

Kaynak: İnan 1972: 141; Tayanç 1973: 101

Görüldüğü üzere planda, madencilik toplam sanayi yatırımları içindeki payı % 26.9 oranında olmuştur. Bu oran, diğer bütün sanayi yatırımları hesaba katıldığında azımsanmayacak bir miktarı ifade etmektedir. Sanayi Planının öngördüğü doğrultuda hareket edilerek madencilik yatırımlarına daha fazla yer verilmiş ve madencilik gelişmesine katkıda bulunacak kuruluşların tesis edilerek ülke madenlerinin en iyi şekilde değerlendirilmesine çalışılmıştır.

Birinci Beş Yıllık Plan'ın uygulaması devam ederken 1936 yılında, 20-24 Ocak tarihleri arasında *İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı*'nın (İ.B.Y.S.P.) hazırlıklarını yapmak üzere, dönemin İktisat Bakanı Celal Bayar'ın başkanlığında bir *Sanayi Kongresi* toplanmıştır. Kongre'nin ardından, birinci plana göre tesis sayısı ve

kapsadığı alan bakımından daha geniş tutularak *İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı* hazırlanmıştır (Karluk 1997: 206; Tokgöz 2002: 327). Yeni hazırlanan bu sanayi planı, ara ve yatırım mallarını kapsayan ağır sanayiye yönelmeyi, maden ve ham maddelerin işlenerek ihracını, madencilik sanayi, elektrik enerjisi üretimi ve liman yapımı gibi yatırımlara öncelik verilmesini önermektedir. Planda, teklif edilen sanayi kolları, tahsisi istenen paralar, yeni sanayi kollarının yaratacağı iş hacmi ve her sanayi kolunun kurulacağı yerler gösterilmiştir. Planın I. ve II. bölümünde madencilik ve maden kömürleri ile ilgili yer, cins, sermaye, kapasitesiyle birlikte, olumlu ve olumsuz yönlerinden söz edilmiştir. Sözü edilen madenler ve işletmeler şunlardır (İnan 1972: 13-14; İnan 1989 : 25-73):

- 1- Şark Kromları
 - a- Guleman krom madeni
 - b- Guleman yakınındaki ihtiyat krom yatakları
- 2- Ferro krom Sanayi
- 3- Ergani bakır madeni
- 4- Kuvarshan ve Murgul bakır madeni
 - a- Kuvarshan bakır madeni
 - b- Murgul- Cansul bakır madeni
- 5- Krom ve bakırdan başka metal madenler
 - a- Simi kurşun ve çinko kompleks cevherleri
 - b- Talî cevherler (Antimuan, molibden, cıva ve magnezit gibi)
 - c- Demir cevherleri
- 6- Maden Kömürü İşletmeleri
 - a- Ereğli Taş Kömürü Havzası İşletmesi
 - b- Kütahya Linyit Havzası İşletmesi

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında madencilik konusuna daha fazla yer verildiği görülmektedir. Bunu, yatırımlar içerisinde madencilik sektörüne ayrılan payın daha fazla olmasından anlamaktayız. Planda, madencilik yatırımlarına ayrılan pay aşağıdaki şekilde yer almıştır (Kartalkanat 1991: 53; M.Turan 1983: 1332).

Sektörler	Toplam Yatırım (Milyon TL.)	Yüzde Dağılımı (%)
1-Madencilik	23.4	21.9 – 20.9
2-Maden Kömürü	21.6	20.2 – 19.3

Gerek yatırım rakamlarına, gerekse genel yatırımlar içindeki madencilik payına baktığımızda, madencilığe ayrılan payın toplam yatırımların % 40'ı gibi bir orana sahip olduğunu görmekteyiz. Planda, bu yaklaşımın açık bir şekilde görülmesi yanında madencilik alanında yapılacak işlere dair görüşlere de yer verilmiştir. Bu görüşleri şu şekilde özetleyebiliriz:

- 1- Memlekette sürümü az, fakat dış ülkelerde tüketimi oldukça fazla olan madenlerimizi, gerek ham gerekse yarı işlenmiş olarak ihracata elverişli hale getirmek; böylece ülkede ihracat kaynakları yaratılırken diğer taraftan da madenlerimizin değerlendirilmesi de sağlanmış olacaktır.
- 2- Karabük Demir Çelik Fabrikalarının ürettiği mamul maddeleri işleyecek fabrikaların kurulması,
- 3- Kömür havzalarında üretimin geliştirilmesi ve rasyonilize edilmesidir.

Büyük umutlarla hazırlanıp 1938 de uygulamaya konulması düşünülen plan, II. Dünya Savaşının çıkması ile tam olarak uygulamaya konulamamıştır. Uygulanamadığı için belirlenen amaçlara ulaşmak mümkün olmamıştır. Bunun üzerine İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nından vazgeçilerek, yerine 5.4.1939'da *İktisadî Savunma Planı* hazırlanarak, uygulamaya konulmuştur (Karluk 1997: 206).

Sanayi planlarının uygulandığı bu dönemde, plan gereği yukarıda ifade ettiğimiz düzenlemelerin dışında enerji ve madencilik konusunda yapılan araştırmaları ve işletmeleri denetleyecek, işletmelere kredi sağlama hizmeti ile yararlı olacak kurumlar da açılmıştır. Bu devrede açılan kurumlar: 1933 yılında açılan Sümerbank ve Halkbank¹⁸²; 1935 yılında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü

¹⁸² Halk Bankası 1933 yılında açılmış, ancak kaynak yetersizliğinden dolayı faaliyetine 1938 yılında başlamıştır; Bk. TOKGÖZ, s. 324

(MTA) ile aynı tarihte açılan Etibank'tır. Yine bu devrede takip edilen politika gereği madenlerin bir kısmının devletleştirilmesi gerçekleştirilmiştir.

Özet olarak, planlı sanayi dönemine geçiş olarak kabul edilen bu dönemde, madencilik alanında önemli ölçüde yatırımlar yapılmış, madenlerin aranması ve işletilmesi için uzun yıllar varlıklarını sürdürecektür Türkiye'nin köklü madenci kuruluşlarının temelleri atılmıştır.

3- Madencilikle İlgili Kuruluş ve İşletmelerin Açılması

1933–1940 döneminde, uygulanan *Devletçilik* politikalarına dayalı olarak, Türkiye'nin en önemli madenci kuruluşları tesis edilmiştir. Bu kuruluşlar, uzun yıllar ihmal edilmiş olan ülkenin doğal kaynaklarının ve yeraltı zenginliklerinin araştırılıp bulunması, işlenip değerlendirilmesi ve bu faaliyetler için gerekli finansı sağlamak amacıyla kurulmuşlardır. Bunların bazıları madenlerle direkt, bazıları ise yalnız bir yönü ile ilgilidirler. Madenlerle ilgili bu kuruluşlar hakkında 3. Bölümde daha ayrıntılı bilgiler verileceği için burada fazla ayrıntıya girilmeden kısaca bahsedilecektir. 1933–1940 yılları arasında açılan bu kuruluş ve işletmeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1- 1933 yılında 2262 sayılı yasa ile kurulan *Sümerbank*; sanayi kuruluşlarına kredi vermek ve tüm bankacılık işlerini yapmak ve sanayinin gelişmesine ilişkin tedbirler almak üzere kurulmuştur (Tayanç 1973: 94-95) ¹⁸³. Ayrıca, banka demir sanayine ait projeler de hazırlayacaktır ¹⁸⁴.

2- 20.5.1933 tarih ve 2189 sayılı yasa ile kurulan *Petrol Arama ve İşletme İdaresi*; Türkiye dahilinde petrol ve bunlarla çıkacak diğer madenleri aramak ve sonuçları elverişli olanları işletmek üzere İktisat Vekâletine bağlı olarak kurulmuştur ¹⁸⁵. Daha sonra bu kuruluş MTA'ya bağlanmıştır.

¹⁸³ 20 milyon TL. sermaye ile kurulan Sümerbank'ın sermayesi artırılarak 62 milyon TL. yapılmıştır. Bu banka Milli sermayenin anahtarı ve güçlü bir vasıtası olarak vasıflandırılmıştır. Bkz, *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 İkinci Teşrin 1934, s. 4

¹⁸⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 İkinci Teşrin 1934, s. 4

¹⁸⁵ *Düstur*, Üçüncü Tertip, C. 14-1, s. 623-625; 1933'te kurulan Petrol Arama ve İşletme İdaresinin görevleri MTA'nın kurulması ile bu kuruma devredilmiştir. İdare 1934 de Mardin ili Bakurum dolaylarında ilk petrol sondajını 1327 metre derinliğe inerek yapmış, ancak sonuç olumlu olmamıştır. Bk. BİRÖN-ATAK, s. 23

3- 20.5.1933 tarih ve 2189 sayılı yasa ile kurulan *Altın Arama ve İşletme İdaresi*; Türkiye dahilinde altın ve bunlarla çıkacak diğer madenleri aramak ve sonuçları elverişli olanları işletmek üzere İktisat Vekâletine bağlı olarak¹⁸⁶ kurulmuştur.

4- 14.6.1935 tarih ve 2804 sayılı yasa ile kurulan *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü* (MTA); Türkiye'nin en önemli madenci kuruluşu olup, ülke maden sahalarının aranması, işletmeye elverişli sahaların bulunması, fenni ve jeolojik tetkiklerinin yapılması, maden sanayiinde çalışacak her derecedeki elemanların yetiştirilmesini sağlamak üzere kurulmuştur¹⁸⁷.

5- 14.6.1935 tarih ve 2805 sayılı yasa ile kurulan *Etibank*; Cumhuriyet dönemi madenciliğinin en önemli kurumlarından birisidir. Maden cevherleri, taş ocağı maddeleri, madenî ham maddeler ile maden malzemesi almak, satmak ve bunların alım satımına vasıta olmak, maden imtiyazları ile ruhsatname hisselerini elde etmek veya üzerine almak gibi görevleri vardır (Anıl-Merey 1942: 33-39).

6- *Keçiborlu Kükürt İşletmesi*; 26 Ağustos 1935 tarihinde Sümerbank ve İş Bankasının ortaklığı ile işletmeye açılmıştır¹⁸⁸.

7- İş Bankası'nın iştirakiyle Zonguldak'ta 1935 yılında *Antrasit Fabrikası* tesis edilmiştir¹⁸⁹.

8- *Karabük Demir Çelik Fabrikası*'nın temeli 1937 yılında atılmış, tesisin tamamlanmasından sonra 1939 da işletmeye açılmıştır.

9- *Divriği Demir Madenleri İşletmesi*; 1939 yılında işletmeye açılmıştır. Divriği'de demir madeni 1937 yılında ilk defa MTA tarafından bulunmuş ve işletmeye elverişli hali üzerine gerekli tesisat inşa edilmiştir.

¹⁸⁶ **Düster**, Üçüncü Tertip, C.14-1, s. 623-625

¹⁸⁷ **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kanunu**, (Ayrı Basım), Kanun No: 2804, Kabul Tarihi: 14.6.1935, Neşir Tarihi: 22.6.1935, Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğü; FINDIKGİL, s. 42-46; BİRÖN-ATAK, s. 23; MTA ve Etibankın kuruluşları o günün gazetelerinin baş sayfalarında, "*Memleket'in Endüstrileşmesinde Yeni Adımlar Atıldı*" başlığı ile verilmiş, maden endüstrimizi işletmek ve değerlendirmek için çok önemli bir örgütün kurulduğu ifade edilmiştir. Bk. **Ulus**, 17 Haziran 1935, s.1

¹⁸⁸ Fabrikanın açılışı gazetede şu başlık altında verilmiştir: "Keçiborlu Kükürt Fabrikası Açıldı. Beş Yıllık Planın önemli bir kolu gerçekleşmiştir. Dünyanın en iyi kükürdünü çıkaracağız". **Ulus**, 26 Ağustos 1935, s. 1

¹⁸⁹ **Ulus**, 11 İlk Kanun 1935; Antrasit, güçlükle tutuşan, koku ve duman çıkmadan büyük bir ısı vererek yanan bir tür taş kömürüdür. Kömürün o dönemin gazetelerinde reklâmı da yapılmıştır. Gazetede yer alan bir reklâm şöyledir: "Yakında çıkıyor, en kolay tutuşan, her sobada yanan yeni kömür çıkıyor. Bu beklediğiniz ideal kömür Türk Antrasitidir". Bk. **Tan**, 8.9.1935, s. 12

Yukarıda sıraladığımız kurumlar ve işletmeler bu dönem madencilik sektörünün en önemli ve etkili kuruluşları olmuşlar ve ülkenin madencilik faaliyetlerine büyük bir hız katmışlardır. Bu kuruluşların sistemli ve planlı çalışmaları ile Türkiye’de madencilik belirgin şekilde gelişme göstermiştir.

4-Sanayi Müesseselerinde ve Maden Ocaklarında Mesleki Kursların Açılması

I. ve II. Beş Yıllık Sanayi Planlarının hazırlanması ile ekonomi alanında hızlı bir şekilde kalkınmayı amaç edinen Cumhuriyet hükümetlerinin, ekonomik hayatın önemli bir tarafını oluşturan madencilik sektörüne ve buna bağlı faaliyetlere geniş yer vererek bu alanı köklü bir şekilde düzenlemeye gayret ettiğini belirtmeye çalıştık. Madencilik sektörünün önemli bir ayağını planlama işi teşkil etmekle beraber bunun yanında, üretimi gerçekleştirecek iş gücü de bir o kadar önem arz etmektedir. Madenlerde çalışan işçinin kalifiye, eğitilmiş ve işinin erbabı olması durumu, üretim randımanını direkt olumlu yönde etkilemekte; tersi durum ise üretime olumsuz etki yaptığı gibi büyük küçük kaza ve sıkıntılara sebep olabilmektedir. Bu nedenle, madenlerde çalışan işçilerin, işleriyle ilgili belli bir bilgi ve donanıma sahip olmaları gerekmektedir.

Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar, uzun yıllar maden ocaklarında çalışan işçiler için bir eğitim programı uygulanmamıştır. Maden çevresinde bulunan köylerden gelen işçiler, madende çalışmak için gerekli olan teknik bilgiye sahip olmaksızın, belirli bir eğitime tabi tutulmadan ocağa sokulmuşlar, iptidai usullerle maden üretimi yapmaya çalışmışlardır¹⁹⁰. Uygulanan bu yöntem, devletin resmi kayıtlarında da belirtildiği üzere hem üretimde verimsizliğe hem de maden kazalarının oldukça fazla meydana gelmesine yol açmıştır¹⁹¹.

Madenlerde çalışan işçilere gerekli olan meslekî bilgi ve eğitim eksikliğinin önemli bir sorun teşkil ettiğini dikkate alan Celal Bayar hükümeti, bu konuya eğilerek madenlerde çalışacak kimselerin belirli bir mesleki bilgiye sahip olmalarını sağlamak amacıyla çalışma başlatmıştır. Mecliste bu doğrultuda

¹⁹⁰ **Akşam**, 24 Temmuz 1932, s. 4

¹⁹¹ **B.C.A**, F:030.10, Y: 55.361.5; Ayrıca Bk. ENVER, s.19–30

yürütülen çalışmalar sonunda, *Sanayi Müesseselerinde ve Maden Ocaklarında Meslekî Kurslar Açılmasına Dair Kanun*, 17.6.1938 tarihinde 3457 sayılı ile mecliste kabul edilmiş ve 28.6.1938 de yürürlüğe konmuştur (Anıl-Merey 1942: 227-229) . Kanunun yürürlüğe konması ile açılan kurslarda maden ocaklarında çalışacak işçilerin eğitilmesi işi başarı ile sürdürülmüş, bu durum üretim artışına önemli katkılar sağlarken maden kazalarını da büyük oranda azaltmıştır.

Sanayi müesseselerinde ve maden ocaklarında mesleki kursların açılması, madencilik alanında bu dönemde yapılan önemli gelişmelerden biri olmuştur. Kursların ne şekilde ve nasıl yürütüldüğü konusu tezimizin üçüncü bölümünde *Kurslar* başlığı altında ele alındığından, burada daha fazla ayrıntıya girilmemiştir.

C- 1940–1945 Dönemi

1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı, savaşa girmemesine rağmen Türkiye’de de etkisini göstermiştir. Bir önceki dönemde alınan tedbirlerle büyüyen ekonomi bu dönemde önemli ölçüde olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu durum sanayiî de etkilemiştir (Çavdar 1992: 218). Avrupa’da savaş başladığında Türk hükümeti, savaşın olası etkisine karşı tedbir olması bakımından yaklaşık bir milyon genci silah altına almıştır. Bu kadar sayıda gencin silah altına alınması sanayi ve hizmetler sektöründe iş gücü kıtlığına sebebiyet vermiş, üretimin ve verimin düşmesine yol açmıştır (Tokgöz 2002: 328).

Bu dönemde ekonomide devletin öncülüğünü esas alan, devletin ekonomik hayata müdahalesini artıran bir ekonomi politikası izlenmeye çalışılmıştır (Onar 1956: 7). Ancak bu dönemde bir önceki dönemde olduğu kadar aktif olunamamıştır. Bunda dünyada yaşanan savaşın etkisinin büyük olduğu muhakkaktır. Devletçilik politikaları tam olarak uygulanamamış bu yüzden bu döneme, *Devletçiliğin Duraklama Devri* adı verilmiştir. Özel teşebbüs kimi zaman kısıtlanmış veya yatırımları hükümetin ön iznine bağlı hale getirilmiş, bu da ekonominin önemli bir gücünün gelişmemesine sebebiyet vermiş, az da olsa özel sermayenin ve teşebbüsün atıl kalmasına yol açmıştır (Yersel 1973: 17). Ekonomik hayatta aktif olan bir kısım özel sektör, kısa zamanda kâr

getirmeyecek olan madencilik alanına yatırım yapmayı durdurmuştur. Buna bağlı olarak Türkiye'nin madenci kuruluşu olan Etibank aracılığı ile madencilik sektöründe devletin payı hızla artmıştır. Bu durum, Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Etibank'ın Madenlerdeki İştirak Payları.

1938-1945 Yılları Arasında Etibank'ın Madenlerdeki İştirak Payları (%)								
Madenin Cinsi	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Maden Kömürü	20	29	34	100	100	100	100	100
Linyit Kömürü	-	64	64	64	69	71	80	81
Krom Cevheri	24	54	54	47	40	49	52	57
Kükürt	42	42	47	45	90	90	98	91
Demir Cevheri	-	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: M.Turan 1983: 1332

Tabloda görüldüğü üzere Etibank, krom hariç diğer madenlerde daha fazla iştirak payına sahip olmuştur.

Savaş ekonomisinin uygulandığı bu dönemde birçok alanda gerileme yaşandı ise de madencilik alanının her kesiminde olumsuzluklar görülmemiştir. Bazı maden çeşitlerinde üretimde azalma olurken, bazı madenlerin üretiminde artış olmuştur. Bu dönemde, başlıca madenlerde gerçekleştirilen üretim miktarı Tablo 11'de gösterilmiştir¹⁹².

Tablo 11. 1940-1945 Yılları Arasında Türkiye'deki Maden Üretimi.

1940-1945 Yılları Arasında Maden Üretim Miktarı (1.000 ton)						
Madenin Cinsi	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Maden Kömürü	3000	3000	2500	3200	3600	3700
Linyit Kömürü	230	280	390	590	760	730
Krom Cevheri	170	135	145	160	185	145
Demir Cevheri	135	50	20	90	90	125
Kükürt	3.6	2.2	3.1	3.4	3.4	4.1

Kaynak: MTA Dergisi, Sene 11, S. 2/36, Ankara 1946. s.194

¹⁹² MTA Dergisi, , Sene 11, Sayı 2/36, Ankara 1946, s. 194

Yukarıdaki üretim değerleri, krom ve demir madenlerinin üretiminde azalma, diğer madenlerin üretiminde artış olduğunu göstermektedir. Ancak, bazı yıllarda artış istikrarlı bir şekilde sürdürülememiştir.

Ekonomik hayatın sarsılması ve sanayi yatırımlarının yapılamaması üzerine yaşanan sıkıntılı durumdan çıkmak için bu dönemde toplumu ve ekonomiyi ilgilendiren bir takım yasalar çıkarılmıştır. Bunların en önemlileri: 18.1.1940 tarihinde çıkarılan 3780 sayılı *Millî Korunma Kanunu*¹⁹³ ve 12.11.1942 tarihinde çıkarılan 4305 sayılı *Varlık Vergisi Kanunu*'dur (Çavdar 1992: 220)¹⁹⁴. Bu kanunlardan *Millî Korunma Kanunu*'nun madenleri ve madenciliği ilgilendiren hükümleri olmasından dolayı önemlidir. Kanuna göre; hükümet maâdin müesseselerinden üretim programı isteyebilecek veya doğrudan doğruya kendisi program verecek (madde 8), ihtiyacı karşılayacak üretim için işçi kadrosunu ve ihtisas elemanlarını temin edecek (madde 9), hükümetçe tayin edilecek iş yerlerinde çalışan teknisyenler, mühendisler ve sair hizmetliler çalıştıkları iş yerlerini geçerli mazeretleri olmadan terk edemeyecekler (madde 10), hükümet maâdin müesseselerinin mamul mallarının maliyetlerine belirli bir kâr ilave ederek satın alabilecek (madde 11), metruk, atıl veya henüz tamamlanmamış maâdin müesseselerini hükümet, bulundukları hal ve vaziyete göre tayin edilecek bir taviz karşılığında işler hale getirebilecekti (madde 15). Ayrıca hükümet, hükmî ve hakiki şahısların elinde bulunan madenlerden azami cevheri alabilmek maksadı ile bunları birleştirerek işletebilecek (madde 16) ve istenilen derecede üretimde bulunmayan maden müesseselerine el koyabilecekti (madde 18) (Pekcan-Akın 1949: 441-444). Kısaca bu kanunla hükümet, neyin ne miktarda ve ne nitelikte üretileceği konusunda tam yetkiye sahipti. Buna uygun hareket etmeyen işletmelere hükümetin el koyma hakkı vardı. Yine bu kanun uyarınca devlet, uygun gördüğü işletmeleri belli bir bedel ödeyerek satın alabilecek ve bunları işletebilecekti (Çavdar 1992: 219). Bu şekilde, çıkarılan kanunlarla ülke

¹⁹³ 18.1.1940 tarih ve 3780 sayılı Millî Korunma Kanunu ve 22.6.1940 tarih ve 2/ 13765 sayılı Millî Korunma Mükellefiyeti Nizamnamesi hükümleri için Bk. ANIL-MEREY, s.236-255

¹⁹⁴ Varlık vergisi bir kere alınan, salma niteliğinde bir vergidir. Verginin hedef kitlesi, şehirlerde yoğunlaşan savaş zengini denilen ticaret ve sanayi ile uğraşan kimselerdi. Bunlardan haksız kazançlarının karşılığı olarak yüksek düzeyde bir vergi alınmak istenmiştir. Verginin itirazı ve temyizi yoktur. Gelen baskılar sonucu 1943 yılında uygulama durdurulmuştur. Bk. Tefvik Çavdar, s. 220; S. Rıdvan KARLUK, s. 208

ekonomisi koruma altına alınmış ve hükümete sınırsız yetkiler verilerek devletin ekonomiye müdahalesi artırılmıştır.

Bu dönemin madencilikle ilgili en önemli özelliklerinden birisi de Osmanlı Devleti zamanında kabul edilmiş ve Cumhuriyet'in ilanından sonra da değişik zamanlarda yapılan düzenlemelerle uygulana gelen maden kanununun yeniden ele alınmasıdır. Kanun üzerinde yapılan çalışmalar sonunda, 17 Haziran 1942' de 4268 sayılı *Madenlerin Aranma ve İşletilmesi Hakkında Kanun* kabul edilerek yürürlüğe konmuştur¹⁹⁵. Hazırlanan bu kanun çok geniş kapsamlı ve ayrıntılı değildir. Ancak yine de bir kısım eksiklikleri giderici niteliktedir. Kanunda:

- Aslî ve sathî madenlerin aranma ve işletilmesi Maâdin Nizamnamesine, taş ocaklarının işletilmesinin Taş Ocakları Nizamnamesine tabi olduğu (madde 1),
- Hangi madenlerin bu nizamname hükümlerine tabi olduğu (madde 2),
- Keşif olunan madenlerin ihalesinin nasıl olacağı (madde 3),
- Madeni bulana verilecek tazminatlar (madde 4),
- Maden imtiyazına sahip olanların işlettikleri madenleri başka imtiyaz sahiplerinin madenleri ile birleştiremeyeceği, madenlerde çalışanların uğradıkları kaza ve ölüm hallerinde tazminat konusu (madde 11),
- Ruhsatname süreleri (madde 15),
- Madenlerin işletme şartlarının İktisat Vekâletince tespit edileceği (madde 16),
- İşletme ruhsatname harçları ve kiraya verilemeyecekleri (madde 17,18 ve 19),
- Maden cevherinden alınacak nispi resm miktarı (madde 20),
- İşletme ruhsatname sahiplerinin gerekli şartları yerine getirmedikleri durumlarda yapılacak düzenlemeler (madde 21, 22, ve 23),
- Maden üretimiyle ilgili tutulacak defterler (madde 24),
- İşçilerin hasta olmaları ve kazaya uğrayanların parasız tedavi edilmeleri (madde 26),
- Bu kanunun hükümlerini yürütmeye icra vekilleri heyetinin memur olduğu (madde 30), hükümleri yer almıştır.

¹⁹⁵ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 23, s. 1554-1561; Kanunun tam metni için Bk. Mustafa ANIL-MEREY, s. 77-95 ; FINDIKGİL, s. 20-26; PEKCAN-AKIN, s. 249-256

Cumhuriyet'in ilanından sonra bu alanda çok kapsamlı olmasa da öncekilerden daha detaylı bir düzenlemeyi getirmesi bakımından bu kanunun hazırlanıp yürürlüğe konması önem arz etmiştir. Zira Cumhuriyet'in ilanından itibaren bir maden kanunu yapılmış değildir. Zaman zaman çıkarılan kanunlar ile bu alandaki işler yürütölmeye çalışılmıştır.

Bu dönemde madencilik faaliyetlerini ilgilendiren, dikkate değör başka kanun karar ve talimatnameler de hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. Bunlar:

- 30 Mayıs 1940 tarih ve 3867 sayılı *Ereğli Kömür Havzasındaki Ocakların Devletçe İşlettirilmesi Hakkındaki Kanun*'un kabul edilmesi¹⁹⁶,
- 8.2.1941 tarih ve 1/785 sayılı tezkere ile teklif edilen 16 yaşından büyük erkeklerin madenlerde çalıştırılmasına dair kararnamenin yürürlüğe konulması¹⁹⁷,
- 24.9.1941 tarih ve 51481 sayılı tamimle madenlerde çalışan er durumunda olanların tecillerinin yapılması¹⁹⁸,
- 26 Ağustos 1942 tarih ve 18664 sayılı kararname ile kömür ve linyit işletmeleri işçilerinin üçer saat (ücretlerinin ödenerek) çalıştırılması¹⁹⁹,
- 1.11.1944 tarihinde İcra Vekilleri Heyetince kabul edilen 28.8.1944 tarihli Devletçe Bilinmeyen ve Kayıtlı Olmayan Madenlerin Haber Verilmesi ve Haber Verenlere Verilecek İkrariyeler Hakkındaki Talimatname'nin kabulü²⁰⁰,
- 15 Ağustos 1942 tarih ve 51911 sayılı kararname ile, Devlet sermayesi ile işletilmekte olan kömür madenlerinde ocaklarda çalışan dahili işçilerin gündelik ekmeklerinin 1000 grama, hariçte çalışan amelenin 750 grama kadar çıkarılması kabul edilmiştir²⁰¹.

1940-1945 döneminde ülke madenciliğinde çok önemli kabul edilecek gelişmelerden bir diğeri de MTA tarafından, 1939 yılında Raman'da Meymune

¹⁹⁶ **Düster**, Üçüncü Tertip, C.21, s. 1546-1549

¹⁹⁷ **B.C.A**, F:030.18.01.02. Y:94.13.1

¹⁹⁸ **B.C.A**, F:030.10. Y:56.380.12

¹⁹⁹ **Düster**, Üçüncü Tertip, C.23, s. 1822

²⁰⁰ **B.C.A**, F:030.18.1.2.Y:107.86.16; Talimatnameye göre, Devletçe bilinmeyen ve kayıtlı olmayan madenler arasında olduğu anlaşılan madeni ilk haber verene, İktisat Vekâletinin teklifi üzerine ikramiye verilmesi, ikramiye miktarı, bulunan madenin cinsine ve ihtiva ettiği cevherin kıymet derecesine göre tayin olunarak, iktisat vekâletinin tensibi ile MTA Enstitüsü Genel Direktörlüğü bütçesinden ödenir(madde 5).

²⁰¹ **Düster**, Üçüncü Tertip, C.23, s. 1813

Boğazı adı verilen vadide ilk sondaj kuyusunun açılmasıdır. Bu kuyu ile başlamış olan petrol arama çalışmaları olumlu sonuçlar vermiştir. 1944-1945 yıllarında başlayan aramalarda yeni kuyular açılmış, saha tamamen incelenerek rezervleri tespit edilmiş ve ham petrolü faydalanılır hale getirmek ve evsafını tespit etmek üzere Batman Rafinerisi kurulmuştur (Egeran 1949: 7-8)²⁰².

Bu dönem hükümet programlarında, madencilik alanında izlenecek politikalar ve yürütülecek faaliyetler konusunda ayrıntılı bir şekilde bilgi yer almamaktadır: 10.4.1939 tarihinde okunan Refik Saydam hükümetinin programında, iktisadi konulardan genel olarak bahsedilmiş, 5.8.1942 tarihinde okunan Şükrü Saraçoğlu hükümetinin programında, iç ve dış siyaset ile zirai meselelere yer verilmiş madencilikten söz edilmemiştir. 17.3.1943 tarihinde okunan II. Şükrü Saraçoğlu hükümetinin programında; kömür üretimindeki artıştan, Garp linyitleri için esaslı tedbirler alınıp gerekli paranın bütçeye konulduğundan ve Etbank'a maden işletme faaliyetleri için bütçeden önemli miktarda para ayrıldığından söz edilmiştir (Bilgin 1972: 62-63).

Ele aldığımız bu dönem, yukarıda da bahsedildiği üzere İkinci Dünya Savaşının yaşandığı yıllardır. Türkiye savaşa girmemiştir. Ancak savaşın etkisini büyük ölçüde hissetmiştir. Bu devreyi, savaşın ekonomide yarattığı olumsuz etkiyi azaltmak için tedbirler almakla geçirmiştir. Dolayısı ile madencilikte bir önceki devrede olduğu kadar gelişme ve atılımlar gerçekleştirilememiştir.

D- 1945–1960 Dönemi

Ele aldığımız bu dönem, savaş sonrası yılları kapsamaktadır. İkinci Dünya Savaşının devam ettiği yıllarda da bir önceki dönemde başlatılan *Devletçi* ekonomi politikaları uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak, belirtildiği üzere Türkiye savaşa girmemekle birlikte, savaşın yükünü üzerinde hissetmiş ve buna bağlı olarak da hükümet sanayileşme programını büyük ölçüde durdurulmuştur. Bu durgunluğun sona erdirilmesi amacıyla, savaş sonrası uygulanacak bir kalkınma planı ve programı hazırlamaya girişilmiştir. Bu konuda hazırlanan rapor, 7.5.1945

²⁰² Necdet Egeran, Raman Petrollerinin bulunması ve çıkarılması çalışmalarında bizzat bulunmuştur. Bk. EGERAN, s. 8

tarihinde hükümete sunulmuştur. Hazırlanan bu rapor 2.7.1945 tarihinde ivedilikle uygulanacak bir plan olarak kabul edilmiştir. *1946 İvedi Sanayi Planı* olarak bilinen bu rapor, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında yer alan ana ilke ve hedeflere yer vermiştir. Plan, *Devletçi* bir karaktere sahiptir. Bu yıllarda ekonomi ile ilgili konular için Türkiye'ye gelen ABD'li uzmanlar, uygulanan bu devlet öncülüğündeki planlı kalkınma politikalarına karşı çıkmışlardır. Bu sebeple *1946 İvedi Sanayi Planı*'nın uygulanma şansı olmamıştır. Bu gelişmelerin ardından 1947 yılında *Türkiye İktisadî Kalkınma Planı* hazırlanmıştır (Karluk 1997: 206). Plan, başta haberleşme ve ulaştırma sektörleri olmak üzere enerji, demir-çelik ve madencilik alanında dış yardımı, özellikle de ABD yardımını öngörür şekilde hazırlanmıştır (Soykan Mutluer 1995: 40-41). Kalkınma planında, özel sektöre faaliyet göstermek isteyeceği alanlarda tam bir serbestlik verilmiş, kişiler tarafından yapılacak olan ekonomik faaliyetlerin özel sektöre bırakılması ilke olarak benimsenmiştir. Henüz sermaye ve teknoloji alanlarında yeterli birikim sağlayamamış olan özel sektörün çabucak güçlendirilmesine imkân verecek yollar aranmıştır (Yersel 1973: 18).

Görüldüğü kadarıyla İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye, ekonomik açıdan zorlu bir döneme girmiştir. Ekonomide yaşanan bu zorlukları ve dar boğazı aşmak için batılı devletlerle özellikle de ABD ile askerî ve iktisadî ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış ve ABD'nin ekonomik desteği aranmıştır. Bu yakınlaşmanın sonucunda, 12 Temmuz 1947 de Türkiye ile ABD arasında Türkiye'ye yapılacak yardım ile ilgili bir anlaşma yapılmıştır. 1948 yılında, ABD'de yürürlüğe konan *Dış Yardım Kanunu* çerçevesinde, Türkiye ve Yunanistan'a 225 milyon dolarlık ödenek ayrılmış, nihayet 4 Temmuz 1948'de Ankara'da ABD ile ekonomik yardımı sağlayacak bir anlaşma daha yapılarak Türkiye'ye Marshall Planı çerçevesinde yardıma başlanmıştır (Gönlübol 1996: 216-222). Bu arada 1947 yılında Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe konulan 100 milyon dolarlık askerî teçhizat kredisi de verilmiştir (Armaoğlu tarih yok: 442). Bu şekilde ABD'den alınan yardım ve kredilerle ekonomik hayata bir düzen ve canlılık getirilmeye çalışılmıştır.

Bir taraftan dışarıdan alınan yardımlarla ekonomide yaşanan sıkıntılar giderilmeye çalışılırken içerde de önemli kanunlar çıkarılarak tedbirler alma yoluna gidilmiştir. Bu kanunların en önemlileri: *Milli Korunma Kanunu*, *Varlık Vergisi Kanunu* ve *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*'dur. Savaş devam ederken çıkarılan bu kanunlar, halk kitleleri tarafından pekiyi karşılanmamış, mevcut iktidara karşı hoşnutsuzluk yaratmıştır. Mecliste de C.H.P'nin politikalarına karşı etkili bir muhalefet baş göstermiştir. Muhalefet eden milletvekillerinden Adnan Menderes ve Fuat Köprülü partiden ihraç edilmişlerdir. Bu gelişmelerin ardından Celal Bayar ve Refik Koraltan partiden istifa etmişlerdir. Çok partili hayata geçiş izninin verilmesi ile muhalefeti oluşturan bu milletvekilleri 7.1.1946'da *Demokrat Parti*'yi kurmuşlardır. Yeni kurulan bu parti 1950–1960 yılları arasında iktidarda kalmıştır.

Türkiye'de demokrasi açısından önemli bir gelişme kabul edilen çok partili hayata geçiş, tek parti dönemine son vermenin yanında ekonomi politikaları açısından yeni uygulamaların başlangıcını oluşturmuştur.

Savaş sonrası dönemde, 1950 yılına kadar madencilik alanında gelişme oldukça ağır olmuş, varılmak istenen noktaya da ulaşamamıştır. Bunda bir taraftan maden üretiminin yeni imkânlarla göre organize edilememiş olması yanında, dünya maden üretim ve ihraç piyasasında Türk madenlerinin rolünün henüz tespit edilememesinin de etkisi olmuştur²⁰³. Bu dönemde önemli sayılabilecek gelişmelerden biri, madencilikle ilgili planların uygulanmasına dair kararnamenin yayınlanmasıdır²⁰⁴. 1948 yılında yayınlanan bu kararnamede:

- 1- Etibank'ın yatırım programının nasıl ve ne şekilde yürütüleceği,
- 2- Malî tedbirlerin alınması ve bakanlıklar arası işbirliği yapılması,
- 3- Üretimin artırılması ile ortaya çıkacak nakliye ve ulaşımda yaşanacak sıkıntının Ulaştırma Bakanlığı tarafından tedbir alınarak giderilmesi,
- 4- Maden ocakları için gerekli malzemenin temin edilmesi, şeklinde yapılması gerekenler belirtilmiştir.

²⁰³ **MTA Dergisi**, Ankara 1947, S.1/37, s. 5

²⁰⁴ **B.C.A**, F:030.18.01, Y:115.85.14

1946–1950 döneminin hükümet programlarına baktığımızda, madencilikle ilgili genel olarak dış yardım, yabancı sermaye ve özel sektörün desteklenmesi konularının programlarda yer aldığını görmekteyiz. 5.8.1946’da kurulan Recep Peker Hükümeti’nin programında, özel teşebbüse önem verileceği, 9.9.1947’de kurulan Hasan Saka Hükümeti’nin programında, yabancı sermayenin ekonomik alanda yer alması, 16.1.1949’da kurulan Şemseddin Günaltay Hükümeti’nin programında, Amerikan yardımı ve dış krediler konuları ele alınmış ve bunların değerlendirilmesinin ülke yararına olacağı belirtilmiştir (Bilgin 1972: 41-42).

1950 yılında Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile ekonomide yeni bir döneme girilmiştir. Yeni parti ekonomide *Devletçiliğe* yer vermeyerek özel teşebbüs lehine bir eğilim göstermiş, ülkede çekilen sıkıntı ve yoksulluğun sebepleri devletçi politikalara bağlanmıştır. Parti liberal politika izlenmesinden yana bir düşünceye sahip olup, kalkınmanın özel sektöre dayanarak gerçekleşeceğine inanmıştır (Kılıçbay 1991:104). 1947’de uygulamaya konulan *Kalkınma Planı* ile başlatılan ve devam eden, ithal ikâmesi yerine ihracatı teşvik, sanayi yerine tarım ve kamu kesimi yerine özel sektörü tercih eden liberal düşünceye dayalı uygulamalar, 1958 yılına kadar sürdürülmüştür. 1958 yılında ise istikrarın sağlanmasına ilişkin kararların alınmasına gerek duyulmuştur (Karluk 1997: 210; Çavdar 1992: 221).

Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı sonrasında batı ile politik ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi sonucunda batılı devletlerin önerilerine uygun olarak ekonomi politikaları oluşturulmuştur. Özellikle 1950’den sonra batılı uzmanlar Türkiye’nin ekonomisini geliştirecek raporlar hazırlamışlardır²⁰⁵. Bu raporlarda genellikle, Türkiye’nin kalkınabilmesi özel sektörün gelişmesine bağlanmış; tarım ve tarımsal sanayilere yönelmesi gerektiği, hafif metal, inşaat malzemeleri, deri, orman ürünleri sanayi, çimento ve seramik gibi hafif sanayi dallarına ağırlık verilmesi ve ağır sanayiye girilmemesi önerilmiştir (Karluk 1997: 210). Madenciliğin de özel sektör tarafından geliştirilmesi üzerinde durulmuştur. Bütün

²⁰⁵ Bu raporlar hakkında bu kısmın 2. faslında bilgi verilecektir.

bu gelişmeler Türkiye’yi gittikçe dışa açık sanayileşme uygulamalarına götürmüş ve ekonomide batılı ülkelerle bütünleşen bir yapı ortaya çıkmıştır (Çavdar 1992: 222).

Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle başlayan dönemde özel sektörde önemli bir gelişme görülmüş, ancak sanayi sektöründe kamunun payı azalmamıştır. Devletin ekonomideki payının küçültülmesi benimsenmiş olmasına rağmen bir kısım işletmeler Kamu İktisadî Devlet Teşekkülleri (KİT) haline dönüştürülmüş, bundan başka yenileri kurularak KİT’lerin kapsamı genişletilmiştir (Karluk 1997: 211).

Ekonomide bu dönemde, uygulanan politikalar tabiatıyla madencilik sektörünü de kapsamaktadır. Madencilikle ilgili izlenecek politikalar 1950–1960 yılları arasında hükümet programlarında şu şekilde yer almıştır:

- 30.3.1951 tarihinde okunan Adnan Menderes hükümetinin programında, madencilik konusu genel olarak ele alınmış ve “*Hükümetimizin başlıca gayelerinden biri de, sanayi, maden ve su mahsulleri gibi istihsal şubelerini azami verime kavuşturmaktır*” (Bilgin 1972: 65; Dağlı- Aktürk 1988: 173) denilerek, maden üretimini artırmaya çaba sarf edileceğine vurgu yapılmıştır.
- 24.5.1954 tarihinde okunan Adnan Menderes hükümetinin programında, yabancı sermayenin önemi üzerinde durulduktan sonra, memleketin sanayileşmesinde zengin tabii kaynakların ve petrollerin bir an önce işletmeye açılmasına önem verileceği ifade edilmiştir (Bilgin 1972: 66; Dağlı-Aktürk 1988: 200).
- 4.12.1957 tarihinde okunan Adnan Menderes hükümetinin programında, özel teşebbüse verilen imkânlardan genel olarak bahsedilmekte, madenlerle ilgili olarak da “*Kömürden, krom ve petrole kadar yeraltı servetlerimizin; modern metotlarla aranması, istihracı, kıymetlendirilmesi velhasıl rasyonel usullerle istismarı için maddi ve hukukî tedbirler*

alınmıştır” (Bilgin 1972: 66–67; Dağlı-Aktürk 1988: 218) denilerek, konuyla gerektiği şekilde ilgilenildiğine işaret edilmiştir.

1945–1960 yılları arasında Türkiye’de madencilik alanını yakından ilgilendiren gelişmelerin önemlilerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- 1948 yılında, MTA Enstitüsü’nün rasyonel çalışmasını sağlayacak önerileri içeren komisyon raporunun hazırlanması²⁰⁶,
- 2- 9 Ağustos 1951 tarih ve 5821 sayılı *Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu*’nun yürürlüğe girmesi,
- 3- 18 Ocak 1954 tarih ve 6224 sayılı *Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu*’nun yürürlüğe girmesi,
- 4- 7.3.1954 tarih ve 6326 sayılı *Petrol Kanunu*’nun hazırlanması,
- 5- 11.3.1954 tarih ve 6309 sayılı *Maden Kanunu*’nun kabul edilmesi,
- 6- 1950 yılında Marshall kredisinden daha çok yararlanma imkânı bulan madencilik alanında, program ve projelerin uygulanmasının hızlandırılması²⁰⁷,
- 7- 2804 sayılı kanunun (MTA.Kanunu) 7. maddesi hükmüne uyarak bloke edilmiş sahaların aramalara serbest bırakılması,
- 8- 22 Mayıs 1957 tarih ve 6974 sayılı kanun ile *Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu*’nun (TKİ) kurulması,
- 9- *Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığının* kurulması(TPAO),
- 10- 13 Mayıs 1955’te *Türkiye Demir–Çelik İşletmeleri*’nin kurulması,
- 11- Bu dönemde özellikle linyit ve ham petrol üretiminde önemli artışların kaydedilmesidir (Soykan- Mutluer 1995: 41).

²⁰⁶ B.C.A, F:030.10, Y:172.191.5

²⁰⁷ MTA Enstitüsü Mecmuası, Ekim 1949, S. 39, s. 5; Marshall kredisinden yararlanarak: Zonguldak, Ereğli kömür havzasında ocakların mekanizasyon ve elektrifikasyon malzemesi alımı, Zonguldak limanının yapımı; Garp linyitlerinde mekanizasyon malzemesi alımı ve yeraltı tesisleri, hava hattı, lambahane gibi yerüstü tesislerinin yapımı; gerek Etibank gerekse müstahsiller elinde bulunan krom madenlerinin üretimlerinin artırılması için lazım gelen makine ve edevatın alınması; Karabük ve Demir Çelik fabrikalarının tam kapasite ile çalışmalarını sağlamak amacıyla, Divriği demir madenlerinde bu esasa göre amenajman projesi hazırlanmıştır. Bk. Aynı yer.

1- Yeni Maden Kanunu'nun Hazırlanması

Bu dönemde madencilik alanında ortaya konulan en önemli çalışmalardan birisi, yeni bir maden kanununun hazırlanmasıdır. Osmanlı Devleti zamanında 1858'de yayınlanan *Arazi Kanunnamesi*'nden sonra çeşitli tarihlerde madenlerle ilgili nizamnameler yayınlanmıştır. Yayınlanan nizamnamelerin en sonuncusu 1906 tarihli olanıdır. Bu nizamname 1942 yılına kadar, çıkarılan kararnameler ile desteklenerek yürürlükte kalmış, nihayet 17.6.1942 tarihinde 4268 sayılı kanunla nizamnamenin birçok hükmü yürürlükten kaldırılmıştır. Bununla birlikte 4268 sayılı kanun madenciliği ve onunla ilgili faaliyetleri bir düzene sokacak tam ve kat'i bir sistem ortaya koyamamıştır. 1953 yılına gelinceye kadar bu alanla ilgili 20'den fazla kanun; 129 Danıştay kararı; 30'dan fazla Bakanlar Kurulu Kararı; 40'dan fazla Bakanlık Genelgesi ve 15'den fazla izahname, talimatname ve Koordinasyon Kararları çıkarılmıştır (Bekişoğlu 1953: 37). Bunlarla madencilik faaliyetlerine bir düzen verilmeye çalışılmıştır.

Madencilik, birçok alandan farklı olarak üretim-tüketim, iç-dış ticaret, pazar, ham madde, imalat ve kısaca stratejik boyutu olan, çok fonksiyonlu faaliyetleri ilgilendiren bir sektördür. Bu özellikleri ile önem arz eden madenciliğin, rasgele yapılan düzenlemelerle ve çıkarılan kanun, tüzük ve talimatlarla sürdürülmesi bu alanın gereği gibi değerlendirilmemesine, dolayısı ile ülke ekonomisine katkısının sağlanamamasına neden olmuştur. Hâlbuki bu alanda gelişme göstermiş devletler, belirli bir sistem kurarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Madencilik alanında da uluslararası uygulamalar bulunmaktaydı. Sonuçta bu dönemde, Türkiye madenlerinin daha rasyonel bir şekilde işletilmesine ve değerlendirilmesine önemli ölçüde ihtiyaç duyulmuştur. Bu alandaki eksiklikleri ortadan kaldırmak için, madenlerin üretim ve değerlendirilmesi faaliyetlerini kapsayan bir düzenlemeye gidilmiştir. 1953 yılında yeni bir maden kanunu hazırlıklarına başlanmıştır. İlim adamları ve teknik uzmanların katılımıyla yabancı maden mevzuatı da tetkik edilerek yapılan çalışmaların tamamlanmasından sonra, 3.3.1954 tarihinde 6309 sayılı *Maden Kanunu* kabul edilmiştir²⁰⁸. Yeni kanunun

²⁰⁸ Resmi Gazete, 11.3.1954, sayı 8655.

yürürlüğe konulması ile 1906 tarihli Maâdin Nizamnamesi bütün ekleri ile birlikte hükümsüz hale gelmiştir.

Kanunun hazırlanmasında, ülke toprakları içinde saklı bulunan ve bir defa alındıktan sonra tekrar yerine konması mümkün olmayan maden cevherlerinin, yataklarının tahrip olmadan en verimli usullerle işletilmesini sağlamak ve ekonomik faaliyetler içinde önemli bir yere sahip olan madenciligi günün şartlarına uygun hale getirmek düşüncesi etkili olmuştur.

11 Mart 1954 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan 6309 sayılı Maden Kanunu yayın tarihinde yürürlüğe konmuştur. Kanun 7 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde madenlerin tanımlanması ve madenlerin mülkiyeti konusu, ikinci bölümde madenlerde arama ve arama ruhsatnamesine ilişkin hükümler, üçüncü bölümde madenlerde işletme talebi, dördüncü bölümde işletme ruhsatnamesi ve imtiyazlarla ilgili hükümler, beşinci bölümde sicil, ipotek ve haciz konuları, altıncı bölümde müşterek ve müteferrik hükümler, yedinci bölümde intikal hükümleri yer almıştır²⁰⁹. Kanunla, devlet teşekkülleri ile fertler arasındaki teşebbüs bakımından denge esasını ihlal eden hükümler kaldırılmış, özel teşebbüsün işlerini emniyet içinde yürütmeleri sağlanmış, ayrıca Türk kanunlarına göre kurulmuş yabancı sermayeli işletmelerin yerli sermaye ile kurulmuş işletmelerden farksız surette maden işletebilmeleri temin edilmiştir (Fındıkgil 1966: 36). Yine bu kanunda; maden işletmelerinin haklarını tehlikeye düşürecek ve idareyi zora sokmak suretiyle işlerin çabuk görülmesini engelleyecek hükümlere yer verilmemiştir. Bunlara benzer birçok yeni düzenlemeler kanunda yer almıştır.

6309 sayılı *Maden Kanunu*'na daha sonraki yıllar, gerek duyulması üzerine yeni maddeler ilave edilmiş, bazı maddeleri değiştirilmiş ve bazı maddeleri de tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. Bu şekilde yapılan düzenlemelerle 1985 yılına kadar uygulana gelmiştir. TBMM Ekonomi Komisyonu'nun 23.7.1953

²⁰⁹ Bk. 6309 Sayılı Maden Kanunu

tarıhli raporunda²¹⁰ belirtilen esaslar doğrultusunda, ilim adamları ve teknik elemanların katılımı ile yapılan toplantıda yabancı ülke kanunlarından da faydalanarak ve uzun bir mesai harcanıp hazırlanan bu maden kanunundan umulan sonuçların elde edilemediği düşnncesiyle eleştiriler çok olmuştur²¹¹. Eleştiriler, daha ziyade formaliteyi tamamlayan herkese maden arama ve işletme ruhsatının verilmesi, arama süresinin iki yılla sınırlandırılması, kanunun yaptırım gücünün olmaması, evre sağlığı ve korunmasına ilişkin bir düzenlemenin olmaması, idarenin takdir hakkının belirtilmemiş olması ve Türk kanunlarına göre kurulmuş olmak kaydıyla, yabancı sermaye ve ortaklıkların maden arama ve işletme hakkına sahip olması gibi hükümlerdir²¹².

2- Amerikanın Etkisi ve Türk Madencilüğünün Geliştirilmesine Yönelik Yabancı Raporlar

Amerika'nın, Türkiye'de yeraltı zenginlikleri ile ilgilenmesini 1900 yılına kadar götürmek mümkündür. Bu tarihte, Amerikalı Amiral Colby Mitchell Chester Türkiye'ye gelmiştir. Amerikan çıkarlarına hizmet edecek bir proje hazırlamıştır. Hazırlanan bu proje *Chester Projesi* diye anılmaktadır. Proje, Türkiye'nin Doğu Anadolu ve Güney Anadolu bölgesinde yapılacak demiryollarının finansmanı için gerekli kaynağın nasıl bulunacağı üzerine kurulmuştur. Amiral Chester'in Projesine göre: Türkiye'nin doğusu ve Musul-Kerkük bölgesini Karadeniz ve Akdeniz'de birer limana bağlayacak 4.400 kilometrelik demiryolu ve iki liman yapımı karşılığında, hatların, limanların ve demiryolu güzergâhlarının her iki yanında 20 kilometreyi kapsayan alan içinde kalan petrol dahil her türlü yeraltı kaynağının işletmesi 99 yıllığına Amerikan sermaye grubuna bırakılacaktı. Grup, Türkiye'de birçok vergiden muaf olmanın yanında kendisine sağlanan özel kolaylıklardan da faydalanacaktı. Projeye bağlı olarak hazırlanan anlaşma metni 1923 yılında TBMM'de onaylanmıştır. Amerikan sermayesinin bu vesile ile

²¹⁰ Ekonomi Komisyonu raporu için Bk. FINDIKOĞLU, s. 36-37

²¹¹ Kanunu eleştirenlerin görüşleri için Bk. GÖGER, s. 3-4; KILIÇBAY, s. 25; BİLGİN, s. 13-14; YERSEL, **Madencilikte Bir Ömür**, s. 54; Eleştiriler, genel olarak şu yönlerden yapılmıştır: Kanunun yabancı uzmanlar tarafından hazırlanması; madenlerin basit bir ticaret malı olarak görülmesi; madenciler arasında dayanışmayı sağlayacak bir düzeni getirememesi; yeterli derecede teşvik edici olmaması; millî bir maden politikasını tesis etmekten uzak oluşu; vergilendirmede yeterli olmaması; madenleri bulan ve ihbar edenlerin emniyetinin sağlanmamış olması; endüstriyel incelemelerin ihmal edilmiş olması gibi benzer tatbiki ve bünyevî kusurlar ileri sürülmüştür.

²¹² **Maden Yasası ve Madencilüğümüz Paneli**, s. 6-7

Türkiye'ye geleceği, demiryolu ve limanların yapılacağı ümidi kısa süren bir coşku havası yaratmıştır. Ancak, anlaşma uygulamaya konulmamış, dolayısı ile Chester Projesi de gerçekleşmemiştir (Tezel 1982: 175; Can 2000: 30-50). Böylece sözünü ettiğimiz bölgenin başta petrol olmak üzere önemli yeraltı kaynakları Amerikan sermayesi eline geçmesi önlenmiştir. Esas olarak Amerika'nın Türkiye ekonomisi üzerinde etkisi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda görülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Türkiye'nin yakın ilişkiler içersinde bulunduğu batılı devletler kendi ekonomik çıkarlarına uygun bir ekonomik yapının Türkiye'de yerleşmesini temin etmek için çeşitli yollardan Türkiye'yi etkilemeye çalıştıkları görülür. Bu etkileme çalışmalarının büyük bir bölümü 1947'den sonra dış yardımların alınmasına bağlı olarak ABD'den gelmiştir. 1947 *Kalkınma Planı*²¹³ haberleşme ve ulaştırma başta olmak üzere enerji, demir-çelik ve maden sektörlerini içermiştir. Böyle bir planın hayata geçirilmesi için uzun vadeli dış krediye ihtiyaç duyulmuştur. Bu aşamada ABD'nin 500 milyon dolarlık kredisi planın kaynağını oluşturmuştur. Diğer taraftan bu dönemde yine ABD kaynaklı Marshall Planı'nın etkisi ile iç kaynaklara dayalı kalkınma stratejisi yerine, dış kaynaklara dayalı kalkınma stratejisi benimsenmiştir²¹⁴. Dolayısı ile 1950 yılına gelinirken askerî ve politik alanda kapitüler nitelikli ayrıcalıkların yabancılara verilmesinin ilk adımları atılmıştır (Kartalkanat 1991: 55).

1950'den sonraki dönemde Türkiye ekonomisinin üzerinde dış etkilerin oldukça fazla arttığı görülmektedir (Çavdar 1992: 221). İktidara gelen Demokrat Parti'nin programında, iktisadî hayatta özel teşebbüs ve sermaye faaliyetleri esas alınmış, devlet işletmelerinin uygun şartlarla özel girişimlere devredilmesine yer verilmiştir. Bu politikaya bağlı olarak bu dönemde, iktisadî sahada devletin

²¹³ Plan, 1948-1950 döneminde tarımsal kalkınmaya önem verileceğini, ulaştırma imkânlarının geliştirilmesinin ön şart olduğunu, İstanbul, Samsun, Trabzon ve Ereğli limanlarının yapılmasını öngörüyordu. Ayrıca özel sektörün faaliyet göstermek isteyeceği alanlarda serbestliği tavsiye etmekte, kişilerin yapacağı ekonomik faaliyetlerin özel sektöre bırakılmasını ilke olarak uygun görmekte idi. Bk. KARLUK, s. 209

²¹⁴ Marshall Planı hakkında ayrıntılı Bilgi için Bk. GÖNLÜBOL, v.d., s.439-459; ARMAOĞLU, s. 443

etkisinin mümkün olduğu kadar azaltılmasına ve özel teşebbüsün olabildiğince geniş tutulmasına çalışılmıştır.

Bu dönemin, ekonomi alanındaki bir başka özelliği de dış kaynaklara dayalı kalkınma stratejilerinin izlenmesidir. Bununla ilgili olarak 29.5.1950 tarihli I. Menderes Hükümeti'nin programında; *“yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek”* (Dağlı-Aktürk 1988: 157) şeklinde yer alan ifade, bu durumu açık olarak göstermektedir.

Bir taraftan, devletçi politikalardan uzaklaşarak özel sektör yatırımlarına ağırlık verme ve yabancı sermaye ile tekniğinden faydalanarak kalkınma düşüncesi, diğer taraftan yukarıda bahsettiğimiz dış yardımları alarak ekonomiyi kalkındırma yaklaşımı dış etkilerin oldukça artmasına yol açmıştır. Bu etkiler; önce ABD Başkanı Truman'ın dört nokta programı, ardından Marshall yardımı kapsamına Türkiye'nin alınması, Türkiye'nin Natoya girmesi ve Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi şeklinde kendini göstermiştir (Çavdar 1992: 221). Bütün bu gelişmelerin sonucunda oluşan yakınlaşma, yabancı dış kuruluşların Türkiye ekonomisi ile ilgilenmelerine yol açmıştır. Hazırlayıp verdikleri çeşitli raporlarla ekonomiyi istedikleri şekilde yönlendirme çabası içine girmişlerdir. Hazırlanan bu raporların madenleri ilgilendiren kısımları da vardır ve son derece önemlidir. Biz burada, raporların önemlerinden dolayı tespit edebildiğimiz 3 tanesi hakkında bilgi vereceğiz.

a- Page Raporu

Page, Türkiye'de Maâdin İdaresi'nde müşavir olarak 2 sene görev yapmış Amerikalı bir jeoloji uzmanıdır. Türkiye'de görevli bulunduğu süre içinde jeolojik çalışmalarda bulunmuş; planlar yapmış ve izlenecek yollar hakkında bilgiler içeren raporunu İktisat Vekâletine sunmuştur. Page, Türkiye'deki görevini tamamlayarak Amerika'ya dönmüş, zaman zaman Türk Büyük Elçiliği'ne ziyaretlerde bulunmuştur. 1935 yılı Haziran ayında yaptığı ziyaretinde Türkiye'nin jeolojisi ve madenleri hakkında bilgi sahibi olan bu uzmandan,

Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi Mehmet Münir Bey Türkiye'deki madenlerin işletilmesi hususunda nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusunda görüşlerini rica etmiştir. Bu istek üzerine Page, Türkiye'deki madencilığa ilişkin görüşlerini içeren bir rapor hazırlayarak Büyük Elçiye sunmuştur. Büyük Elçi Mehmet Münir Bey, 22 Haziran 1935 tarihini taşıyan bu raporu, Başbakan İsmet İnönü'ye göndermiştir. Page, raporunda özetle şu hususlara yer vermiştir:

1- Türkiye'nin ihtiyacına uygun, yeni ve asrî bir maden kanunu tanzim etmek için bir komisyon teşkil edilmelidir. Komisyon üyeleri içinde bir hukuk uzmanı, bir mühendis ve bir jeolog olmalıdır. Kanun, milletin maden kaynaklarını en verimli şekilde işletilmesini sağlarken, yabancı sermayeyi de celbedecek mahiyette olmalıdır.

2- Türkiye'nin maden kaynaklarını sistematik bir şekilde tetkik edecek bir jeoloji birimi tesis etmek gerekir. Bu birim politik etkilerden uzak, müstakil, tarafsız ve fennî bir kurum olarak yalnızca bakanlığa karşı sorumlu tutulmalıdır. Bu kurumun faaliyet alanı, madenler, petrol, kömür, yeraltı suları gibi jeoloji biliminin ilgili olduğu unsurları kapsamalıdır.

3- Bu birimde, Türk jeologlar yetişinceye kadar yabancı jeologlardan yararlanılmalıdır. Birim jeoloji sahasında tanınmış bir jeolog tarafından idare edilmelidir. Çalışmalarda gerekecek her türlü malzeme temin edilmeli ve laboratuvarlar kurulmalıdır.

4- Madenlerin ve petrolün hükümet tarafından aranmasına teşebbüs edilmesi doğru değildir. Yapılacak yeni kanunda bu faaliyetler hususi sermayeye verilmelidir. Hükümet, madenlerden sadece vergisini almalı, bu husustaki politikasında jeoloji biriminin rehberliğine bağlı olmalıdır²¹⁵.

Görüldüğü gibi Amerikalı uzman, madencilığın özel sektör tarafından yapılmasını; devletin sadece alacağı vergi ile ilgili olmasını; mutlaka jeoloji ile ilgili bir kurumun tesis edilmesini; bunun müstakil bir yapıda olmasını ve nihayet devletin müdahalesinin olmayacağı yeni bir maden kanununun yapılmasını önermektedir. Kanaatimizce bunlar, o günün şartlarında iyi niyetle ifade edilmiş

²¹⁵ B.C.A, F:030.10. Y:268.803.16

önerilerdir. Yani bu konuda başlangıç olarak, nasıl bir adım atılması ve neler yapılması gerektiğini belirtmiştir diyebiliriz.

b- Barker Raporu

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle ABD ile politik ve ekonomik alanda ilişkilerin gelişmesi iki devlet arasında yakınlaşmayı sağlamıştır. Bu yakınlaşmanın ardından Türkiye ile ABD arasında ekonomik yardımı temin eden anlaşmalar imzalanarak, bahsedildiği üzere Marshall Planı çerçevesinde yardımlar gelmeye başlamıştır²¹⁶. Kurulan bu yakın ilişkilere dayalı olarak 1949 yılı Haziran ayında Türk Hükümeti, ABD'den bir heyetin Türkiye'ye gelerek ekonomi ile ilgili bir etüd yapmasını istemiştir. Bu talep üzerine Dünya Bankası, M.Barker başkanlığındaki bir Amerikan heyetini Türkiye'ye göndermiştir. Heyet 1950 yılı Mayıs ayında yapılan seçimlerden sonra Türkiye'ye gelerek saha etüdlarına başlamıştır (Güven 1998: 107).

Yapılan saha çalışmaları sonrasında 15 Mayıs 1951 tarihinde heyetin başkanının adından dolayı *Barker Raporu* adı verilen bir rapor hazırlanmıştır (Kartalkanat 1991: 57–58). Rapor toplam 276 sayfa ve 13 bölümden oluşmaktadır. Raporun amacının: “*Türk ekonomisi üzerinde geniş bir inceleme yapmak ve Dünya Bankasının Türk Hükümetine uzun vadeli politikalar konusunda önerilerde bulunmak*” olduğu belirtilmiştir (Güven 1998: 107).

Rapor genel olarak Türk ekonomisini kalkındırma konusunda çarpıcı önerileri içermektedir. Üzerinde vurgu yapılan husus *Tarımsal Kalkınmaya* öncelik verilmesidir. Bununla ilgili olarak “*Tarımsal kalkınma düşük bir sermaye yatırımıyla, en fazla iş gücü istihdamı sağlayacaktır. Tüm nüfus için daha iyi beslenmeyi sağlayacak aynı zamanda ihracatı ve yabancı para kazanımlarını artıracaktır*” (Güven 1998: 118) denilerek tarımsal kalkınmanın önemine işaret edilmiştir. Bu politikada endüstri yatırımlarında, hafif tarımsal sanayiye yer

²¹⁶ 1949–1960 yılları arasında Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımı için Bk. TUNCER, **Milletler arası İktisadî Yardımlar ve Kalkınma Meselesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1963, s. 86; bu tarihler arasında verilen yardımların şekli: Hibe, kredi, şarta bağlı ve teknik yardım şeklinde gruplandırılmıştır. Yardımın % 4 'lük kısmı madencilik alanına ayrılmıştır.

verilerek modern sanayiye yönelik projelerin ortadan kaldırılması önerilmiştir (Tayanç 1973: 134). Raporun ikinci bölümünde madenlerden söz edilmiştir. Madenlerle ilgili olarak; devletin sanayi yatırımlarında etkinliğinin ve rolünün azaltılması, sadece alt yapı ile ilgili kalması, madenlerin özel mülkiyete transfer edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunun yanında devletin, özel girişimcilere uzun vadeli yatırım sermayesi sağlaması da istenilmektedir. Bunlardan başka raporda; her çeşit lüks maddeleri üreten sanayi zümrelerinin maden mamulleri üretiminde yer almaması, Zonguldak kömür havzasını geliştirilmesi için hiçbir taahhüde girişilmemesi, özel maden arama ve işletme faaliyetlerine öncelik verecek bir madencilik politikasının kabul edilmesi, özel sermaye gruplarının petrol arama ve işletmelerinden uzak tutma politikasının yeniden gözden geçirilmesi ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafından yapılan incelemelerin halkın istifadesine açık tutulması gibi önerilerde bulunulmuştur.

Aynı raporda münferit fabrikalar ve maden işletmelerinin, kendi başlarına yatırım yapmaları doğru bulunmamakta, bu konuda verilecek kararın başbakan ve yardımcısı tarafından verilmesinin daha doğru olacağı ifade edilmekte, dolayısı ile Sümerbank ve Etibank gibi kuruluşların gelişme göstermeleri sakıncalı görülmektedir (Kartalkanat 1991: 55; M.Turan 1983: 1335). Barker Raporu'nun madenciliğe ilişkin ve hemen uygulamaya konulan önerilerinden birisi de 1952 yılında MTA tarafından yayınlanan *Türkiye'de Maden İşletecek Yabancı Müteşebbisler İçin Tanıtma Bülteni*'dir. Bültende, Türkiye'de maden işlerinde çalışmak isteyen yabancı sermayedarların ne gibi şart ve hükümlere bağlı olacakları ana hatları ile gösterilmiştir (M.Turan 1983: 1335-1336)²¹⁷

Barker Raporu'nun ardından *Maden Yardım Komisyonu* adıyla bir komisyon kurulmuştur. ABD'nin oluşturduğu bu komisyon, Barker Raporu'ndaki madenciliğe ilişkin önerileri yasal işlerliğe kavuşturuncaya kadar olan geçiş

²¹⁷ Bültenin hazırlanış gerekçesinde şöyle denilmiştir: "Türkiye'de maden işlerinde çalışmak isteyen sermayedarların ne gibi şartlar ve hükümlere tabii olacağını ana hatları itibarıyla göstermek ve serbest teşebbüse açık madenlerimiz hakkında toplu bir fikir vermek maksadıyla hazırlanan bu broşürün, memleketimizde çalışmak isteyen hariçteki dostlarımıza faydalı olmasını temenni ederiz". M.TURAN, s.1335-1336

süresinde ön çalışmalar yaparak, işlerliği göstermek üzere faaliyette bulunmuştur (M.Turan 1983: 1335).

Özetle rapor, Türkiye'nin bir ziraat memleketi olduğunu, ziraatla kalkınmanın mümkün olacağını, bunun için önceliği tarıma ve ham madde üretimine verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Devletçiliğin tasfiye edilmesini, özel girişime her alanı açmasını ve yabancı sermaye girişimini engelleyen her türlü mevzuatın değiştirilmesini önermektedir. Maden sanayi başta olmak üzere ağır sanayiye yer verilmeyerek, hafif sanayinin kurulması istenmektedir. Rapor bu haliyle, Türkiye'de madencilğin özel teşebbüse verilmesini ve özel sermaye marifeti ile bu alandaki faaliyetlerin yürütülmesini tavsiye etmektedir. Buna göre; devlet yatırımlarını özel teşebbüsün yatırım yapmayacağı ulaşım ve haberleşme gibi alanlarda yoğunlaştırmalıdır. Özel girişimin gelişmesini teşvik için devlet işletmeciliği sınırlandırılmalı, buna karşılık yabancı sermaye özendirilerek özel kesim ile birlikte dış ülkelerdeki şirketler arasında ikili ilişkiler geliştirilmelidir (Çavdar 1992: 221). Raporda yer alan bu öneriler, ülke madencilığının yabancı sermaye eline geçmesi yolunu açacaktır.

Raporda yer alan öneriler doğrultusunda hükümet tarafından yeni kanunlar çıkarılmıştır. Bunlar: 1951 yılında 5821 sayılı *Yabancı Sermaye ve Yatırımlarını Teşvik Kanunu*; 1954 yılında 6224 sayılı kanunla yeniden düzenlenerek kabul edilen *Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu* ve 1954 yılında kabul edilen 6309 sayılı *Maden Kanunu*'dur. 6309 sayılı Maden Kanunu'nun 13. maddesinde arama ruhsatnamesinin, 62. maddesinde de işletme ruhsatnamesinin Türk kanunlarına göre kurulmuş hükmi şahıslara verileceği belirtilmiştir. Kanunun bu hükümleri yabancıların da madencilik yapabileceklerini ve yerli girişimcilerle eşit haklara sahip olacaklarını göstermektedir²¹⁸.

²¹⁸ **6309 Sayılı Maden Kanunu**, Bk. Madde 13. ve 62

c- Thornbur Raporu

Bu rapor, 1950 yılında ABD’ de Kaliforniya Standart Oil Şirketi’nin Ortadoğu şubelerinin başkan yardımcılığını yapmış Max Weston Thornbur tarafından hazırlanmıştır. Rapor 9 bölümden oluşmaktadır. Rapor’un hazırlanma amacı:

Amerikan görüşlerini göz önünde bulundurmak şartı ile Birleşik Amerika’nın Türk ekonomisinin ıslahına yardımda bulunup bulunmayacağını, bulunduğu takdirde ne gibi yardımlara ihtiyaç duyulacağını ve bunun nasıl tatbik edebileceği konusunda vereceği kararlarda ön verileri sağlamak,

şeklinde ifade edilmiştir (Güven 1998: 25-26).

Rapor’un önsözünde, Türkiye’nin Marshall yardımından yararlanması durumunda, kalkınması için Amerikan’ın görüşlerini kabul etmesi ve Amerika’nın çizeceği ekonomi politikalarını izlemesi gerektiği belirtilmiştir. Raporda, Türkiye’de uygulanan *Devletçilik* politikası şiddetle eleştirilmiş, özel teşebbüse bir deneme imkânı verilmediği ve bu kesimin aslında başarısızlığa uğramadığı, fakat uğratıldığı iddia edilmiştir (Güven 1998: 31). Türkiye’nin kalkınmasında Amerika ile işbirliğinin yararlı olacağına işaret edilerek bu işbirliğinin de şartlarının neler olduğu şu şekilde belirtilmiştir:

Türkiye’de siyasi hâkimiyeti ellerinde bulunduranların hareketlerinde esaslı bir değişme olmadıkça, Türk ve Amerikalılar arasında işbirliğinin tesisi hususunda fazla fırsatlar çıkmayacaktır. Artan bir servetin refah yaratacak şekilde müstahsil olması isteniyorsa, memleket ekonomisi ve iş sahipleri tek partili bürokratik rejimin menfaatinden ziyade, müstahsil veya müstehlik halkın menfaatine faaliyette bulunmalıdır. Türkler zengin kaynakların muhtemelen kullanabilecek hale gelmeden veya Amerikalılar onlara bu şekilde hareket etmeleri için verimli yardımlardan bulunmadan önce, ağır ve yıkıcı vergiler ıslah olunmalı, keyfi ve kapris eseri idarelerle emirlerin önüne geçilmeli idarî mesuliyetin siyasi maksatlarla istimalinden kaçınılmalı, adam kayırma ve farklı muameleler ortadan kaldırılmalıdır (Güven 1998: 106).

Sözünü ettiğimiz raporda yer alan ekonomi ile ilgili görüşlerde, sektörler ayrı ayrı dikkate alınmamıştır. Dolayısı ile madencilığe ilişkin politikalar ayrıntılı ve açık olarak ifade edilmemiştir. Ancak ekonomiye ilişkin ileri sürülen görüşler

madencilik sektörünü kapsayacağından burada bu rapora da yer verdik. Buradan anlaşılan; 1950’li yıllarda kimi zaman Türk Hükümeti’nin daveti ile, kimi zaman Amerika’nın girişimleri ile Amerikalı uzmanlar, Türkiye’ye gelip ekonomik yapı üzerinde incelemelerde bulunmuşlardır. Türk ekonomisine ilişkin raporlar yazıp, kendi bakış ve çıkarları açısından Türkiye’ye kalkınma model ve stratejileri önermişlerdir. Thornbur Raporu da bunlardan birisi olup, rapor Güven’e göre Türk ekonomisine Amerika müdahalesinin aşırı bir örneğini oluşturmaktadır (Güven 1998: 7).

E- Madencilik Sektöründe Yabancı Sermaye

1- Hükümetlerin Yabancı Sermayeye Yaklaşımları

Hükümetlerin yabancı sermayeye bu dönemde nasıl baktıklarını ortaya koymamız için, dönemin hükümet programlarına bakmak gerekir. Bu doğrultuda yaptığımız inceleme sonucunda 1945–1960 döneminde ülke yönetiminde görev alan hükümetlerin hazırlayıp TBMM sundukları hükümet programlarında yabancı sermayeye ilişkin şu görüşler yer almıştır:

- 14.8.1946 tarihli Başbakan Recep Peker’in hükümet programında yabancı sermayeye ilişkin herhangi bir fikir beyan edilmemiştir.
- 13.10.1947 tarihli Başbakan Hasan Saka’nın hükümet programında:

Devletin kadrolarında rasyonel bir çalışma sistemi kurmak ve esaslı tasarruf yoluna gitmek kararındayız. Bu amacın gerçekleştirilmesi için, yüksek ihtisas sahibi olarak tanınmış yabancı müesseselerden de yararlanmayı yerinde buluyoruz.

denilerek, yabancı sermayeye sıcak bakıldığı ifade edilmiştir (Dağlı-Aktürk 1988: 142).

- 10.6.1948 tarihli Başbakan Hasan Saka’nın II. Hükümet programında, yabancı sermaye ile ilgili yeni bir görüş belirtilmemiştir. Muhtemelen önceki programda belirtilen politikalara devam edilmiştir. Bu programda; ekonomik kalkınmayı bir an önce gerçekleştirmek için dış krediye ihtiyaç olduğundan söz edilmiştir.

- 22.5.1950 tarihli Başbakan Adnan Menderes'in I. Hükümet programında; iktisadî alanda gelişmeyi süratlendirmek amacıyla yapılacaklar içersinde: *“Yabancı teşebbüs, sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek”* ve ayrıca *“ hususi teşebbüsün kendini hukuki ve fiili emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün tedbirleri almak ve onun süratle gelişmesine yardım etmek”*

şeklindeki ifadeleri ile hem yabancı sermayeye, hem de özel teşebbüse ilişkin hükümetin yaklaşımları açıklanmıştır (Dağlı-Aktürk 1988: 157). Bu hükümet programında, yabancı devletlerle kurulacak olan ilişkilere ve alınacak teknik yardımlara dair önemli görüşlere de yer verilmiştir. Bu görüşler şu şekilde ifade edilmiştir:

Milletçe, samimi şükran hisleri beslediğimiz büyük dostumuz Amerika ile ve büyük müttefikimiz İngiltere ve Fransa ile siyasi, iktisadi, kültürel münasebetlerimizi samimiyet ve anlayış havası içinde her gün daha da kuvvetlendirmek en büyük emelimizdir “. Diğer ise, “Büyük dostumuz Birleşik Amerika’nın askeri sahadaki maddi ve teknik yardımlarından istifade temini tahakkuk ettirmeye çalışacağız (Dağlı-Aktürk 1988: 164-165).

- 30.5.1951 tarihli Başbakan Adnan Menderes'in II. Hükümet programında; *“İstihsalî hızlandırmaya matuf ecnebi sermayenin memlekete gelmesini sağlayacak bir kanun tasarısı hazırlanmıştır”* denilerek yabancı sermayeye önemli ölçüde yer verecek bir kanunun hazırlanacağına işaret edilmiştir (Dağlı-Aktürk 1988:173).
- 17.5.1954 tarihli, III. Menderes Hükümeti programında; *“yabancı teşebbüs, sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanmanın şartları tahakkuk ettirilecek ve icapları yerine getirilecektir”* (Dağlı-Aktürk 1988: 188). *“Yabancı sermayeyi teşvik kanunu ile petrollerimizin işletilmesi mevzuundaki tedbirlerimizde gayet kararlıyız”* (Dağlı-Aktürk 1988: 190). *“Yabancı sermayenin memleketimize akmasını temin hususundaki*

gayretlerimize hızla devam edeceğiz” (Dağlı-Aktürk 1988: 191) şeklinde görüşler yer almıştır.

- 14.12.1955 tarihli IV. Menderes Hükümetinin programında; “*Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunundan bu güne kadar alınan neticelerden daha ileri neticeler elde edilebilmesi için durmadan gayret sarf edeceğiz”* şeklindeki ifade yer almıştır (Dağlı-Aktürk 1988: 207).
- 25.11 1957 tarihli V. Menderes Hükümetinin programında; “*yabancı sermaye ile teşrik-i mesai kuracağımız yeni ve zaruri tesisler için uzun vadeli krediler akdi hususunda teşebbüs ve gayretlerimizin gittikçe artan neticeler vereceğine kani bulunuyoruz”* (Dağlı-Aktürk 1988: 216) şeklindeki ifadeleri ile yabancı sermaye ile iyi ilişkiler kurulup, bundan da iyi sonuçlar alınacağını umulduğu belirtilmiştir.

Çalışmanın bu kısmında 1946–1950 yılları arasında kurulmuş olan hükümetlerin programlarında yer alan yabancı sermayeye ilişkin görüşler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Programlarda yer alan görüş ve fikirlerden, bu dönemde yabancı sermayeye önemli ölçüde ümit bağlandığı anlaşılmaktadır. Yabancı sermaye ekonomik kalkınma için adeta yararlanılması kaçınılmaz bir fırsat olarak görülmüştür.

Bu konuda hükümet programlarında yer alan tespitlerimizden başka, ekonomide yabancı sermayeye yer veren başka düzenlemelerin de yapıldığını görmekteyiz. Bunların başında yukarıda belirttiğimiz 1951 ve 1954 tarihlerinde yürürlüğe konulan *Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunları* gelmektedir. Bunlardan başka daha önce kabul edilen 25.5.1947 tarih ve 13 sayılı *Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Karar* ile 1.3.1950 tarihinde çıkarılan *Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesi ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun* bulunmaktadır (Karluk 1997: 524).

2- Yabancı Sermayenin ve Yatırımlarının Teşvik Edilmesi

Cumhuriyet döneminde yabancı sermaye konusunda ilk düzenleme, 25.5.1947 tarihinde çıkarılan 13 sayılı *Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki*

Karar'ın kabulü ile başlamıştır. Ardından yabancı sermayeyi teşvik etmek amacıyla 1.3.1950 tarih ve 5583 sayılı *Hazinece Özel Teşebbüslere Keşfalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun* hazırlanmıştır. Bu kanunla, ülkeye gelecek yabancı sermayeye transfer garantisi verilerek dışardan borç almak isteyen işletmecilere borçlarını dövizle transfer etme imkânı tanınmıştır (Karluk 1997: 524). Esas olarak Türkiye'de yabancı sermayenin teşvik edilmesi konusunda atılan adım 9.8.1951 tarih ve 5821 sayılı *Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu* ile olmuştur²¹⁹. 5821 sayılı Teşvik Kanunu göre:

Memleket ekonomisine yarayacak mahiyette olmak, Türk hususi sermayesine açık işlerde kullanılmak, herhangi inhisar ve imtiyazı tazammum etmemek şartıyla ve sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm sahalarına yatırılmak üzere getirilecek yabancı sermaye aynı kanunda yazılı hak ve menfaatlerden yararlanabilecekti (Tuncer 1968: 74)

Bu konudaki ikinci girişim, 5821 sayılı kanunun yerine geçen ve onu yeniden düzenleyen 18.1.1954 tarih ve 6224 sayılı *Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu*'dur²²⁰. Bu kanunun kabulü ile 5821 sayılı kanun yürürlükten kaldırılmıştır. Kabul edilen bu kanunun diğerinden en önemli farkı, yabancı sermayenin kabul edileceği alanlar ile kâr ve sermaye transferlerini sınırlayan hükümlerinin kaldırılmış olmasıdır. Kanun, Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı sermayedarların, yerli sermaye ve teşebbüslere tanınan bütün hak, muafiyet ve kolaylıklardan yararlanmasını sağlamış; kanundan yararlanmak için yerli ortaklarla işbirliği zorunluluğunu kaldırmıştır. Yerli ortaklarla işbirliği yapılması halinde de, hisse senetleri ile ilgili konularda hiçbir sınırlama getirmemiştir (Tuncer 1968: 75)²²¹

²¹⁹ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 32, s. 1856–1858

²²⁰ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.35; ayrı basım, s. 5-11

²²¹ Türkiye'ye, 1950 -1960 yılları arasında yabancı sermaye şu 3 yoldan girmiştir.1- Petrol Kanunu'na dayalı olarak; 2- Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın uluslararası kurumlardan yaptığı borçlanmalar yolu ile; 3- 1960 yılında özel bir kanunla kurulan Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş kanalıyla. 1965 yılı itibarı ile madencilik sektörüne giren yabancı sermaye yatırımları 856.003 dolardır. Bk Tuncer, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu**, s. 80-89. Ayrıca yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye ekonomisine etkileri için Bk.aynı eser, s. 92-131.

Bu kanunların kabul edilip yürürlüğe girmesi ile, özetle Türkiye madenlerinin işletilmesi ve değerlendirilmesinde yabancı sermayeden de istifade edilmesi düşünülmüştür. 6224 sayılı kanunda Türkiye'ye gelecek olan yabancı sermayeye, Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesinin kararı ve İcra Vekilleri Heyeti'nin tasvibi ile izin verileceği belirtilmiştir (madde 1). Yabancı sermayeye izin verip vermeme yapılan fayda- maliyet analizine bağlı tutularak, verilecek izin tamamen devletin yetkisine bırakılmıştır. İzin verilirken, kalkınma planlarında öncelik taşıyan sanayi ve hizmet sektörlerinde faaliyet göstermesi, ülkeye ileri bir teknoloji getirmesi, ithal ikâmesi sağlaması, yan sanayi'yi geliştirmesi, Avrupa'da rekabet imkânına sahip olması, büyük ölçüde ithal malı ham maddelere bağlı olmaması, yarattığı katma değer büyük olması ve ekonomide tekeller yaratmaması gibi şartlar aranmıştır (Karluk 1997: 525). Bütün bunların yanında, yerli sermayeye tanınan hak, muafiyet ve kolaylıklardan aynı sahada çalışan yabancı sermaye ve teşebbüsün de yararlanması esası getirilmiştir²²².

Yabancı sermayeyi teşvik kanununun yürürlüğe girmesinden sonra, yatırım yapmak için 1.8.1951 tarihinden 31.12.1960 tarihine kadar 230 yatırım talebi kabul edilmiş; 201 yatırım talebi de red edilmiştir. Yine bu yılları kapsayan dönemde Türkiye'ye 548.441.088.60 TL. tutarında yabancı sermaye girişi olmuştur. Belirtilen yatırım miktarı içinde madencilik sektörü müstakil olarak gösterilmemiştir. Dolayısı ile burada net bir rakam vermek mümkün olmamıştır. (Selik 1961: 27,59)²²³

Yabancı sermayenin teşvik edilmesi uygulaması kapsamına madencilik dahil diğer sektörlerin yanında 1954 yılında petrol de dahil edilmiştir. 16.3.1954 tarih ve 6326 sayılı *Petrol Kanunu* ile, Türkiye'de faaliyette bulunan şirketlerin petrol arama, sondaj, üretim ve dağıtım faaliyetleri yeniden düzenlenmiştir (Karluk 1997: 525). Yapılan bu düzenleme ile 1954-1960 yılları arasında petrol arama şirketlerinin getirdikleri sermaye, nakit ve malzeme olarak 491.806.862 TL.olarak tespit edilmiştir (Selik 1961: 59).

²²² **Düster**, Üçüncü Tertip, C.35, s.11

²²³ 1951–1960 yılları arasındaki yabancı sermaye yatırımlarının dağılımını ve yatırımcı ülkeleri görmek için Bk. SELİK, s. 30–31

Cumhuriyet Döneminde, konumuzun sınırlarını dikkate alarak yabancı sermaye ile ilgili olarak şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

- Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancı sermayeye karşı olunmadığı ifade edilerek yabancı sermaye ülkeye çekilmeye çalışılmış, ancak yapılan millileştirme çalışmaları ülkeye istenilen ölçüde yabancı sermayenin girmesine engel teşkil etmiştir. Yabancı sermaye yatırımcıları ortamı güvenilir görmemiştir.
- 1933–1939 döneminde Türkiye’de yabancı sermayeye karşı kapalı bir politika izlenmiştir. Bunda 1931 yılından itibaren uygulamaya konulan *Devletçilik* politikasının önemli etkisi olmuştur. Yabancı yatırımlar azalmış tamamen kesilmemiştir. Mesela, Kayseri’de Uçak Montaj Fabrikasının yapımı bir Amerikan firmasına, Karabük Demir-Çelik Fabrikası ise bir İngiliz firmasına verilmiştir (Karluk 1997: 522-524)²²⁴.
- İkinci Dünya Savaşı yılları ve hemen sonrasında iş başına gelen hükümetler ülkenin ekonomik yönden kalkınmasında yabancı sermayenin katkılarını teşvik etmeye yönelik geniş çaplı gayretler göstermemişlerdir.
- İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra, yeni dünyanın ekonomik düzenine yön vermek amacıyla ABD’nin ekonomik etkinliğinin arttığı görülmüştür. Bunun sonucu Türkiye, Dünya Bankası ile ilişkiler kurmuş, Marshall yardımlarından yararlanmaya başlamış ve Türkiye, oluşan iki kutuptan kapitalist sistem içinde yer almıştır. Bu gelişmeler Türkiye’yi yabancı sermayenin yatırım yapmasını kolaylaştırıcı düzenlemeler yapmaya yöneltmiştir. Devamında yasal düzenlemeler için hazırlıklara girişilmiş ve nihayet *Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu* ve *Petrol Kanunu* gibi önemli kanunlar çıkarmıştır.
- 1950 yılında *Demokrat Parti*’nin iktidara gelmesi ile bilinçli bir şekilde yabancı sermaye ülkeye çekilmeye çalışılmıştır. 1954’de kabul edilen *Maden Kanunu*’nda bu anlayışa yer verilmiştir. Kanunun oldukça liberal

²²⁴ 1934–1938 yılları arasında Türkiye’de 32 yeni yabancı şirket faaliyete geçmiştir. Bk. TEZEL, s.187

bir yapıya sahip olmasına rağmen yabancı sermayenin ülkeye istenilen ölçüde gelmediği yönünde kanaatler yaygındır.

3- Yabancıların Madencilik İşlerine Girmesi

a- Yabancılarla Maden Arama ve İşletme Hakkı Tanınması

Yabancılar, madenleri işletme hak ve ayrıcalığını Osmanlı Devleti zamanında elde etmişlerdir. 1867 yılında yabancıların mülk edinmelerini sağlayan kanunun yürürlüğe konması ile birlikte, “*bizzat veya bil iştirak maden imal edebilecekleri*” esası kabul edilmiştir (Tamzok 2008: 181). Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti’nde maden üretim ve işletmeciliğinin büyük oranda yabancı ve azınlık sermayesinin elinde olduğu görülmektedir (Ökçün 1969: 859). Devletin son yıllarında ülkede, madencilik alanında çok sayıda yabancı sermayeli şirket faaliyet göstermiştir. Bunların bir kısmı Osmanlı döneminde, bir kısmı Cumhuriyet döneminde elde etmiş oldukları ayrıcalıklara dayanarak madencilik faaliyetlerini 1950 yılına kadar sürdürmüşlerdir (Tezel 1982: 186). Bu tarihe kadar geçen sürede yabancıların madencilik faaliyetleri 1906 tarihli Maâdin Nizamnamesine göre yürütülmüş, zaman zaman ek düzenlemelere yapılmıştır. Cumhuriyet Döneminde *Devletçilik* politikasına bağlı olarak madenler satın alınarak devletleştirilmiş ise de bu bütün madenleri kapsamamıştır. Bu dönemde yeni yabancı şirketler kurularak madencilik faaliyetlerine başlamışlardır.

Bu yabancı maden şirketleri, Osmanlıdan intikal eden Maâdin Nizamnamesi hükümlerine göre maden işletme faaliyetlerini sürdüre gelmişlerdir. 1951 ve ardından 1954 yılında yayınlanan *Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu*’nun yürürlüğe konması ile yerli sermaye ve teşebbüse tanınan bütün haklar, yabancı sermaye ve teşebbüse de tanınmıştır. Kanun, işletme hakları bakımından yabancı sermayeyi yerli sermaye ile eşit konuma getirmiştir²²⁵. 1954 yılında kabul edilen yeni maden kanununda, madenlerde arama ve işletme haklarına ilişkin düzenlemeler yapılırken yabancı sermaye ve teşebbüslerin bu faaliyetlere nasıl ve ne şekilde iştirak edecekleri açık bir şekilde belirtilmiştir. Kanunun, 9 ve 10.

²²⁵ 1954 tarihli Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu, Madde 10

maddelerinde, madenlerin aranması ve arama ruhsatnamesinin kimlere verileceği; 43. maddesin de ise işletme talebi ve işletme şeklinin nasıl olacağı açıklanmıştır²²⁶. Sonuç olarak, Türk kanunlarına göre kurulmuş olan yabancı maden şirketleri de bu yasaya tabi tutulmuşlardır.

b- Arama ve İşletme Esasları

Türkiye’de 1935 yılında MTA Enstitüsü’nün kurulması ile maden arama faaliyetleri bu devlet kuruluşu tarafından yürütülmüştür. Bulunan madenlerin işletmeye elverişli olanları yine aynı yıl kurulan Etibank’a devredilerek işletmeleri sağlanmıştır. Bu durum, 1954 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir. 1950 yılında *liberal ekonomi* görüşüne sahip Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile dışardan sunulan ekonomi raporlarındaki önerilere de uygun olarak yeni kanunlar çıkarılmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz bu kanunlar: 1951 ve 1954 yılında çıkarılan *Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu*, 1952 yılında MTA Enstitüsü’nün yayınladığı *Türkiye’de Maden İşletecek Yabancı Müteşebbisler İçin Tanıtma Bülteni* ve nihayet 1954 yılında kabul edilen *6309 Sayılı Maden Kanunu*’dur. Bu kanunlarla, madencilik alanında o zamana kadar sadece kamu kuruluşlarının faal olabildikleri bazı kollar özel teşebbüse açılmış ve bunlarla kamu teşebbüslerine eşit muamele yapılması ilkesi benimsenmiştir. Maden kanununun 13. ve 62. maddeleriyle, madenlerin devlet eliyle geliştirilmesi esasından vazgeçilerek, özel ve kamuya ait teşebbüslerin bu alandaki faaliyetlerde eşit olacakları hükme bağlanmıştır. Dolayısı ile yeni hazırlanan kanunda özel teşebbüs ve kamu kesimi maden arama ve işletmesinde eşit hale gelmiştir.

Maden kanunu’nda, maden arama ruhsatnamelerinin medeni haklarını kullanmaya ehil Türk vatandaşlarına, Türk kanunlarına göre kurulmuş hükmî şahıslara ve iktisadi devlet kuruluşlarına verileceği hükmü yer almaktadır (madde 13). Buna göre yabancı maden şirketleri de Türk kanunlarına uymak şartı ile maden arama faaliyetlerine girişebileceklerdir²²⁷.

²²⁶ 6309 Sayılı Maden Kanunu, Madde 9, 10, 43

²²⁷ 6309 Sayılı Maden Kanunu, Madde 9, 26, 42

Madenlerin işletilmesine dair esaslar, maden kanunun 43-48. maddelerinde açıklanmıştır. Buna göre; maden arama ruhsatnamesi sahibi, arama ruhsatı çıkardığı madenler için işletme hakkının kendisine verilmesini Sanayi Bakanlığına vereceği dilekçe ile talepte bulunur (madde 43). Maden işletme ruhsatnamesinin, medenî haklarını kullanmaya ehil yalnız bir Türk vatandaşı veya madencilik yapabileceği statüsünde yazılı, Türk kanunlarına göre kurulmuş bir tüzel kişiye ve bu hususta yetkili iktisadi devlet kuruluşlarına gerekli incelemeler yapıldıktan sonra, Sanayi Bakanlığınca verileceği hükmü yer almıştır (madde 62). İşletme ruhsatnamesinin verilisinde de aynı arama ruhsatnamesinde olduğu gibi, Türk kanunlarına göre kurulmuş olma şartı aranmıştır.

Madenlerde arama ve işletme esaslarının neler olduğu, maden kanununun işaret ettiğimiz maddelerinde açıklanmıştır. Bu dönemde yapılan bir başka düzenleme petrol arama ve işletmesi ile ilgilidir. Daha önce yürürlükte olan 792 Sayılı Petrol Kanunu yerine, 1954 yılında 6326 sayılı yeni *Petrol Kanunu* yürürlüğe konmuştur. Bu kanunla petrol arama işi MTA'dan alınarak yerli ve yabancı tüzel kişilere verilmiştir. Kanunun yürürlüğe konmasının ardından Türkiye'de 20 kadar şirket, 250'ye yakın petrol arama ruhsatnamesi alarak, petrol arama faaliyetlerine başlamışlardır (M.Turan 1983: 1337)²²⁸.

Petrol arama ve işletmesi ile ilgili olarak Bakanlar Kurulu, 10 Nisan 1954 tarihinde yayınladığı bir kararname ile Türkiye'yi 9 petrol arama bölgesine ayırmış, bu bölgelerin 7'si aramaya açık, 3 ve 4 numaralı bölgeler gelecek kuşakların ihtiyacı düşünülerek şimdilik kaydıyla kapalı bırakılmıştır. Aynı yıl Türkiye'de bulunan petrolün işletilmesi ve yeni petrol sahalarının bulunması için *Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı*, petrol ürünlerinin dağıtımı ile ilgili olarak da *Türk Petrol Ofisi A.Ş.* kurulmuştur (M.Turan 1983: 1337; Birön-Atak 1986: 25).

²²⁸ Bu petrol şirketlerinin ülkelere göre sermaye dağılımı : Türk 2, Alman 2, Hollanda 1, geri kalanı ABD şeklindedir.

c- Maden İşletme İmtiyazına İlişkin Esaslar

1954 yılında yürürlüğe giren 6309 sayılı Maden Kanunu'nun 63-65. maddeleri madenlerde işletme imtiyazına ilişkindir. Kanunun ilgili maddelerinde; “*maden işletme imtiyazı Bakanlar Kurulu kararıyla verilir. İşletme imtiyazı 40 yıldan az, 99 yıldan fazla olamaz. 99 yıldan daha az müddetle verilmiş olan işletme imtiyazı müddeti, icabında yapılacak temditlerle 99 yıla iblağ edilir*” şeklinde yer almıştır²²⁹. Kanunun 64. maddesinde maden işletme imtiyazının, “*madencilik yapabileceği statüsünde yazılı ve Türk Kanunlarına göre kurulmuş yalnız limitet veya anonim şirkete veya bu hususta yetkiyi haiz İktisadi Devlet Teşekkülü ve Müessesine veya Amme İdaresine verileceği*” belirtilmiştir. İşletme imtiyazının yürürlüğe girmesi, Sanayi Bakanlığı ile imtiyaz talebinde bulunanın imtiyaz şartnamesi ve mukavelenamenin imzalaması ile başlayacağı ilgili maddede ifade edilmiştir (madde 65).

Maden kanunun ilgili maddeleri, maden işletme imtiyazına ilişkin esasları açık şekilde göstermektedir. İmtiyazın verilmesinde yerli ve yabancı sermaye diye bir ayırım yapılmamıştır. Türk kanunlarına göre kurulmuş limitet veya anonim şirket olması ve statüsünde madencilik yapabileceği yazılı olması şartı aranmıştır. Dolayısı ile imtiyazlardan yabancıların da yararlanmasının yolu açık tutulmuştur. Yabancı sermaye de bu şekilde sunulan imkânlardan yararlanmaktan geri durmamıştır.

²²⁹ **6309 Sayılı Maden Kanunu**, Madde 63, (Kanunun 62, 63, 65. maddeleri 11.7.1963 tarihinde değiştirilerek yukarıdaki gibi düzenlenmiştir.

BÖLÜM 3

CUMHURİYET DÖNEMİNDE MADENCİLİK ALANINDA AÇILAN KURUM, KURULUŞ, İŞLETME VE ŞİRKETLER

Cumhuriyet Döneminde ülkenin kalkınması, ilerlemesi, geri kalmışlıktan kurtulması ve çağdaş toplumların seviyesine ulaşması için her alanda yeniliklere ve düzenlemelere yer verilirken, ülke ekonomisinde çok önemli bir yere sahip bulunan madencilik faaliyetlerine de gerekli özen gösterilmiştir. Bu alanda yapılacak faaliyetlerin bir düzen içinde yürütülmesini sağlamak üzere bir takım kurum, kuruluş ve işletmelerin açılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Açılan her birim kendi çapındaki faaliyet ve çalışmalarla madencilik alanına önemli katkılar sunmuştur ve Türk madenciliğinin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren madencilik faaliyetleri genel olarak *İktisat Vekâleti*'ne bağlı olarak yürütülmüştür. 1920 yılında kurulan icra vekilleri heyetinde İktisat Vekâleti olarak adlandırılan ticaret, sanayi ziraat ve madenciliği kapsayan alanlardan sorumlu olan bu vekâletin adı ve hizmet alanı, zaman zaman değişikliğe uğratılmış, nihayet 1946 yılında kurulan hükümet, bu bakanlığın adını *Ekonomi Bakanlığı* olarak değiştirmiştir (Dağlı-Aktürk 1988: 117). 1949–1950 döneminde kurulan hükümette, bakanlık bu kez *Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı* olarak adlandırılmış ve en son kabul edilen 1954 yılındaki 6309 sayılı kanunda, maden işlerinin Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına bağlı olduğu ifade edilmiştir. 30 Haziran 1957 tarihinde yürürlüğe giren 6973 sayılı *Sanayi Vekâletinin Kuruluş ve Vazifeleri Hakkındaki Kanun*, madencilik faaliyetlerini *Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı*'nın iştigal sahasından çıkararak, *Sanayi Bakanlığı* ile ilgili hale getirmiştir. 1963 yılında ise Bakanlar Kurulu listesinde bakanlıkların sayısı artırılmış, *Sanayi Bakanlığı* iki kısma ayrılarak birinci kısma *Sanayi Bakanlığı*, ikinci kısma ise *Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı* adı verilmiştir. Bu yeni düzenleme ile Maden ve Petrol Daireleri *Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına* bağlanmıştır (Fındıkgil 1966: 39).

Tarihsel gelişimi hakkında bilgi vermeye çalıştığımız madencilik işlerinin bağlı olduğu bakanlıkların bünyesinde veya dışında, bir yönü ile madencilik faaliyeti gösteren birçok kurum, kuruluş ve işletmenin ele aldığımız 1923–1960 döneminde açıldıkları görülmektedir. Bu bölümde, madencilikle ilgili tespit edebildiğimiz bilimum müesseseler hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

A- Kurumlar

1- Daireler

a- Maâdin Umum Müdürlüğü

İktisat Vekâletine bağlı olarak kurulmuş bulunan, maden işlerinden sorumlu *Maâdin Umum Müdürlüğü*'nün görev ve sorumlulukları 31.12.1935 tarih ve 2/3810 sayılı, *İktisat Vekâleti Teşkilatına Dahil İdarelerin İş ve Vazifeleri Hakkındaki Nizamname*'de belirtilmiştir. Buna göre, *Maâdin Umum Müdürlüğü*, Maâdin Taharri ve İşletmeleri, Maden Kömürleri ve Müştakları İşleri, Taharri İmtiyazları ve Muamelat Müdürlükleri; Baş mühendislikten, taşrada ise Ereğli Havza-i Fahmiyesi Baş mühendisi ve müdürü ile diğer mıntikalardaki maden memurlarından kuruludur (Anıl-Merey 1942: 224-225). *Maâdin Umum Müdürlüğü*'nün başta gelen görevlerinden biri, maden arama, petrol keşif, maden ocağı ruhsat tezkeresi ve taşocağı ruhsatnamelerinin verilmesinde, ruhsatnamelerin süresinin uzatılması ve bunlara ait hisselerin devir, intikal ve terki ile metruk veya mekşuf addedilmesinde kanuni hükümleri tatbik etmek ve ettirmektir. Bundan başka, maden arama ve işletme faaliyetlerinin insan hayatı, sağlığı ve emniyeti bakımından fenne uygun olarak yapılmasını sağlamak, madenlere ait istatistikleri tutmak, madenlere ait kanun, nizamname ve talimatname projelerini hazırlamak, maden işleri hakkında görüşleri içeren raporlar hazırlamak, ulusal ekonomi açısından mevzuat hükümlerine göre maden işletmelerini üretim bakımından denetleyip gerektiğinde müdahale ve yardımlarda bulunmak, işçi ve madenci arasındaki ilişkileri denetlemek, madenler için uzmanların yetiştirilmesini temin etmek ve maden işletme faaliyetlerinin milli

servetin korunması bakımından fenne uygun olarak yapılmasını sağlamak şeklinde özetlenebilir (Anıl-Merey 1942: 224-225)

Nizamnamede ayrıca, Maden Taharri ve İşletmeleri Müdürlüğü, Maden Kömürleri ve Müştakları İşleri Müdürlüğü, Taharri Ruhsatnamesi ve İmtiyazlar Müdürlüğü, Muamelât Müdürlüğü ve Ereğli Kömür Havzası Baş Mühendis ve Müdürlüğü birimlerinin hangi işlerle iştigal ettikleri kısaca belirtilmiştir.

30 Haziran 1957 tarihinde 6973 sayılı kanun ile *Sanayi Vekâleti* kurulmuştur. Yeni vekâletin kuruluşu ile madencilik işleri ve madenleri ilgilendiren bütün hususlar bu vekâletin sorumluluğuna verilmiştir. Kanunun 2. maddesinin f bendinde vekâlete bağlı daireler arasında *Maden Dairesi Reisliği* adında bir birim oluşturulmuştur. Bu dairenin görev ve yetkileri aynı kanunun 3. maddesinin e ve f bentlerinde belirtilmiştir. Reisliğin görev ve sorumlulukları *Maâdin Umum Müdürlüğü*'nün görev ve sorumlulukları ile aynıdır. Anlaşılan bu birim, bir öncekinin işlevlerini yerine getirmek üzere kurulmuştur. Kanunun yürürlüğe girmesi ile *Maâdin Umum Müdürlüğü* olarak anılan müdürlüğün görev ve yetkileri *Maden Reisliği Dairesine* verilmiştir. Dairenin görev, yetki ve sorumlulukları daha da genişletilmiştir (Fındıkgil 1966: 40). Getirilen bu yeni düzenlemeye göre, görev ve yetkiler şu şekilde belirlenmiştir:

Madenlerle ilgili mevzuat hükümlerini uygulamak, devlete veya hususi maden müesseselerine ait işleri mevzuat dairesinde yürütmek, maden sicilini tutmak, madenlerin umumi envanterini yapmak, madencilğin inkişafına ve yenilerinin kurulmasına ait etütleri yaparak ihtiyaç derecesine ve imkânlarına göre resmi ve hususi sektörlerde ele alınabilecek işlerin prioritelerini tespit etmek ve bunlardan ön sırada tahakkuku lüzumlu işlerin plân, proje ve rantabilite etütlerini hazırlayarak teşebbüs sahasına intikali için gerekli tedbirleri almak, Bakanlık ve Bakanlığa bağlı müessese ve işletmeler arasında irtibat ve münasebet kurmak, madencilğin finansmanına ve umumiyetle teşvikine ait esasları ve kanunları hazırlamak, maden müesseseleri arasında irtibat ve koordinasyonu sağlamak, teknik bilgi vererek hususi teşebbüse önderlik etmek, standardizasyon ve norm esaslarının tespit ve tatbikini temin ve kontrol etmek, maden mamullerinin kalite kontrollerini yapmak, teknik, istatistik ve yayın faaliyetlerini idare etmek ve umumi olarak maden müesseselerine müteallik işleri mevzuat çerçevesinde yerine getirmek (Fındıkgil 1996: 40-41).

Gerçektende görev ve yetkiler açısından bakıldığında *Maden Dairesi Reisliği*'nin sahip olduğu yetkiler bir öncesinde var olan *Maâdin Umum Müdürlüğü*'nün görev ve yetkilerinden oldukça fazladır. Doğal olarak madencilik alanındaki gerçekleşen yenilikler kurumların da işlevlerinin yeniden düzenlenmesini kaçınılmaz hale getirmektedir. Diğer taraftan bu yeni düzenlemelerin yapılması ülke madenciliğinin gelişmekte olduğuna da işaret etmektedir.

Ülke madenleri ve maden işlerinden sorumlu olan bu kurumun adı 1963 yılında, 505 sayılı kanun hükmünde kararname ile *Maden İşleri Genel Müdürlüğü* olarak değiştirilmiştir²³⁰. Maden ve Petrol Daireleri de yeni kurulan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na bağlanmıştır.

b- Türkiye Sanayi ve Maâdin Bankası

Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisadi yönden geri kalmışlığı açık şekilde görülen Türkiye'de ticaret ve sanayi alanında süratle kalkınmanın teşvik kanunları ve dağınık tedbirlerle mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Ülkenin iktisadi hayatına daha fazla eğilmek gereği hissedilmiş ve iktisadi hayata canlılık getireceğine inanılarak sanayi ve madencilğe yardım sağlayacak bir banka kurulması düşünülmeye başlanmıştır²³¹. İzmir'de yapılan İktisat Kongresi'nde de konu ele alınmıştır. Bunun üzerine bankanın kurulmasına ilişkin Kanunun Mucip Sebepler Layihası hazırlanmıştır. Mecliste kanun layihasının ve encümen mazbataları üzerinde yapılan görüşmeler sonrasında 633 sayılı kanun ile 1925 yılında maden işletme ve her türlü bankacılık işlerini yapmakla yetkili *Türkiye Sanayi ve Maâdin Bankası* kurulmuştur (Apak-Aydıneli-Akın 1952: 17; Tezel 1982: 263). Banka kurulurken doğrudan doğruya devlet sermayesi ile sanayi tesisleri kurmaktan ziyade, ticaret ve sanayi sahasında belirmeye başlayan fakat sermaye yetersizliği dolayısı ile gelişme gösteremeyen teşebbüsleri destekleyerek onları iktisadi sahaya çekilmesi düşünülmüş ve bankanın işletmecilik yapması geçici bir dönem için tasarlanmıştır. Buna bağlı olarak, devlet mülkiyetinde olup kendisine ileride devredilecek sanayi ve maden tesislerini bizzat kuracağı şirketler veya ortaklıklar vasıtası ile işletme görevi verilmiştir (Tamzok 2008: 187).

²³⁰ Resmi Gazete, 9 Eylül 1963, sayı 21693

²³¹ TBMMZC, Devre III, C. 5, s. 4

Türkiye Sanayi ve Maâdin Bankası'nın faaliyetlerini iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar:

1- Sınai faaliyetleri,

2- İştirakler ve sınai kredi işlemleridir.

Bankanın sınai faaliyetlerinde yer alması kuruluşundan hemen sonra dört tane dokuma fabrikasını devralması ile başlamıştır. Madencilikle ilgili olan tarafı madenci şirketlere iştirak etmesi ve kredi sağlaması şeklindedir. Dolayısı ile banka, aynı zamanda madencilik faaliyetleri ile ilişkili bir yapı arz etmiştir. İştirak ettiği maden şirketleri: Eskişehir Lületaş Şirketi ve Kilimli Kömür Madenleri Türk Anonim Şirketi'dir (Apak-Aydınelli-Akın 1952: 33). Ayrıca Ergani madenlerinin işletme sermayesine de iştirak etmiştir (Tamzok 2008: 187)

Türkiye Sanayi ve Maâdin Bankası yedi yıl faaliyette bulunmuştur. Bu süre içinde banka fabrika işletmeciliğini ana faaliyeti olarak sürdürmüş, gerçek Sanayi ve Kredi Bankası karakterini gösterememiştir. Ancak, devraldığı fabrikaları iktisadi bir işletme tarzına kavuşturmuş, banka vasıtası ile yeni sınai tesislerinin kurulup faaliyete geçmesi sağlanmıştır (Apak-Aydınelli-Akın 1952: 36).

c- Devlet Sanayi Ofisi

Daha önce kurulmuş olan Türkiye Sanayi ve Maâdin Bankası'nın amaçlanan etkinlikte olamaması, faaliyetlerinin daha ziyade fabrika işletmeciliğine yönelmesi ve sınai kredi fonksiyonlarını yerine getirememesi üzerine dönemin İktisat Vekili Şeref Bey'in önerileri ile Sanayi ve Maâdin Bankası'nın yerine iki ayrı teşekkülün oluşturulması yoluna gidilmiştir. Bu öneri doğrultusunda kurum, bankacılık ve işletmecilik faaliyetleri dikkate alınarak iki kısma ayrılmıştır. Devlet işletmelerini toplu olarak idare etmek üzere 3 Temmuz 1932'de kabul edilen 2058 sayılı kanun ile *Devlet Sanayi Ofisi*; bankacılık işleriyle meşgul olmak üzere 7 Temmuz 1932'de kabul edilen 2064 sayılı kanun ile *Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası* kurulmuştur (Apak-Aydınelli-Akın 1952: 39; Tayanç 1973: 91). Devlet Sanayi Ofisinin kuruluşu ülkede planlı ve organize devlet işletmeciliği yolunda atılmış ilk

adım olarak kabul edilmiştir. Ofisin kurulmasına ilişkin kanunun 1. maddesinde²³²:

Devlet teşebbüsü şeklinde kurulacak sanayi müesseselerinin doğrudan doğruya veya bilvasıta tesisine hizmet ve kanunu mahsusu ile kurulanlardan maada Türkiye Sanayi ve Maâdin Bankası tarafından idare edilmekte olanlarla devlet Sermayesiyle tesis edilmiş ve edilecek her türlü fabrikaları ve Devlet iştiraklerini idare ile mükellef olmak üzere Devlet Sanayi Ofisi teşkil edilmiştir.

denilerek kuruluşun sorumluluk alanı belirtilmiştir. Ofisin kuruluş kanuna göre meşgul olacağı konular ise şunlardır:

- 1- Hükümetçe temin olunan sanayiye ait fabrikaların tesis edilmesine ve bunların mukavelelerinde bulunan işletme şartlarının uygulanmasına İktisat Vekâleti'nin vereceği direktifler dahilinde nezaret etmek,
- 2- Ülke topraklarında bulunan ham maddelerin üretim kabiliyetini artıracak ve piyasalara sürümünü sağlayacak teşebbüslerde bulunmak ve bunların hakkında İktisat Vekâleti'nden talimat almak,
- 3- İcra Vekilleri Heyetince devlet teşebbüsü olarak tesisine karar verilen fabrikaların projelerini hazırlamak ve bunlardan İktisat Vekâleti'nce tasdik edilenleri uygulamaya koymak,
- 4- İktisat Vekâleti'nce lüzum görüldüğü hallerde teftiş ve tetkiklerde bulunmak, vekâlet tarafından havale edilen fenni ve teknik konularda görüşlerini sunmak,
- 5- İdareleri kendisine bırakılan müesseselerin idarî, malî, ticarî ve fenni bütün işlerini kanunun öngördüğü şekilde idaresini sağlamak ve bu müesseselerin senelik bütçelerini ve faaliyet programlarını tanzim etmektir (Apak-Aydınelli-Akın 1952: 41).

Devlete ait sanayi kuruluşları ofisin görev alanına girdiğinden devlete bağlı madenci sanayi kuruluşlarının da Sanayi Ofisi'nin faaliyet alanı içinde olduğunu ifade edebiliriz. Diğer taraftan kanunun; devlet teşebbüsleri ile ilgili olması, özel teşebbüse fazla yer vermediği, hatta özel kesimi kısıtlayıcı hükümler taşıdığı

²³² **Düster**, Üçüncü Tertip, C.13, s. 920-925

şeklinde yorumlanmıştır (Tayanç 1973: 92). Bu durum, hükümetin sanayi politikasının eleştirilmesine yol açmış ve duyulan rahatsızlık üzerine hükümet değişikliğine gidilmiştir. İktisat Vekili Mustafa Şerif Bey'in yerine özel sermaye çevreleri ile iyi ilişkileri ile tanınan Celal Bey (Bayar) atanmıştır. İktisadi alanda yeni politikalara yer verildiğinden henüz yeni kurulmuş olan Devlet Sanayi Ofisi 1933 yılında kapatılmıştır. Bu devlet kuruluşunun kapatılması ile görev ve sorumlulukları yeni kurulan *Sümerbank*'a verilmiştir (Tezel 1982: 265).

d- Türkiye Sanayi Kredi Bankası

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sanayi teşebbüslerinin ve işletmelerin ihtiyaç duydukları krediyi sağlamak ve her türlü bankacılık faaliyetlerini yürütmek amacıyla *Türkiye Sanayi ve Maâdin Bankası*'nın kurulduğunu yukarıda belirtmiştik. Banka, kuruluşundan itibaren bütün kaynaklarını kendi işletmelerinde kullandığı için, kredi muamelelerine hemen hemen hiç girişememiş, diğer bankalar da ticarî kredi konusunda vade ve hacim bakımlarından sanayi ile meşgul olan kesimi gerektiği ölçüde tatmin edememiştir. Bu durum, 1930 yılına gelindiğinde dikkate alınmış ve nihayet aynı yıl Ankara'da toplanan sanayi kongresinde ele alınan konular arasında sanayi kredisi konusu birinci sırada yer almıştır. Bu konu üzerinde sanayi kesiminin hazırladığı raporların ve ortaya konulan görüşlerin ışığında *Sanayi ve Maâdin Bankası*'nın kaldırılarak, fabrikalar için ayrı bir kanunun hazırlanmasına ve kredi işleri ile meşgul olmak üzere yeni bir *Sanayi Kredi Bankası*'nın kurulmasına karar verilmiştir (Tezel 1982: 265; Tayanç 1973: 93) . Bu çalışmaların ardından 7.7.1932 tarih ve 2064 sayılı kanun ile *Türkiye Sanayi Kredi Bankası* kurulmuştur²³³. Bankanın meşgul olacağı işler kanunun birinci maddesinde verilmiştir. Bu görevler özetle şunlardır:

- 1- Ülke dahilinde muadili bulunmayan makine, sanayi ve inşaat malzemesi üzerine kredi açmak ve makine ve piyasası ile meşgul olmak,
- 2- Sanayicilere işletme kredileri açmak,
- 3- Milli sanayi için ham madde temininde yardımcı olmak,
- 4- Her türlü sanayiye teşvik primlerinde muamelelerde aracı olmak,

²³³ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 13, s. 936-943

- 5- Mevzuatlar dahilinde her türlü banka muameleleri ve komisyonculuk yapmak, avans vermek, mevduat kabul etmek ve tahsilata aracılık etmek gibi tüm bankacılık faaliyetleri ile meşgul olmaktır.

Bankanın genel kurulu, Bütçe ve İktisat Encümenleri azalarından ve sayısı 10'u geçmemek üzere İktisat ve Maliye Vekâletinden seçilecek azalar ile Devlet ve Sanayi Ofisi tarafından gönderilecek bir murahhastan ve sanayi teşekkülleri veya ticaret odalarının genel kurulu tarafından seçilmiş bir temsilciden oluşturulmuştur. İdare Meclisi ise İktisat ve Maliye Vekâletleri tarafından seçilip İcra Vekilleri Heyeti kararı ve Cumhurbaşkanı'nın tasdiki ile tayin edilen birer üyeden ve banka genel kurulu tarafından seçilen bir aza ile Banka Umum Müdürü ve Sanayi Ofisi Umum Müdürlerinden teşekkül etmiştir (Apak-Aydıneli-Akın 1952: 52-53).

Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın madencilik sektörü ile olan ilgisi, maden sanayisine kredi verme şeklinde belirmiştir. Bankanın işletmelere iştiraklerde bulunması doğru bulunmadığından meşguliyet alanı ağırlıklı olarak sanayi kuruluşlarına kredi temin etme olarak tespit edilmiştir. Yapabileceği kredi muameleleri, makine ve malzeme kredisi ile sanayi işletme kredisi olarak iki grupta toplanmıştır. Büyük sermaye ve para gerektiren madencilik sektörüne hem makine ve malzeme alımı için hem de işletme için gerekli krediyi sağlaması düşünülmüştür.

Ülkede sanayi sektörünün önemli ölçüde ihtiyaçlarını giderecek ve öncelikle özel girişime kredi verecek olan banka bir müddet sonra özel girişimin eleştirilerine maruz kalmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz şekilde bu dönemde ekonomide uygulanan politikalara karşı bir rahatsızlık duyulmuş ve kabine değişikliğine gidilmiştir. Ekonomide uygulamaya konulan yeni politikalar doğrultusunda henüz kurulalı bir yıl olan *Türkiye Sanayi Kredi Bankası* 1933 yılında kapatılmıştır (Tezel 1982: 265).

e- Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ)

Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, 22 Mayıs 1957 tarih ve 6974 sayılı kanun ile kurulmuştur. Kurumun kanun layihası 14 Mart 1957 tarihinde hazırlanmış; daha sonra meclise sunulmuş ve 22 Mayıs 1957 günü mecliste müzakere edilmiştir. Meclis'te kabul edilen kurumun kuruluş kanunu 31 Mayıs 1957 tarih ve 9621 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir²³⁴. Hükmi şahsiyete haiz bulunan *Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu*'nun yetkileri ve meşguliyeti kuruluş kanunun 2. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir:

- 1- Türkiye'de taş kömürü, linyit, turp gibi kömür madenlerini aramak ve işletmek,
- 2- Maden kömürlerinden kok, briket gibi diğer nevi kömürler bil' cümle tali maddeler imal ve istihsal etmek,
- 3- 11 Haziran 1937 tarihli 3241 sayılı Ereğli Şirketinden alınan liman, demiryolu ve madenlerle Kozlu ve Kilimli demiryollarının işletilmesi ve havzadaki deniz işlerinin inhisar altına alınması ve 30 Mayıs 1940 tarihli 3867sayılı Ereğli Kömür Havzasındaki ocakların devletçe işlettirilmesi hakkındaki kanunlarla Etibank'a ve Ereğli Kömürleri İşletmesine verilmiş veya devredilmiş bulunan madenleri, sınai tesisleri, liman ve demiryollarını ve ihdas edilmiş olan inhisarı ve Ereğli limanı ile Ereğli-Armutçuk demiryolunu işletmek,
- 4- 3473 sayılı Mahrukat Kanunu ile Etibank'a verilen vazifeleri yapmak,
- 5- Yukarıda sayılı faaliyetlerin gerektirdiği her türlü ticari muameleleri kara ve deniz nakliyat, alım ve satım muamelelerini yapmak,
- 6- Yukarıda yazılı işlerle ilgili olmak üzere yeni tesis ve fabrikalar kurmak ve işletmek,
- 7- Yukarıda yazılı faaliyetler için lüzumlu işletme madde ve malzemelerini temin etmek maksadıyla her türlü tesis ve işletmeleri kurmak,
- 8- Sayılan işlerle meşgul olmak maksadıyla kurulmuş ve kurulacak anonim ve limitet şirketlere ödenmiş sermayesinin %10'nu geçmemek üzere gerektiğinde iştirak etmek²³⁵.

Kanunda ifade edildiği üzere, daha önce Etibank'a bağlı olarak yürütülen taş kömürü ve linyit üretimi ile bu alanda Etibank'ın sahip olduğu tüm yetkiler ve görevler *Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu*'na bırakılmıştır. Bununla birlikte kanun, TKİ ile Etibank münasebetlerini de tanzim eden hükümler koymuştur²³⁶.

²³⁴ **Düster**, Üçüncü Tertip, C. 38, s. 1295–1300

²³⁵ **Düster**, Üçüncü Tertip, C. 38, s. 1295–1296

²³⁶ Bu hükümler için Bk. Kanun maddeleri 4, 5, 9, 10, muvakkat maddeler 1, 2, 3, 4

Kanunun II. bölümünde malî hükümler, IV. bölümünde idarî hükümler yer almıştır. Buna göre, kurum biri umum müdür, diğeri Etibank Umum Müdür Teknik Muavini olmak üzere 5 kişilik idare meclisi tarafından idare edilmektedir. Reis ile bir üye İşletmeler Vekilinin, bir üye de Maliye Vekili'nin önerisi ile İcra Vekilleri Heyeti'nce tayin edilir (madde 10). TKİ'nin bir umum müdürü ve gerekli görüldüğü kadar yardımcısı bulunacağı, umum müdür ve yardımcılarının yüksek tahsil görmüş; teknik işlerle meşgul olacak yardımcılarının ise yüksek mühendis olmaları gerektiği kanunda belirtilmiştir (madde 12). Kanunun diğer bölümlerinde müteferrik hükümler ile muvakkat maddeler yer almıştır. TKİ Kurumu, 1963 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın kurulması ile bu bakanlığa bağlanmıştır. Daha sonra 21 Mart 1964 tarih ve 440 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan kanun ile İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin idareleri yeni getirilen esaslara göre düzenlenmiştir (Fındıkgil 1966: 53).

f- Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri

Cumhuriyet öncesi dönemde, gerek altın ve gerekse petrol arama ve işletmesine ilişkin, maden nizamnamelerinde yer alan hükümler dışında, ayrıntılı şekilde hazırlanmış bir düzenlemeye rastlanmamıştır. Maden nizamnamesi hükümlerine uygun olarak özellikle gümüş madeni ile birlikte, altın da aranıp işletilmiştir. Osmanlı döneminde Çanakkale'de işletilen Kartaldağı-Astyra altın madeni Anadolu'nun işletilen son altın madeni olmuştur. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile altın madeni işletmesi faaliyetleri durmuştur. Daha sonra, diğer madenlerle birlikte altın arama ve işletmesi Cumhuriyet Hükümetleri tarafından ele alınan konulardan biri olmuştur.

Cumhuriyet öncesi dönemde, bir başka önemli yeraltı kaynağı olan petrolle ilgili bir düzenlemenin de yapılmadığı görülmektedir. Bu konuyla ilgili düzenlemeler ilk defa Cumhuriyet Hükümetleri tarafından yapılmıştır. Petrol ile ilgili ilk kanunî düzenleme, 1926 yılında çıkarılan ve ülke sınırları içinde bütün petrol arama ve işletme haklarını devlete veren 792 sayılı kanundur. (Ünal 1989: 2). Ancak düzenleme yapılmış olmasına rağmen bu tarihten sonra ülkede, diğer madencilik faaliyetlerinde olduğu gibi hemen süratli bir gelişme yaşanmamıştır. 1930'ların

başlarında ülke madenciliğinin devletçe geliştirilmesi düşüncesinin benimsenmesi üzerine altın ve petrol konusuna yönelme olmuştur. Bunun sonucu 20 Mayıs 1933 tarihinde, 2189 sayılı kanun ile her iki madeni de kapsayan *Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri* kurulmuştur²³⁷. Kanunda, kurulan idarelerin Türkiye dahilinde altın, petrol ve bunlarla beraber çıkacak diğer madenleri arayıp işletebileceği, idarelerin bu görevini İktisat Vekâleti'ne bağlı, vekâletin teftiş ve denetimine tabii olarak yürütecekleri belirtilmiştir (madde 1). Altın ve petrol arama ve işletme idareleri birbirinden ayrı iki şahsiyet olarak düşünülmüş ve her bir idarenin kendi müdürü tarafından idare edileceği ve kadrolarının İktisat Vekâleti tarafından tanzim edileceği yer almıştır (madde 3). Kanunun diğer maddeleri, yapılacak muamelât, taahhüt, sarfiyat ve senelik bilânço hakkında olup, yapılacak her türlü işlemin İktisat Vekâleti'nce tayin olacak esaslar çerçevesinde yürütüleceği belirtilmiştir²³⁸.

Yukarıda sözünü ettiğimiz kanuna göre kurulan *Altın Arama ve İşletme İdaresi*, 1935 yılı ortalarına kadar jeolojik açıdan bulunması muhtemel olan sahalarda; Arpa Çayı'nın Arasla birleştiği yerde, Bulgardağı ve Balya ile diğer bazı bölgelerde altın arama ve fenni etütler yapmıştır (İnan 1972: 149). 1935 yılında Altın Arama İdaresi lağvedilmiştir. Bu işle görevlendirilen MTA Enstitüsü Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde altın zuhuru üzerinde tetkiklerde bulunmuştur²³⁹.

Petrol Arama ve İşletme İdaresi'ne bağlı olarak ilk petrol sondajı 1934 yılında Mardin ili Başkurum dolaylarında yapılmış, ancak olumlu sonuç alınamamıştır (Birön-Atak 1986: 25). MTA Enstitüsü'nün 1935 yılında faaliyete geçmesi ile *Petrol Arama ve İşletme İdaresi*'nin de görev ve sorumlulukları yeni tesis edilen bu kuruma verilmiştir. Bu devrede petrol arama ve sondaj faaliyetleri ile ilgili olarak dönemin İktisat Vekili Celal Bayar, petrol araştırmalarına hız verildiğini, Mardin taraflarında arama faaliyetlerinde 1200 metreye kadar inilmesinin umut verici olduğunu, ayrıca Mürefte'de ekonomik olmayan emarelere rastlandığını

²³⁷ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 14-1, s. 623

²³⁸ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 14-1, s. 624

²³⁹ **MTA Mecmuası**, S. 2/34, s. 272,

ifade ederek konuya ilgilerini belirtmiştir²⁴⁰. MTA'nın petrolle ilgili çalışmalara başlaması ile yapılan arama ve sondajlarda Siirt ve Mardin vilayetlerinde umit verici şekilde; Erzurum ve Van vilayetlerinde ise umut verici olmasa da petrol emarelerine rastlanmıştır²⁴¹. Nihayet Türkiye'de MTA tarafından sürdürülen çalışmalar sonunda ilk petrol 1940 yılında Raman'da bulunmuştur. Bulunan petrolün arıtılması amacıyla 1942 yılında aynı yörede yine MTA tarafından 10 ton/gün kapasiteli bir rafineri kurulmuştur. MTA'nın Petrol ile ilgili çalışmaları 1954 yılına kadar devam etmiştir. 1954 yılında, petrolle ilgili işleri düzene koymak amacıyla 6326 sayılı *Petrol Kanunu* kabul edilmiştir²⁴². Bu kanun ile petrol arama faaliyeti MTA Enstitüsünden alınarak yerli ve yabancı tüzel kişilere verilmiştir (Kepenek 1987: 101). Aynı yıl devlet adına petrol arama, üretim ve arıtma gibi bu sektörü ilgilendiren görevleri yapacak olan *Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı* (TPAO) (Ünalın 1989: 2), petrol ürünlerinin dağıtımını için de *Türk Petrol Ofisi A.Ş.* kurulmuştur (Birön-Atak 1986: 26)

2- Okullar ve Kurslar

a-Okullar

a1-Zonguldak Yüksek Maden Mühendis Mektebi

Türkiye'de madencilikle ilgili örgün eğitim faaliyetlerinin başlangıcı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine dayanmaktadır. Fransa'da madencilik eğitimi görerek ülkeye dönen ve sadaret makamlarında da bulunmuş İbrahim Ethem Paşa'nın girişimleri ile 1872'de *Orman ve Maâdin Mektebi* adıyla madencilikle ilgili ilk eğitim kurumu açılmıştır. Mektep, maden arama, harita yapma, maden damarlarının gidişini takip etme, maden imalatını kontrol etme görevlerini yapacak personeli yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Ancak bu okulun kaç yıl faaliyet gösterdiği tespit edilememiştir (Birön-Atak 1986: 25). Yıllar sonra Zonguldak'ta 1922 yılında 63 nolu ocakta bir çavuş mektebi açılmıştır. Bu mektep de uzun süre eğitim verememiş; esaslı bir teşkilata ve yeterli maddi kaynağa sahip

²⁴⁰ **Akşam**, 20 Kanunuevvel 1935, s. 5

²⁴¹ **B.C.A**, F: 030.01, Y: 39.234.3

²⁴² **Resmi Gazete**, 16.3.1954, sayı 8659

olamaması nedeniyle kapanmıştır²⁴³. Bu konudaki eksiklik İzmir’de yapılan İktisat Kongresi’nde madencilikle ilgili sorunlar görüşülürken dile getirilmiş ilke olarak; en mühim servet kaynağımız olan madenlerimizin kendi fen adamlarımız tarafından ilmi bir surette tetkik edilmesi kararı benimsenmiştir²⁴⁴. Konunun hükümet tarafından ele alınması ile Türkiye’de maden teknik elemanının miktar olarak yetersizliği de dikkate alınarak, madenciliğin ihtiyaç duyduğu mühendisleri yetiştirmek üzere Zonguldak’ta 20 Ekim 1924 tarihinde İktisat Vekâletine bağlı olarak *Zonguldak Maâdin Mühendis Mekteb-i Âlisi* açılmıştır (Avşaroğlu 2001: 25; Yersel 1989: 47). Maden mühendisi yetiştirmek amacı ile kurulan okul Türkiye Cumhuriyeti’nin kurduğu ilk yüksek okuldur. Okulun kuruluşunda, o dönemin en gelişmiş okulu olarak bilinen okullardan Belçika’nın Mons şehrindeki *Ecole des Mines* örnek alınmıştır. Okulun kurucusu ve müdürü Elektrik Yüksek Mühendisi Mehmet Refik Fenmen’dir. Ülke madenciliğine hizmeti kendisine ideal edinmiş, bilgili ve çalışkan öğrenciler yetiştirmeye büyük gayret gösteren bu değerli eğitimci ve bilim adamı okulun kapanış yılı olan 1931 yılına kadar bu görevde bulunmuştur.

Yüksek Maden Mühendisi Mektebi’nin leyli ve meccani (parasız yatılı) olarak tahsil süresi dört yıldır²⁴⁵. Okula alınan öğrenciler önceleri lise sınıfları arasından imtihanla, daha sonraları lise mezunları arasından seçilerek alınmışlardır (Avşaroğlu 2001: 25). Okula alınacak öğrencilerde aranılan şartlar ve başvuru için gerekli evraklar İkdâm gazetesinin 30 Eylül 1929 tarihli nüshasında şöyle ilan edilmiştir:

Zonguldak Yüksek Maden Mühendisi Mektebi, leyli meccanî ve tahsil müddeti dört senedir. Birinci senesine münhasıran lise mezunları kabul olunur. Tedrisat 1 Teşrinievvelde başlar. Girmek isteyen lise mezunları, mektep müdüriyetine bir istida ile beraber, lise şahadetnamesi veya muvakkat tasdiknamesi, 6 foto, sıhhat raporu ve nüfus tezkeresi ve aşı şahadetnamesini göndermeleri ve adreslerini bildirmelidir. Kayıt müddeti 12 Teşrinievvelidir.

²⁴³ **Türk Ekonomisi**, Mart-Mayıs 1947, Sene 5, S. 45–47, s. 156

²⁴⁴ **Madencilik Bülteni**, Temmuz-Aralık 2007, S. 82–83, s. 102

²⁴⁵ **İkdâm**, 30 Eylül 1929, s. 7

Okulun ders programına ve okutulan derslerin neler olduğuna dair bilgiler elde edilememiştir. Sadece madencilikle ilgili meslek derslerinin verildiğinden, meslek dersleri hocalarının da Avrupa’da eğitim görmüş maden mühendisleri olduklarından, hatta okulun dört hocasının Belçika’dan gelmiş uzman ve deneyimli olduklarından söz edilmiştir (Avşaroğlu 2001: 25) Okul madencilik alanında ciddi bir eğitim vermiştir. Öğrencilere madencilğe dair dersleri yabancı uzmanlardan doğrudan doğruya takip edebilmeleri için okula girişlerinden itibaren haftada 10 saat Fransızca kursları verilmiştir. Çok kısa sürede hızlı bir gelişme gösteren okul, yabancı dilde eğitim yapan, yetiştirdiği öğrencileri yurt dışına staja gönderen, sosyal ve sportif etkinlikleri ile küçük fakat o devrin şartlarında adeta üniversite karakteri taşıyan bir eğitim kurumu olmuştur (Açıkgöz-Ünlü 2007: 102). Okulun eğitim programı ve mezunları ile ilgili olarak Avşaroğlu şu bilgileri vermektedir:

Fransızca öğretilmiş öğrencilere ders kitabı olarak Fransızca Teknik kitapların en modernleri her yıl parasız olarak verilmiştir. Tamamlayıcı olarak da Fransızca teknik Kütüphane kurulmuştur. Bu sayede Batı dünyasının teknik literatürü içerisine tercüme yoluyla değil, doğrudan doğruya girme imkânı sağlanmıştır. Laboratuvarlarıyla, koleksiyonlarıyla her türlü cihazlarıyla zamanın en modern bir Maden Yüksek Mühendisi Mektebi halinde çabuk gelişen bu okulun mezunları tatilleri sırasında Türkiye’deki madenlerde ve mezuniyeti takip eden 3 ay da Avrupa’daki madenlerde ciddi bir staj geçirdikleri için, mevcut yerli ve yabancı Maden şirketlerince maddi ve manevi çok iyi şartlarda derhal angaje edilmişlerdir. Öğrenciler her tedris yılı sonunda bir ay ocaklarda işçi gibi çalışarak staj yaptıkları gibi, okulu bitirdiklerinde de Avrupa’daki maden ocaklarına staja gönderilirdi. Bu stajlarını başarı ile tamamlayanlara da diplomaları verilmezdi.

1924 yılında açılan okul, ilk mezunlarını 1928 yılında vermiştir. Bu okul ilk mezunlarını verinceye kadar ülkeye maden bilim ve teknolojisini getirenler, yurt dışında eğitim görmüş, mühendis ve teknisyenlerdir. 1930 yılında Ankara’da toplanan *Sanayi Kongresinde* okulun adı *Yüksek Maâdin ve Sanayi Mühendis Mektebi* olarak değiştirilmiştir (Açıkgöz-Ünlü 2007: 102). Okulun eğitim ömrü çok uzun olmamıştır. 1931 yılında son mezunlarını verdikten sonra kapatılmıştır. İktisat Vekâleti, okulu kapatma gerekçesini: “*çıkarılacak madenlerle ilgili gereksinime yeterli olacağı ya da fazlasının işsiz kalacağı, 1929 dünya ekonomik bunalımının Türkiye’yi de etkilemesi gerekçeleriyle ve T.C.Hükümetinin tasarruf önlemi alması*” şeklinde ifade ile açıklamıştır (Avşaroğlu 2001: 27). Okul 1924–

1931 yılları arasında 70 maden mühendisi yetiştirmiştir. Mezunlar ülkenin farklı bölgelerinde madenciliğin gelişmesi için katkıda bulunmuşlardır.

Okulun kapatılmasının ardından Havza’da ara elamana duyulan ihtiyaç üzerine, 1930-1933 yılları arasında kısa süreli eğitim veren Maden Meslek Mektebi ve 1937 de *Maden Çavuş Mektebi* ile 1937-1940 yılları arasında MTA tarafından açılan *Maden Tatbikat Mektebi* faaliyette bulunmuşlardır (Avşaroğlu 2001: 28; Açıköz-Ünlü 2007: 103) .Bu okullar uzun süreli bir eğitim programı uygulamadıklarından bunlar hakkında burada ayrıntıya girilmemiştir.

a2- Zonguldak Maden Teknisyen Mektebi

1931 yılında *Yüksek Maden Mühendis Mektebi*’nin kapatılmasından sonra, kısa süreli olarak açılan okullarda sürdürülen eğitim faaliyetlerinin yeterli olmaması nedeniyle Zonguldak’ta mühendis ile çavuş arasındaki ara eleman boşluğunu dolduracak bir okulun açılması düşünülmüştür. Bunun üzerine İktisat Vekâleti 26.8.1940 tarih ve 5/6419 sayılı tezkereleriyle teknik eleman yetiştirilmesini sağlayacak Maden Teknisyen Mektebi unvanı ile bir meslek mektebinin açılması zarureti başvekâlete bildirmişlerdir. Başvekâletin konuya olumlu bakmaları sonucunda 13.9.1940 tarih ve 2/14395 sayılı kararnamenin kabul edilmesi ile Zonguldak’ta *Maden Teknisyen Mektebi* açılmıştır²⁴⁶. Okulun açılışına ilişkin esaslar şu şekilde belirtilmiştir:

- Mektep, her sene MTA Enstitüsü bütçesinden ayrılacak tahsisatla idare olacaktır (madde 2).
- Mektebe orta derece de tahsil görmüş olanlar alınacak, her sene alınacak öğrenci sayısı İktisat Vekâleti tarafından tespit edilecektir (madde 3).
- Mektebin öğrenim süresi 3 yıldır. Bu süreden başka bir yıldan az olmamak üzere tatbikat devresi de vardır (madde 4).
- Mektebin eğitimi nazarî olup, yatılı ve parasızdır. Tatbikat devresinde öğrenci madenlerdeki kazancı ile geçinecektir (madde 5).

²⁴⁶ B.C.A, F:030.18.01.02 Y: 92.91.15

- Mektebi bitirenler *Maden Teknisyeni* unvanı ile İktisat Vekâleti'nin göstereceği yerde maden sanayi işlerinde 5 sene çalışmaya zorunludur (madde 6).
- Mektep, MTA Enstitüsü tarafından hazırlanan ve İktisat Vekâletince tasdik edilen bir talimatname hükümlerine göre idare olunacaktır (madde 7)²⁴⁷.

Bu esaslar doğrultusunda 1941 yılında açılan okula ilk olarak madenlerde staj yapmış 27 öğrenci alınmıştır. Okula girmek için başvuranların sayısı oldukça fazla olmuştur. Her sene seçme sınavı yapılarak 40-50 öğrenci alınmıştır. Okul ilk mezunlarını 1944 yılında vermiştir (Avşaroğlu 2001: 29). Okulda umumiyetle okutulan dersler: Türkçe, matematik, fizik, kimya, jeoloji, mineraloji, teknik resim, elektroteknik, atölye, topografya ve tatbikatı, maden işletmesi ve tatbikatı, maden temizleme ve kıymetlendirilmesi, tarih, coğrafya, , askerlik, sağlık bilgisi, beden eğitimi'dir. Derslerin işlenişi ise, genellikle takrir ve müzakere, tatbiki el işçiliği, laboratuar ve atölye çalışmaları, resim ve proje hazırlama, arazide inceleme, maden sanayi müesseselerinde ve fabrikalarda inceleme ve ilmi mahiyetli geziler şeklinde tanımlanmıştır²⁴⁸.

Okulun idaresine ilişkin talimatname MTA Enstitüsü tarafından hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. Talimatnamede; mektebin amacı, eğitim süresi ve şekli, imtihanlar ve mezuniyet, okulun ders programı, derslerin işlenişi, öğretmen durumu ve burada öğretmenlik yapacaklarda aranan şartlar, laboratuar ve atölye şeflerinin seçimi ve tayinleri, tedris meclisinin oluşumu ve görevleri, idare ve idare heyeti oluşumu görev ve yetkileri, öğrenci disiplin işleri, ceza ve ödülleri hakkında ayrıntılı hükümler yer almıştır (Anıl-Merey 1942: 18-27)²⁴⁹

²⁴⁷ B.C.A, F:030.18.01.02 Y: 92.91.15

²⁴⁸ **Türk Ekonomisi**, s.156

²⁴⁹ Kararnamenin tamamı için Bk. ANIL-MEREY, s.18-22; Okula alınacak öğrencilerde aranan şartlar: Türk vatandaşı olmak; iyi hal ve ahlak sahibi olmak; sıhhatli ve azadan eksik olmamak, bünyesi madencilğe elverişli olmak; en az ortaokul mezunu veya sanat okulunu bitirmiş olmak;18 yaşını bitirmiş, 25 yaşından büyük olmamak; yapılan sınavı başarmış olmak.

Okul, kuruluşundan 1950 yılına kadar verdiği üç yıllık eğitim ile Maden Teknisyeni yetiştirmiştir. 1950 yılından sonra 1962 yılına kadar *Zonguldak Maden Teknik Okulu* adı ile 4 yıllık bir eğitim uygulamıştır. Mezun olanlar *Maden Mühendisi* olarak adlandırılmışlardır. 1941–1950 döneminde Maden Teknisyeni olarak mezun olanlar ise, bu teknik okuldan ayrı olarak açılan 1 yıl süreli kursa tabii tutularak başarılı olanlara Maden Mühendisliği diploması verilmiştir. Maden mühendisi yetiştiren *Zonguldak Maden Teknik Okulu* 1961 yılında kapatılmıştır. Okulun bütün öğrencileri İstanbul Teknik Üniversitesi'ne nakledilmişlerdir (Avşaroğlu 2001: 31)

a3- Zonguldak Maden Başçavuş Mektebi

13.9.1940 tarih ve 2/14395 sayılı kararname ile Zonguldak'ta açılan Maden Teknisyen Mektebi'ne idarî, malî, ders ve nizam bakımlarından tâbi olarak maden işletmelerinde ve ocaklarda olmasında fayda görülen, pratik ve teorik bilgiye sahip elemanların yetiştirilmesi için *Zonguldak Maden Başçavuş Mektebi* açılmıştır (Göğer 1979: 34; Avşaroğlu 2001: 30) . Okulun programı *Maden Teknisyen Mektebi*'nden farklıdır. Okulun işleyişini temin edecek *Zonguldak Maden Başçavuş Mektebi Talimatnamesi* adı ile bir talimatname yürürlüğe konmuştur. Buna göre okul yatılı ve parasız olup, öğrencilerin maden ocaklarında çalışma devreleri dahil olmak üzere eğitim süresi 3 yıldır. Okula alınacak öğrencilerde aranan şartlar hazırlanan talimatnamede şu şekilde belirtilmiştir (madde 9):

- 1- Türk vatandaşı olmak,
- 2- İyi hal ve ahlak sahibi olmak,
- 3- Bulaşıcı hastalıklarla malûl olmamak, sıhhati tam olmak, azası noksan olmamak, bünyesi tahsile ve madencilğe elverişli bulunmak,
- 4- İlk mektep mezuniyet vesikası ibraz etmek,
- 5- 16 yaşını bitirmiş ve 25 yaşını geçmemiş olmak,
- 6- Nüfus hüviyet cüzdanı ve dört adet vesika fotoğrafı vermek,
- 7- Kabul imtihanında muvaffak olmak, (Anıl-Merey 1942: 29)

Öğrencilerin eğitim süresi içinde çoğu ihtiyacı okul tarafından karşılanmıştır. Okulun öğrencilerine her ay 4 lira cep harçlığının verileceği; her sene için kasket ile beraber bir takım okul üniforması, spor elbisesi, ayakkabı ve bir defaya mahsus

palto; yine her sene bir işçi elbisesi, ayakkabı, 3 kat çamaşır, bir pijama, yarımşar düzine çorap ve mendil verileceği talimatnamede yer almıştır (madde 5, 7).

Okulda okutulan dersler şu şekilde tespit edilmiştir (Anıl-Merey 1942: 29-30):

Birinci yıl: Türkçe, yurt bilgisi, tarih ve coğrafya, hesap ve hendese, resim ve iş, maden işletmesi, emniyet dersleri, tabiat bilgisi, sağlık bilgisi, sıhhi yardım, beden eğitimi ve askerlik,

İkinci yıl: Türkçe, yurt bilgisi, tarih ve coğrafya, hesap ve hendese tatbikatı, fizik, kimya, teknik resim, teknoloji ve atölye, emniyet dersleri, maden işletmesi, sağlık ve sıhhi yardım, beden eğitimi ve askerlik,

Üçüncü yıl: Türkçe, fizik, kimya, cebir ve riyaaziye tatbikatı, maden işletmesi, emniyet dersleri, teknoloji ve atölye, makine topografya, jeoloji ve mineraloji, ocak içi inşaat ve tesisatı, meslek terbiyesi, mesleki mevzuat, beden eğitimi ve askerlik' tir.

Derslerin çeşitliliği, verilen eğitimin o günün şartlarında oldukça iyi bir seviyede olduğunu göstermektedir. Türkçe, maden işletmesi, emniyet dersleri, beden eğitimi ve askerlik gibi dersler her yıl okutulan dersler olmuştur. Diğer dersler de en az 2 yıl okutulmuştur. Ders programı, maden ocak ve işletmelerinde teknik hizmet sunması beklenen elemanların iyi bir şekilde yetiştirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Okulu başarı ile bitirenler 230 kuruş yevmiye ile maden çavuşu unvanı ile en az 6 ay staj yapmak üzere maden ocaklarına gönderilmişlerdir. Stajını bitirenler MTA Enstitüsü tarafından oluşturulan bir heyet tarafından yazılı ve sözlü sınava tabi tutulmuşlardır. Bu sınavda başarılı olanlara *Maden Başçavuşu* şahadetnamesi verilmiştir (madde 12).

a4- Maden Fakültesi

Türkiye'de akademik anlamda ilk maden mühendisliği eğitimi İstanbul Teknik Üniversitesi'nde *Maden Fakültesi*'nin kuruluşu ile başlamıştır. Kuruluş süreci 11.10.1947 tarihinde İktisat Vekâleti'nin, yüksek maden mühendisinin azlığı ve

yeraltı servetlerinin verimli bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğine ilişkin Maarif Vekâletine başvurusu ile başlamış, ardından ülke madenciliğinin geliştirilmesinde önemli yere sahip mühendislerin yetiştirilmesi konusu İstanbul Üniversitesi senatosunda ele alınmıştır. Üniversite senatosu 5 kişilik öğretim üyelerinden oluşan bir komisyon kurmuş, komisyonun çalışmaları sonrasında hazırlanan rapor senato tarafından kabul edilerek 17.3.1949 tarihli 117. senato toplantısında Maden Fakültesi'nin açılmasına karar verilmiştir. Daha sonra fakültenin açılması ile ilgili gerekçeli kanun tasarısı hazırlanarak başbakanlığa arz edilmek üzere Maarif Vekâletine sunulmuştur. Kanun tasarısı ile ilgili Bakanlar Kurulu'nun olumlu görüşleri üzerine İstanbul Üniversitesi bünyesinde Maden Fakültesinin açılmasına karar verilmiştir. Karar 3.2.1953 tarih ve 6033 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Nihayet Fakülte, 1947 yılında başlayan ve 6 yıl süren yoğun bir hazırlık çalışmasından sonra 1 Mart 1953'te açılarak öğretime başlamıştır (Avşaroğlu 2001: 32-33; Birön-Atak 1986: 26)

Maden Fakültesi kurulduğu tarihten 1960-61 ders yılına kadar tek bölüm olarak maden mühendisliği eğitimi sürdürmüş ve bu süre içerisinde mezun olan öğrencilerine *Yüksek Maden Mühendisi* unvanı verilmiştir. 1960-61 ders yılında Maden Mühendisliği Bölümü yanında Metalürji, Petrol ve Jeoloji Mühendisliği Bölümleri açılmıştır. 1972 yılına kadar, bütün bölümler 5 yıllık eğitimle Yüksek Mühendis yetiştirmişlerdir. Öğretim programlarının ilk 2 yılında ağırlıklı olarak temel bilimler ve temel mühendislik dersleri; 3 ve 4. yıllarda maden işletme, maden makineleri, cevher hazırlama gibi meslek dersleri; son yılda ise diploma çalışması kapsamında meslek dersleri içinde uzmanlaşmaya gidilmiştir (Avşaroğlu 2001: 35).

Türkiye'de madencilik eğitimi ile ilgili olarak İstanbul Üniversitesi'nden başka, 1960 yılında İngilizce eğitim yapan Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Maden Bölümü; 1969 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde Maden ve Jeoloji Mühendisliği Bölümü; 1972 yılında Ege Üniversitesi'nde Maden Mühendisliği Bölümü açılmıştır (Birön-Atak 1986: 26) Sonraki yıllarda diğer üniversitelerde de maden mühendisliği bölümleri açılarak fakülte sayısı artırılmıştır.

b- Kurslar

b1- Maden Ocaklarında Açılan Mesleki Kurslar

Sanayi müesseselerinde ve maden ocaklarında mesleki kursların açılması konusu hakkında tezimizin bir önceki bölümünde, *1933–1940 Dönemi* başlığı altında kısa bir malumat vermiştik²⁵⁰. Burada ise açılan bu mesleki kursların yürütülme esaslarından bahsedeceğiz. Ülke madenlerinin en iyi şekilde değerlendirilmesini sağlamak, verimi artırmak ve madenlerde meydana gelebilecek kazaları en aza indirmek için maden işçilerinin eğitilmesi ve onların meslekleri ile ilgili konularda bilgilendirilmesi gerekli görülmüştür. Bunun üzerine madenlerde çalışacak kimselerin belirli bir meslekî bilgiye sahip olmalarını sağlamak amacıyla TBMM’de çalışma başlatılmıştır. Mecliste yürütülen bu doğrultudaki çalışmalar sonunda, *Sanayi Müesseselerinde ve Maden Ocaklarında Mesleki Kurslar Açılmasına Dair Kanun*, 17.6.1938 tarihinde 3457 sayılı kanun mecliste kabul edilmiş ve 28.6.1938 de yürürlüğe konulmuştur (Anıl-Merey 1942: 227-229) . Kanuna göre:

- 1- Bürolarda çalışan memurlar hariç, maden ocakları ile Teşvik-i Sanayi Kanunu’nda tarif edilen sınaî müesseselerinde, çırak, kalfa ve ustaların mesleki bilgilerini artırmak için kurslar açılacaktır (madde 1).
- 2- Açılacak kurslarda dersler, çalışma zamanı dışında olmak üzere en fazla haftada 6 saattir (madde 3).
- 3- Kursun ders programı ve süresi kanunun ilanından itibaren 6 ay içinde yapılacak nizamname ile tayin olunur (madde 4).
- 4- Kursların ders ve idare masrafları müessese tarafından karşılanır (madde 5).
- 5- Kurslara devam zorunludur. Mazeretsiz kursa katılmayanların gündeliğinin yarısını geçmemek kaydıyla kesinti yapılır. Bir ay içinde 5 defa kursa devam etmeyenlerin hizmetlerine son verilir (madde 6).
- 6- Kurs açmakla yükümlü tutulan müesseseler 3 ay içinde yükümlülüklerini yerine getirmezlerse, 50 liradan 500 liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılır (madde 7).

²⁵⁰ Bk.Tez, 2. Bölüm, s. 128–129

7- Bu kanunun icrasına Milli Müdafaa, Adliye, Dahiliye, İktisat, Maarif, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilleri memurdur (madde 9).

Bu kanunun yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra 6.5.1939 yılında bu konuda daha kapsamlı bir nizamname hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. Yeni hazırlanan bu nizamnamede bir öncekinden farklı düzenlemelere yer verilmiştir. Bunlar: İşçi miktarlarının iş cetvellerine kayıt edilmesi, her müessesenin esas itibariyle çırak, kalfa ve ustalar için birbirinden ayrı kurslar açması, kurs programlarının meslekî bilgi derslerine²⁵¹ dayanması; meslekî bilgilerin umumi meslek bilgileri ve meslekî ihtisas bilgileri olarak ele alınması, kurs öğretmenlerinin belirli vasıflara haiz olması²⁵², kurs sonunda nazarî ve amelî imtihanın yapılması, başarılı olanlara mahallin en büyük mülkiye amiri tarafından tasdik edilen kurs ehliyetnamesinin verilmesi gibi yeniliklerdir.

Böylece madenlerde çalışanlar, bu kanun ve nizamnamelerin yürürlüğe konması ile ilk defa zorunlu bir eğitime tabi tutulmuşlardır. Bu uygulamanın başlaması ile madenlerde üretim artışı sağlamanın yanında maden ocaklarında yaşanan kazalar da önemli ölçüde azalmıştır. Maden işçileri mesleklerinin temel prensipleri ve incelikleri hakkında daha bilgili hale gelmişlerdir.

b2- Barutçu Yetiştirme Kursları

Maden ocaklarında, patlayıcıları koymak için delinen lağım adı verilen deliklere gerekli olan patlayıcıyı koymak üzere görevlendirilmiş, bu işle iştigal eden kimselere *Barutçu* denilmiştir (Yürüten 1985: 3; Bekişoğlu 1953: 54). Zor ve oldukça tehlikeli olan bu işi yapacak kimselerin de yetiştirilmesi gerekmiştir. Barutçu adı verilen bu görevlilerin yetiştirilmelerini sağlamak amacıyla

²⁵¹ Mesleki Bilgiler, Umumi Meslek Bilgileri ve Mesleki İhtisas Bilgileri diye ikiye ayrılmıştır. Umumi Meslek Bilgileri adı altında okutulan dersler şunlardır: Türkçe, Hesap ve Hendese, Yurt Bilgisi, El aletleri, Demircilik, Kurşunculuk, Bakırcılık, Tesviyecilik, Elektrikçilik, Makinistlik, Lehimcilik, Doğramacılık, Duvarcılık, Boya ve madencilik emsali işler, Sıhhi tesisat işleri gibi dersler; Meslek İhtisas Bilgileri ise, sınaî müesseselerde yapılmakta olan işlerin her safhasına ve ham maddelerin tam mamul hale gelinceye kadar geçirdikleri bütün safhalar aittir.

²⁵² Kurs öğretmenlerinde olması gereken vasıflar: 1-Türk vatandaşı olmak veya ecnebi ise daha evvelce Türkiye’de çalışma izni verilmiş olmak; 2-Vereceği dersin mütehassısı olduğuna dair kabul edilir bir belgesi olması, şarttır. Kursların Açılması Hakkındaki Nizamname için Bk. ANIL-MEREY, s. 229-232

11.12.1941 tarihinde *Barutçuların Yetiştirilmesi ve Vazifeleri Hakkında Talimatname* yayınlanmıştır. Talimatnamenin birinci bölümü barutçuların yetiştirilmesi ile ilgilidir. Talimatnameye göre, barutçuların yetiştirilmesi işi ocak içinde ve ocak dışında olmak üzere iki kısma ayrılır. Ocak dışındaki uygulama ve kursların başarı ile tamamlanmasından sonra ocak içindeki yetiştirme programına geçilir. Ocak dışında verilecek eğitim, bu hususta ihtisası olan *şefporyon* veya *mühendis* tarafından verilir. Ocak dışındaki kurslar, 2 haftadan az ve günde 2 saatten fazla olmamak kaydıyla meşguliyet konusu olan patlayıcılar hakkında bilgilerin verilmesi şeklinde yürütülür. Genellikle patlayıcıların vasfı, mahiyeti hakkında umumi bilgi; çeşitleri, tesir gücü ve taşınması; muhafazasında dikkat edilecek hususlar; lağım atmanın usulü, kullanılacak defterler, bozuk patlayıcıya tatbik edilecek usul ve patlayıcılarla ilgili karşılaşılabilecek tehlikelere karşı korunma tedbirleri konularında bilgilendirme şeklinde yapılmaktadır (Anıl-Merey 1942: 257).

Ocak içinde yetiştirme kursları ise, emniyet mühendisi ve şefporyon nezaretinde usta bir barutçu tarafından yürütülür. Bu kurslar en az 7 vardiyada tamamlanır. Bu süre içinde usta barutçular, ocak dışı eğitimini almış olan elemanlara refakat ederler, onları sıkı bir nezaret ve idare altında bulundururlar. Yetiştirilecek elemanlara dinamit doldurulması, atılması, grizunun muayenesi gibi konularda kendi mıntıkalarında sıkı bir eğitim verirler. Barutçuluk kursunun bu şekilde tamamlanmasından sonra kursiyerler, mütehassıs şefporyon, emniyet mühendisi ve barutçu ustasının oluşturduğu bir heyet karşısında sözlü ve uygulamalı bir sınava tabi tutulurlar. Sınavda başarılı olanlar o günden itibaren çalışmaya başlatılırlar. Barutçuların okuma yazma bilmeleri gerekmektedir (Anıl-Merey 1942: 258).

Talimatnamenin diğer bölümlerinde; emniyet mühendislerinin ve barutçuların görevleri, madenlerde kullanılan patlayıcıların teslimi, taşınması ve muhafazasına ilişkin hükümler yer almıştır.

Ülkemiz madenciliğinin gelişmesini sağlamak üzere yukarıda anlatmaya çalıştığımız maden okullarının açılması, mesleki ve genel kurs programlarının verilmesi gibi daha önceleri hiç dikkate alınmayan hususlar Cumhuriyet döneminde ciddi olarak ele alınarak çok önem arz eden yeraltı kaynaklarımızın en iyi şekilde değerlendirilmesine çalışılmıştır. Bunda da önemli ölçüde mesafe kat edilerek başarı elde edilmiştir.

B- Kuruluşlar

1- Türkiye İş Bankası

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ülkenin ekonomik hayatına önemli katkı sağlayacak olan bankacılık sektörüne duyulan ihtiyaç üzerine, İzmir İktisat Kongresi kararlarına uygun olarak 26 Ağustos 1924'te Bakanlar Kurulu kararıyla *Türkiye İş Bankası* kurulmuştur. Türkiye'nin ilk milli ve ticarî bankası olan Türkiye İş Bankası'nın sermayesinin tamamı Atatürk tarafından taahhüt edilmiştir. Kuruluş sermayesi 1 milyon TL. olan banka, anonim şirket özelliğini taşımaktadır (Aysan 1986: 250).

Türkiye İş Bankası'nın bankacılık faaliyetleri ile sanayi sektörüne sağlayacağı katkılardan ziyade, bizi burada ilgilendiren tarafı ülke madencilik faaliyetlerine iştirak etmesidir. Bankanın ana sözleşmesinin 2. maddesinde: her türlü banka muameleleri yapma yanında ziraata, sanayiye, madenlere, enerji üretim ve dağıtımına dair her çeşit teşebbüsler kurmak ve bu gibi teşebbüslere iştirak etmek şeklinde görevlerinden bahsedilmiştir. Üstlenmiş olduğu bu görevlerin içinde madenlerle ilgili olarak tesisler kurma ve işletme faaliyetlerinde bulunma da yer almaktadır. Buna bağlı olarak bankanın girişimleri ile 1934 yılında Zonguldak'ta Sömikok ve Antrasit Fabrikası'nın yapımına²⁵³; yine aynı yıl Sümerbank'la birlikte Isparta'da Keçiborlu Kükürt Fabrikasının inşaatına başlanmış ve kısa sürede fabrikalar tamamlanarak üretime geçmiştir (Apak-Aydınelli-Atak 1952: 343). Keçiborlu Kükürt İşletmeleri'ndeki ortaklığı 1943 yılına kadar devam etmiş; daha sonra hisselerini Etibank'a devretmiştir.

²⁵³ **Akşam**, 16 Ağustos 1934, s.1-2

Türkiye İş Bankası kuruluşundan itibaren ülkedeki madenci kuruluşlara her türlü bankacılık hizmetlerini sunma şeklindeki yardımlarından başka bizzat madencilik sektörüne girerek o günün şartlarında sermayesi ile sanayi tesislerinin kurulup işletilmesine ön-ayak olmuştur.

2- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü

Ülkemiz yeraltı kaynaklarının devlet eliyle çıkarılması ve değerlendirilmesi amacıyla ilk defa 1933 yılında İktisat Vekâletine bağlı olarak *Petrol ve Altın Arama ve İşletme İdareleri* kurulmuştur. Bu müstakil iki kuruluşumuzla maden arama ve işletme faaliyetleri istenildiği ölçekte gelişme göstermediğinden bu alanda yeni bir kurumun tesis edilmesi düşünülmüştür. Bu düşünceye dayalı olarak, bütün madenlerimizin jeoloji ve madencilik usulleri ile ve sistematik bir surette tetkik ve işletilmesini sağlamak amacıyla 22 Haziran 1935 tarihinde 2804 sayılı kanunla *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü* (MTA) kurulmuştur²⁵⁴. Ankara’da kurulan hükmî şahsiyeti haiz bu kuruluşumuzun görevleri kuruluş kanununun 2. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir:

Memleketimizde işletmeğe elverişli maden ve taşocağı sahaları bulunup bulunmadığını ve işletilen maden ve taşocaklarının daha faydalı surette işletilmelerinin nelere mütevakıf olduğunu araştırmak ve buna muktazi veya müteferri bulunan arama ameliyatı, fenni ve jeolojik tetkikat, kimyevi tahlil ve fenni tecrübeler yapmak, harita almak, plan, mürtesem, maktalar resmetmek, proje ve fenni raporlar, rantabilite hesapları tanzim etmek gibi bütün teknik ve ilmi işleri görmek ve memleketin madenlerinde ve maden sanayinde çalışacak Türk mühendis, fen memuru, ustabaşı ve mütehassıs işçi yetiştirmektir.

Görevleri genel olarak bu şekilde belirlenen Enstitüye, vekâletin izni ile kanunun 2. maddesinde yazılı işleri başkalarına yaptırma yetkisi tanınmıştır (madde 4). Ayrıca özel ve tüzel kişiler tarafından işletilen maden ve taş ocaklarında veya üstlerinde maden ve taş ocakları hakkı bulunan sahalarda talep üzerine vekâletin izni ile gerekli fenni veya jeolojik tetkik yapmaya yetkili kılınmıştır. Sahalarında bu şekilde tetkikat yapılacak hakiki veya hükmî şahıslar Enstitünün işlerini kolaylaştırmaya ve her türlü harita, plan ve raporları göstermeye zorunlu tutulmuşlardır (madde 6).

²⁵⁴ Resmi Gazete, 22.6.1935, sayı 3035

MTA Enstitüsü'nün, İktisat Vekâleti'nin önerisi, İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ve Cumhurbaşkanının tasdiki ile tayin edilen bir genel direktör tarafından idare olunacağı kanunda belirtilmiş ve genel direktörden başka, bir genel direktör yardımcısı ile lüzum ve ihtiyaç derecesinde şube amirleri, mütehassıs, mühendis ve diğer memurlarla hizmetlilerin bulunabileceği ifade edilmiştir (madde 20-21).

Türkiye'nin her yönü ile ihtiyaç duyduğu bu kuruluşun göreve başlaması ile ilk defa madencilik alanında ayrıntılı bir şekilde çalışma ve faaliyetlere girişilmiştir. MTA Enstitüsü çalışmalarını öncelikle memleket endüstri ve ekonomisinin ihtiyaç gösterdiği madenlerin etüt ve aramalarına yönelmiştir²⁵⁵. Bulunan madenlerden bir kısmı işletici teşekküllere devredilmiş veya ilgili bakanlığa bildirilmiştir. Bu çerçevede kuruluşundan itibaren yapılan çalışmalarla çok çeşitli maden, endüstriyel ham madde, kömür ve radyoaktif maden rezervleri tespit etmiştir. MTA Enstitüsünün çalışmaları çok yönlüdür. Bunları şu şekilde sınıflandırabiliriz²⁵⁶:

- a) Jeoloji Haritası Çalışması: Enstitü, madencilik sektöründe çok elzem olan jeoloji haritalarını hazırlama işlerine girişmiş ve ilk defa 1946 yılında Türkiye'nin 1: 800 000 ölçekli jeoloji ve tektonik haritasını hazırlayarak yayınlamıştır. 1954 yılından itibaren de Türkiye'nin tamamını içine alan 1: 000 000 ölçekli 444 paftanın jeoloji haritasını tamamlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin büyük ölçekli jeoloji haritasını tamamlayarak yeraltı zenginliklerinin ortaya çıkarılmasını sağlamak üzere özellikle petrol ve madenler bakımından önemli görülen sahaların 1:25 000 lik haritaların yapımına da başlanmış, bu konuda yerli ve yabancı üniversite ve kuruluşların da bu çalışmalara katılımı sağlanmıştır.
- b) Petrol Etüd ve Aramaları: Enstitünün kurulması ile beraber Türkiye'de petrol arama işleri bu kuruma verilmiştir. Kurum petrol aramalarına 1935 yılında başlamış, birçok alanda sondajlar yapmış ve bu çalışmalar sonunda

²⁵⁵ Atatürk'ün, MTA Enstitüsünün çalışmalarıyla ilgili görüşleri için Bk. **TBMMZC**, Devre V, C. 20, s. 5

²⁵⁶ **Maden Tetkik Arama Enstitüsü 1935-1971**, s. 2-21

petrol emarelerini tespit etmiştir. Bu çalışmalardan 1940 yılından itibaren olumlu sonuçlar alınmış; Raman ve Garzan gibi ekonomik değer taşıyan petrol sahaları keşfedilerek petrol üretimine geçilmiştir. Enstitü, 1954 yılında Petrol Kanunu'nun kabulünden sonra, bulup değerlendirdiği petrol sahalarını Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına devretmiştir. Bu tarihten sonra Enstitü yeniden organize olarak kapalı petrol sahalarının etütlerine başlamış; hazırlık çalışmaları 1962'ye kadar sürmüş; detay etüt çalışmalarını tamamladıktan sonra gerekli sondaj makinelerinin temin edilmesi ile derin petrol arama faaliyetlerine başlamıştır.

c) Hidroloji Etütleri ve Buhar Araştırmaları:

1. Hidroloji Etütleri: Enstitü hidrolojik etütlere 1961 yılından itibaren başlamıştır. Bu etütlerle şifalı suların orijini, kaynakların gerek debi gerekse su sıcaklıklarının artırılması ve ayrıca tesisler için soğuk su temini imkânları araştırılmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalarla turistik ve ekonomik yönden önemli görülen sıcak su ve madensularının bulunduğu toplam 40 sahada hidrolojik etüt yapılmıştır.

2. Tabii Buhar Araştırmaları: Enstitü bu çalışmalarına 1963 yılından itibaren başlamıştır. Ön çalışmalarla tespit edilmiş bulunan hipertermal sahalarda, tabii buhar veya bol miktarda yüksek ısıda sıcak su çıkarılması amacıyla jeotermal enerji etütleri yapılmıştır. Bu etütlerin sonucunda yapılan sondajlarda Türkiye'nin birçok vilayetinde; (Aydın, Çanakkale, Afyon, İzmir, Denizli ve Nevşehir) olumlu sonuçlar elde edilmiştir.

d) Çeşitli Metalik Maden, Radyoaktif Maden, Kömür, Endüstriyel Hammadde Etüt ve Aramaları: Enstitü, çalışmalarını öncelikle ülke endüstrisinin ve ekonomisinin ihtiyaç duyduğu ham maddelerin etüt ve arama faaliyetlerine yöneltmiştir. Bu yönde özellikle demir, bakır, kurşun, çinko, petrol, taş kömürü ve linyit, alüminyum, uranyum, volfram, kükürt, fosfat, perlit, mermer, bor minareleri, manyezit, grafit, kaolin ve asbest gibi ham madde kaynaklarının aranıp bulunması ve değerlendirilmesine yönelik büyük çabalar harcamıştır. Arama faaliyetleri sonucunda bulunan

işletilmeye değer maden yatakları işletici kuruluşlara devredilmiştir. Çalışmalar sonucu hazırlanan fen raporları ilgili bakanlığa verilmiştir. Enstitü kuruluşundan itibaren başlattığı çalışmalar sonucu Türkiye’de bulunan madenleri ve bunların rezervlerinin tespitini yapmıştır.

- e) Jeofizik Etüt ve Araştırmalar: Enstitü jeofizik etütlere ilk defa 1938 yılında başlamıştır. Bu çalışma alanda gittikçe gelişme göstererek her türlü jeofizik etütler yapabilecek duruma gelmiştir. Petrol ve maden aramalarında gravimetrik, manyetik, sismik, elektromanyetik ve jeoelektrik gibi jeofizik metotlar kullanılarak etüt ve aramalar yapılmış; bu çalışmalardan maden ve petrol yataklarının tespitinde büyük ölçüde yararlanılmıştır. Ayrıca, Türkiye’nin tektonik ünitelerini tetkik etmek ve yüzeye çıkmamış büyük fayları bulmak için de etütler yapılmıştır.
- f) Jeoşimik Etüt Araştırmaları: Diğer maden arama metotlarına göre yeni bir metot olan Jeoşimi 1963 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. İlk uygulamalar sonucu daha başarılı, süratli ve ekonomik sonuçlara ulaşılmıştır. Yetiştirilen elemanlar ve cihazlar sayesinde jeoşimik numuneler, laboratuarlarda kısa sürede analiz edilmişlerdir.
- g) Laboratuar Çalışmaları: Bulunan mineral ve madenlerin tetkikini yapmak üzere oluşturulan enstitü laboratuvarları ülke ölçüsündeki her türlü ihtiyacı karşılayacak şekilde tesis edilmiştir. Laboratuvarlar, tahlil ve tecrübe laboratuvarları ile teknoloji laboratuvarları olarak gruplandırılmıştır. Tahlil ve tecrübe laboratuvarları, tetkik ve sıhhatli analizler yapma için gerekli makine ve cihazlarla donatılmıştır. Teknoloji laboratuvarında ise büyük çapta teknolojik çalışmalar yapılmakta yeraltı kaynaklarının değerlendirilmesi için gereken ilmi, tatbiki ve ekonomik konulara yer verilmekte, yapılan çalışmaların raporları hazırlanarak ilgililere yol gösterilmekte ve personelin yetiştirilmesine çalışılmaktadır.
- h) Maden Envanteri Çalışmaları: Enstitü, Türkiye’nin güvenilir bir maden envanterinin çıkarılması amacıyla bilinen madenlerin son durumlarını arazide tespit etme çalışmalarına girişmiş, diğer kurumlardan da bilgi toplayarak ülke sanayinde, ihracatında ve ithalatında rol oynayan ham maddelerden birçoğunun kıymetlendirilmesi ile ilgili çalışmalarını

tamamlamış, bir kısım madenlerin envanterlerinin hazırlanması çalışmalarını devam ettirmiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucunda, başlıca maden ve ham maddelerin bulundukları yeri, jeolojik durumlarını, rezerv ve niteliklerini kapsayan bilgilere sahip her maden ve ham madde için kitap yayınlanması düşünülmüş ve birçok madenin envanterini gösteren kitaplar yayınlanarak ilgililerin istifadesine sunulmuştur.

- i) Yayınlar: Enstitü, yaptığı çalışmaları ve elde ettiği sonuçları kamuoyu ile paylaşmak ve ilgilileri bilgilendirmek amacıyla yayın faaliyetleri ile de meşgul olmuştur. Ülkede maden aramaları, aramalar sonunda elde edilen ilmi sonuçları, madenlerin ekonomik ve istatistiki durumları, yapılmış ve yapılacak olan etütler, Türkiye’de yerli ve yabancı uzmanların madencilikle ilgili ilmi, teknik araştırma ve incelemelerinin de yer aldığı bilgileri içeren iki ayda bir çıkarılan *MTA Mecmuası* adı ile anılan bir yayın organı çıkarılmıştır²⁵⁷. Bu mecmua daha sonra *MTA Dergisi* olarak düzenlenmiştir. Yılda iki defa Türkçe ve yabancı dilde çıkarılmıştır. Enstitü’nün kendi elemanları tarafından, yıllık çalışma programları içinde yapılan etütlerle hazırladıkları çalışmaları ve enstitü dışında çalışan jeolog ve mühendislerin eserlerinden yayınlanmasında fayda gördüklerini *MTA Dergisi*’nde yayınlamışlardır. Ayrıca yılda bir defa çıkarılan dünya ve Türkiye’de madencilik faaliyetleri hakkında bilgi veren *Dünya Maden Haberleri* adlı haber içerikli bir dergi de çıkarılmıştır. Bunların dışında kurum, *Eğitim Serisi* başlığı altında madenciliği ilgilendiren kitaplar da yayınlamıştır.

Kuruluşundan itibaren gelişme gösteren ve Türkiye’de madencilik faaliyetlerinin planlı ve verimli bir şekilde yürümesini sağlayan MTA Enstitüsü başlangıçta yabancı mühendis ve bilim adamları ile çalışmak zorunda olmuştur. Bu alanda yeteri kadar yetişmiş elemana sahip olunmadığı için böyle bir yola başvurulmuştur. Ülkede, bu dönemde madencilik alanında var olan yetişmiş elemanların önemli kısmı yurt dışında eğitim görmüş kimselerdir. Bu alandaki

²⁵⁷ M.TA Mecmuası, S.1, s.14

eksikliğin giderilmesi ve gerekli elemanların yetişip ülkeye gelmesini sağlamak için Enstitü kuruluş yılında Avrupa'ya öğrenci gönderme çabası içine girmiştir²⁵⁸. Bununla ilgili olarak gazetelere ilanlar verilmiş; maden ocaklarında çalışabilecek kabiliyette, sağlıklı, lise mezunu, Fransızca, Almanca ve İngilizce dillerinden birisini okuyup yazabilen ve 18 yaşından küçük 25 yaşından büyük olmayan isteklilerin sınava tabi tutulacağı; başarılı olanların tahsil için Avrupa'ya gönderileceği duyurulmuştur²⁵⁹.

3- Etibank

Cumhuriyet Döneminin madenci kuruluşlarından bir diğeri de *Etibank*'tır. Bu kurum 14 Haziran 1935 tarihinde kabul edilen 2805 sayılı kanun ile 20 milyon sermaye ile madencilik ve elektrik enerjisi alanlarında faaliyet göstermek amacıyla kurulmuştur²⁶⁰. Tüzel kişiliğe sahip olan kurumun görevleri, kuruluş kanununda şu şekilde belirtilmiştir: Devletin genel maden politikası içinde her türlü maden ve endüstriyel ham madde kaynaklarını en iyi şekilde değerlendirmek ve ülke ekonomisine azami katkı sağlamak amacıyla; plan ve programlar düzenlemek, uygulamak, stratejilerini belirlemek ve gerçekleştirmek; bu hizmetlerin görülmesi için mali kaynaklar sağlamak; maden cevheri, taş ocağı maddeleri, ham maddelerle maden malzemesi almak, satmak ve bunların alım ve satımına aracılık etmek; petrol ve türevleri için ilk keşif ve arama ruhsatnameleri almak, maden imtiyazları, maden ocağı ruhsatları ve taşocağı ruhsatnameleri almak; elektrik istihsal, nakil ve dağıtım imtiyazları almak ve işletmek; elektrik santralleri kurmak, hatlarını yapmak, elektrik dağıtmak ve bunlarla ilgili her türlü işlerle meşgul olmak; tek başına veya başka teşekküllerle yukarıda sıralanan işleri yapmak; Türkiye'de veya yurt dışında bulunan aynı tür kuruluşlara iştirak etmek ve her türlü bankacılık işleri ile meşgul olmaktır (madde 4,5,6) (Fındıkgil 1966: 46-47; Apak-Aydınelli-Akın 1952: 268). 13.6.1983 tarih ve 2840 sayılı kanun ile kurumun görev ve yetkileri artırılarak yeniden düzenlenmiştir.

Etibank'ın görev alanına giren madencilik ve elektrik enerjisine ilişkin faaliyetler

²⁵⁸ Tan, 22.11.1935, s. 5

²⁵⁹ Akşam, 22 Eylül 1935, s. 4

²⁶⁰ Düstur, Üçüncü Tertip, C. 16, Ankara 1955, s. 704-708

İktisat Vekâleti'nin denetiminde yürütülmüştür. Madenlerle ilgili olan işlerin yürütülmesinde atılacak adımlar şu şekilde düzenlenmiştir: MTA Enstitüsü, herhangi bir alanda maden cevherleri veya taşocağı maddeleri için yapmış olduğu incelemelerin sonucunda bir dosya hazırlar; işletmeye elverişli gördüğü maden veya taşocaklarına ilişkin hazırlanan dosyayı İktisat Vekâletine verir. Vekâlet, verilen dosyayı inceleyerek işletmeye elverişli gördüğü maden ve taşocaklarının işletilmesini Etibank'a bırakır. Banka bütün muameleleri yapmaya mecburdur. Aynı yöntem, elektrik enerjisi konusunda da geçerlidir. Elektrik İşleri Etüt İdaresi, İktisat Vekâleti'ne proje hazırlayıp sunar. Projeler vekâletçe incelendikten sonra uygulanması faydalı görülenler, işletmenin gerçekleştirilmesi için Etibank'a havale edilir (Apak-Aydıneli-Atak 1952: 269).

Bankanın kuruluş kanununda, banka genel direktörünün de dahil olduğu 1 başkan ve 4 üyeden meydana gelen İdare Meclisi tarafından idare edileceği belirtilmiştir. Genel direktör yardımcıları, biri maden, biri elektrik ve diğeri bankacılık alanında müteahhas olmak üzere 3 tanedir. 1960 yılından sonra idareye ilişkin konularda yeni düzenlemeler yapılmıştır.

Etibank, kuruluşunun ardından kanunda belirtilen hususları gerçekleştirmek için hemen faaliyete geçememiş; yaklaşık 5 aylık bir hazırlık devresinden sonra ancak maden ve enerji işlerinde kendi sorumluluğu ölçüsünde faaliyetlere başlayabilmiştir. Bu dönemde uygulanan devletçilik politikaları çerçevesinde bir kısım maden işletmeleri satın alınarak Etibank'a devredilmiştir²⁶¹. Devredilenlerden başka, zaman içinde iştiğal sahası olan maden işletmeciliğine tamamen girerek faaliyet sahasını genişletmiştir. İşletmeciliğini yaptığı madenler: Taş ve linyit kömürü, bakır, krom, demir ve kükürt'tür. Uygulanan madencilik politikaları dolayısı ile Etibank Türkiye madenlerini işleten bir kurum haline gelmiştir. Bankanın 1952 yılı itibarı ile işletmeciliğini yaptığı maden müesseseleri ve sermayeleri, banka şubeleri ve iştirakleri aşağıda gösterilmiştir (Apak-Aydıneli-Atak 1952: 274):

²⁶¹ Madenlerin satın alınarak Etibank'a devredilmesi ile ilgili Bk. 2. Bölüm, 1933–1940 Dönemi, s.118–121

Müesseseler Unvanı	Merkezi	İtibarî Sermaye (TL)	Ödenmiş Sermaye (TL)
Etibank Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesi	Zonguldak	80.000.000	67.000.000
EtiBank Garp Linyitleri İşletmesi Müessesesi	Tavşanlı	20.000.000	20.000.000
Türkiye Kömür Satış ve Tevzii Müessesesi	Ankara	3.000.000	2.000.000
Etibank Şark Kromları İşletmesi Müessesesi	Maden	1.300.000	1.300.000
Etibank Divriği Demir Madenleri İşletmesi Müessesesi	Divriği	7.000.000	4.200.000
Etibank Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi	Maden	10.000.000	10.000.000
Etibank Murgul Bakır İşletmesi Müessesesi	Murgul	20.000.000	15.000.000
Etibank Keçiörlü Kükürtleri İşletmesi Müessesesi	Keçiörlü	1.300.000	1.300.000
		Yekün :	142.600.000
			120.800.000

Bankanın Şube ve büroları

İstanbul Şubesi 1.1.1944’de kurulmuştur.
İskenderun Bürosu 1942’de kurulmuştur.

Bankanın İştirakleri

Ankara Anonim. Sigorta Şirketi
Halk Bankası
Takas Ltd. Şirketi

Etibank’ın iştirak hissesi

100.000 (yarısı ödenmiş)
10.000
150.000 (tasfiye halinde)

Etibank, üstlenmiş olduğu madencilik, elektrik enerjisi ve bankacılık görevlerini sonraki yıllarda da başarı ile sürdürmüştür. Özellikle maden üretiminde ve enerji santralleri yatırımlarında önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Madencilikte, yukarıda bahsettiğimiz madenlerin dışında civa, çinko, kolemit, kurşun, pirit gibi

madenlerin üretimi ile de ilgilenmiştir (Fındıkgil 1966: 49-50). 1961 yılından itibaren bankaya bağlı müesseselerin ve bankanın iştiraklerinin sayısı oldukça artmış; üç alanda faaliyet gösteren büyük bir kuruluş haline gelmiş ve Türk ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır.

4- Sümerbank

Sanayi alanında yapılacak girişim ve çalışmalara katkı sağlamak amacıyla 1932 yılında kurulan Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası, kendilerinden beklenen hizmetleri sunmakta yetersiz kalınca, her iki kuruluşun görevlerini üstlenip hizmet verecek yeni bir kurumun oluşturulması düşünülmüştür. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucunda 3 Haziran 1933 tarihinde kabul edilen 2262 sayılı kanun ile bugünkü anlamda bir kalkınma bankası özelliğini taşıyan *Sümerbank* kurulmuştur²⁶². Bankanın kuruluş sebeplerini açıklayan layihada; Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın sermayesinin yetersizliği yüzünden kendine ait görevleri yapamayacak kadar zayıf düştüğü ve Devlet Sanayi Ofisi'nin de millî sanayinin inkişafını gerçekleştirme imkânına sahip olmamasından dolayı, her iki müessesenin birleştirilerek millî sanayinin ihtiyaçlarını temin edecek bir kurumun tesis edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Apak-Aydıneli-Akın 1952: 62).

Bankanın direkt madencilikle ilgisi yoktur. Sanayi işleri ve bankacılık işleri ile meşgul olacaktır. Kanunun 2. maddesinde bankanın görevleri: Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletmek ve hususi sanayi müesseselerindeki devlet iştirak hisselerini idare etmek; devlet sermayesi ile tesis olunacak bütün sınaî müesseselerinin etüt ve projelerini hazırlamak ve bunları tesis ve idare etmek; bu ana görevler yanında nitelikli işgücü yetiştirmek, sanayi kuruluşlarına kredi vermek ve tüm bankacılık işlerini yapmak; millî sanayinin gelişmesine ilişkin tedbirler aramak olarak belirlenmiştir²⁶³. Ayrıca ülkeye ve fabrikalarına gerekli olan usta ve işçileri yetiştirmek üzere okullar açmak, sanayi mühendisleri yetiştirmek, yurt içindeki okullarda talebe okutmak ve yabancı ülkelere talebe ve stajyer göndermek görevleri de verilmiştir (Apak-Aydıneli-Akın 1952: 65)

²⁶² **Düster**, Üçüncü Tertip, C.14, s. 433-436

²⁶³ **Düster**, Üçüncü Tertip, C.14, s. 433-434

Bankaya verilen görevlerinden anlaşılacağı üzere *Sümerbank* genel olarak sanayi müesseseleriyle ilgili bir kuruluş olarak tanımlanmıştır. Buna bağlı olarak yeni kurulacak ve işler halde bulunan birçok sanayi kuruluşu Sümerbank'ın idaresine verilmiştir. Bu müesseseler içinde Sümerbank'ın idaresine verilen maden işletmeleri de bulunmaktadır. Bunlar: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında yer alan henüz kuruluş aşamasında olan Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları ile Keçiörlü'daki işletme faaliyetinde bulunan Kükürt Fabrikasıdır (İnan 1972: 18-19). Karabük'te kurulacak olan demir-çelik sanayisinin tesisi için *Sümerbank* görevlendirilmiştir. Bundan dolayı *Sümerbank*'ı, direkt olmasa da madencilikle ilgili tarafı bulunan bir kuruluş olarak tanımlamak yanlış olmaz.

Bankanın amacı; özet olarak memleketin sanayi bakımından kalkınması için devletçe meydana getirilecek müesseselerin projelerinin hazırlanmasını, tesis edilmesini ve işletilmesini sağlamak; diğer bir ifade ile sanayi sahasında devlete düşen görevi üstlenip yapmaktır. Ayrıca millî sanayinin gelişmesini sağlayacak tedbirleri almak, sanayi kuruluşlarına kredi temin etmek ve bankacılık faaliyetlerini sürdürmektir (Onar 1956: 14-15). Bu amaçları gerçekleştirmek üzere tamamı kamuya ait 20 milyon TL. sermaye ile faaliyete geçen banka, ham maddesi ülke içinde bulunan sanayi yatırım projelerine öncelik vererek işe başlamıştır. Bu şekliyle banka Türkiye'ye özgü bir model oluşturmuştur (Tokgöz 2002: 324).

Kurulduğu dönemde bankada hizmet verecek ve belirlenen görevleri yerine getirecek eleman eksiliğini gidermek amacıyla sınavla memur alınmıştır. Banka memurlarını kendi hesabına yurt dışına göndererek, yurt dışındaki fabrika ve ticaret kuruluşlarında bilgi ve tecrübelerinin artırılmasını temin etmiştir²⁶⁴.

Bu kısımda, Sümerbank'ın madencilikle ilgili yönü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dolayısı ile konu hakkında daha fazla ayrıntıya girilmemiş; sadece kurumun madencilik boyutuna değinilmiştir.

²⁶⁴ **Ulus**, 10 Ağustos 1935, s. 5

C- İşletme Müesseseleri

1- Ereğli Kömür İşletmesi

İlk defa 1829 yılında keşfedilen taş kömürünün, yaklaşık 20 yıl sonra işletilmeye başlaması ile kömürün bulunduğu ve çıkarıldığı Ereğli Havzası iktisadi açıdan önemli bir yer haline gelmiştir. Havzadaki kömür madeni çıkarılması faaliyetleri, Cumhuriyet Dönemine kadar Osmanlı Maden Nizamnameleri hükümlerine göre yürütülmüştür. Cumhuriyet Döneminde özellikle 1935’den sonra iş başındaki hükümetler kömür havzası ile çok yakından ilgilenmiş; ülkenin yeraltı kaynaklarını ülke menfaatlerine en uygun şekilde işletilmesi amacıyla yeni kanunlar çıkarmışlardır. Bununla ilgili olarak 14.6.1935 tarihli kanunla Etibank kurulmuştur. Bu dönemde, madenlerin devletleştirilmesi politikalarına ağırlık verilmesi sonucu, bir kısım madenler devletleştirilirken; 11.6.1937 tarih ve 3241 sayılı kanun ile Ereğli Havzasındaki maden ocaklarının bir kısmının devletçe işletilmesine karar verilmiştir. Devlet tarafından satın alınan havzadaki maden ocakları Etibank’a devredilmiştir²⁶⁵. Kanun, maden ocaklarının Etibank’a devri ile beraber banka tarafından kurulacak bir müessese tarafından işletilmesi hükmünü getirmiştir. Buna bağlı olarak 3.1.1938 tarihinde *Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesi* kurulmuştur. Bu müessese İktisadî Devlet Teşekküllerinin ilk numunesi olmuştur. Daha sonra 30.5.1940 tarih ve 3867 sayılı kanun ile Ereğli Kömür Havzasındaki ocakların belirli bir tazminat karşılığında devletleştirilmesi ve bunların *Ereğli Kömürler İşletmesi Müessesesi* tarafından işletilmesi kabul edilmiştir²⁶⁶. Bakanlar Kurulunun 15.10.1940 tarihli 2/14547 sayılı kararları ile havzadaki ocaklar, 1940 Aralık ayından itibaren *Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesi*’nin idaresine geçmiştir.

Havzadaki kömür ocaklarının sözü edilen müessesenin idaresine girmesi ile hemen geliştirme projelerine başlanamamış; havzanın jeolojik yapısına uygun milli serveti israftan kurtaracak rasyonel işletme usulleri tatbik etmeye çalışılmıştır. Buna bağlı olarak, yeni tesisler kurulmuş ve teknik ekipman ilaveleri

²⁶⁵ Resmi Gazete, 24.6.1937, sayı 3639

²⁶⁶ Düstur, Üçüncü Tertip, C. 21, s. 1547

yapılmıştır. Bu şekilde yapılan çalışmalarla havzada her yıl üretim artışı sağlanmıştır²⁶⁷.

2- Divriği Demir Madenleri İşletmesi

Türkiye’de 1933 yılına gelinceye kadar varlığı tespit edilen demir yataklarının gerek rezerv, gerek tenör ve gerekse mesafe bakımından demir endüstrisinin işletme ihtiyacını karşılayacak durumda olup olmadığı hakkında teknik bilgilere sahip olunmuş değildir. Demir sanayinin cevherini oluşturan demir yatakları, 1936 yılında Sivas vilayeti sınırları içinde Divriği’de bulunmuştur. Aynı yıl Karabük’te de demir sanayi tesislerinin kuruluş faaliyetlerine başlanmıştır. Bu tarihten itibaren MTA tarafından Divriği’de demir yataklarında arama ve etüt çalışmalarına başlanmıştır. Bu çalışmalar 1938 yılında tamamlanarak, 30 milyon tonluk bir rezerv tespit edilmiş ve demir yatakları işletilmek üzere Etibank’a devredilmiştir²⁶⁸.

1938 yılından itibaren Etibank, Karabük’te kurulan demir fabrikasının ihtiyacını karşılamak üzere başlangıçta iptidai vasıtalarla üretime geçmiş; bir taraftan da gerekli tesislerin yapılmasını gerçekleştirmeye çalışmıştır. İşletmenin yükümlülüklerini daha düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamak üzere 25.12.1939 da *Divriği Demir Madenleri İşletme Müessesesi* kurulmuştur. İşletme, kuruluşundan hemen sonra gerekli olan başta elektrik santralleri olmak üzere, dekovil hattı, atölyeler, kankoser tesisatı, vargel tesisatı, kompresör alımı gibi birçok tesis yapımı ve cihaz alımını gerçekleştirmiştir. İşletmenin maden üretim programı Karabük Demir-Çelik tesisleri’nin ihtiyacına göre düzenlenmiştir (Apak-Aydıneli-Atak 1952: 337-338). 1938 yılı ortalarına kadar demir cevheri ithal eden Türkiye, 1939 yılından itibaren ihracat yapabilecek duruma gelmiştir²⁶⁹.

²⁶⁷ Havzadaki kömür üretim artışını görmek için Bk.APAK-AYDINELLİ-ATAK, s.298-299

²⁶⁸ MTA Mecmuası, s. 262-264

²⁶⁹ MTA.Mecmuası, s. 263

3- Bakır İşletme Müesseseleri

a- Ergani Bakır İşletmesi

Ergani’de çok eski devirlerden beri bakır yataklarının işletildiği bilinmektedir. En son Osmanlı Devleti zamanında, 1850’den itibaren emanet usulü ile idare edilerek 1915 yılına gelinmiştir. 1917 yılında bakır arama ve işletme imtiyazı İtibar-ı Milli Bankası tarafından temsil edilen bir grubun elinde bulunmuş, daha sonra arama ve işletme imtiyazları 1925 yılında kurulan Ergani Bakırı Türk Anonim Şirketi’ne verilmiştir. Şirket % 50 Alman Deutshe Bank’ın ortaklığı ile kurulmuştur. 1936 yılına kadar faaliyet gösteren şirketin, hisselerinin bir kısmı hükümetçe madenlerin devletleştirilmesi politikaları çerçevesinde 11.6.1936 tarih ve 3034 sayılı kanunla satın alınarak Etibank’a devredilmiştir²⁷⁰. Etibank madenlerin işletilmesine 1937 yılından itibaren başlamıştır. Ergani Bakırı Türk Anonim Şirketi, işletme hisselerinin büyük kısmı Etibank’a ait olmak üzere anonim şirket vasfını 1945 yılına kadar sürdürmüştür. Banka 1945 yılında şirketin hisselerinin tamamını satın alarak merkezi Ankara’da bulunan *Türkiye Bakır İşletmeleri Müessesesi*’ne bağlanmıştır. Bu müessesenin 1950 yılında lağvedilmesi ile işletme müstakil bir kuruluş haline gelerek *Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi* adıyla faaliyetlerini sürdürmüştür (Apak-Aydıneli-Atak 1952: 319-320). İşletmede başta elektrik santralleri olmak üzere işletme için gerekli olan tesisatların yapımı ve araç-gereç temini yoluna giderek üretimi artırıcı tedbirler almıştır²⁷¹.

b- Kuvarshan Bakır Madeni İşletmesi

Çoruh bölgesindeki Kuvarshan bakır madenindeki ilk çalışmalar, 1905 yılında Siemens firması tarafından başlatılmıştır. Araştırma ve işletme faaliyetleri, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle 1917–1921 yılları arasında durdurulmuştur. 1929 yılında işletme imtiyazına sahip firma borçları karşılığı maden sahasını bırakmış; dolayısı ile maden uzunca bir süre işletilememiştir. Bakır madeni işletmesi 2805 sayılı Etibank’ın kuruluş kanununun 9. maddesine dayalı olarak bankaya devredilmiş ve madenin imtiyaz hakkı da 11.6.1937 tarihinde bankaya verilmiştir. Senelerdir

²⁷⁰ **Düster**, Üçüncü Tertip, C. 17, s. 266

²⁷¹ Maden yatağının; coğrafi vaziyeti, cevherin cinsi, işletme şartları, v.s. için Bk. İNAN, **Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Sanayi Planı 1936**, s.36–37

bakımsız kalan galeri, tesis, makine ve elektrik santrallerinin bakımı Etibank tarafından yapılarak, 7.8.1937 tarihinde bakır madeni üretimine başlanmıştır²⁷². Müessese 1938 yılı sonlarına kadar bankaya bağlı bir teşebbüs olarak idare edilmiştir. 24.10.1938 tarihinde 3460 sayılı kanun ile işletme, bir müessese haline getirilerek; *Kuvarshan Bakır Madeni İşletmesi* adıyla faaliyetini sürdürmüştür. Burada tespit edilen bakır madeni rezervlerinin tesis tarafından işletilmesinden sonra, yapılan arama ve etütler sonucunda başka bakır yataklarına rastlanmamıştır. Bunun üzerine müessesenin işletme faaliyetine 1945 yılında son verilerek kapatılmıştır (Apak-Aydınelli-Atak 1952: 323).

c- Murgul Bakır İşletmesi

Bugünkü Hopa ilçesinin yakınlarında bulunan Murgul bakır yataklarının çok eski zamanlardan beri işletildiği bilinmektedir. 1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Ruslara terk edilen bölgede kalan madenleri 1917 yılına kadar bir İngiliz şirketi işletmiştir. 1922 yılında Batum Muahede'si ile tekrar Türkiye'ye bırakılan bölgede MTA 1937 de arama ve etüt faaliyetlerine başlamıştır. Yapılan çalışmaların ardından bakır madenlerinin işletilmesini sağlamak üzere yataklar Etibank'a devredilmiştir. Etibank, uzun süre atıl kalan bu müesseseyi faaliyete geçirmek için bir İngiliz müşavirlik firması ile anlaşmış ise de İkinci Dünya Savaşının çıkması ile taahhütler yerine getirilememiş; bu sebeple uzun süreli gecikmeler yaşanmıştır. Nihayet 1947 yılından sonra noksanlar tamamlanmış; 1950 yılı sonbaharında işletme faal duruma getirilmiştir. Murgul bakır madeni Etibank merkezine bağlı bir teşebbüs olarak idare edilirken 2.5.1951 tarihinde *Murgul Bakır İşletmesi Müessesesi* adıyla faaliyete başlamıştır (Apak-Aydınelli-Atak 1952: 325). Müessese işletme faaliyetlerini en verimli üretim sağlanacak şekle getirmiş, her yıl üretim artışı sağlayarak ülke ekonomisine önemli ölçüde katkılar sağlamıştır²⁷³.

²⁷² Maden yatağının coğrafi vaziyeti, cevher durumu ve cinsi, işletme şartları ve tahmini maliyet fiyatları için Bk.İNAN 1989: 42-45

²⁷³ MTA Mecmuası, s. 267-269

4- Şark Kromları İşletmesi

Çelik sanayinde önemli işlevi olan krom madeni bakımından Türkiye, önemli bir yere sahiptir. Cumhuriyetin ilk yıllarında krom zuhurlarının arama ve işletilmesi özel teşebbüslere bırakılmıştır. İhracatı artırıcı tedbirler alınmış ise de 1924- 1933 yılları arasında istenilen seviyede üretim yapılamamıştır. 1935 yılında MTA'nın kurulması ile başlatılan arama ve etüt çalışmaları sonunda Elazığ iline bağlı Maden ilçesi yakınlarında Guleman'da işletmeye elverişli miktar ve vasıfta krom madeni tespit edilerek Etibank'a devredilmiştir. Banka, burada 14.5.1936 tarihinde tesis faaliyetlerine girilerek 15.11.1936 tarihinde *Şark Kromları T.A.Ş* unvanı ile bir şirket kurarak maden işletmesine başlamıştır (Apak-Aydıneli-Atak 1952: 33). İlk yıllardan itibaren çıkarılan krom miktarı 4-5 yıl içinde 10-15 misline ulaşmıştır²⁷⁴. Bir taraftan üretim işleri ve ihracat faaliyetleri sürdürülürken diğer taraftan gerekli olan tesisat ve inşaat işleri ile makine eksiklerinin tamamlanması yoluna gidilmiştir. Nihayet 1938 yılında eksikliklerin büyük kısmı tamamlanmıştır. Bu şekliyle şirket, 3460 sayılı kanunun yürürlüğe girmesi ile 11.3.1939 tarihinde kurulan *Şark Kromları İşletmesi Müessesesi*'ne devrolmuştur. Krom işletmesi, kurulan bu müessese tarafından idare olunmaya başlanmıştır²⁷⁵.

5- Linyit İşletme Müesseseleri

a- Garp Linyitleri İşletmesi

Linyit kömürünün Türkiye'de ilk bulunuşuna ilişkin ayrıntılı şekilde bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte ilk işletmelerin Birinci Dünya Savaşı yıllarında Soma civarında açıldığı ifade edilmektedir. Türkiye linyit kömürü yönünden zengin olmasına rağmen öteden beri sanayi kuruluşlarının yakıt ihtiyacı Ereğli havzası kömürlerinden karşılanmıştır. Bu sebeple linyit madenleri üretimi üzerinde pek mesai harcanmamıştır. Ancak Cumhuriyet Döneminde, sanayi planları üzerinde çalışmalar yapılırken, bu konu üzerinde önemle durulmuş; linyit madenlerinden de rasyonel bir şekilde yararlanma yoluna gidilmiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucunda tabiatı icabı bazı hususiyetleri olan linyit

²⁷⁴ MTA Mecmuası, s. 264-267

²⁷⁵ Maden yataklarının coğrafi vaziyeti, cevherin cinsi, işletme şartları vs. için Bk.İNAN 1989: 25-28

kömürü ile Etibank'ın ilgilenmesine hükümetçe 1937 yılında karar verilmiştir. Banka, önce Kütahya vilayeti dahilindeki Değirmisaz maden ocağını imtiyaz sahibinden devralmış; ardından 1938 yılında Tavşanlı bölgesi linyitleri bankaya devredilmiştir. 1939 yılında ise özel sermaye tarafından iyi işletilmeyen Manisa vilayeti dahilindeki Soma linyit madenlerinin satın alınması ile bu üç linyit işletmesi, 10.12.1939 tarihinde kurulan *Garp Linyitleri Müessesesi*'nin idaresine verilmiştir. Müessese işletmelerin her üçü için gerekli olan santral, tesis, silo ve hava hatları gibi donanımı kısa sürede tamamlayarak, linyit üretimini artırmıştır. O yıllarda ülkede ki linyit sarfiyatının % 75'ini bu işletme temin etmiştir (Apak-Aydinelli-Atak 1952: 306).

b- Ağaçlı Linyit Kömürleri İşletmesi

Bu linyit sahası, İstanbul Boğazi'nin kuzeyinde Kilyos'tan başlayarak Terkos Gölü'ne kadar uzanan yaklaşık 25 kilometrelik bir sahayı kapsamaktadır. Burada linyit kömürünün varlığı, 1909 yılında tespit edilmiş; arama ruhsatı verilen bazı müteşebbisler madenle meşgul olmuşlar; ancak verimli bir şekilde işletilmemesi üzerine 1927 yılında imtiyaz sözleşmeleri iptal edilmiştir. Maden işlerinin İktisat Vekâleti'ne verilmesi ile Ağaçlı sahası vekâletçe ihaleye çıkarılmış; ihaleye katılan olmadığından, 1928'den itibaren sahada faaliyet yapılmamıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, İstanbul'un gerek elektrik gerekse yakacak ihtiyacının gündeme gelmesi üzerine Ağaçlı linyitlerinden yararlanılması düşünülmüştür. MTA Enstitüsü biri 1942, diğeri 1948 yılında olmak üzere bu sahada iki defa arama ve etütlerde bulunmuştur. Bu çalışmaların ardından maden sahası Etibank'a işletilmek üzere verilmiştir. Etibank açık işletme usulü ile linyit üretimini 1949 ve 1950 yıllarında gerçekleştirmiştir. Kömür damarlarının jeolojik durumlarının üretime müsait olmaması ve maliyetlerin yüksek olması dolayısı ile üretim faaliyetine devam edilmeyerek 6.4.1951 tarihinde durdurulmuştur. Ağaçlı Linyit İşletmesi kısa bir süre üretim faaliyetinde bulunmuştur. Dolayısı ile müessese teşkilatı oluşturulmamış, maden işletmesi halinde idare olunmuştur (Apak-Aydinelli-Atak 1952: 311-312).

6- Keçiborlu Kükürtlü İşletmesi

Isparta vilayeti dahilinde bulunan Keçiborlu kükürt madeni Türkiye'nin tek kükürt işletmesidir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından işletilmiş; daha sonra maden terkedilmiştir. Cumhuriyet Döneminde Sümerbank'ın kuruluşu ile burada 1933 yılında etütler yapılmış ve 1934'de Sümerbank ve Türkiye İş Bankası tarafından gerekli olan tesisler inşa edilerek bir anonim şirket kurulmuştur. 1935 yılında Etibank'ın kurulması ile Sümerbank hisseleri bankaya devredilmiş; Etibank ile Türkiye İş Bankası'nın anonim şirket halindeki ortaklığı 1943 yılı sonuna kadar devam etmiştir. 1943 yılında Türkiye İş Bankası'nın hisseleri Etibank tarafından satın alınarak 1944 yılında *Keçiborlu Kükürtlü İşletmesi Müessesesi* kurulmuştur. İşletme o günlerde sahip olduğu üretim kapasitesi ile günde 40-50 ton kükürt imal etmiştir. Müessese işletme için gerekli tesisat ve atölye ve laboratuvarlarını oluşturarak üretim faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır (Apak-Aydıneli-Atak 1952: 343).

7- Türkiye Kömür Satış ve Tevzi Müessesesi

18 Mayıs 1939 tarih ve 11028 sayılı Mahrukat Kanunu'nun tatbikine dair nizamnamenin²⁷⁶ yürürlüğe konulması ile, yakıt ve ısıtma maddeleri kapsamına giren taş kömürü, linyit, turp gibi tabii halde bulunan maden kömürleri ile kok, yarı kok, ve briket tabir edilen işlenmiş kömürlerin kullanılması zorunlu hale getirildiğinden, bu tür yakıtların gerekli yerlerde hazır bulundurulması görevi de Etibank'a verilmiştir²⁷⁷. Ayrıca 5 nolu koordinasyon kararı ile kok üreten müesseselerin ürettikleri kok'u gerekli mıntikalara sevk ederek oralarda stok etmesi ve dağıtması işleri de Etibank'a verilmiş; ülkede üretilen kok kömürünü tek fiyat üzerinden satmak ve dağıtmak işi ile de banka sorumlu tutulmuştur. Bütün bu işlerin Etibank tarafından yapılması, banka üzerinde bir iş yoğunluğu oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bunun üzerine, yakıt ve ısıtma maddeleri ile ilgili olarak Etibank'ın yerine getireceği görevleri yürütmek ve bankanın ürettiği kömürlerin tek elden satışını sevk ve idare etmek üzere bir müessese kurulmasına

²⁷⁶ Mahrukat Kanunu, Mahrukat Kanununun Tatbikine Dair Nizamname ve Kanunun Tatbik Edileceği Yerleri Gösteren Kararname için Bk. PEKCAN-AKIN, s. 356-362; ANIL-MEREY, s. 73-78.

²⁷⁷ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 20, s. 642-644

banka tarafından karar verilmiştir. 7.12.1940 tarihinde *Türkiye Kömür Satış ve Tevzi Müessesesi* adıyla belirtilen görevleri yerine getirecek müessese kurularak 01.6.1941 tarihinden itibaren faaliyete başlamıştır (Apak-Aydinelli-Atak 1952: 313-314).

8- Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri

Karabük'te tesis edilen Demir-Çelik Fabrikaları 6 Haziran 1939'da ilk ünitesini işletmeye açarak faaliyete başlamıştır. Diğer üniteler birbiri ardına tamamlanarak Türkiye'nin en önemli demir-çelik sanayi tesisi hizmet vermeye başlamıştır. Sümerbank'ın girişimleri ile tamamlanan fabrikalar, kuruluşundan itibaren 1955 yılına kadar Sümerbank'a bağlı olarak *Demir Çelik Fabrikaları Müessese Müdürlüğü* adı altında faaliyet göstermiştir.

Demir Çelik Fabrikası İşletmesinin yeni bir kısım ünitelerin ilavesi ile büyüme ve genişlemesi üzerine müessese, Sümerbank'tan ayrılarak 13 Mayıs 1955'te kabul edilen 6559 sayılı kanun ile *Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri* adı ile bağımsız bir KİT haline getirilmiştir²⁷⁸. Kanunun 2. maddesinde Demir-Çelik İşletmelerinin görevleri şu şekilde belirtilmiştir:

1. Her nevi ham demir ve alaşımlarını; pik ve çelik döküm, dövme ve pres mamullerini; çelik boru ve aksamını; demir ve çelik hadde mamullerini; kok ve kok fabrikası tâli mahsullerini; sülfürik asit, suni gübreler ve tâli maddelerini, üretmek ve imal etmek,
2. Yukarıda yazılı işler için gerekli maden cevherleri, her nevi ham ve yardımcı maddeleri aramak, işletmek bunları üretmek ve ihraç etmek,
3. İşletme faaliyetlerinin her safhası için gerekli tesisleri kurup, işletmek,
4. Yukarıda bahsedilen işlerle ilgili olmak üzere yeni tesis ve fabrikalar kurup, işletmek²⁷⁹.

Bir genel müdür tarafından idare edilen kurum, 21.6.1955 tarihinde Divriği Demir Madenlerini de bünyesine katmış; Türkiye'de ağır sanayinin gelişmesine katkı

²⁷⁸ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 36, s.1444-1445

²⁷⁹ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 36, s.1444-1445

sağlamaya devam ederek, Türkiye'nin 3. Demir Çelik Fabrikası olan İskenderun Demir Çelik Fabrikasının kuruluşuna öncülük etmiştir.

D- Fabrikalar

1- Karabük Demir Çelik Fabrikası

Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından sonra ilk defa 1926 yılında demir sanayinin kurulması hakkında hükümetçe bir prensip kararı alınmıştır. Bu karara dayalı olarak 17.3.1926 tarih ve 786 sayılı *Demir Sanayinin Tesisine Dair Kanun* TBMM.'de kabul edilmiştir. Ardından demir sanayi konusu ile ilgilenmek üzere yabancı uzmanların da görev aldığı bir Umum Müdürlük kurulmuştur. Ancak kısa bir süre sonra bu teşkilat dağıtılmış ve yeter derecede ödenek bulunmadığından dolayı da maden yataklarının etüt işleri ile uğraşmak mümkün olmamıştır (Apak-Aydınelli-Atak 1952: 112-113). Bu durum aşağı yukarı 1933 yılına kadar devam etmiştir. 1933 yılında hazırlanan Birinci Beş Yıllık sanayi Planı'nda demir endüstrisine yer verilmiş ve demir sanayinin tesisine dair ana meseleler ele alınmıştır (İnan 1972: 141). Bununla ilgili olarak demir cevheri, tesisin kurulacağı yer, kurulacak sanayinin kapsayacağı üniteler, tahsis edilecek sermaye gibi konularda fikir alış verişinde bulunulmuştur. Bundan sonra ağır demir sanayinin kuruluş yeri üzerinde etütlere girişilmiştir. Sümerbank ile Erkan-ı Harbiye temsilcilerinden oluşan kurulun uzun süren etüt çalışmalarından sonra demir-çelik sanayinin kuruluş yeri olarak Karabük belirlenmiştir. Burasının seçilme nedenleri: Maden kömürü havzalarına yakın olması; demiryolu güzergahında bulunması; bölgenin işçi yerleşimine uygun oluşu ve jeoloji bakımından ağır endüstri kurulmasına elverişli olması gösterilmiştir.

Karabük Demir Çelik Sanayisi kapsamına giren fabrikaların tesisi ile ilgili olarak 10 Kasım 1936 tarihinde İngiliz Hükümeti ile 2.5 milyon sterlinlik²⁸⁰ bir kredi anlaşması imzalanmış ve İngiliz H.A.Brassert firmasına tesislerin yapım işi ihale edilmiştir. 3 Nisan 1937'de düzenlenen merasimle, Başvekil İsmet İnönü

²⁸⁰ İngiliz Hükümetinden sağlanan kredi miktarının; 2.745.000 sterlin (17 milyon TL), olduğu yolunda bilgiler mevcuttur. Bk. Mehmet Arif DEMİRER, "Atatürk ve Yabancı Sermaye" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart-Temmuz-Kasım 2007, C. XXV, S. 67, 68, 69, s. 383-397

tarafından tesislerin temeli atılmıştır. 1 Mart 1938 tarihinde teknolojik montaj çalışmalarına başlanmış; ilk ünitenin montajı tamamlanarak 6.6.1939 işletmeye açılmıştır. Sonraki yıllarda tesisin diğer ünitelerinin montajı tamamlanarak işletme faal hale getirilmiştir. Karabük fabrikaları ülkemizde kurulan ilk ağır sanayi tesisi olması dolayısı ile o günün şartlarında bu alanla ilgili bilgi ve tecrübeye sahip kimselerin olmayışına dayalı olarak tesis kurulduktan sonra 1.5 yıllığına müteahhit firmaya işletmek üzere verilmiştir. Bu sürenin bitiminden sonra her türlü sevk ve idaresi Sümerbank tarafından yürütülmüş ve 1955 yılında işletme *Demir Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğüne* bağlanmıştır (Apak-Aydınelli-Atak 1952: 116-117)

2- Keçiborlu Kükürt Fabrikası

Maden işletmeleri ile ilgili kısımda Isparta vilayetine bağlı Keçiborlu'da kükürt madeni işletmesinden söz etmiştik. Burada, işletilmekte olan fabrikanın kuruluşu hakkında bilgi verilecektir. 1933 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanırken ülkenin kükürt madeni potansiyeli dikkate alınarak bu madenle ilgili çalışmalara da yer verilmiştir²⁸¹. Keçiborlu'da kükürt madeninin üretimi Osmanlı dönemine kadar inmektedir. Tahminen 1870'lerde bir Fransız ve İtalyan şirketi ortaklaşa madeni işletmek üzere imtiyazını almışlar; daha sonra maden işletmesi Almanlara geçmiş; Almanlar Birinci Dünya Savaşı sırasında madeni işletmiş; ardından tekrar İtalyanların ortak olduğu şirket maden imtiyazını elde etmiştir. İtalyan şirketinin İtalya'daki bir şirketle anlaşarak madenleri işlettiğinin anlaşılması üzerine anlaşma, hükümetçe feshedilerek madenlerin işletilmesi milli bankalara verilmiştir²⁸². Sümerbank ve Türkiye İş Bankası'nın katılım sermayesi ile işletme yeniden tesis edilmeye başlanmıştır. Fabrikanın temeli 1934 yılında İktisat Vekili Celal Bayar tarafından, beraberinde İzmir Valisi Kazım Paşa, İzmir Mebusu Osmanzade Hamdi ve Zonguldak Mebusu Ragıp Beyler ve bazı zevatin katılımı ile atılmıştır²⁸³. 1934 yılında yapımına başlanan fabrika modern şekilde tesis edilerek 1936 yılı Ağustosunda İktisat Vekili Celal Bayar tarafından açılışı yapılmış ve açılış konuşmasında Bayar, “*memleketin bütün kükürt ihtiyacını*

²⁸¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 1 İkinci teşrin 1934, s. 4

²⁸² **Akşam**, 5 Teşrin Sanî 1934, s. 6

²⁸³ **Hakimiyet-i Milliye**, 1. Teşrin 1934, s. 3

karşılıktan sonra yakında kükürt ihracına da başlanacağını, kalite bakımından dışarıdaki bütün kükürtlerden yüksek kalitede olduğunu” belirtmiştir²⁸⁴.

Keçiborlu’da yapılan etütler sonucunda 7 milyon tonluk bir kükürt rezervinin var olduğu tespit edilmiştir. Fabrikanın işleme kapasitesi günlük 4 bin ton olarak hesaplanmıştır. O tarihlerde bu üretim ülkenin bütün kükürt ihtiyacını karşılamaktadır. Yapılan analizlerde Keçiborlu kükürdünün saflığı % 99.5’ dir. Bu oran önemli bir değeri ifade etmektedir²⁸⁵. Fabrikanın açılışı hakkında o günün gazeteleri, ilçe halkının sevinç içinde olduklarından, parası olanların arsalar almaya çalıştıklarından söz ederek halkın mutluluğunu dile getirmişlerdir.

3- Zonguldak Sömikok ve Antrasit Fabrikası

Antrasit, hidrokarbonu çok az, karbonu zengin, hemen hemen dumanı olmayan, yanma değeri yüksek, is bırakmayan bir çeşit taş kömürüdür (Demiray 1985: 51). Sömikok, antrasit ayarında; taş kömürünün kok fırınlarında damıtılması ile elde edilen bir çeşit yakıttır. Sıhî, temiz, kokusuz, dumansız ve ucuz olan bu yakıtların imal edilerek halkın istifadesine sunma düşüncesiyle Zonguldak’ta yarı kok ve antrasit fabrikası kurma çalışmalarına girişilmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nda belirtilen ilkelere uygun olarak düşünülen tesis, halka ideal bir yakacak sunarken aynı zamanda ülke ormanlarının da yakacak olarak kullanılması durumundan çıkarılması ve ormanların korunması hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Zonguldak’ta Türkiye İş Bankası tarafından Sömikok ve Antrasit Fabrikası’nın yapılmasına karar verilmiştir. Yapılan hazırlıkların tamamlanması ile temel atma töreni için Başvekil İsmet İnönü ve İktisat Vekili Celal Bayar Zonguldak’a gelmişlerdir²⁸⁶. Törende başvekil ve iktisat vekili tarafında yapılan konuşmalarda, yeni açılacak fabrikanın önemi ve yararları hakkında bilgi verildikten sonra 15 Ağustos 1934’de Başvekil İsmet İnönü tarafından fabrikanın temelleri atılmıştır (Sönmez 2001: 126). Fabrika inşaatı kısa sürede tamamlanarak, üretim yapacak hale getirilmiş; açılışı İktisat Vekili Celal Bayar tarafından 10 Aralık 1935 tarihinde yapılmıştır. Fabrika başarı ile üretimini

²⁸⁴ **Akşam**, 25 Ağustos 1936, s. 5

²⁸⁵ **Ulus**, 26 Ağustos 1935, s. 3

²⁸⁶ **Akşam**, 16 Ağustos 1934, s. 1-2

sürdürmüş ve kısa zamanda iç piyasaya yerli kok kömürü vermeye başlamıştır²⁸⁷. Üretim kapasitesine ilişkin olarak, yılda 72 bin ton maden kömürü işletilmesi planlanmış; bundan 54 bin ton antrasit, 500 ton tayyare benzini ve 300 ton yol katranı (zift) ve yüksek fırınlarda kullanılmaya elverişli kok elde edilmesi ve fabrikada 500 işçi çalıştırılması düşünülmüştür²⁸⁸. Türkiye'nin kimya sanayisinin nüvesini teşkil eden fabrika, odun kömürünün yerine temiz, sıhhi ve ucuz bir yakacak temin etmiş; ormanların yakacak olarak kullanılmasını önlemiş; benzin ve yol katranı gibi ithal maddelerine bir iç üretim hüviyeti kazandırmış ve nihayet kömür havzasının üretim faaliyetini genişleterek iş istihdamı yaratmıştır²⁸⁹.

E- Şirketler

1- Maden İşletmeleri Türk Anonim Ortaklığı

Türkiye'de madencilik faaliyetlerinin modern sistem ve teknolojiye uygun olarak yapılması ve yeraltı zenginliklerinin iyi bir şekilde değerlendirilmesi politikalarına uygun olarak, bu amaçlara hizmet edecek şirket ve ortaklıkların kurulmalarına hükümetçe izin verilmiştir. Buna bağlı olarak T.C hudutları içinde, her türlü maden araştırmaları yapmak, işletme ve imtiyaz ruhsatnameleri almak ve maden konusunda taahhüt işleri ile uğraşmak üzere merkezi İstanbul'da olan *Maden İşletmeleri Türk Anonim Ortaklığı*'nın kuruluşuna Bakanlar Kurulunca imzalanan 27.10 1949 tarih ve 3/10009 sayılı kararname ile izin verilmiştir²⁹⁰. Ortaklığın ana sözleşmesinde yapacağı işler şu şekilde belirtilmiştir²⁹¹:

- a) Türkiye hudutları içinde, her türlü maden sahalarında araştırmalar yapmak üzere ruhsatnameler almak, işletme ve imtiyaz ruhsatnameleri almak veya mevcut madenler üzerindeki bütün hakları satın almak veya satmak,
- b) Maden üretimi, nakliyesi ve satış işleri,
- c) Ülke madenlerini değerlendirmek, geliştirmek ve madenlerle ilgili her türlü sanayi girişimlerinde bulunmak ve bu gibi işlerle uğraşmak,

²⁸⁷ **Ulus**, 11 İlkkanun 1935, s.1,5

²⁸⁸ **Akşam**, 16 Ağustos 1934, s. 2

²⁸⁹ **Ulus**, 11 Son teşrin 1935, s. 3

²⁹⁰ **B.C.A**, F:030.18.01, Y:02.120.75.10

²⁹¹ **B.C.A**, F:030.18.01, Y:02.120.75.10

- d) Maden konusunda her türlü teşebbüs ve taahhütlerde bulunmak,
- e) a, b, c ve d maddelerinde yazılı işler için ortaklık kurmak veya bunların hisse ve tahvillerini almak ve satmak,
- f) Yukarıda belirtilen amaçlarla ilgili olarak her türlü menkul ve gayri menkul almak ve satmak; menkul ve gayri menkuller üzerinde her türlü tasarrufta bulunmak,
- g) Her türlü ticarî, ziraî ve sınaî muameleleri yönetim kurulu kararı ile yapmaktır.

2- Maden Arama ve Etüt Limitet Şirketi

Etibank, Türkiye Emlak Kredi Bankası, Sümerbank, Türkiye İş Bankası ve yabancı Kropp firması ile Türk Ticaret Kanunları'na göre kurulan *Maden Arama ve Etüt Limited Şirketi* merkezi Ankara olmak üzere 27.7.1955 yılında kurulmuştur. Şirketin kuruluş amacı sözleşmesinde şu şekilde belirtilmiştir:

- a) Türkiye'de yeni bir demir ve çelik üretim merkezi kurmak, gerekli ham madde ve teknik ihtiyaçların temin etmek, iktisadî şartlara sahip cevherlerin araştırılması, rezervlerinin tespit edilmesi ve madencilik faaliyetleri ile meşgul olmak.
- b) Madencilikle ilgili olarak yapılacak faaliyetlerde, gerekli olduğu hallerde arazi satın almak, maden araştırma ve işletme imtiyazları elde etmek,
- c) Maden, maden cevheri ve bütün mamul madenlere ait ticarî muameleleri yapmaktır²⁹².

Şirket, İktisat ve Ticaret Vekâletine haber vermek şartı ile yurt içinde şubeler açabilecektir. Şirketin faaliyet süresi kuruluşunun tescil edilmesinden itibaren 3 yıldır. Ortakların ittifakla alacakları kararla ile bu süre uzatılabilir.

3- Ereğli Havzası Kömürleri Satış Birliği

Ereğli Kömür Havzası'nda üretilen kömürlerin iç ve dış piyasalara satışının tek bir elden yürütülmesini sağlamak üzere 26.2.1940 tarih ve 2/12899 sayılı

²⁹² B.C.A, F: 030.01. Y:106.665.7

kararname ile *Ereğli Havzası Kömürleri Satış Birliği* kurulmuştur²⁹³. Birliğin teşkiline ilişkin kararnamede şu hususlara yer verilmiştir (Anıl-Merey 1942: 181-182):

- a) Ereğli havzasında bulunan kömür müstahsilleri, kararın yayın tarihinden itibaren 1 ay içinde *Satış Birliği*'ni teşkil edip, belirleyecekleri statüyü İktisat Vekâletine tasdik ettireceklerdir.
- b) Üretilecek kömürler iç ve dış piyasalara *Satış Birliği* vasıtası ile satılacaktır.
- c) Birlik havzadaki kömürleri vasıta üzerinde teslim şartı ile satar.
- d) İç ve dış piyasalara satılacak kömürler *Satış Birliğince* tanzim ve *İktisat Vekâletince* tasdik olunacak plana göre satılır.
- e) Havzada üretilen kömürler yıkanmış olarak satışa sunulur. Teknik sebeplerden dolayı yıkama güçlüğü çekilmesi durumlarında yıkanmadan (tuvenan) satılmasına İktisat Vekâleti izin verebilir.
- f) İç piyasaya satılacak kömürlerin fiyatları Koordinasyon Heyetince, dış piyasaya satılacak kömür fiyatları İktisat Vekâletince tayin olunur *Satış Birliğine* bildirilir.
- g) İç piyasa fiyatları ile dış piyasaya satış yapanlardan fiyat farkları atış Birliği tarafından tahsil edilerek, takvim senesi sonundan itibaren 1 ay içinde Maliye veznesine yatırılır.
- h) *Satış Birliği*'ni kömür müstahsilleri oluşturmaktadır. Müstahsiller, Birliğin masraflarına ürettikleri kömür nispetinde katılırlar.
- i) Bu hükümler, kararnamenin yürürlüğe girmesinden önceki kömür satışlarını kapsamaz.

Satış Birliği'nin kurulması ile günümüzdeki üretim ve satış kooperatifleri benzeri bir yapının oluşturulmaya çalışıldığını anlamaktayız. Bu uygulamayla Havzada kömür satış işlerinde bir düzen kurulmaya çalışılmıştır. Ancak kurulmaya çalışılan düzen uzun ömürlü olmamıştır. 15.10.1940 tarih ve 2/14547 sayılı Ereğli Kömür Havzasının Devletçe işletilmesine ilişkin kararnamenin yürürlüğe girmesi ile Satış Birliği feshedilmiştir.

²⁹³ Tan, 28.2.1940, s. 5

4- Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları Anonim Şirketi

28 Şubat 1960 tarih ve 7462 sayılı kanun ile *Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları Türk Anonim Şirketi* kurulmuştur. Şirketin kuruluş kanununda Türk Ticaret Kanunu'nun bazı maddelerinin şirkete uygulanamayacağı, bu hususların şirket esas mukavelenamesi ile tespit olacağı belirtilmiş (madde3), yabancı sermayedarların *Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu*'nun sağladığı haklardan faydalanabileceğine yer verilmiştir (madde5). Kanunun 6. maddesinde şirketin elde edeceği kâr ve dağıtımı; 7. maddesinde istimlâk işleri ve 8. maddesinde şirketin vergi, harç, resm ve ücretlerle ilgili istisnalara yer verilmiştir²⁹⁴.

5 -Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)

Türkiye'de ilk defa devlet tarafından petrol aranmasına 1933 yılında karar verildiğini ve bu işi yürütmekle ilgili bir kuruluş olan *Petrol Arama ve İşletme Dairesi*'nin kurulduğunu yukarıdaki kısımda belirtmiştik. Sözünü ettiğimiz Petrol Dairesi daha sonra MTA Enstitüsüne bağlanmış, dolayısı ile ülkede petrol arama görevi de bu kuruma verilmiştir. Kurumun sondaj çalışmaları sonucunda Raman bölgesinde üretime elverişli petrole rastlanmıştır²⁹⁵. Bir taraftan petrol araştırmalarına önem verilerek sürdürülürken, diğer taraftan 7 Mart 1954 tarihinde Petrol Kanunu kabul edilmiştir²⁹⁶. Kanununa göre, Türkiye'de petrol aramaları 9 arama bölgesine ayrılmış, birkaç bölge dışında petrol aramaları serbest bırakılmıştır. Aynı yıl 6327 sayılı kanunla, Türkiye'de kamu adına petrol arama, sondaj, üretim, rafineri ve pazarlama faaliyetlerini yürütmek amacıyla milli petrol şirketi olarak *Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı* kurulmuştur (Birön-Atak 1986: 25) Şirket kuruluşundan itibaren petrol sektörünün tüm kollarında özverili çalışmalarda bulunmuş ve ilgili kanunda kendisine tanınan yasal haklar kapsamında birçok önemli yatırımı başarı ile sonuçlandırmıştır. Günümüzde sadece arama, sondaj ve üretim faaliyetleri ile meşgul olan milli bir petrol şirkettir.

²⁹⁴ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.41, s.519-520

²⁹⁵ **Tan**,16.5.1940, s.7

²⁹⁶ **TBMMZC**, Devre IX, C. 29, s. 436-439

6- Petrol Ofisi

Kamu ve özel sektör kuruluşları ile nihai tüketicilerin ihtiyaçlarını temin için petrol ve petrol ürünlerini satın almak, ithal etmek ve ülkenin çeşitli bölgelerinde stok ve depolama tesisleri oluşturarak pazarlamasını yapmak amacıyla 1941 yılında kurulmuştur (Birön-Atak 1986: 25). Ofis 1983 yılında anonim şirket yapısına kavuşmuştur. Kurulduğu yıldan itibaren Türk petrol sanayinin gelişimine öncülük eden *Petrol Ofisi* lider konumu ile enerji sektörünü sahiplenerek; uluslararası ve ulusal enerji konferansları tertipleyerek; üniversitelerle işbirliği ve seminerlerine sponsorluk yaparak sektörün gelişmesine katkı sağlamaktadır. Aynı amaçlarla günümüzde faaliyetlerini sürdürmektedir.

F- Cemiyetler

Türk Yüksek Maden Mühendisleri Cemiyeti

Cumhuriyet döneminde mühendislik alanında ilk örgütlenmelerin 1925 yılında, *Türk Mimar ve Mühendis Cemiyeti* ve 1926 yılında merkezi Ankara’da bulunan *Türk Mühendisler Birliği* ve *Türk Yüksek Mühendisler Birliği* adlarıyla yapıldıkları bilinmektedir. Bunu 1927’de kurulan *Türk Yüksek Mimarlar Birliği* takip etmiştir. Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yıllarında, maden sanayinin ilerlemesini sağlamak amacıyla açılan Yüksek Maden Mühendisi Okulu’ndan mezun olan mühendisler kömür havzasında çalışmaya başladıktan sonra, meslekî örgütlenmeyi sağlamak üzere 1930 yılında Zonguldak’ta *Türk Yüksek Mühendisleri Cemiyetini* kurmuşlardır. Cemiyetin kuruluş amacı, hazırlanan tüzüğün 2. maddesinde “*memleketin maden servetlerinin israfını önlemek ve mesleği himaye etmek gayesi ile maden ocaklarının mühendis nezareti altında çalıştırılmasını sağlayacak kanunî hükümleri elde etmeye çalışmak*” şeklinde belirtilmiştir²⁹⁷.

Cemiyet, 1938 yılında madencilikle ilgili ilk süreli yayını olan *Maden* adlı bir dergiyi yayın hayatına sokmuştur. Dergide, *Türk Yüksek Maden Mühendisleri Cemiyeti*’nin çalışmaları şu şekilde özetlenmiştir:

²⁹⁷ **Madencilik Bülteni**, Temmuz-Eylül 2008, S. 86, s. 29

- a) Cemiyet'in asıl amacı, arkadaşlar arasında birlik ve dayanışmayı sağlayarak yardıma muhtaç ve kimsesiz kalan cemiyet üyesi arkadaşların aile ve çocuklarına maddi ve manevi yardımlarda bulunmak; tahsillerini temin etmek,
- b) Havzada çalışmakta olan mühendislerin şirketler tarafından sigorta ettirilmesini sağlamak, şirketlerle ilgili olmayan maden idaresinde çalışan arkadaşlarının sigorta bedellerinin yarısını cemiyet tarafından karşılamak,
- c) Cemiyet, mühendislerin fenni bilgilerini artırmak ve kendi alanlarında tetkik ve takip fırsatını verebilmek için *Maden* adlı bir mecmua çıkarmanın yanında, MTA Enstitüsü tarafından her iki ayda bir çıkarılan mecmuayı parasız olarak üyelerine temin edecektir.
- d) Ayrıca cemiyet salonunda okunmak üzere yabancı maden ve iktisat mecmualarını getirecektir (Avşaroğlu 2005: 45).

Yukarıda belirtildiği üzere cemiyet, her şeyden önce maden mühendisleri arasında birlik ve dayanışmayı sağlamak; maden mühendislerinin sosyal haklarını temin etmek; meslekî bilgi ve tecrübelerinin artırılması için yayınları takip etmek gibi faaliyetleri yürütmeye çalışarak madencilikğin gelişmesine katkı da bulunmuştur.

1954 yılında, aralarında *Türk Yüksek Maden Mühendisleri* Cemiyeti'nin de bulunduğu çeşitli mühendis ve mimar cemiyetleri bir araya gelerek *Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği*ni (TMMOB) kurmuşlardır. TMMOB'yi oluşturan odalardan birisi de Maden Mühendisliği Odası'dır. Oda, Metalürji, Petrol, Seramik, Jeoloji ve Jeofizik Mühendislerini bünyesinde barındırmış ve kuruluş yılı olan 1954'ten itibaren yurt içi ve dışında maden mühendisliği yapan fakülte ve bölümlerden mezun olmuş, ülkemizde mesleklerini uygulamaya çalışan tüm maden mühendislerini temsil eden bir kuruluş olmuştur²⁹⁸.

²⁹⁸ **Madencilik Bülteni**, s. 29

SONUÇ

Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan dönemde Türkiye'de madencilik faaliyetleri 1906 tarihli Osmanlı Maâdin Nizamnamesi hükümlerine göre yürütülmüştür. Cumhuriyet yönetiminin genç ve dinamik kadrolarının Türkiye'nin ekonomik yapısını ve geleceğini yakından ilgilendiren bu alana daha ilk anlardan itibaren önem verdiklerini görülmektedir. Cumhuriyet'in ilanından yaklaşık 8 ay önce 17 Şubat 1923'de İzmir'de yapılan İktisat Kongresi'nde “*Ülkemizin kalkınmasını sağlamamız için yeraltı ve yerüstü doğal kaynaklarımızı kendimiz işleyerek çağdaş uygarlığın sahip olduğu düzeye erişmemiz gerektiğine*” vurgu yapılmıştır. Vurgulanan bu ifadeden, yönetimdeki genç kadroların bu konuya ciddi olarak eğilecekleri sonucunu çıkarabiliriz. Gerçekten de madencilik konusuna bu dönemde ilgi daha da artmıştır. Ancak Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan yeni dönemde, çözüm bekleyen ve öncelikle halledilmesi gereken birçok sorunun olması, bu alanda düşünülenlerin hayata geçirilmesine fırsat tanımamıştır. Ayrıca 1929–1930 yıllarında dünyada yaşanan ekonomik kriz az çok Türkiye'yi de etkilediğinden, ekonomik hayata ilişkin dengelerin bozulması ve belirsizlik hali istenilenlerin uygulanmasına imkân vermemiştir. Cumhuriyet dönemi başlarında madencilik faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nden intikal ettiği şekilde, yani yabancı şirket ve şahıslar tarafından sürdürülmüştür. Burada şunu belirtmekte yarar vardır: Tezimizin giriş bölümünde belirttiğimiz gibi madencilik büyük sermaye isteyen ve risk taşıyan bir iştir. Bu sektöre girecek o dönemde böyle bir sermaye birikimine sahip kimseler olmadığı gibi, devletin de bu alana hem yatırım yapacak gücü hem de gerekli olan bilgi birikimi yoktur. Bu gibi nedenlerle madencilik işleri yabancıların elinde kalmıştır. Yine de bu ilk devrede madencilikle ilgili önemli girişimlerde bulunulmuştur. Madenci kuruluşlara iştirak etmek, bizzat maden işletmelerine yatırım yapmak ve maden sektörüne kredi temin etmek üzere Türkiye İş Bankası ve Türkiye Sanayi ve Maâdin Bankasının kuruluşu gerçekleşmiş, Zonguldak'ta Yüksek Maden Mühendis Okulu açılmış ve 1927 yılında madenciliği teşvik edici bir kanun yayınlanmıştır.

1933 yılından itibaren ekonomi ve sanayi alanında hızlı bir şekilde kalkınmayı sağlayacak olan, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanması ve hemen uygulamaya konulması ile madencilik yatırımlarına da önemli ölçüde yer verilmiştir. Planda toplam yatırımlar içinde maden sanayinin payı % 26,9 olarak belirtilmiştir. Bu miktar toplam yatırım rakamları içinde önemli bir oranı teşkil etmektedir. Yani toplam yatırımın $\frac{1}{4}$ inden fazlası madencilik sektörüne ayrılmıştır. Planla birlikte bu dönemin en önemli özelliği ekonomide *Devletçilik* politikasına ağırlık verilerek uygulamaya konulmasıdır. O günün ihtiyaçlarından doğan ve uygulamaya konulan bu politikada devlet, ekonomi sahasına müdahalesini artırarak, ülkenin ekonomi yönünden gelişmesini sağlamak için iktisadi ve sanayi kuruluşlarını bizzat idare ve denetim altına almıştır. Yabancıların elindeki maden işletmeleri satın alınarak millileştirmiş (devletleştirilmiş); bu işletmeler Etibank'a devredilmiş ve ayrıca özel girişime de destek verilmiştir. Ancak özel girişim bir takım nedenlerle umulduğu şekilde ekonomide yerini alamamıştır.

Sanayide planlı döneme geçilerek, devletçi politikaların uygulandığı bu dönemde (1933–1938) madencilik alanında önemli sayılabilecek atılımlar gerçekleştirilmiştir. İlk defa madenlerle ilgili kuruluşlar olan *Sümerbank*, *Etibank* ve *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü* tesis edilmiştir. Bu üç kuruma da madenlerle ilgili görevler verilmiştir. Bu zamana kadar bu şekilde bir teşkilatlanma madencilik alanında yapılmamıştır. Bu kuruluşlar Türk madenciliğine hız veren, bilimsel olarak madencilik yapan kuruluşlar olma yanında, ülkenin yeraltı ve yerüstü kaynaklarının en iyi şekilde değerlendirilmesini gerçekleştirecek kuruluşlar olarak yapılandırılmıştır. Dolayısı ile bu dönem, Türkiye Cumhuriyeti madenciliğinin gelişme gösterdiği dönem olmuştur diyebiliriz. Aynı zamanda bu kuruluşlar, Türk ekonomisinin lokomotifleri olmuşlardır. Ancak bu dönemle ilgili eleştirilere de rastlamaktayız. Bu eleştiriler, kendimize ait bir maden kanununun yapılmamış olması; hâlâ 1906 yılından kalma mevzuata göre madenciliğin yapıldığı; hükümet programlarında çok söz edilmesine rağmen birçok şeyin sözde kaldığı yönündeki eleştirilerdir. Bütün bu eleştirilere rağmen yapılanlara bakıldığında elde edilenler azımsanmayacak ölçüdedir. Kuruluşunu yeni tamamlamış, rejimini ve ekonomi

politikalarını oturtmaya çalışan bir ülkede ulaşılan nokta bu olabilmıştır. Bu devrede Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı öncesinde yaşanan ekonomik hayata ilişkin belirsizliği ve bunun Türkiye üzerindeki etkisini de dikkate almak gerektiği düşüncesindeyiz. Savaş yıllarında ekonomik hayatın olumsuz yönde etkilenmesini bir nebze azaltmak amacıyla *Milli Korunma Kanunu* gibi bir takım kanunlar çıkarılmıştır. Bu dönemde madencilikle ilgili önemli icraatlardan biri 17 Haziran 1942 tarih ve 4268 sayılı *Madenlerin Arama ve İşletilmesi Hakkındaki Kanun*'un kabulüdür. Kanun çok ayrıntılı ve bu alandaki eksiklikleri giderici nitelikte olmamıştır. Fakat o günlerin şartlarında bunun bir aşama olarak kabul edilmesi gerekir. Zira yeni yapılarak ortaya konulanların, eksik ve yanlış taraflarını uygulamalarla daha net görmek mümkün olacak, yeniden düzenleme imkânı olabilecektir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de birtakım ekonomik sıkıntılar yaşanmıştır. Bu zorlukların aşılmasını temin etmek için ABD ile askerî ve iktisadî ilişkiler kurulup geliştirilmeye çalışılmış ve bunun sonucunda ABD'den Türkiye'ye dış yardımlar çerçevesinde kredi akışı sağlanmıştır. Böylece Türkiye ile ABD ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu ilişkiler doğrultusunda Amerikalı uzmanlar, Türkiye'nin ekonomide kalkınmasını sağlamaya yönelik raporlar tanzim ederek uygulanmasını önermişlerdir. Raporlar, genellikle her alanda özel sektörün ve yabancı sermayenin yer almasını ve devletin ekonomiye müdahale etmemesini isteyen nitelikte düzenlenmiştir.

1950 yılında Türkiye'de siyasi alanda önemli bir değişiklik yaşanmış, tek partili sistem sona ererek, ekonomi anlayışı yeni bir parti, D.P iktidara gelmiştir. Bu yeni parti ekonomide devletçiliğe yer vermeyerek liberal bir politika izlemiş ve kalkınmanın, özel sektöre dayanarak gerçekleşeceğine savunmuştur. Bu dönemde yabancı uzmanların önerilerinden de yararlanarak oluşturulan politikalar uygulanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, önce 1951'de daha sonra 1954'de *Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu* kabul edilerek yabancıların Türkiye'de yatırım yapmaları arzu edilmiştir. Aynı yıl uzun zamandan beri yapılması düşünülen

maden kanunu bir kısım bilim adamları, teknik eleman ve uzmanların katılımıyla yabancı maden kanunlarından da yararlanarak hazırlanmıştır. Kanun önemli yenilikler getirmiş, devlet teşekkülleri ile özel girişimler arasındaki denge esasını koruyan hükümleri kaldırmış; özel girişimcilerin emniyet içinde çalışmalarını temin etmiş ve Türk kanunlarına göre kurulmuş yabancı sermayeli işletmelerin madencilik yapabilecekleri hükmünü getirmiştir. Yine aynı yıl 6326 sayılı *Petrol Kanunu*'nun yürürlüğe konması ile yabancı petrol şirketlerinin Türkiye'de petrol aramalarına izin verilmiştir. Bütün bu gelişmeler ve uygulanan politikalar bize bu dönemde Türkiye'nin kalkınmasının yabancı sermaye yatırımları ve özel sektörü canlandırıp ekonomik hayata sokmak sureti ile olacağının düşünüldüğünü göstermektedir. 1950–1960 yılları arasında benimsenen bu politikanın tabiatıyla madenciliği de kapsayan uygulaması; alınan dış yardımlarla ekonomiyi geliştirmek, yabancı sermaye yatırımları ile sanayiye güçlendirmek ve özel teşebbüsü ekonomik hayatın içine dâhil etmek, mümkün olduğunca devleti bu alandan uzak tutmak şeklinde olmuştur.

Bu politikalar çerçevesinde; yabancıların madence zengin dedikleri Türkiye'nin madenlerinin değerlendirilmesi ve petrolünün çıkarılması işi yabancı sermayeli şirketlere bırakılmış, yerli sermaye de özendirilmiştir. Yabancı sermayenin ekonomide etkili olması bu dönemin en fazla eleştirilen konularından biri olmuştur. Ayrıca yerli sermaye ile yabancı sermaye arasında bir ayrımın yapılmamış olması, madenci örgütlerin ve maden kanununun yetersizliği, iç tüketim, madenlerin pazarlanması ve değerlendirme konusundaki eksiklik eleştirilen diğer hususlardır.

Bu eleştirilerin doğruluk payı mutlaka vardır. Değerlendirmelerde bulunurken o dönemin ekonomik şartlarını da iyi bilmek gereklidir. İdeolojik yaklaşımlardan uzak, o günün şartlarında Türkiye'nin ekonomisini ve uluslararası sermayenin Türkiye gibi yeni gelişmekte olan ülkeler üzerindeki politikalarını da göz önüne almak gerekir.

Bütün bu değerlendirmelerimizden sonra gördüğümüz, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren madencilik alanına ve faaliyetlerine azami önemin verildiğidir. Bu alanı ilgilendiren çoğu ilk denebilecek girişimler başlatılmış, madenciliği geliştirecek uygulamalara yer verilmiştir. Madencilik yapacak kuruluşlar, bunlara iştirak edecek ve bizzat maden yatırımlarına girecek bankalar kurulmuş, ülkede madenci yetiştirecek okullar ve kurslar açılmış, madenciliği bir düzene sokacak maden kanunları çıkarılmış, kalkınmayı sağlamak üzere beş yıllık planlar yapılmıştır. Bunlardan başka kaynakları değerlendirecek fabrikalar kurulmuş, madenci şirketler oluşturulmuş ve madenlerin değerlendirilmesini temin etmek için teşvik kanunları çıkarılmıştır. Bununla birlikte, düşünölenlerin ve planlananların hepsi, dönemin şartları dolayısı ile bütünüyle uygulanamamıştır. Bu çaba ve gayretlere rağmen Türkiye, maden kaynaklarını çok iyi değerlendirip dünya piyasalarına sunamamış; dolayısıyla madencilik sektöründe önemli bir konuma sahip olamamıştır.

KAYNAKÇA

A- ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- 1-Başvekâlet Neşriyat ve Müdevvenat Dairesi Müdürlüğü
- 2-Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü
- 3-Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğü
- 4-Başvekâlet Yazı İşeri Dairesi Müdürlüğü
- 4-Başbakanlık Muamelat Umum Müdürlüğü
- 5-Milli Müdafaa Vekâleti Ordu Dairesi

B-SÜRELİ YAYINLAR

a- Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye
İkdam
Akşam
Tan
Ulus

b-Resmi Gazeteler

Resmi Gazete, 29 Mart 1926, sayı: 334
Resmi Gazete, 22. 6. 1935, sayı: 3035
Resmi Gazete, 17 Kanuni Sâni, sayı: 3208
Resmi Gazete, 24. 6. 1937, sayı: 3639
Resmi Gazete, 3. 2. 1953, sayı: 6033
Resmi Gazete, 11. 3 1954, sayı: 8655
Resmi Gazete, 16. 3. 1954, sayı: 8659
Resmi Gazete, 31 Mayıs 1957, sayı: 9621
Resmi Gazete, 9 Eylül 1963, sayı: 21693

c- Düstur

- Düstur, Üçüncü Tertip, C.14–1, Ankara 1933.
 Düstur, Üçüncü Tertip, C.16, Ankara 1935.
 Düstur, Üçüncü Tertip, C.17, İkinci Basılış, Ankara 1955.
 Düstur, Üçüncü Tertip, C.18, Ankara 1937.
 Düstur, Üçüncü Tertip, C.19, Ankara 1938,
 Düstur, Üçüncü Tertip, C.21, Ankara 1940.
 Düstur, Üçüncü Tertip, C.22, Ankara 1941.
 Düstur, Üçüncü Tertip, C.23, Ankara 1942.
 Düstur, Üçüncü Tertip, C.28, Ankara 1947.
 Düstur, Üçüncü Tertip, C.31, Ankara 1949.
 Düstur, Üçüncü Tertip, C.32, Ankara 1951.
 Düstur, Üçüncü Tertip, C.34, Ankara 1953.
 Düstur, Üçüncü Tertip, C.35, Ankara 1954.
 Düstur, Üçüncü Tertip, C.38–1, Ankara 1957.
 Düstur, Üçüncü Tertip, C.38, Ankara 1957.
 Düstur, Üçüncü Tertip, C.41, Ankara 1960.

d- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

- TBMMZC, Devre I, C. 18
 TBMMZC, Devre II, C. 19
 TBMMZC, Devre V, C. 6
 TBMMZC, Devre III, C. 13
 TBMMZC, Devre V, C. 13
 TBMMZC, Devre III, C.5
 TBMMZC, Devre V, C. 27
 TBMMZC, Devre V, C. 20
 TBMMZC, Devre IX, C. 29

C- TE'LİF ESERLER

AKBANK. 1980. **Türkiye Ekonomisi 1923–1978**. İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.

AKDAĞ, Mustafa. 1995a. **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi**. C.1, İstanbul: Cem Yayınevi.

----- . 1995b. **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi**. C. 2, İstanbul: Cem Yayınevi.

-----, 1995c. **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celâlî İsyanları**. İstanbul: Cem Yayınevi.

AKGÜNDÜZ, Ahmet. 1990. **Osmanlı Kanunnameleri**. C. I, İstanbul: Fey Vakfı Yayını.

AKTAN, Reşat. 1968. **Türkiye İktisadı**. C. I, Ankara.

ALPAN, Sadrettin. 1969. **Maden İşletmesi Metotları**. İstanbul: MTA Enstitüsü Yayınları.

ALTINAY, Ahmet Refik. 1989. **Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri**. II. Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi.

ALTINTIĞ, Ahmet. 1997. “Üretim Aşamasında Madencilğin Sorunları”, **Madencilüğümüzde Sorunlar ve Çözüm Önerileri Paneli**, 22–23 Mart 1997, Çeşme-İzmir, s.31-32,

ANIL, M. Nuri-N. MERAY. 1942. **Türkiye’de Maden Mevzuatı**. C. 1-2, İstanbul: Tan Matbaası.

APAK, Kemalettin-Cevdet AYDINELLİ-Mehmet AKIN. 1952. **Türkiye’de Devlet Sanayî ve Maâdin İşletmeleri**. İzmit: Selüloz Basımevi.

ARMAOĞLU, Fahir. (Basım tarihi yok). **20 Yüzyıl Siyasî Tarihi, (1914–1995)**. 11. Baskı, C.1-2, İstanbul: Alkım Yayınevi.

AŞULA, Mustafa.1968. **Türkiye’de Medeni Kanun Bakımından Maden Rejimi**. Ankara: Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını.

ATSIZ, H. Nihal. 1972. **Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler II**. İstanbul: M.E.B Basımevi.

AVŞAROĞLU, Nadir. 2001. **Türkiye’de Maden Mühendisliği Eğitimi**. Ankara: TMMOB. Yayını.

----- . 2005. “Cemiyet 75 Yaşında”, **Madencilik Bülteni**, Haziran, S.73, s. 43-45.

----- . 2008. **Marshall Planı, Amerikan Dış Kredileri ve Türkiye Madencilik Sektörüne Etkileri**. Ankara: TMMOB. Yayını.

AYGÜN, İsmail Necdet. 1974. **İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği**. Zonguldak: Zonguldak Maden İşçileri Sendikası Yayını.

AYSAN Cemal Zühtü.1939. **Maden Gazları ve Korunma-Kurtarma Tedbirleri**. İstanbul.

----- . Cemal Zühtü.1943. **Maden İşletmesi**. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

AYTEKİN, Yavuz. 1995. **Maden Mühendisliğine Giriş**. İzmir: Mühendislik Fakültesi Basım Ünitesi.

BALCI, Ercüment. 1994. **Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi ve İmtiyazlar**. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

BEKİŞOĞLU, Kırac A. 1953. **Maden İşletmeciliği**. C.I, Ankara: Etibank.

BİLGİN, Ahmet Can.1972. **Türkiye’de ve Dünyada Madencilik**. Ankara.

BİRÖN, Cemal-Suna ATAK. 1986. **Maden Mühendisliğine Giriş**. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

BORATAV, Korkut. 1982. **Türkiye’de Devletçilik**. Ankara: Savaş Yayınevi.

-----, 1993.**Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**. 4. Basım, Ankara: Gerçek Yayınevi.

BOZKURT, Gülnihal.1994. “Tanzimat ve Hukuk” **Tanzimat’ın 150.Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu**, 31 Ekim-3 Kasım, Ankara: TTK Basımevi.

CAN, Bilmez Bülent. 2000. **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908–1923)**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

CANER, Güneş. 1976. **Madencilik Yatırımları ve Ekonomik Değerlendirme Teknikleri**. Ankara: MTA Yayını.

ÇAĞATAY, Neşet. 1943–1944. “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, **DTCF Dergisi**, C. II, S. 1, s. 120-124.

ÇAVDAR, Tevfik. 1992. **Türkiye’de Liberalizm (1860–1990)**. Ankara: İmge Kitabevi.

ÇİLİNGİR, Yalçın. 1975. “Madencilüğümüz Evrimine Toplu Bir Bakış” **Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik Kongresi**, Ankara: Maden Mühendisleri Odası Yayını.

DAĞLI, Nuran-Belma Aktürk.1988. **Hükümetler ve Programları, I. Cilt, 1920–1960**, Ankara: TBMM Basımevi.

DEMİRAY, Kemal. 1985. **Temel Türkçe Sözlük**. 2. Baskı, İstanbul: İnkılap Yayınevi.

DEMİRER, Mehmet Arif. 2007. “Atatürk ve Yabancı Sermaye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart-Temmuz-Kasım, C.XXIII, S.67.68.69, s. 383-397.

DOSDOĞRU, Sabire-M. Hulusi DOSDOĞRU. 1990. **Sağlık Açısından Maden İşçilerimizin Dünü, Bugünü**. İstanbul: BDS Yayınları.

EGERAN, Nejdet. 1949. “Raman Petrolü” **MTA Enstitüsü Mecmuası**, S.39, s. 7-8.

EKEMEN, Nizamettin. 1969. **Maden Kanunu**. Ankara.

ELDEM, Vedat.1994. **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**. Ankara: TTK Basımevi.

ENERJİ ve TABİİ KAYNAKLAR BAKANLIĞI. 1973. **50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları**. Ankara: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Yayını.

ENVER, Sadreddin.1939. “Maden Kazaları”, **MTA Enstitüsü Mecmuası**, Sene: 4, S. 3, s.19–33

ERDİNÇ, Şaban Şükrü. 1961. “Küçük Çapta Madencilik, Arama, Etüd, İşletme Hazırlığı”, **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi**, Nisan, S. 56, s. 132-137.

ETE, Muhlis. 1947. “Türkiye Ekonomisinde Madenlerimizin Yeri ve Önemi”, **Türk Ekonomisi**, Sene 5, S. 45-47, s. 65-70.

EVSİLE, Mehmet. 1999. **Atatürk’ün Söylev ve Demeçlerinin Konular İndeksi**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

EYÜPOĞLU, Cemal R. 1947. “Hukukî ve Malî Bakımdan Türkiye Madenciliği”, **Türk Ekonomisi**, Sene 5, S.45–47, s.150–155.

GÖĞER, Erdoğan. 1979. **Maden Hukuku**. Ankara: A.Ü Hukuk Fakültesi Yayını.

GÖNLÜBOL, Mehmet. v.d. 1996. **Olaylarla Türk Dış Politikası**. 9. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

GÜVEN, Sami. 1998. **1950’li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri**. Bursa: Ezgi Yayınevi.

FINDIKGİL, Yavuz. 1966. **Maden Hukuku**. İstanbul.

HALAÇOĞLU, Yusuf. 1996. **XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**. Ankara: TT K Basımevi.

İNAN, AFET. 1972. **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı, 1933**. Ankara: TTK Basımevi.

-----, 1989. **Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Sanayi Planı, 1936**. Ankara: TTK Basımevi.

İslâm Ansiklopedisi. 1993. C. 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

İZBIRAK, Reşat. 1944–1945. “Türkiye’de Madencilik”, **DTCF Dergisi**, C. III, s. 213-226.

KAFESOĞLU, İbrahim. 1992. **Türk Milli Kültürü**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

KARAL, Enver Ziya. 1983a. **Osmanlı Tarihi**. 3. Baskı, C.VI, Ankara: TTK Basımevi.

-----, 1983b. **Osmanlı Tarihi**, 3. Baskı, C.VII, Ankara: TTK Basımevi.

-----, 1983c. **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, Ankara: TTK Basımevi.

KARLUK, S. Rıdvan. 1997. **Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim**, 5. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım dağıtım A.Ş.

KARTALKANAT, Ahmet. 1991. “Cumhuriyet Döneminde Madencilüğimizin Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası”, **Jeoloji Mühendisleri Odası Dergisi**, Mayıs, S.38, s. 51-67.

KAYNAK, Yılpar. 1969. **Türkiye’nin Madencilik Politikası ve Zamanı Projesi**. Ankara: DPT Yayını.

----- . 1983. **Madencilik Araştırması**, İstanbul: Türkiye Sanayî Kalkınma Bankası A.Ş, Özel Araştırmalar Müdürlüğü.

KAYNAR, Reşat. 1991. **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**. Ankara: TTK Basımevi.

KEPENEK, Yakup. 1987. **Gelişimi,Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**. Dördüncü Baskı, Ankara: Teori Yayınları.

KILIÇBAY, Ahmet. 1991. **Türk Ekonomisi**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

KOÇ, Yıldırım. 1974. **Emperyalizm ve Türkiye’de Madencilik Alanında Yabancı Sermaye**. Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. 1992 “Tanzimat Devri’nde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri” **150.Yılında Tanzimat**, Ankara: TTK Yayınları.

Maden, Enerji ve Petrol Mevzuatı. 2005. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

“ Maden Teknisyen ve Başçavuş Okullarımız” , **Türk Ekonomisi**. 1947. Sene 5, S.44-45, s. 156.

TMMOB. 1981. **Maden Yasası ve Madencilliğimiz**. Ankara: TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Yayını.

MTA. 1940. “ Madenlerde Harp esirlerinin Çalıştırılması ”, **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası**, Sene: 5, S. 1/18

MTA. 1945. **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü**. Ankara: M.T. A Enstitüsü Yayını.

MTA. 1952.**Türkiye’de Maden İşletecek Yabancı Müteşebbisler İçin Tanıtma Bülteni**. Ankara: MTA Enstitüsü yayını.

MTA. 1960.**Türkiye’de Madencilik Faaliyetleri ve İstatistikleri**. Ankara: MTA.Enstitüsü Yayını.

MTA. 1967. **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü 1935–1966**. Ankara: MTA Enstitüsü Yayını.

MTA. 1973. **M.T. A Kanunu ve Yönetmeliği**. Ankara: MTA Yayını.

MTA. 1973. **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü 1935–1973**. Ankara: MTA Enstitüsü Yayını.

MTA. 1981. **Atatürk Madencilik ve M.T. A (1935-1981)**. Ankara: MTA Enstitüsü Yayını.

MTA. 1985. **Dünyada ve Türkiye’de Metal ve Mineral Kaynaklarının Potansiyeli, Ticareti, Beklenen Gelişmeleri**. Ankara: M.T. A Genel Müdürlüğü Yayını.

MTA. 1985. **Türkiye’de Madencilğin Tarihçesi ve MTA** Ankara: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Matbaası.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin. 1990. **Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

ONAR, Sıddık Sami. 1956. **Türkiye’de İktisadi Devlet Teşekküllerini Doğuran Amiller, Bu Teşekküllerin Hukuki ve İdari Yapılarının ve Şekillerinin Tahlil ve Tenkidi**. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

OVALIOĞLU, Rüştü. 1973. “Madencilüğimizin Dünyada ve Türkiye’deki Durumu ”, **Madencilüğimizin Yapısı ve Sorunları**. Ankara: Maden Mühendisleri Odası Yayınları, s. 49-59.

ÖCAL, Muammer. 1996. “Türkiye’de Madencilik”, **Cumhuriyet Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Madencilik Bilim ve Teknolojisi Dergisi**, C. I, S. 2, s. 153–159.

ÖKÇÜN, A. Gündüz. 1968. **Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, Haberler, Belgeler, Yorumlar**, Ankara: A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

-----, A. Gündüz.1997. **1920-1930Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, 2.Baskı, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.

-----, A. Gündüz. 1969. **XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları**. Ankara: (Yayınevi yok)

ÖKTEM, M.Mutlu. 1997. “Sunuş” **Madenciliğimizde Sorunlar ve Çözüm Önerileri Paneli**, 22–23 Mart 1997, Çeşme-İzmir, s. 19

ÖNAL, Güven. 1997. “Üretim Aşamasında Madenciliğin Sorunları”, **Madenciliğimizde Sorunlar ve Çözüm Önerileri Paneli**, 22–23 Mart 1997, Çeşme-İzmir, s. 33–35

ÖZTÜRK, Kazım. 1968. **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**. İstanbul: Ak Yayınları.

PAKALIN, M. Zeki. 1993. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: MEB. Yayını.

PEKCAN, Nahid Tahsin-Mehmet Akın.1949. **Madenlerle İlgili Mevzuat**. Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O.

POLAT, Orhan. 1969. **Türkiye’de Madencilik Faaliyetleri**. Ankara: MTA Enstitüsü Yayınları.

QUATAERT, Donald. 1985. “19. Yüzyılda Osmanlı devletinde Madencilik”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**. İstanbul: İletişim Yayınları.

SARİİZ, Kadir. 1987. **Madenlerin Değerlendirilmesi**. Eskişehir: T.C Anadolu Üniversitesi Yayınları.

SELİK, Mehmet. 1961. **Türkiye’de Yabancı Özel Sermaye (1923–1960)**. Ankara: Türkiye İktisadî Gelişmesi Araştırma Projesi.

SOYKAN, Füsün-Mustafa MUTLUER. 1995. “Türkiye’de Madencilik ve Maden Yataklarının Coğrafi Dağılışı” **Ege Coğrafya Dergisi**, S. 8, s. 37–56.

SÖNMEZ, Sinan. 2001. “Türkiye İş Bankası’nın Misyonu ve İştirakçilik Politikası (1924–1945)”, **Mülkiye Dergisi**, Kasım, C.XXV, S. 231. s. 111–144.

TAMZOK, Nejat.2008. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları, 1861–1948”, **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 63, S. 4, s. 184–194.

TANDOĞAN, Engin.1986. **Türkiye’de Maden Yatakları ve MTA’nın Maden Aramacılığındaki Yeri**. Ankara: MTA Yayınları.

TANÖR, Bülent. 2002. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**. 9. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TAYANÇ, Tunç. 1973. **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**. İstanbul: Milliyet Yayınları.

TEKELİ, İlhan. 1984. **Türkiye’de ve Dünya’da Yaşanan Ekonomik Bunalım**. Ankara: Yurt Yayıncılık.

TEKELİ, İlhan-Selim İLKİN. 1974. **Savaş Sonrası Ortamında 1947 İktisat Kalkınma Plânı**. Ankara: ODTÜ. İdari Bilimler Fakültesi Yayını.

TEZ, Zeki. 1989. **Madencilik ve Metalürji Tarihi**, İstanbul: Kitap Sarayı Yayınları.

TEZEL, Sezai. 1982. **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923–1950)**. Ankara: Yurt Yayınevi.

TIZLAK, Fahrettin. 1997. **Keban- Ergani Yöresinde Madencilik, (1780-1850)**. Ankara: TTK Basımevi.

TMMOB. 1981. **Maden Yasası ve Madencilliğimiz**. Ankara: TMMOB. Jeoloji Mühendisleri Odası Yayını.

TOKGÖZ, Erdinç. 2002. “Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler”, **Türkiye Cumhuriyetim Tarihi II**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi. C. II, s. 321-328

TUNCER, Baran. 1963. **Milletlerarası İktisadî Yardımlar ve Kalkınma Meselesi**. Ankara: A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.

-----, 1968. **Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu**, Ankara: A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

TURAN, Osman. 1993. **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

TURAN, Murat. 1983. “Madencilüğimizin Tarihi Gelişimi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. İstanbul: İletişim Yayınları.

TÜBİTAK. 1987. **Maden** (Araştırmacılar, Yayınlar ve Araştırmalar). Ankara: Tübitak Yayını.

TDK. 1998. **Türkçe Sözlük**. 9. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.

Türkiye Ekonomisi’nin Elli Yılı. 1973. İstanbul: Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.

UÇAROL, Rıfat. 1995. **Siyasi Tarih (1779–1994)**. İstanbul: Filiz Kitabevi.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. 1975. **Osmanlı Tarihi**. 3. Baskı, C. II, Ankara: TTK Basımevi.

-----, 1995. **Osmanlı Tarihi**. C. IV, II. Kısım, Ankara: TTK Basımevi.

ÜNAL, Mehmet Ali. 1997. **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**. Isparta.

ÜNALAN, Güner. 1989. **Türkiye Madenciliğinin Ekonomideki Yeri ve Önemli Maden Yataklarımız**. Ankara: MTA.Enstitüsü Yayını.

VARLIK, M. Bülent. 1985. “Osmanlı Devleti’nde Madenlerde Çalışma Koşulları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**. İstanbul: İletişim Yayınları.

YERSEL, Kadri. 1973. “Madenlerden Yararlanma Düzenimiz” **Madenciliğimizin Yapısı ve Sorunları**. Ankara: Maden Mühendisleri Odası Yayınları, s. 7-44

-----, Kadri. 1970. **Türk Madenciliğinin Sorunları**. Ankara: Maden Mühendisleri Odası Yayınları.

-----, Kadri. 1989. **Madencilikte Bir Ömür: Anılar-Görüşler**, İstanbul: Yurt Madenciliğini Geliştirme Vakfı Maden Mühendisleri Odası Ortak Yayını.

YÜRÜTEN, Akın. 1985. **Maden Başçavuşları İçin İş Güvenliği Dersleri**, I-II. Zonguldak: T.T.K Yayını.

EKLER

EK 1. Metinler

1.1. Madenlere ait ruhsat, imtiyaz, şartname ve harçlarla ilgili kanun (1925)

T.C.
BAKANLIK
MADENLERİ AİSİ

باسمہ وکالت
الم خصوص مدیرین
عدد

— ۶ —

ماده ۶
عین ایندزم بلایفک املله مقولہ توفیق کفایت ایندزمه تفرده معدن و معدنہ عا۔ بلایفک املله
غیر مقولہ معادہ مدیرین عین طرزہ مذکور مدینک عا۔ ازلین حقوق و معایر معادینہ معادینہ
و تفریق توفیق بلایفک فرودت ایندزم طلب جدید املله املله درود خیر فیتہ و معوض
عین اولو۔

— ۷ —

اشجوزہ احکام بلایفک معادہ رفقا درلی ، انبار و شرط و معادله نادره شام۔

— ۸ —

اشجوزہ تفریق نکرده املله رفیق۔
اشجوزہ املله نکرده ، مال و عا۔ و کعبه مکرده۔

ل " ر " رفیق

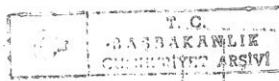
فارسه و کعبه داخه و کعبه جبه و کعبه مدافعه و کعبه عدله و کعبه باسه و کعبه
دو تفریق و کعبه مصل احاطه و کعبه محمود و کعبه عا۔

صحه و معادله املله و کعبه جبه و کعبه نکرده و کعبه معادله و کعبه مکرده و کعبه
دو تفریق و کعبه مصل احاطه و کعبه محمود و کعبه عا۔

جواباً بازیدین اوراقه ، جواب اولهین محرکات تاریخ ، نومبر سنک درجی رجا اولور۔

030 18 01 01 016 31 1

[illegible]

نورکجه جمهوریه

تجارت و مالیاتی

مدیریت عمومی

عمومی ۹۹۷۷

خصوصی ۵۹۷۷

بایر وکالت جلیله یه

معادن متحریرلری ایله اشبو متحریرلردن حق ییچار و امتیازه صاحب اولانلر طرفندن معادن نظامنامه سنک -
تکلیف و تصریح ایتدیکی وظائف نظامیه بی ایفا ایتمیا نلرک حقاریتک اسقاطی لزومنه دا در ملکی شوراؤ -
دولت مالیه نافعده دا دره منجه متخذ قراری محتوی ۱۶ خزیران ۳۳۶ تاریخی مضبوطه نک لزومنه مبنی
شورای مذکور مخزن اوراقنده آراءد یریلوب بولدیریله رقی بر صورت مصدقه سنک ماریعت وکالت مزه اسراسی
خصوصی ایجاب ایدیلره امر و تبلیغی عرض اولنورافندم .

تجارت و مالیاتی

مارت - ۱۹۳۱

030 10 195 209 2

4

1.3. Maden işleten hükmi ve hakiki şahısların işletmelerinde çalıştıracakları yabancılara ödeyecekleri ücretler hakkında kararname (1935).

T. C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü
Sayı: 2

KARARNAME

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

3282

İktisad Vekilliğinden yazılan 15/8/935 tarih ve 4528 sayılı tezkere-
de; 608 sayılı kanunun 4 üncü maddesini değiştiren 2818 sayılı kanu-
nun I inci maddesi ile M.T.A.Enstitüsünün kurulmasına dair olan 2804
sayılı kanunun II inci maddesinin E bendine göre maden işleten hükmi
ve hakiki şahısların işletmelerinde kullanmak mecburiyetinde bulun-
dukları ecnebi mütehassıslardan diplomalı mühendislerle teknikum me-
zunları ve bu ayardaki diğer mühendis mektebi mezunları için ayda -
yüzer vesair mütehassıs usta başılar ve işçiler için ayda ellişer
lira tediye etmelerinin ve bazı maden müesseseleri, muvakkat bir müd-
det için çalışdırmakta oldukları ecnebi mühendisleri istihlâf etmek
üzere yabancı memleketlerde Türk gençlerine mühendislik tahsil ettir-
mekde olduklarından bu gibi müesseselerin yabancı memlekette tahsil-
de bulunan talebesine memleketimize dönünceye kadar göndermeği teah-
hüt ettirdiği paraların, mikdarı indirilmeksizin, adı geçen müessese
tarafından gönderilmek üzere bundan sonra doğrudan doğruya Enstitüye
verilmelerinin ve diğer müesseseler için bu paraların verilmesi gere-
ken başlangıç tarihinin, bu işe dair yukarıda sözü geçen kanunların
neşri tarihi olarak kabul edilmesinin bir karara bağlanması istenilmiş
ve Maliye Vekilliğinden yazılan 24/8/935, 19/9/935 tarih ve 22776/806,
25117/833 sayılı mutaleamelerde çalışdırılan yabancılar mukabilinde
Türk genci yetiştirilmek üzere verilecek ücretlerin Hazineye yatırıl-
ması ve Hazinece de Enstitüye verilmesi 2804 sayılı kanunun II inci
maddesinin E bendinde yazılı olmasına göre Avrupada tahsilde bulunan-
larla bundan sonra gönderilecek talebeye ait ücretlerin Hazine kana-
lına ögratılmaksızın doğruca Enstitüye verilmesi mümkün olmadığı ve
bahsi geçen iki kanun neşri tarihinden muteber olduklarına göre mev-
zularına giren müesseselerin verecekleri ücretlerin de mer'iyetlerin-
den itibaren alınması lâzım geleceğinden bu husus için karar i'ttiha-
zına lüzum görülmediği ve burada sayılan her sınıf mütehassıs için
ayrı ayrı ücret takdir edileceği 2818 sayılı kanunun 2 inci maddesin-

030 18 01

02 58 74 18

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

Şube : 2
Sayı : 3282

-2-

den anlaşılacakda ise de bunların her birisine ait ücret miktarının tayini İcra Vekilleri Heyetine bırakılmış olduğuna göre muhtelif sınıflar için aynı miktarda ücret tayini suretiyle mütehassısların iki dereceye ayrılması yolundaki teklifin kabulü muvafık olup olmayacağının İcra Vekilleri Heyetince takdiri icap edeceği bildirilmiş dir.

Bu iş İcra Vekilleri Heyetince 26/9/935 de görüşülerek maden işleten hakikî ve hükmi şahısların Maliyenin mutaleası veçhiyle ve 2804 sayılı kanunun II inci maddesinin E bendine göre işletmelerinde kullanmak mecburiyetinde bulundukları yabancı mütehassıslardan diploma- lı mühendislerle teknikum mezunları ve bu ayardaki diğer mühendis mektepleri mezunları için ayda yüzser ve sair mütehassıs ustabaşıl- arı ile işçiler için de ayda ellişer lira verilmesi onanmıştır.

26/9/935

REİSİCÜMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

Ha. V. V.

Ma. V.

Mf. V.

Na. V.

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

İk. V.

S. İ. M. V.

G. İ. V.

Zr. V.

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

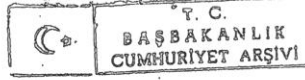
080 18 01

02 58 74 18

1.4. Maden yataklarının özel teşebbüse verilmesine karar verildikten sonra müdahale edilmemesi hakkında Başvekâlet yazısı (1939).

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI		T.C. BAŞVEKÂLET Yazı İşleri Dairesi Müdürlüğü Sayı :		Dosya işaretleri 111	
Gelen	Tarihi				
Evrakın	Numarası	4/3133			
Müserrev		İktisat Vekilligine			
Tesvid tarihi		21.4.1939 tarih ve Maadd. U. Md. 2098/7			
Mübeyyiz		1939			
Tebviz tarihi		5.4.1939			
Mukabele edenler		numaralı tezkere karşılığıdır.			
Sadri	Umumi	6/			
No.	Hususi	2350			
Merkutolu					
Sevk tarihi		6-5-39			
Mukayyidin imzası					
- 4 -		Cağharri neticesinde meydana getirilen madenler ile meşrûfen hükümet aidi bulunan madenlerin imtiyazları verilmeden önce bunların işletme haklarından Devleti alâkadar edecek mahiyette olup bulunmadıkları tetkik suretini Kararlaştırmak üzere toplanan Komisyonca serded olup Vekilliginde de muvafık görüldüğü bildirilen mütalaa daairesinde muamele yapılmasını Başvekâletçe de tanzip edildiğini arz ederim. B. Kutay Başvekil yerine Müstesar			
030	10	175	111	6	

T. C.
İKTİSÂT VEKÂLETİ
Maadin Umum Müdürlüğü

Sayı : Genel Özel Eki

3098/4

A n k a r a

27.4.1939

Özü :

19319

Yüksek Başvekâlete

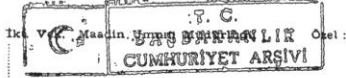
Taharri neticesinde meydana çıkarılan madenler ile meksufen hükûmete ait bulunan madenlerin imtiyazları ita edilmeden evvel bunların işletme bakımından devleti alâkadar edecek mahiyette olup olmadıklarını tetkik etmek üzere Maden Tetkik ve Arama "M.T.A." Enstitüsü Genel Direktörü Reşit Gençer, Etibank Genel Direktörü İlhamî Pamir, Etibank Genel Direktör Muavini Bedri Bekiroğlu ve Maadin Umum Müdürlüğü Baş Mühendislik vazifesini gören Ereğli Havzaî Fahmiyesi Baş mühendis ve Müdürü Halil Pekmen'den mürekkep bir komisyon teşkil edilmişti. Bu komisyonda maden mevzuatımızdan sarahaten anlaşıldığına göre, maden işlerinde ferdlerin teşebbüslerine müsaade etmek lâzım geldiği, kanunî vaziyet bu merkezde olunca ferdlerin hangi mevzularda teşebbüslerine hakim olabileceklerini kendilerine taharri hakkı verilmeden evvel dikkat ve itina ile tesbit eylemek icap edeceği, fakat bir kerre bu husus taayyün eyledikten sonra müteşebbislerin bütün müteakip haklarını mevzuata uygun bir şekilde hareket ettikleri müddetce kat'î surette temin eylemek lâzım geleceği, bu lüzumun memleketin yeraltı servetlerini bir müteharriye arattırırken kendisinin elindeki bütün vasıtalarla ve kemali emniyetle işe girişmesini hiç bir veğhile haledar etmemek gayesini temine matuf bulunduğu, aksi takdirde ferd-

030	10			175	211	6
-----	----	--	--	-----	-----	---

Karşılıklarda Şube adı ve sayılarımızın yazılması:

M. V. V. V.

2

Sayılı ve

günün yazının arkası

-2-

lerden ciddi taharriler ve teşebbüsler beklenemeyeceği ve maden taharri işi ferdlere taalluk eden kısmında tamamen akamete mahkûm olarak zararlı neticeler tevhit edeceği, binaenaleyh yukarda arz edildiği gibi taharri ruhsatnamesi verilmeden evvel mevzuuh ferdi teşebbüse bırakılıp bırakılmıyacağının tayin edilmesi ve ferde bırakılan hakka artık dokunulmaması icap ettiği, ferdlerin taharri teşebbüsüne girişmelerinden evvel devleti alâkadar edebilecek mevzuların yoklanması 2804 numaralı kanunla temin edilmiş bulunduğu neticesine varılmıştır.

Vekâletçe muvafık görülen bu mütalea dairesinde muamele ifasına müsaade buyurulmasını arz ve istizan eylerim.

R. Balkar

İktisat Vekili

A. Fakir

mr.

yazı işleri m. ?

26-4-939

L. Celal

030	10			175	244	6
-----	----	--	--	-----	-----	---

H. Kızılcı

Karşılıklarda Şube adı ve sayılarımızın yazılması

16...

629
BAKİT KALEİTİ
Tarih: 21-4-939
Nüfuz: 3133

1.5. Milli Müdafaa Vekâletinin çeşitli madenler ile ilgili görüşleri (1940).

T. C. M. M. V. Ordu Dairesi S. IV Sayı: 4/213	Ankara 24/2/1940 Öz: 121 47
T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARSIVI	
İlişiği 4	Yüksek başvekâlete İktisat vekâletile mutabık kalınarak muhtelif madenler ve x linyit ocakları hakkında Genelkurmay başkanlığına sunulan iki tezkerenin suretleri bilgi için takdim kılınmıştır. Derin saygılarımla sunarım. JB. 27.2.1940 M. M. V. S. A. A. A.
-5-	030 10 175 211 10 25.7.40 7048 2 1155

T. C.
M. M. V.
Ordu Dairesi
Ş. IV

Ankara
/ /19

Sayı: Genelkurmay başkanlığına yazılan 24/7/940
tarih ve 41211 sayılı yazı suretidir.

8-5-940 ta. ve Ş. II 12089 sayılı buyrukları cevabıdır.
I- Yurdumuzda mevcut aşağıda isimleri yazılı mağden ocakları-
nın istihsal ettikleri maddeler bakımından gerek askeri fabrikalara
mevaddı iptidaiye noktai nazarından yaramaları ve gerekse memleket
mühim miktarda Döviz getirmeleri mülahazasıyla mezkur ocakların müte-
hassıs elemanları ve işcilerinin tecili işinin değerleri ve kıymet-
leri hakkında Sanat seferberliği fen komisyonunca vaziyetleri tesbit
ve seçimleri yaptırılmıştır.

İlişiği

A) Turhal Antimman madeni	L) Şark kromları
B) Su sığılık Borasit "	M) Kütahya "
C) Murgul Bakır "	N) Fethiye "
D) Ergani "	O) " "
E) Kuvarsan "	Ö) Bursa "
F) İzmir kara reis civa	P) Eskişehir "
G) Divriği demir	Ş) Tavşanla "
Ğ) Muğla zımpara	R) Kütahya "
İ) Milas Zımpara	S) Sarayköy ve diğer kükürt "
I) Milas "	Ş) Bolcardağı Simli kurşun "
J) Söke "	22
K) Antalya krom	

2- Bunlardan askeri fabrikalara lüzum gösterilenler :
Ergani bakır madeni (Teorübeler neticesi diğer bakırlarımızdan daha
müsait olmağa) B sınıfına ayrılmasına karar verilmiştir.

3- Umumiyetle işbu maden ocaklarının istihsalatı tasfiye edil-
memiş bir halde ihraç edilmekte olduklarından askeri fabrikalarımızı
mevaddı iptidaiyesini temin noktai nazarından ham olarak kıymetleri
olmadığı ve ancak dış ticaret bakımından memleketeye faydalı oldukları
anlaşılmıştır.

4- diğerlerinden Civa madeni için evvelce İzmir karaburun, ve
kükürt için Şeçi borlu, Kurşun için Anamur ve krom madenlerinden de
madenlerinden ziyade deniz kuvvetlerimiz ihtiyacı için bunların atel-
yeleri dikkate alınarak daha evvel B sınıfına tefrik edilmişti ki,
evvelce takdim edilen cetvellerde mevcuttur. Buradaki madenlerde geri
kalanları ticaret bakımından memleketeye varidat getiren menbalar ol-
ması dolayısıyla işbu maden ocaklarının işleyebilmesi için en lüzumlu
ve en asgari miktardaki elemanlar kimlerse tecili cihetine gidilebil-
mek üzere İktisat vekâletinden bu elemanların yeniden künyeleri ta-
lep edilmiştir.

5- Divriği demir madenleri ise esasen Karabük fabrikamızın kay-
nağı olup A ve B sınıfına ayrılarak As. Fb. ların Komiser koymasına x
veya emrine almasına lüzum ve ihtiyaç yoktur. Ancak mütehassıs eleman
bakımından ilgili vekâletin lüzum görecekları teklifatı yapması te-
karrür etmiştir. Saygılarımla arz ederim.

İ. B.
Hr.
S.

M. M. V.
S. Arıkan

ABİ gibidir.

030 10 16 21 10

T.C.
M. M. V.
Ordu Dairesi

Ş. IV
Sayı:

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Öz:

Ankara
/ /19

Genelkurmay başkanlığına yazılan 24/7/940
tarih ve 4094I sayılı yazı suretidir.

İlgisi

I-Linyit maden kömürlerimizden doğu bölgesinde bulunan Balkaya, Ağzı açık ve Kavurma çukurundan halen faal ocakların tevsian ve gayri faallerin teviden ve hükümet elile işletilmesi ve bu xx halde pek tabii olarak yükselecek olan istihsalatına mukabil şark mntakasındaki kıtaat levazım ihtiyacatı ile halen istifade etmekte olan askeri fabrikalarımızın Erzurum silah tamirhanesi senelik x linyit kömürü ihtiyaç miktarları İktisat vekâletine yazılmıştır. Yurt için çok önemli olan bu işten vaz geçilmemek üzere alınacak tertibatla istihsal edilecek cevher için daha fazla satış temini de elzem ise devlet demir yollarının da mahluten sarf ve istihlakı hususunun Münakalat vekâletile mütabakat hasıl olmasının bu mntaka linyitleri için faydalı olacağı ve her halde istihsalatın tezyidi imkanlarının bir an evvel tahakkuku hususu ehemmiyetle rica edilmiştir.

2- Batı linyitleri hakkında İktisat vekâletinin yüksek katınıza da bir suretini yazmış olduğu anlaşılan 26/6/940 tarih ve 5/4766 x sayılı yazılarının hulasasına nazaran:

A)Açık ve basit işletme bazı madenlerde varsa da bizdeki x linyitler kuyu ve galerilerle yer altında çalışmayı icabettirdiğinden ve hatta doğudaki bir linyit ocağında (Ağzı açıkta) kaza ve ölü vakası vukua gelmiş olduğundan,

B)3634 sayılı Milli müdafaa mükellefiyeti kanununun hükümleri arasında halkın kabiliyetine göre iş verilmesi mevcut olmasından linyit istihsalatında da ihtisasa lüzum gösteren hal karşısında x bazı mühim elemanlarının rast gele değil oldukça bu işlere vakıf kimselerle tedvirinin lüzumundan ,

C) ve hassatan Zonguldak kömür havzasının istihsalatı, ihtiyacı tamamen karşılayamaması ihtimali halinde linyitlerle ikmalî temin edileceğinden ,

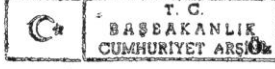
D)Çeltik linyitlerinin Devlet demir yollarına yardımcı gibi Eti bankın batı linyitlerinden değirmi saz, Soma ve tavşanlı madenlerinin senede 150 bin tondan aşağı düşmemek üzere 200 bin tona göre istihsalatını düzenlediğinden ve bu meyanda senede 60 bin ton kömür vermek üzere Devlet demir yollarına tahhüd girmiş olmasından,

E) Bazı sanayi müesseseleri gibi olmayıp bir hususiyeti de madencilikte bir yeri kapamak veya muattal kılmak büyük zararları göze almak demek olduğundan ve aynı zamanda terkinde küçürt bulunması dolayısıyla itinaya has bir istidadı olan kendi kendine iştiyal,

030 10 195 241 10

3

T. C.
M. M. V.
Ordu Dairesi
Ş. IV

Ankara
/ / 19

Sayı: _____

-2-

Yangınlar zuhuru ve milli servetin heder olması mülahazalarından dolayı ,

Bir kısım elzem mütehassıs elemanlarının IIII No.lu Askerîlik kanununun mahsus maddesine dayanarak tecilleri lüzumu teklif edilmektedir.

3- 8/5/940 tarih ve Ş.II.12089 sayılı yazılarının bir maddesi üzerine askerî fabrikalarda içtîma eden sanat seferberliği fen komisyonunun raporunun linyit kömürleri hakkındaki hulasasına göre de :

- I-Uzun köprü-Karabürçük Linyit madeni
- 2-Kırşehir-Çiçekdağı arabin köyü linyitleri
- 3-Merzifon-Çeltik kömür madeni
- 4-Tavşanlı Linyit madeni
- 5-Değirmisaz-lynit madenleri
- 6-İşmir Balaban dere- " "
- 7-İzmir Cumaovası-Yeniköy " "
- 8-Nazilli-Kızıldere köy " "
- 9-Erzurum-Ağzı açık " "
- 10-Soma-Eknaz dere -Arapseki "
- 11-Nazilli-Göhlisar-Şahin ali"
- 12-Kütahya-Çayır köy " "
- 13-Gediz-Gökler "v "

İşbu 13 linyit havzası vaziyeti topluca tetkik edildi:

Bunlardan 3 sıra numarasındaki Çeltik madenleri Devlet D.yollarının lazımı gayri müfarrıkı şeklinde oldu uğu,2 sıra No.lu Kırşehir linyit madenile 5 no.daki değirmisaz linyitlerinden kalitesi daha iyice olduğu evvelce askerî Fb.larımızın yaptığı mübayaatla anlaşılabilir. Değirmisaz grubundan Eti banka ait olan maden kısmının ve yine As.Fb.lar ihtiyacını temin eden 9 No.lu Erzurum Ağzı açık linyit ocağının gerek kıtaat için teshin bakımından ve gerekse askerî Fb.ların muhtemel bir seferde nakliyat hususunda zuhura gelmesi mümkün ve tabii müşkülât dolayısıyla yakın linyit ocaklarından istifade düşünülerek bu madenlerle listede ismi geçmeyen fakat işlendiği öğrenilen Erzurum kavurma çukuru As.Fb. istifadesine ayrılmıştır.

4- Geri kalan diğer linyit ocakları için en az bir had dahilinde lüzumlu elemanlarının mufassal künyelerinin yeniden ilgili vekâletince kısa bir zamanda gönderilmesi yazılmıştır.Linyitler hakkında : umumiyetle kömür ve emsalî maden ocakları usta ve mütehassıs amelesinin tabi olacağı muamele esasen IIII No.lu As.kanunu 64.maddesindeki hükme göre yürütülecektir.

030	10			175	211	10
-----	----	--	--	-----	-----	----

4

T. C.
M. M. V.
Ordu Dairesi
Ş. IV
Sayı: —

Ankara
1 / 19

İlgi

5- Askeri fabrikaların büyük bir kısmının kömür ihtiyacı şimdiye kadar Zonguldak havzasından temin edilmektedir. Bu havza ocakları işleyerek kömürünü temin ettiği takdirde linyit kömürüne ihtiyaç göstermeyeceği tabii ise de gerek şark bölgesi için nakliyat bakımından ve gerekse askeri fabrikalarımızın ayrıca kuvvet x santrali ve yeni barut fabrikalarının linyit ile de çalışabilecek vaziyette ocaklara malik olmasından, yalnız askeri fabrikalarımızın bir sefer yillik kömür ihtiyacı 100000 ton olmasından yukardaki bir kaç linyit ocağının bu suretle tefrikinin muvafık olacağı,

6- Mütebaki linyit ocakları için de gerek demir yollarımızda ve gerekse resmi ve hususi sanayi müesseselerimizde ve aynı zamanda x millî servet itibarıyla ait olduğu vekâletin en asgari haddeki elemannın tecilli zarureti bulunduğu kanaatinde olduğumu saygılarımla x arz ederim.

İ.B.
Hr.
S.

M. M. V.
S. Arıkan

Aslına gbidir.

030	10			195	21	10
-----	----	--	--	-----	----	----

5

1.6. Devletçe bilinmeyen ve kayıtlı olmayan madenlerin haber verilmesi ve haber verenlere verilebilecek ikramiye hakkındaki talimatnamenin kabulüne ilişkin kararname (1944).

T. C. BAŞVEKÂLET MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ MÜDÜRLÜĞÜ		DEVLET ARSİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ CUMHURİYET ARŞİVİ ÖZÜ:
Yazan memur	Çanoğlu	3 1748
Yazı tarihi	19. 10. 1944	Kararname
Karşılaştıranlar	ÇV	4268 sayılı kanunun 4 üncü maddesinin hükmüne
Dosya No.	6	göre hazırlanan İktisat Vekilliğinin 29/8/1944 tarih-
Gidiş No.	2959	li ve 5/6712 sayılı tezkeresiyle tevdi olunan "Dev-
Gidiş tarihi	2	letçe Bilinmiyen ve Kayıtlı Olmayan Madenlerin Haber
Ekleri	8-11-1944	Verilmesi ve Haber Verenlere Verilebilecek İkrariye
Not		ler Hakkında Talimatname" nin yürürlüğe konulması, İc-
		ra Vekilleri Heyetince 1-11-1944 tarihinde kabul olun-
		muştur.
		İktisat Vekilliğine K: Maliye " K: Nesriyat ve Müdevvenat U.M. A
		"Devletçe Bilinmiyen ve Kayıtlı Olmayan Madenlerin Haber Verilmesi ve Haber Verenlere Verile- bilecek İkrariye Hakkında Talimatname"nin yürürlüğe konulması na dair icra Vekilleri Heyetinin kararname- siyle ilişkisinin örnekleri sunulmuştur.
		İktisat ve Maliye Vekilliklerine yazılmış ve Resmi Gazeteye verilmiştir.
		Masvekil yerine Müsteşar
		19/10. 1944 10-10 20-10

124. 21-10-1944

Harakâlet Devlet Matbaası - Ankara

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.

Maliye Vekâleti

Vasıtalı Vergiler Umum Müdürlüğü

Şube :1

Sayı 186502-5

7656

27 Eylül 1944

Ankara:

Baş Vekâlet Yüksek Makamına

Öz: Maden ihbar edenlere verilecek
ikramiye H.

Ek: 2

4268 Numaralı kanunun 4 üncü maddesinin son fıkrasına tevfikân Devletçe bilinmeyen madenleri haber verenlere verilecek ikramiye hakkında hazırlanmış olan talimatnamenin İcra Vekilleri Heyetine sunulmasına dair İktisat Vekâletinden Yüksek Makamlarına takdim olunup mütalâa beyanı için Vekillliğimize havale buyrulan 29/8/1944 tarih ve 5/6712 numaralı yazı ve ilişkisi talimatname projesi tetkik edildi.

Mezkûr talimatnamenin Vekâletimizce de muvafık görüldüğünü ve İktisat Vekâletinin yazısıyla merbutu talimatname projesinin ilişik olarak sunulduğunu saygılarımla arz ederim.

Maliye Vekili

4 say. İkt.
M. Z.

[Signature]

Men. 26. 10.

27. 9. 1944

P.26/9

Tira 5. H
18. 10. 1944

Ettik m. 7
28. 9. 1944

MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ		
SAYI	FEZ. SP.	D. N.
2246	418	74-20

7/5

29. 9. 44

VEKÂLET EVRAK		
SAYI	Numara	İ. N.
27. 9. 2246	4958	2

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.

29 Ağustos 1944

A N K A R A

İKTİSAT VEKÂLETİ

Maadin Umum Müdürlüğü

Sayı: Genel Özel Ekl

5/6412 1

OZU: Devletçe bilinmeyen
madenleri haber verenlere
verilebilecek ikramiye h.

Yüksek Başvekâlete

Malûmu devletleri olduğu üzere madenlerin aranma ve işletilmesi hakkındaki 4268 numaralı kanunun 4 üncü maddesinin son fıkrasında :

"Devletçe bilinmeyen ve kayıtlı olmayan bir maden, arama ruhsatnamesi alınmaksızın selâhiyetli makamlara haber verilir ve tetkik neticesinde bu madenin bir imtiyaz mevzuu teşkil edebileceği anlaşırsa, haber verene, Devlet hizmetinde bulunsa dahi İktisat Vekâletinin teklifi ve İcra Vekilleri Heyetinin kararıyla bir ikramiye verilebilir. İhbarın ne suretle ve hangi makamlara yapılacağı ve ikramiyenin miktarı ve tediye şekli esasları İcra Vekilleri Heyetince tesbit olunur" şeklinde bir hüküm mevcut bulunmaktadır.

Bu hükme dayanılarak, "Devletçe bilinmeyen ve kayıtlı olmayan madenlerin haber verilmesi ve haber verenlere verilebilecek ikramiyeler hakkında " tanzim kılınan talimatname projesinin iki nüshası ilişik olarak arz ve takdim kılınmıştır.

Bu talimatname projesinin Yüksek İcra Vekilleri Heyetine sunulmasına müsaade buyurulmasını derin saygılarımla Yüksek takdirlerine arz ederim.

İktisat Vekili

I.B.

011705 - 1.X.44

16
297

Barışlıkların ad ve sayılarının yazılması

29/8/44 4/4472/1

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Devletçe bilinmiyen ve kayıtlı olmayan
madenlerin haber verilmesi ve haber ve-
renlere verilebilecek ikramiyeler
hakkında talimatname

Madde: 1 - Devletçe bilinmiyen ve kayıtlı olmayan bir madenin mevcudiyeti, İktisat Vekâletine veya madenin bulunduğu Vilâyete veya kaza Kaymakamlığına veya Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Direktörlüğüne bir istida ile haber verilir. Bu haber, aynı suretle, bir memur tarafından dahi verilebilir.

Madde: 2 - Haber verme istidasına:

- a - İstidayı verenin açık adresi,
- b - Haber verilen madenin cinsi,
- c - Haber verilen madenin bulunduğu Vilâyet, kaza, nahiye ve mevki,
- e - Maden mevkiinin sınırları üzerindeki; cami, türbe, ayazma, çeşme, değirmen, maruf köprü gibi değişmez binalar veya ehemmiyetli iki derenin veya şose, şimendüfer gibi iki yolun birleştiği değişmez noktalar ve tepeler

yazılır.

Şu kadar ki bu değişmez noktaların aralarına müstakim hatlar çizilince dört cihete göre haber verilen madenin sınırları belli olmalıdır. Madenin sınırlarını teşkil eden hatlar demiryolu, şose, dere olabilir.

Madde: 3 - Valiliklere veya Kaymakamlıklara verilen haber verme istidaları İktisat Vekâletine gönderilir. İhbarlar Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Direktörlüğünde toplanır.

Madde: 4 - İktisat Vekâletince yaptırılacak incelemeler neticesinde haber verilen madenin :

- a - Devletçe bilinmiyen ve kayıtlı olmayan madenler arasında bulunduğu,
- b - İmtiyaz verilmek suretiyle işletilmesi icabeden bir maden olduğu,
- c - Aynı maden için daha evvel başka bir ihbar mevcut olmadığı,

Anlaşıldığı takdirde, ilk haber verene, İktisat Vekâletinin teklifi üzerine ikramiye verilmesi İcra Vekilleri Hey'etince karara bağlanabilir.

İkramiyenin miktarı, bulunan madenin cinsine ve ihtiva ettiği cevherin kıymet ve derecesine göre tayin olunur.

Madde: 5 - İkramiye, İktisat Vekâletinin tensibi ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Direktörlüğü bütçesinden ödenir. M.T.A.'nın bu suretle ödediği mebalığı imtiyaz sahibi bu müesseseye tahdiye eder.

Madde: 6 - Bu talimatnamenin tatbikine İktisat Vekili memurdur.

26/8/1944

N.B.

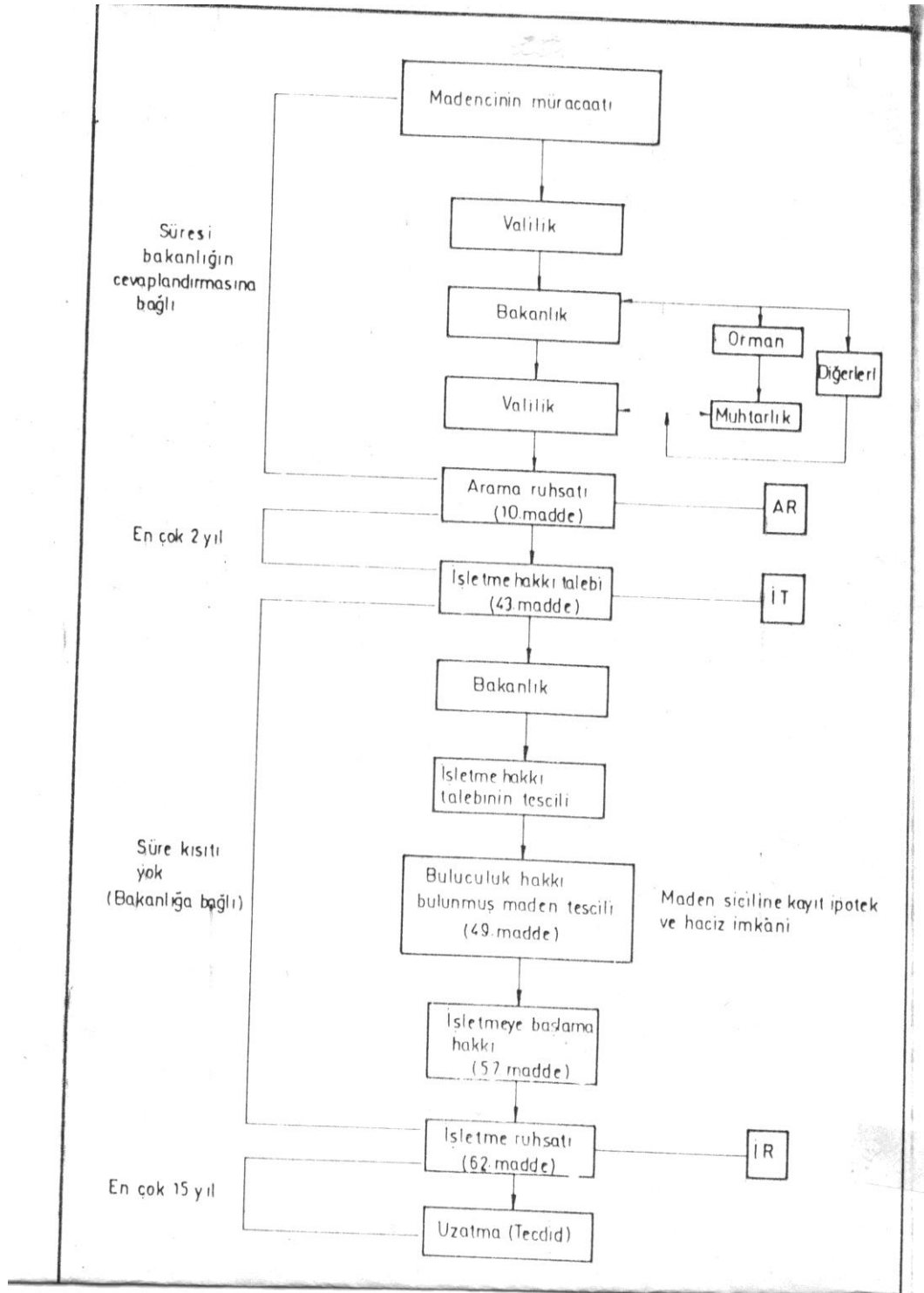
EK 2. Tablo ve Şemalar

2.1. Cumhuriyet Döneminde Başlıca Madenlerimizin Üretimi (Tuvönan) (Bin Ton)

Yıllar	Ham Petrol	Linyit	Taş Kömürü	Bor Mineralleri	Bakır	Magnezit	Demir	Krom	Kükürt	Kurşunlu Çinko	Barit
1923	-	0.3	597	-	0.2	-	-	-	-	-	-
1924	-	-	994	11	0.8	-	-	3	-	-	-
1925	-	5	958	16	0.5	-	-	8	-	-	-
1926	-	7	1.216	16	0.8	-	-	7	-	-	-
1927	-	11	1.324	18	-	-	-	18	-	-	-
1928	-	9	1.251	15	0.0	-	-	12	0.01	-	-
1929	-	12	1.451	14	0.1	0.3	-	16	-	-	-
1930	-	9	1.595	6	-	0.3	-	28	-	-	-
1931	-	8	1.574	7	-	2.1	-	25	0.07	-	-
1932	-	14	1.593	5	-	0.3	-	55	0.03	-	-
1933	-	30	1.852	8	-	0.8	-	75	0.15	-	-
1934	-	53	2.288	8	-	0.6	-	120	0.3	-	-
1935	-	73	2.340	5	-	1.1	-	150	2.2	-	-
1936	-	95	2.299	7	-	2.2	-	160	3.2	3.9	-
1937	-	116	2.307	5	0.4	1.4	-	193	2.8	6.7	-
1938	-	146	2.589	4	2.5	0.9	-	214	3.9	9.4	-
1939	-	161	2.696	15	5.9	0.5	143	183	2.6	8.1	-
1940	-	225	3.019	5	6.7	0.9	-	127	2.0	3.6	-
1941	-	301	3.020	5	10.5	-	61	135	2.2	-	-
1942	-	390	2.510	-	8.2	-	19	116	2.7	-	-
1943	-	625	3.166	-	9.7	-	91	155	3.4	-	-
1944	-	674	3.560	-	11.1	0.8	90	182	3.4	-	-
1945	-	725	3.720	5	9.9	0.8	126	147	4.2	-	-
1946	0.04	804	3.831	2	10.1	0.1	112	103	3.0	0.2	-
1947	0.6	819	3.946	4	10.1	0.9	149	118	2.7	1.6	-
1948	2.0	999	4.023	5	11.0	3.4	192	285	2.6	8.6	-
1949	1.0	1.259	4.183	7	11.3	6.4	211	433	3.1	0.7	-
1950	17.5	1.214	4.361	10	12	0.0	234	423	6.0	-	-
1951	-	1.258	4.730	12	14	1.0	226	619	7.0	-	-
1952	-	1.388	4.846	14	23	1.0	482	807	8.0	-	-
1953	-	1.641	5.654	6	24	0.0	497	913	10	-	-
1954	-	2.100	5.714	14	25	1.0	586	562	10	-	-
1955	178.6	2.416	5.507	42	24	-	874	649	12	-	-
1956	305.6	3.010	5.888	33	25	1.0	930	833	14	-	-
1957	298.1	3.637	6.275	27	24	1.0	1.164	955	13	-	2
1958	328.5	3.819	6.563	60	23	1.0	873	573	22	4	6
1959	389.6	3.680	6.524	74	25	-	983	398	31	3	2
1960	375.2	3.867	6.318	-	773	-	797	591	35	3	-

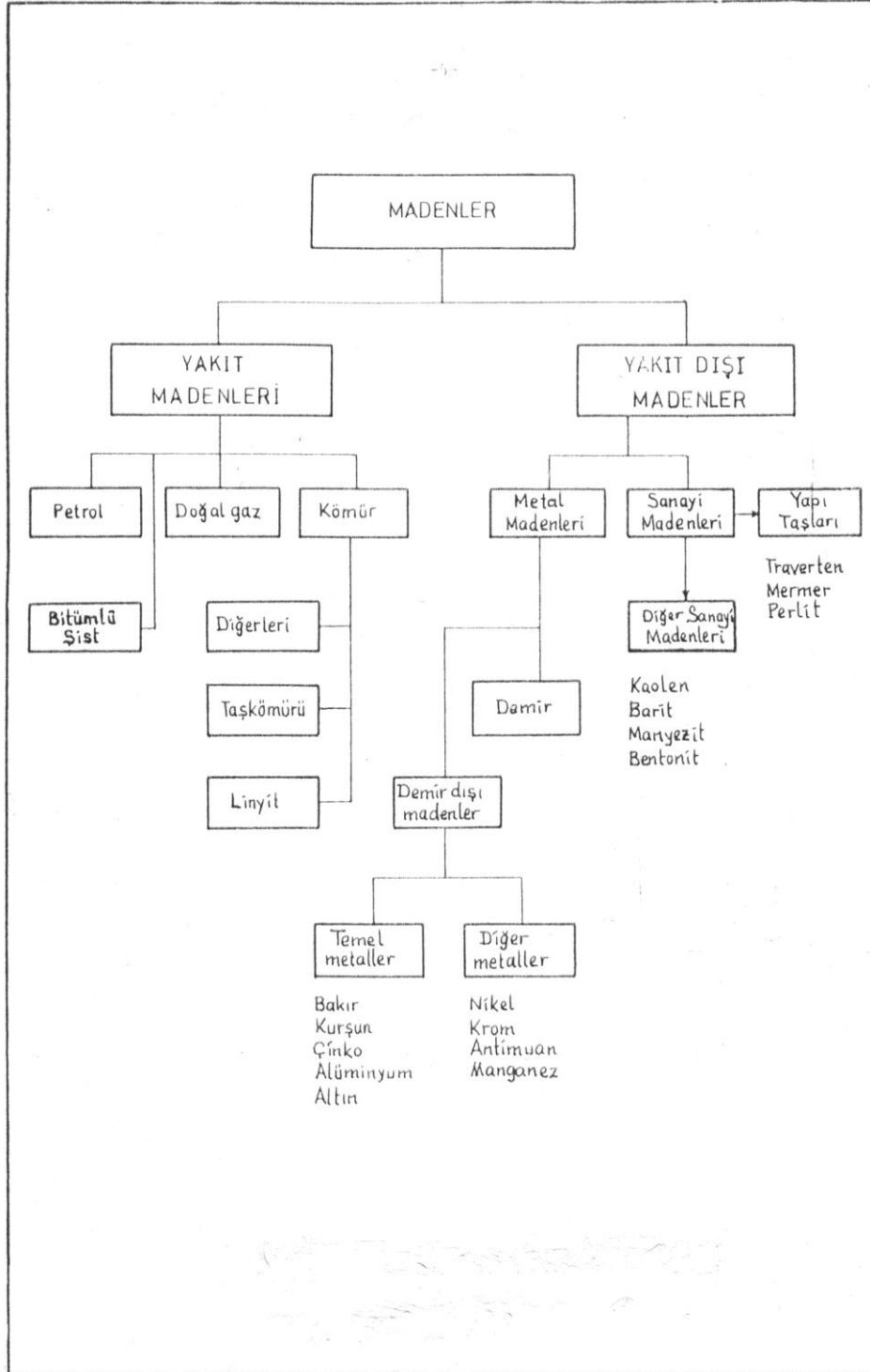
Kaynak: Murat Turan.1983. “Madencilüğimizin Tarihsel Gelişimi” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 5.cilt s.1340-1341

2.2. 6309 Sayılı Maden Kanunu uyarınca Maden Haklarının Durumu.

Kaynak: Yılpar Kaynak, **Madencilik Araştırması**, İstanbul 1983, s. 96.

2.3. Madenlerin Sınıflandırılması.

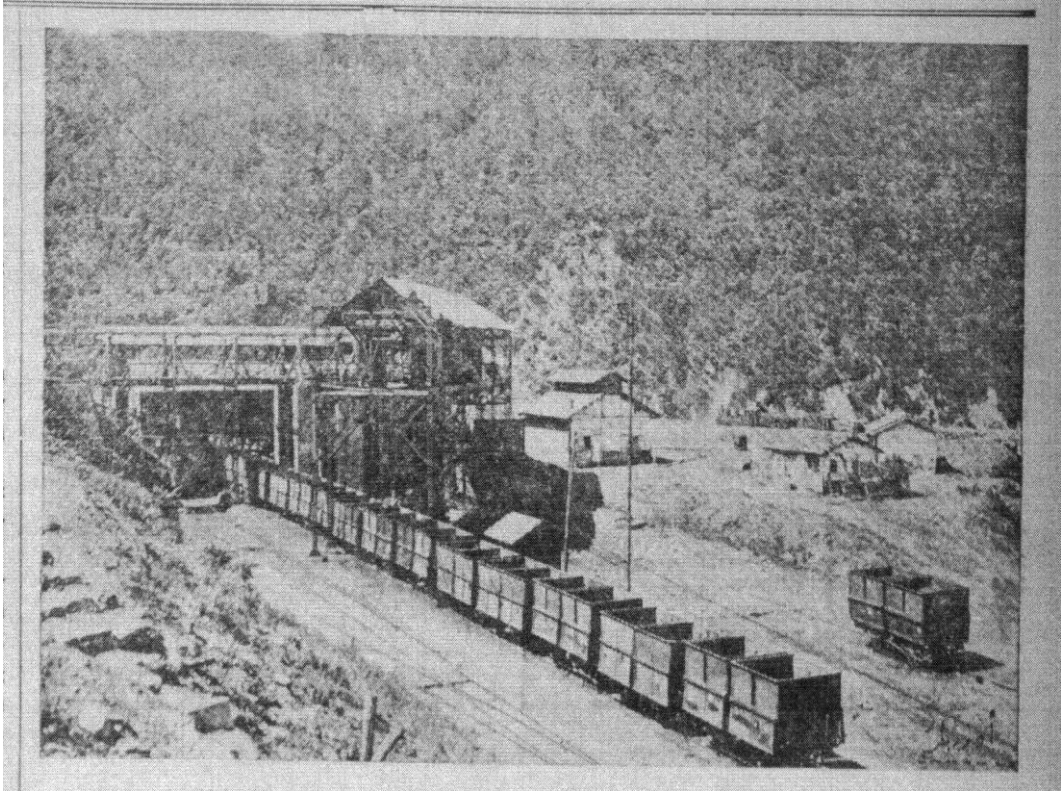
Kaynak: Yılpar Kaynak, **Madencilik Araştırması**, İstanbul 1983, s. 5.

EK 3. Madencilik ile İlgili Fotoğraflar

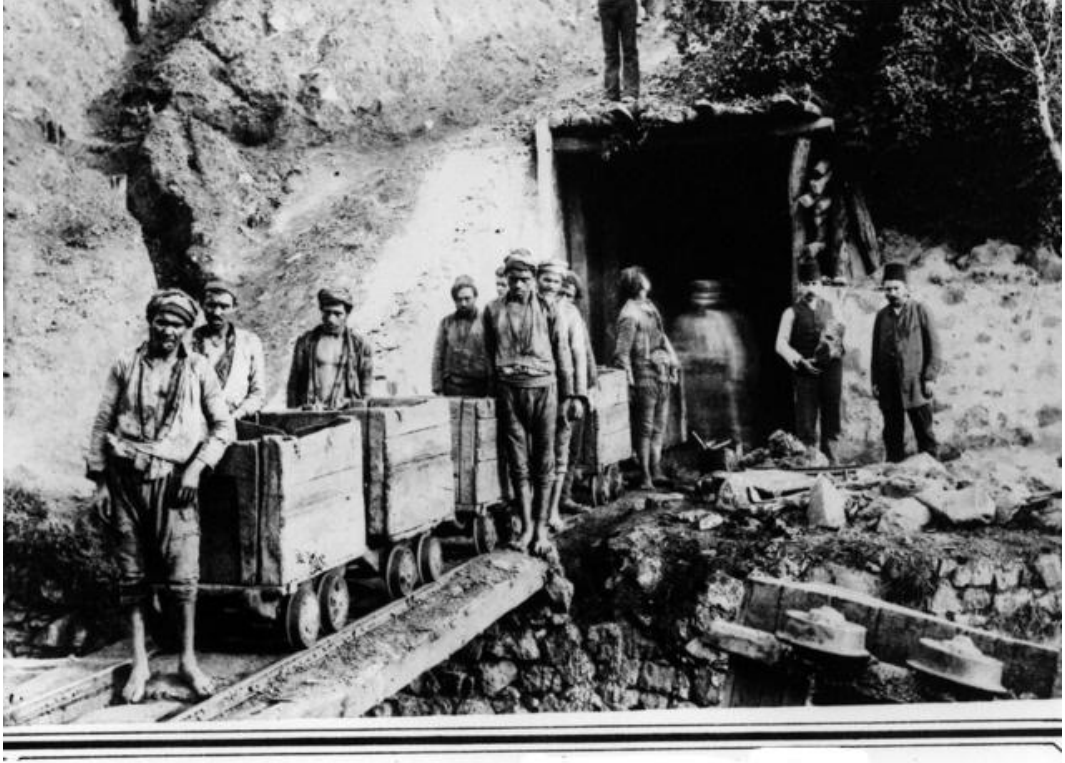
3.1. Atatürk Ergani’de maden sahasında bilgi alırken.

3.2. Zonguldak maden ocaklarından bir görüntü.

3.3. Zonguldak Kömür Ocağından bir görüntü.

3.4. Şirket katırlarının kömürleri ocaktan çıkarması (Zonguldak)

3.5. Murgul’da bakır çıkaran işçiler

3.6. Eski Murgul bakır ocaklarında, bakır taşıyan işçiler.

3.7. Zonguldak Yüksek Maâdin Mühendisi Mekteb-i Âlisi

3.8. Türkiye’de öğrenim gören ilk maden mühendisleri (1929)

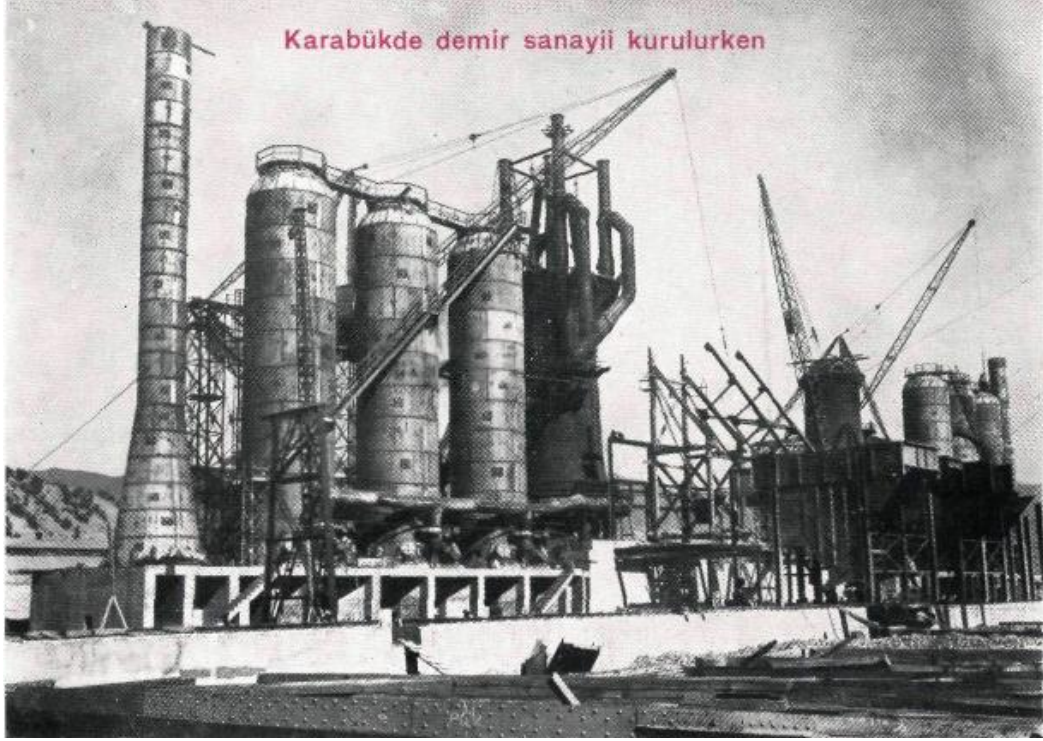
3.8. Türkiye İş Bankası' nın kuruluşu olan Kömür-İş 'in İncirharmanı Ocağı tesisleri.

3.9. Zonguldak Üzülmez Maden Ocağında bir grup işçi.

3.10. Karabük'te demir sanayi kurulurken.

3.11. Kömür İşçileri Yemekhanesi (Zonguldak)

3.12. Eski Çeltek kömür ocağı girişi (Günümüzden görüntüler)

3.13. Eski Çeltek açık kömür işletmesi (Günümüzden görüntüler)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Turgut İleri

Doğum Yeri ve Tarihi : Gümüş - 26.09.1960

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Etkinlikleri :

İş Deneyimi

Uygulamalar :

Projeler:

Çalıştığı Kurumlar : Milli Eğitim Bakanlığı (1983 – 1994)

Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi (1994 -)

İletişim

E-Posta Adresi : ileriturgut@mynet.com

Telefon:

İş : 0 358 252 62 30

Ev: 0 358 218 41 16

Cep: 0 535 978 04 86

Tarih: 27. 07. 2009